Škrabčevi dnevi II

Uredili: Franc Marušič, Petra Mišmaš, Rok Žaucer

Zbornik prispevkov s simpozija 2019

Humanistika

ŠKRABČEVI DNEVI 11

ZBORNIK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2019

Uredili: Franc Marušič, Petra Mišmaš, Rok Žaucer

Založba Univerze v Novi Gorici

2021

Škrabčevi dnevi 11
Zbornik prispevkov s simpozija 2019
Uredniki: prof. dr. Franc Marušič, dr. Petra Mišmaš, doc. dr. Rok Žaucer
Naslovnica: A-media, d. o. o.
Izdala: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica
Leto izida: 2021
ISBN 978-961-7025-17-0 (pdf)
Published in: PDF
http://www.ung.si/sl/zalozba/
http://www.ung.si/en/publisher/
25. 1. 2021

Brezplačna publikacija

Izdajo zbornika so omogočili: Univerza v Novi Gorici, Ustanova patra Stanislava Škrabca in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=44010755
ISBN 978-961-7025-17-0 (pdf)

creative commons slovenija
To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons (CC BY-NC-ND). Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela pod pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter brez predelav.
Celotno besedilo licence je na voljo na spletu, na naslovu https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sl

KAZALO

1 OBLIKOSLOVJE IN BESEDOTVORJE LASTNIH IMEN: ANALIZA ZAPISOVALNIH TEŽAV UPORABNIKOV
Manca Černivec, Helena Dobrovoljc in Tina Lengar Verovnik

11 ETIMOLOŠKO RAZISKOVANJE SLOVENSKIH ZOONIMOV
Metka Furlan

30 TIPOLOGIJA TVORJENK IZ PREDLOŽNE ZVEZE
Dejan Gabrovšek

38 ANALIZA IN KLASIFIKACIJA TUJEJEZIČNIH PRVIN V KORPUSU SLOVENSKEGA PARLAMENTARNEGA DISKURZA siParl
Kaja Jošt in Urška Vranjek Ošlak

52 GLAGOLSKI VID PRI IZPELJAVI SAMOSTALNIKOV ZA POIMENOVANJE DEJANJA NA *-JE* V SLOVENŠČINI
Tatjana Marvin

64 UPORABIMO TA PRAZNI POLOŽAJ: IZGLASNO OPRIDIHNJENJE V SLOVENŠČINI IN TURŠČINI
Filiz Mutlu in Sašo Živanović

78 RAZVOJ SLOVENSKIH GLAGOLSKIH OBLIK IN SPREGATEV NA PRIMERU PREDŠOLSKEGA OTROKA
Teodor Petrič

102 NAREČNA VODNA IMENA NA GORENJSKEM
Jožica Škofic

122 PRIMERJALNA ŠTUDIJA O BESEDOTVORJU IN MORFOLOŠKEM PROCESIRANJU BESEDOTVORNIH PRIPON PRI ENOJEZIČNIH ITALIJANSKIH IN DVOJEZIČNIH SLOVENSKO-ITALIJANSKIH GOVORCIH
Roberta Chissich

137 ZASTOPANOST FEMINATIVOV NA *-ICA* IN *-KA* V TEMELJNIH JEZIKOVNIH PRIROČNIKIH IN BESEDILNIH KORPUSIH

Uroš Ferrari Stojanović

146 ANALIZA JEZIKOVNIH TEŽAV UPORABNIKOV V POKLICNI SKUPINI »STROKOVNJAKI/STROKOVNJAKINJE«

Anika Velišček

157 DVO- IN VEČJEZIČNA PREDŠOLSKA VZGOJA NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Anja Benko in Katarina Lodrant

UVOD

Zbornik Škrabčevi dnevi 11 nadaljuje dolgoletno tradicijo simpozijev Škrabčevi dnevi, katerih začetki segajo v leto 1994 in ki jih od leta 2011 organizirata Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalna postaja Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Novi Gorici. Zbornik tako tudi tokrat dobro leto po samem simpoziju prinaša nove jezikoslovne prispevke, nastale na podlagi predstavitev na Škrabčevih dnevih 11.

Ob pripravi simpozija Škrabčevih dnevih 11 smo organizatorji razmišljali o povezanosti odprtosti simpozija Škrabčevi dnevi in odprtosti Nove Gorice, mesta, ki je zaradi Kostanjevice in kostanjeviškega samostana znano tudi kot mesto Stanislava Škrabca, enega najvidnejših slovenskih jezikoslovcev. Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalna postaja Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Novi Gorici sta namreč, navdahnjeni s posebnim položajem Nove Gorice kot mesta na preseku dveh jezikovnih skupin, srečanja približali odprtemu duhu mesta – Škrabčevi dnevi so odprti za jezikoslovje v najširšem pomenu besede (ne glede na podpodročje, temo, preučevani jezik, metodologijo ali pristop). In čeprav je zbornik nastajal v času, ko smo se morali odprtosti v marsikaterem pogledu odpovedati, ostaja ta ena od najpomembnejših lastnosti zbornika.

Na simpoziju Škrabčevi dnevi 11, ki se je odvil 15. novembra 2019 na Univerzi v Novi Gorici, je bilo občinstvu predstavljenih šestnajst prispevkov, med njimi tudi trije študentski, predavatelji pa so prihajali z različnih (večinoma slovenskih) ustanov. V zborniku je objavljenih dvanajst recenziranih prispevkov, med katerimi so tudi trije študentski in en strokovni prispevek. Članki so razvrščeni med znanstvene, študentske in strokovne prispevke, znotraj teh skupin pa so urejeni po abecednem redu priimka prvonavedenega avtorja oziroma avtorice. Prispevki se dotikajo dialektologije, etimologije, normativistike, morfologije, glasoslovja in usvajanja jezika, pri čemer se avtorji osredotočajo zlasti na slovenski jezik, ki ga obravnavajo z vidika različnih teoretičnih pristopov. Vsi članki so bili recenzirani, tako da v zborniku zbrane različice odsevajo tudi recenzentske in uredniške napotke, za jezikovno ustreznost pa so poskrbeli sami avtorji.

Predavateljem s simpozija oziroma avtorjem prispevkov, zbranih v tem zborniku, se zahvaljujemo za sodelovanje in odlične prispevke. Za vso pomoč najlepša hvala tudi vsem recenzentom. Za pomoč in podporo pri pripravi konference in zbornika se zahvaljujemo tudi Univerzi v Novi Gorici in Znanstvenoraziskovalnemu centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Za finančno podporo pri izvedbi konference

in pripravi zbornika se zahvaljujemo Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (program P6-0382) in Ustanovi patra Stanislava Škrabca.

Franc Marušič, Petra Mišmaš in Rok Žaucer
za Organizacijski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 11

Organizacijski in programski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 11: Kozma Ahačič, Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc, Franc Marušič, Petra Mišmaš, Danila Zuljan Kumar, Rok Žaucer

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 1–10

OBLIKOSLOVJE IN BESEDOTVORJE LASTNIH IMEN: ANALIZA ZAPISOVALNIH TEŽAV UPORABNIKOV*

MANCA ČERNIVEC
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

HELENA DOBROVOLJC
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici

TINA LENGAR VEROVNIK
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V prispevku predstavljamo osem oblikoslovno-besedotvornih vprašanj, pri katerih so bila v rabi ugotovljena znatna odstopanja od predpisane norme, v Pravopisni komisiji pri SAZU in ZRC SAZU pa je bilo mogoče ob njih zaznati različne poglede na reševanje, in sicer bodisi v večji meri upoštevati izgovor besed bodisi v večji meri upoštevati zapis besed. Komisija se je odločila za izvedbo ankete, da bi med širšim krogom javnosti preverila uzaveščenost pravil. V prispevku bo predstavljeno, kako je bil sestavljen anketni vprašalnik, kako so bili izbrani zgledi in zakaj smo se kljub možnosti pridobivanja korpusnih podatkov odločili tudi za to metodo.

Ključne besede: normativnost, oblikoslovne zadrege, normativne zadrege, besedotvorne zadrege, anketa

1 Uvod

V sklopu prenove pravopisnih pravil, ki poteka v Pravopisni komisiji pri SAZU in ZRC SAZU od leta 2013, sta bili decembra 2019 na portalu Fran objavljeni prvi poglavji pravopisnih pravil *Pravopisa 8.0*: prenovljeno poglavje Pisna znamenja in novo poglavje Krajšave.

Ker je prenova tudi drugih poglavij v teku, odpira pa precej vprašanj, povezanih s spremembami v jezikovni praksi, v prispevku predstavljamo segment iz priprave poglavja, ki smo ga naslovili Slovnični oris za pravopis. V tem poglavju bodo združeni in posodobljeni prekrivni deli slovnice in pravopisa, ki so v pravilih *Slovenskega pravopisa* 2001 obravnavani v treh ločenih poglavjih (Glasoslovje, Oblikoslovje in

* Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri raziskovalnem programu P6-0038.

Besedotvorje). Zlasti sklanjanje in besedotvorje prevzetih lastnih imen sta zaradi pisne neprilagojenosti teh imen slovenščini že od nekdaj posebej problematična; vse bolj pa se tudi zdi, da obstoječa pravila ne zadoščajo več za reševanje celotne problematike, ki jo tuja imena prinašajo v sodobno pisno prakso.

2 Namen raziskave

Prenova pravopisa poteka v prepletu več dejavnosti; prenova pravopisnih pravil, ki je v domeni Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU, je le ena od njih (gl. Dobrovoljc in Lengar Verovnik 2015a). Čeprav prenovljena poglavja – razen dveh zgoraj omenjenih – še niso objavljena, je mogoče o nekaterih predvidenih novostih že brati v *Pravopisnih kategorijah* (kot samostojna zbirka so dostopne na portalu Fran), v katerih so predstavljeni problemski sklopi novega pravopisnega slovarja. Ta pod imenom *ePravopis* kot slovarski del prenovljenega pravopisnega priročnika nastaja kot rastoči slovar (prav tako na portalu Fran), z zadnjim letnim prirastkom je v njem okoli 5600 gesel.

Pri slovarskem redigiranju tujih lastnih imen so se že sproti pokazale nekatere težave, ki jih je treba razrešiti v poglavju Slovnični opis za pravopis. Druge smo zaznali ob pripravi na prenovo tega poglavja. Pred oblikovanjem predloga vsakega novega oziroma prenovljenega poglavja namreč najprej preverimo ustreznost pravil iz *Slovenskega pravopisa* 2001, in sicer s sistematičnim pregledom uporabniških zadreg (zlasti v Jezikovni svetovalnici), korpusnega gradiva in strokovnih kritik, ki so nastale po izidu zadnjega pravopisnega priročnika. Z zapisovalnimi težavami na ravni oblikoslovja in besedotvorja pri lastnih imenih (zlasti tujih) se člani Pravopisne komisije srečujemo tudi kot prevajalci, lektorji in pedagogi, torej v stiku s pišočimi in učečimi se. Zato smo želeli nekatere domneve, ki smo jih glede ustreznosti pravopisne kodifikacije oblikovali s pomočjo zgoraj naštetega, preveriti tudi v situaciji, ko mora posameznik rešiti problem, ne da bi mu bile rešitve že ponujene.

3 Izvedba ankete

Izhajajoč iz vzpostavljenega nabora vprašanj, smo se odločili za anketno metodo, saj smo ugotovili, da korpusna metoda zaradi skromnega gradiva ob odprtih vprašanjih ne zadošča, saj zaradi majhnega števila pojavitev, povezanih z vsakim od osmih vprašanj, ki jih obravnavamo v prispevku, ne moremo sklepati o prevladujočem zapisu med uporabniki; poleg tega iz korpusnega gradiva tudi premalo izvemo o tvorcih besedil, ne vemo, ali so bila besedila lektorirana itd.[1]

Anketni vprašalnik, ki je bil dostopen v spletni aplikaciji 1KA, je bil sestavljen iz vprašanj odprtega tipa. Anketirancem nismo želeli ponuditi končnega nabora odgovorov, saj bi jih tako omejili, jim sugerirali odgovore in ne bi dobili vseh zapisovalnih možnosti, ki so jih anketiranci navedli v odprtih odgovorih.

V anketni vprašalnik smo vključili zglede, ki jih v slovarjih na spletnem portalu Fran ali v pravopisnih pravilih ni, saj smo želeli ob neznanih zgledih, s katerimi se tvorci pri tvorjenju najpogosteje srečujejo, preveriti uzaveščenost pravila in dobiti zapis, ki se

[1] Pomanjkljivost korpusne metode bo natančneje prikazana v nadaljevanju ob primeru vprašanja podomačevanja *-y* v *-j* pri tvorbi pridevnikov na *-ski* iz tujih lastnih imen.

tvorcem zdi najustreznejši za knjižni jezik. Pri tem ne izključujemo možnosti, da so anketirani svoj odgovor v jezikovnih priročnikih iskali s pomočjo analogije. Upoštevajoč, da nas je zanimal zapis, ki se zdi anketiranim najustreznejši za knjižni jezik, iskanje po analogiji in premislek o zapisu nista vplivala na uporabnost rezultatov, saj je pričakovano, da tvorci besedil svoje izbire prilagodijo in premislijo, ko želijo tvoriti besedila v knjižnem jeziku.

Vprašanja v anketnem vprašalniku niso bila obvezna, anketirani niso odgovorili na vsa, zato vzorec nekoliko niha, in sicer od 821 do 928. Največ anketiranih je bilo starih od 21 do 40 let, največ jih prebiva v osrednjeslovenski regiji (57 %). Pri analizi smo se posebej osredotočili na izobrazbeno strukturo anketiranih, saj nas je zanimalo, kako se odločajo tisti, ki imajo formalno jezikoslovno izobrazbo in naj bi imeli pravopisno pravilo uzaveščeno, v razmerju do tistih, ki formalne jezikoslovne izobrazbe nimajo in se morebiti odločajo mimo trenutno veljavnih pravopisnih pravil.

4 Nabor vprašanj

V nadaljevanju je predstavljenih osem oblikoslovno-besedotvornih vprašanj, pri katerih so bila v rabi ali ugotovitvah v stroki ugotovljena odstopanja od pravil *Slovenskega pravopisa* 2001, v Pravopisni komisiji pa je bilo mogoče ob njih zaznati različne poglede na reševanje, in sicer bodisi v večji meri upoštevati izgovor besed bodisi v večji meri upoštevati zapis besed. Ob vsakem vprašanju so predstavljeni rezultati ankete, s katero smo med uporabniki poizvedovali po rešitvah.

(1) Kako tvorimo pridevnik na *-ski* iz zemljepisnih imen, katerih osnova se končuje na podvojeni soglasnik (*Inn – inski* ali *innski*)?

OPIS PROBLEMATIKE: Problematiko tvorjenja vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ski* iz lastnih imen s pisno in govorno zapletenim izglasjem je v slovenskem pravopisu zadovoljivo rešil že *Slovenski pravopis* 1962, v katerem je bilo odpravljeno mehanično pritikanje obrazila *-ski* na podstavno ime, saj je bilo upoštevano govorno izglasje podstavnega imena (*Bordeaux – bordeauxski → bordojski*; *Greenwich – greenwichski → greenwiški*) (Dobrovoljc 2004: 277–279). *Slovenski pravopis* 2001 (§ 982–984; v nadaljevanju SP 2001) je fonetično načelo izpeljal dosledneje, npr. tudi z opuščanjem nemega *e* ali sklopa nemi *e* + nemi soglasnik (*-es*) pred obrazilom *-ski* (*Nantes* – namesto *nanteski → nantski*).[2] Pri podvojenih soglasnikih pa SP 2001 v členu 981 daje naslednji napotek: »dvojne soglasnike v tujih lastnih imenih pred *-ski* poenostavljamo; če črkovni sklopi zaznamujejo t. i. mehka *n* ali *l*, jih pišemo z *nj* oz. *lj*, če pa *j*, z *j*« (*Bonn – bonski*; *Marseille – marsejski*). A to pravilo velja le za pridevniške tvorjenke. Pri prebivalskih imenih iz imen tipa *Bonn* je iz slovarja SP 2001 razvidno, da naj bi (nasprotno) izhajali iz zapisanega končaja imena, zato je prebivalec mesta *Bonn* zapisan kot *Bonnčan*. Pravilo ni izrecno oziroma kontrastivno pojasnjeno, zato v rabi tudi ni dovolj dosledno uresničeno. O tem priča tudi že kodificirani, pogosto v strokovni literaturi navedeni par *Cannes – canski*, pri katerem zasledimo še dve nestandardni različici, *canneski* in *cannski*.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki izhajajoč iz govorne podstave določa poenostavljanje dvojnih soglasnikov (*Inn – inski*, *Rennes – renski*, *Sormonne –*

[2] Pisni sklop *oe* se po SP 2001 ohranja, npr. *Monroe – monrojski*.

sormonski, *Yonne – yonski*), večina zapisov anketiranih (**67,3 %**, n = 3640)[3] ohranja izvirni zapis, torej z dvojnim soglasnikom (*Inn – innski*, *Rennes – rennski*, *Sormonne – sormonnski*, *Yonne – yonnski*).

Za poenostavljanje dvojnih soglasnikov v enojne pri tvorjenju pridevnikov na *-ski* se je v povprečju odločilo **28,7 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **14,5 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(2) Kako tvorimo pridevnik na *-ski* iz imen, katerih osnova se končuje na *y* (*Midway – midwajski* ali *midwayski*)?

OPIS PROBLEMATIKE: *SP* 2001 je pravilo pravopisa iz leta 1962 spremenil: namesto tvorbe *Broadway – broadwayski* sledi izgovoru končnega soglasnika *-y* in določa zapis pridevnika z *j* (*Broadway – broadwajski)*. Pravilo se glasi: »če sta *j* ali *v* pisana npr. z *i*/*y* ali *u*, ju pred *-ski* pišemo po domače« (*Broadwayski – broadwayski → broadwajski*; *Dachau – dachauski → dachavski*) (SP 2001: § 981). Vendar pa pregled rabe kaže, da je vtis zapisane črke velik in da se **večina** uporabnikov odloča za zapis s črko *y* (*broadwayski*) tudi pri pridevniku, pri katerem naj bi odločala izreka (*broadwajski)*.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki določa podomačenje zapisa *y* pred *-ski* v *j* (*Midway – midwajski*, *Galway – galwajski*), večina zapisov anketiranih (**79,3 %**, n = 1796) pri tvorjenju ohranja izvirni zapis, torej z *y* (*Midway – midwayski*, *Galway – galwayski*).

Za poenostavljanje v obliko *midwajski*, *galwajski* se je v povprečju odločilo **7,5 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **6,5 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

PREVERBA S KORPUSNO METODO: Ob tem vprašanju bomo utemeljili, zakaj smo se odločili za anketno metodo oz. zakaj korpusna metoda ni bila dovolj. Najpogostejša tuja imena, ki se končajo na *-y*, so v korpusu Gigafida 2.0[4] naslednja: *Broadway*, *Sydney*, *Jersey*, *Calgary*, *Wembley*, *Bombay* in *Monterey*. Imena kot *Sydney*, *Jersey*, *Calgary*, *Wembley*, v katerih se končni zapisani *y* (bodisi sam ali kot del pisnega dvoglasnika) izgovori kot [i], osnovo pri sklanjanju podaljšujejo z *j* in pri tvorjenju pridevnika (*sydneyjski*) ne spadajo v skupino pridevnikov, ki jih zapisujemo s podomačenim zapisom zvočnika *j*. Iz korpusnega gradiva je sicer razvidno, da se večina tvorcev pri tvorbi pridevnika iz tujih lastnih imen *Broadway*, *Bombay* in *Monterey* ne odloča za podomačevanje, temveč se odloča za ohranjanje izvirnega zapisa, torej z *y* (tabela 1). Utemeljenost anketne metode je predvsem v skromnosti korpusnega gradiva oz. številčnosti zgledov, pri katerih lahko opazujemo (ne)uzaveščenost pravopisnega pravila.

[3] V anketnem vprašalniku je bilo posameznemu oblikoslovno-besedotvornemu problemu namenjenih več vprašanj. V prispevku *n* označuje seštevek vseh zapisov, ki so povezani s posameznim oblikoslovno-besedotvornim problemom.

[4] Pri iskanju je bil uporabljen korpus Gigafida 2.0 (= referenčni korpus) v konkordančniku NoSketch Engine.

	Nestandardne oblike	GF 2.0	Standardne oblike	GF 2.0
Broadway	*broadwayski*	950	*broadwajski*	78
Bombay	*bombayski*	18	*bombajski*	62
Monterey	*montereyski*	16	*monterejski*	7

Tabela 1: Primerjava pogostnostni standardnih in nestandardnih oblik pridevnikov na *-ski*

V tabeli vidimo, da po številu pojavitev v korpusu Gigafida 2.0 močno prednjačita obliki pridevnika (nestandardna in standardna), tvorjeni iz imena *Broadway*, pri čemer je nestandardna oblika dvanajstkrat pogostejša od standardne. Naslednji po številu pojavitev v korpusu sta obliki pridevnika iz imena *Bombay*, pri čemer je skupna frekvenca 80. Korpusno gradivo torej kaže na spreminjanje norme, vendar je podatkov premalo, da bi bile iz njih izpeljane ugotovitve utemeljene in bi imele vpliv na morebitno spremembo kodifikacije. Poleg skromnega gradiva s pomočjo korpusa tudi ne moremo ugotoviti, kdo so tvorci besedil, ne vemo, ali so bila besedila lektorsko pregledana, ali je bila kodificirana norma neupoštevana načrtno ipd. Kljub možnosti pridobivanja korpusnih podatkov smo se torej odločili za anketno metodo, s katero smo pridobili drug pomemben uvid.

(3) Kako tvorimo svojilni pridevnik iz imen moškega spola, ki se končajo na govorjeni *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ali *dž* in samoglasniški sklop *-io* (*Baggio – Baggiev ali Baggiov*)?
OPIS PROBLEMATIKE: Imena moškega spola, ki se končujejo na govorjeni *c*, *j*, *č*, *ž*, *š*, *dž* in samoglasniški sklop *-io*, povzročajo težave zlasti v orodniku in pri tvorbi svojilnega pridevnika, ko bi jezikovnosistemsko morali uveljavljati pravila preglaševanja. Že pravila SP 2001 nakazujejo omahovanje, saj pri opisu oblikoslovnega pregibanja v ubeseditvi pravila s prislovom »navadno« opozorijo na potencialna odstopanja od pravila (SP 2001: § 791): »pri besedah s končajem *-io* (rádio [rádijo]) pišemo **navadno** *-em*: *z radiem*« (poud. avt.), medtem ko je v poglavju o besedotvorju, pri opisu pravil za tvorjenje svojilnega pridevnika z obrazilom *-ov*/*-ev*, preglas prikazan kot brezizjemen pojav (SP 2001: § 957): *Boccaccio – Boccacciev*. Pravila torej določajo pisno dvojnico v orodniku, kar potrjuje tudi pogled v slovar SP 2001, oblika svojilnega pridevnika pa je vedno preglašena. V tabeli 2 je ob preverbi pogostnosti rabe občnih besed, ki so navedene v pravopisnem pravilu za preglas pri orodniku, prikazano, da bi vzporedno z oblikoslovnimi dvojnicami morali uvesti tudi besedotvorne, kar bi veljalo tako za občna poimenovanja kot tudi lastna imena.

Pri anketni raziskavi smo se omejili na oblike z govorjenimi *c, j, č, ž, š* ali *dž*, ki jim sledi sklop *-io*, tj. na prevzeta lastna imena.

	Standardna orodniška oblika	GF 2.0
radio	*radiem* : *radiom*	1963 : 703
	radiev : *radiov*	233 : 28
embrio	*embrijem**	6
	embriem : *embriom*	0 : 5
	embriev : *embriov*	7 : 8
trio	*triem* : *triom*	11 : 931
	triev : *triov*	6 : 42

Tabela 2: Pogostnost standardnih oblik na *-em*/*-om* (orodnik ednine, dajalnik množine) in pridevniških tvorb z obraziloma *-ev* in *-ov* pri občnih samostalnikih na končni *-io*
Opomba: Oblika *embijem* je orodniška oblika samostalnika *embrij*, ne njegove variante *embrio*.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki – izhajajoč iz govorne podstave – določa tudi pisni preglas za govorjenimi *c, j, č, ž, š* ali *dž* + *io* (*Baggio – Baggiev*, *Georgio – Georgiev*), se večina anketiranih (**43,7 %**, n = 1675) pri tvorjenju ravna po zapisu, torej brez preglasa (*Baggio – Baggiov*, *Georgio – Georgiov*).

Za preglas se je v povprečju odločilo **46 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **31 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(4) Kako tvorimo svojilni pridevnik iz imen moškega spola, ki se končajo na govorjeni in zapisani *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ali *dž* in samoglasnik *o* (*Sašo – Sašev* ali *Sašov*)?

OPIS PROBLEMATIKE: Veljavno pravopisno pravilo pri moških imenih na govorjeni in zapisani *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ali *dž*, ki jim sledi končni nenaglašeni *-o*, ne dopušča nepreglašenih oblik tipa *Sašo – Sašov*. Imena tega tipa (*Sašo*, *Mišo*, *Aco*, *Braco*, *Joco*) v pravilih niso obravnavana, najdemo pa jih v slovarskem delu SP 2001, kjer so s krožcem zapisane oblike opredeljene kot nepravilne v knjižnem jeziku:

Míšo -a, °-ta m z -em oseb. i. (î)
Míša -e ž, oseb. i. (î)
Míšev -a -o, °-tov -a -o (î)

Sášo -a, °-ta m s -em oseb. i. (â)
Sášev -a -o, °-tov -a -o (â)

Kot je opozorjeno že v Jezikovni svetovalnici (Dobrovoljc 2017), »uporabniki s težavo sprejemajo pridevnike *Ačev*, *Mišev*, *Sašev*, *Bračev*, saj so ti oddaljeni od splošnih pogovornih oblik *Acotov*, *Mišotov*, *Sašotov* in *Bracotov«*, vendar pa pregled rabe kaže tudi, da v knjižnem jeziku neredko uporabljajo pogovorne oblike *Acov*, *Mišov*, *Sašov* in *Bracov*.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki izhajajoč iz podstave določa preglas za govorjenimi in zapisanimi *c, j, č, ž, š* ali *dž* (*Sašo – Sašev*), se v zapisih anketiranih v enakem deležu (**48 %** in **41,9 %**, n = 836) pojavljata preglašena in nepreglašena oblika.

Za preglas se je v povprečju odločilo **61 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **37 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(5) Kako tvorimo svojilni pridevnik iz imen moškega spola, ki se končajo na govorjeni *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ali *dž,* a niso zapisani s črkami, temveč z različnimi dvo- ali veččrkji (*Ferentz – Ferentzev* ali *Ferentzev*)?

OPIS PROBLEMATIKE: *SP* 2001 je pravilo starega pravopisa iz leta 1962 o preglaševanju obrazila *-ov*, če se pred njim nahajajo govorjeni *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ali *dž*, nadgradil, saj je po zgledu *pisec – piščev* tudi pri svojilnih pridevniških oblikah iz imen tipa *Dimitz* predlagal zamenjavo pisnega soglasniškega sklopa s soglasnikom *č* (npr. *Dimitz – Dimičev*); kot neprednostna dvojnica je dopuščen tudi *Dimitzev* (SP 2001: slovar):

Dímitz -a [ic] m z -em oseb. i. (î) |slovenski zgodovinar|
Dímičev -a -o tudi Dímitzev -a -o [-čev-] (î; î)

Zapisov (*Cavačev, Clausewičev, Helmholčev* ...), četudi so po SP 2001 prednostni, v rabi[5] skorajda ni. Pri nekaterih imenih tega tipa, npr. *Franz*, *Fritz*, *Keats*, *Yeats*, *Barents* ipd., ki naj bi se izgovarjali s končnim govorjenim *c*, smo že v predhodnih raziskavah (Dobrovoljc in Vranjek Ošlak 2018) ugotovili, da se tudi preglas uresničuje redko, zato smo preverili izbire uporabnikov.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki izhajajoč iz podstave določa preglas za govorjenimi in zapisanimi *c, j, č, ž, š* ali *dž* (*Ferentz – Ferentzev*), se v zapisih anketiranih v podobnem deležu (**52,2 %** in **42,7 %**, n = 836) pojavlja bodisi preglašena bodisi nepreglašena oblika.

Za preglas se je v povprečju odločilo **51 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **41 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(6) Kako tvorimo svojilni pridevnik iz imen ženskega spola, ki se v osnovni obliki končujejo na dva ali tri samoglasnike (*Tea – Tejin ali Tein*)?

OPIS PROBLEMATIKE: Pravopisno pravilo SP 2001 v členu 963 pri ženskih imenih prve ženske sklanjatve, ki se končujejo na govorjene *a*, *e*, *o*, *u* + samoglasnik *a* (*Gea*, *Lea*, *Noa*, *Tea*) določa: če se osnova v imenovalniku končuje na govorjeni samoglasnik *e, a, o, u* + *a*, se pri tvorbi svojilnega pridevnika z obrazilom *-in* osnova podaljšuje z *j* le neobvezno: *Gea – Gein*/*Gejin*; *Lea – Lein*/*Lejin*. Kot je bilo predstavljeno že v Dobrovoljc in Lengar Verovnik (2015b: 146–147), pravila torej dopuščajo dvojnico (*Tea – Tejin*/*Tein*), ki jo potrjuje raba, vendar te dvojnice ne v aktualnih pravilih ne v slovarju niso izpisane. Vendar pa je težnja po ohranitvi izhodiščnega imena tudi v odvisnih sklonih vse večja, kar povzroča težave zlasti pri imenih, v katerih se osnova v imenovalniku končuje na *i* ali *y.* Pri teh pravopisna pravila v členu 963 predvidevajo obvezno podaljšavo z *j*, torej *Pia – Pijin*, ne pa tudi *Piin*.

REZULTAT ANKETE: Kljub pravopisnemu pravilu, ki določa neobvezno podaljševanje osnove z *j* za osnove, ki se končajo z *e*, *a*, *o*, *u* (*Kea – Kejin*, *Lea – Lejin*), in obvezno za osnove, ki se končajo z *i* (*Lia – Lijin*, *Maia – Maijin*), se v večini zapisov anketiranih (**71,9 %**, n = 3355) podaljševanje osnove z *j* ne glede na končaj osnove ne uresničuje (*Kea – Kein*, *Lea – Lein*, *Lia – Liin*, *Maia – Main*). Uporabniki torej ločujejo med imenoma *Tea* in *Teja* ter ohranjajo ločevanje tudi pri svojilnem pridevniku: *Tein* in *Tejin*.

[5] Npr. v Gigafidi 2.0 *Helmholčev* – 0 zadetkov, *Helmholtzov* – 1 zadetek, *Helmholtzev* – 14 zadetkov.

Za zapis brez glasu *j* (*Kein*, *Lein*, *Liin*, *Main*) se je v povprečju odločilo **63,8 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **64,5 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(7) Ali moška imena na *-o* pri pregibanju v knjižnem jeziku podaljšujejo osnovo s *t* (*Ficko* – rod. ed. *Fickota* ali *Ficka*)?

OPIS PROBLEMATIKE: Daljšanje osnove s *t* pri moških imenih z osnovo na končni *-o* je po SP 2001 prvina pogovornega jezika. Zaradi razmeroma nizkega števila korpusnih pojavitev,[6] hkrati pa ugotovitev v stroki, (1) da se podaljševanje ne pojavlja le v govorjeni, ampak tudi pisni slovenščini, (2) da se podaljševanje pojavlja tako v nestandardni kot v standardni slovenščini in (3) da tvorci besedil besede podaljšujejo tako nenamenoma kot namenoma (Arhar Holdt in Stritar 2012: 179–190), je bilo anketno vprašanje zastavljeno tako, da je spraševalo po zapisu v knjižnem jeziku.

REZULTAT ANKETE: V skladu s pravopisnim pravilom se v zapisu podaljšava s *t* pri osnovah na *-o* ne uresničuje, saj se v večini zapisov anketiranih (**86,7 %**, n = 3304) osnova ne podaljšuje (*Ficko – Fickov*, *Picko,* rod. ed. *Picka*, *Piko*, rod. ed. *Pika*, *Slavo,* rod. ed. *Slava*).

Za podaljšavo s *t* pri sklanjanju in tvorbi svojilnega pridevnika se je v povprečju odločilo **6 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **7 %** anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

(8) Kako pregibamo moška in ženska imena na nemi *h* (*Noah* – rod. ed. *Noa*/*Noe* ali *Noaha*, *Oprah* – rod. ed. *Oprah* ali *Opre*)?

OPIS PROBLEMATIKE: Pregibanje imen s končnim nemim *h* je odprto, saj dosedanji pravopisi niso podali celovite rešitve glede nemih izglasij pisno nepodomačenih lastnih imen. Pri imenih z naglašenim izglasjem ali izglasjem na govorjeni *u* je pregibanje predvidljivo, saj osnovo podaljšujemo z *j* (torej tudi *Noa* [noá], rod. ed. *Noaha* [noája]). SP 2001 za končni *h* sicer predvidi, da je izgovorjen (*Utah*, rod. ed. *Utaha*), drugih imen pa ne vključuje v slovarski del. Vse več tovrstnih imen v rabi nakazuje nekaj možnosti pregibanja: (1) slediti SP 2001 (*Noah*, rod. ed. *Noaha*); (2) ohraniti izvirni zapis le v imenovalniku (*Noah*, rod. ed. *Noa* in *Noe*); (3) le za ženska imena: sklanjati ime po 3. ženski sklanjatvi (*Oprah*, rod. ed. *Oprah*). Predlogi so bili podani že v Dobrovoljc in Lengar Verovnik (2015b: 143 id.) ter Weiss (2015: 151 id.).

REZULTAT ANKETE: V večini zapisov anketiranih (**89,8 %**, n = 4115) v stranskih sklonih ni izkazano sklanjanje po slovenskih zgledih (*Hannah,* rod. ed. *Hanne; Jonah,* rod. ed. *Jone* in *Jona; Mariah,* rod. ed. *Marije; Noah,* rod. ed. *Noe* in *Noa; Oprah,* rod. ed. *Opre*), temveč ohranjanje izvirnega zapisa (*Hannah,* rod. ed. *Hannah; Jonah,* rod. ed. *Jonaha; Noah,* rod. ed. *Noaha; Oprah,* rod. ed. *Oprah*).

Za ohranjanje izvirnega zapisa se je pri sklanjanju v povprečju odločilo **86,8 %** anketiranih, ki imajo dokončano z jezikoslovjem povezano smer študija, in **86,5 %**

[6] Tudi v korpusih nestandardne/neknjižne slovenščine (Janes) je precej več knjižnih (ali standardnih) oblik, npr. ime *Marko* se v svojilni obliki *Markota* v korpusu Janes pojavi le 6-krat, oblika *Marka* pa 112-krat.

anketiranih, ki imajo dokončano drugo smer študija ali pridobljeno nižjo stopnjo izobrazbe od univerzitetne.

5 Sklep

Delo pri prenovi pravopisnih pravil poteka tristopenjsko: (1) prva ubeseditev predloga prenovljenega poglavja v skupini sodelavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, (2) priprava čistopisa in izbor primernih zgledov, tj. uredniško delo (ožji sestav Pravopisne komisije), (3) pregled in pripombe, tj. recenzentsko delo (širši sestav Pravopisne komisije). Anketa, katere rezultati so predstavljeni tudi na spletišču Pravopisne komisije (http://pravopisna-komisija.sazu.si/Ankete/Anketaosklanjanjulastnihimenintvorbipridevnikov.aspx), je bila opravljena v sklopu druge delovne faze prenove. Ožji sestav komisije zdaj čaka presoja teže oziroma vplivnosti ugotovitev, ki so predstavljene tudi v tem prispevku, glede na pravopisna pravila SP 2001 in njihovo morebitno spremembo v *Pravopisu 8.0*. Pri nekaterih vprašanjih se je pokazalo, da pišoči ne glede na izobrazbo (tj. jezikoslovno ali drugo) uveljavljajo drugačno normo, kot jo je kodificiral SP 2001 – npr. pri ohranjanju zapisanega *y* za izgovorjeni *j* pri pridevniku tipa *Broadway – broadwayski* ali pri ločevanju pridevnikov glede na obliko imena pri tipu *Tea*, *Teja – Tein*, *Tejin*. Tukaj pričakujemo, da bo komisija sledila rezultatom ankete, ki jih potrjujejo tudi korpusni podatki. Nekoliko težje bodo odločitve pri vprašanjih, ki se tičejo doslednega pisnega uresničevanja preglasa, saj so se pri teh vprašanjih pokazale povezave med (ne)jezikoslovno izobrazbo in uveljavljanjem pravil iz SP 2001. Čeprav se v razpravah z različnimi javnostmi vedno znova potrjuje, da med uporabniki dvojnice niso pretirano zaželene, pa se jim je v takih primerih, ko v rabi obstajajo (pri vseh vprašanjih tega tipa jih kažejo tudi korpusni podatki), težko ogniti. Zlasti če želimo, da bodo prenovljena pravopisna pravila odražala raznolikost in mnogoterost, značilni za sodobni knjižni jezik.

Čistopis poglavja Slovnični oris za pravopis z upoštevanimi ugotovitvami iz ankete in drugih virov bo v naslednjem koraku poslan v recenzijo širšemu sestavu komisije. Šele po pregledu in razrešitvi pripomb članov tega sestava bo oblikovana končna različica poglavja, ki bo dana v javno razpravo, nato pa bodo pripravljeni še pripadajoči slovarski sestavki v *ePravopisu*.

Viri in literatura

1KA, programska oprema. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno na: https://www.1ka.si.

Arhar Holdt, Špela in Mojca Stritar, 2012: Korpusna analiza podaljševanja samostalnikov moškega spola na -o. V *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih.* Ur. H. Dobrovoljc, T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC. 179–190.

Dobrovoljc, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC.

Dobrovoljc, Helena in Tina Lengar Verovnik, 2015a: Slovar pravopisnih težav kot sopotnik pravopisnih pravil in pomenskorazlagalnega slovarja. V *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 163–171.

Dobrovoljc, Helena in Tina Lengar Verovnik, 2015b: Unikatna, tuja in večbesedna ženska rojstna imena v slovenščini ter z njimi povezana pravopisna problematika. V *Pravopisna*

razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih. Ur. H. Dobrovoljc, T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC. 137–150.

Dobrovoljc, Helena in Urška Vranjek Ošlak, 2018: Zakaj ne z eno poizvedbo hkrati po različnih korpusih? (Troje korpusnih preverb pod primerjalnim drobnogledom). V *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 20. september–21. september 2018, Ljubljana, Slovenija.* Ur. D. Fišer, A. Pančur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–46.

Gigafida 2.0, korpus pisne standardne slovenščine. Dostopno na: https://viri.cjvt.si/gigafida/.

JANES, jezikoslovna analiza nestandardne slovenščine. Dostopno na: http://nl.ijs.si/janes/.

Slovenski pravopis, 1962: Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 2001: Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Weiss, Peter, 2015: Hannah z nami brez težav (in mi z isto Hanno prav tako). V *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc in T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC. 151–157.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 11–29

ETIMOLOŠKO RAZISKOVANJE SLOVENSKIH ZOONIMOV*

METKA FURLAN
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

Korenine slovenske zoonimije, tako kot slovenskega leksikona nasploh, segajo v preteklost pred konstituiranjem praslovanskega jezikovnega sistema in kasneje slovenščine. Kot praslovanska dediščina se v slovenščini ohranjajo zoonimi, ki so jih le v starejših fonemskih izvedbah poznali že stari Indoevropejci, ob njih pa soobstajajo precej številčnejši zoonimi mlajšega in še mlajšega nastanka. Etimološka analiza, ki kot svoji temeljni prepoznavni orodji uporablja primerjalno metodo in metodo rekonstrukcije, pa omogoča klasificiranje slovenskih zoonimov v kronološko različne plasti in prepoznavanje ključnih potez, ki so oblikovale sodoben vseslovenski zoonimski korpus. Časovno različen nastanek, posamezni jezikoslovni problemi in stanje sinonimije pri enem in istem denotatu so ponazorjeni z ornitonimi za smrdokavro (*Upupa epops*).

Ključne besede: etimologija, zoonimi, ornitonimi, izvor, slovenščina, smrdokavra, Upupa epops

1 Etimološko raziskovanje slovenskih zoonimov kot del projekta *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*

Sistematično etimološko raziskovanje slovenskih zoonimov poteka od druge polovice leta 2014 v Etimološko-onomastični sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in je sestavni del širšega leta 2013 vsebinsko, metodološko in leksikografsko definiranega načrta za *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* z nalogo, da se tudi v slovenskem znanstvenem prostoru nadaljujejo in nadgrajujejo temeljne etimološke raziskave, ki so se pri nas v prejšnjem obdobju izvrševale in zaključile z Bezlajevim *Etimološkim slovarjem slovenskega jezika* I−V (1976−2007; v nadaljevanju ESSJ).[1] Odločitev, da se temeljno etimološko raziskovanje slovenskega jezikovnega gradiva izvaja tematsko in ne celovito abecedno, kot je potekal prvi krog, je praktične in vsebinske narave. Tematsko zamejene leksikalne korpuse je mogoče analizirati in ustrezno leksikografsko kot smiselno celoto izdelati prej, zato je manj verjetnosti, da bi delo ostalo torzo, imajo pa take raziskave pred abecednimi prednost tudi, ker se gradivo analizira po problematiki in zato vsebinsko neprimerno bolj celovito.

* Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.
[1] Krajšave, rabljene v prispevku, so navedene ob koncu prispevka.

2 Slovenska zoonimija kot etimološki problem

Živali so v človeku vedno vzbujale negativna in pozitivna čustva. Jezikovnih odrazov takega človekovega odnosa do njih je veliko. Odraz negativnega, neprijaznega odnosa, strahu je tabuizirano izrazje, najpogosteje za medveda, volka, kačo, miš, lisico, krastačo, podlasico, zajca, jelena, čebelo, je ugotavljal Havers (1946). Primerjave tipa *smrdi ko dab* ‘zelo smrdi’ (Pleteršnik 1894–1895), *spati kot polh* ‘trdno spati’, *debel kot polh* ‘zelo debel’, s katerimi je človek izpostavljal svoje videnje konkretne živali, pa so praviloma prek metaforičnih in metonimičnih prenosov sprožale plazove neologističnega apelativnega in tudi onomastičnega besedja. Udomačene živali so kot človekov pomočnik pri različnih opravilih sprožile, da so predvsem po metonimiji njihova poimenovanja začela označevati tudi različne naprave in orodja, kot ponazarjajo npr. *zâjec* ‘lepus’, ‘naprava za sezuvanje škornjev’, cerklj. *kaštrúon* ‘oven’, ‘naprava za črtanje po njivi pred sajenjem v vrsto’, ‘naprava za zabijanje pilotov’ (Razpet 2006), tolm. *ˈmuš* ‘osel’, ‘koza, tj. lesena priprava za žaganje, tesanje’, ‘črtalo, tj. naprava iz majhnega trama s količki, s katerimi se začrta vrste v njivi’, *ˈkazu* ‘kozel’, ‘kozolec’[2] (Čujec Stres 2010–2014). Poimenovanja človeku nevarnih ali le škodljivih živali so postajala poimenovanja različnih bolezni, poškodb ipd. Zato govorimo o *volku* kot vnetju kože, o *raku* kot hudi bolezni, beseda *brámor* se še danes v veterini uporablja kot oznaka za bolezen v obliki kroničnega gnojnega vnetja zlasti v gobcu (*Slovar slovenskega knjižnega jezika,* dalje SSKJ), disimilirana narečna različica *rámor* pa označuje podkožno odebelino pri govedu (Pleteršnik 1894–1895). Zoonimija je zato zakladnica miselnih vzorcev človekovega dojemanja in jezikovne interpretacije živalskega sveta, priča tudi o kontinuiteti in diskontinuiteti druženja z njim in o marsičem drugem.

Delo se izvaja po merilih, ki jih narekuje sodobna etimološka znanost, ki kot pogoj za vse nadaljnje stopnje analize zahteva najprej čim bolj natančno prepoznavanje zgodovine besede in šele nato s primerjalno metodo prepoznavanje enakih besed v drugih sorodnih sistemih in z metodo rekonstrukcije fonetično projekcijo do stopnje, kjer je beseda kot morfo-fonemska enota nastala in na kateri zato obstaja možnost etimološke razlage.

Po stopnjah je analiza vsakokratnega zoonima zato sestavljena iz:

a) podatka, ali in kje je bil v ESSJ že obravnavan, ki nakazuje na kontinuiteto raziskovanja ali pa tudi ne;
b) podatka, ali je le knjižen ali tudi narečen, ali je le narečen in v katerih narečjih se pojavlja (arealna distribucija); iz teh podatkov je namreč mogoče oceniti, ali je obravnavani zoonim splošno slovenski oziroma ali je bil znan le na delu slovenskega jezikovnega prostora;
c) ali je in kako je besedotvorno živ in ali se njegove tvorjenke pojavljajo tudi v historičnih slovarjih; v to problematiko spadajo tudi primeri, ko zoonim izstopi iz zoonimske sfere in je njegov denotat nezoonimski, npr. *keber* in *žohar* po metafori lahko označujeta vrsto debelega fižola; *pok* ‘kozel’ lahko označuje različne naprave z dvema ali štirimi nogami, na katerih se opravlja kakšno opravilo ruralnega značaja,

[2] Tudi beseda *kozộlec* m, g *kozộlca* ‘lesena, od strani odprta stavba za sušenje žita, krme’ (SSKJ) je zoonimskega izvora, a je bila poknjižena iz narečnega odraza **kozo̯u̯c* ‘majhen kozel’, ki je fonetično najbližji v Megiserjevem slovarju iz leta 1603 sporočenim *kaſſulz* ‘hoedus, Böcklin, kitzlin’, njegova fonetična predstopnja **kozə̯u̯c* pa ustreza Gutsmanovemu zapisu *koselz* ‘Böcklein’ ← **kozьlьcь*.

prim. obir. *pó:q* ‘dvonožna naprava za podkovanje konj’, isti zoonim pa je bil predloga za nastanek apelativa *pokavec*, ki označuje mlade, razposajene fante, pobaline;

d) ali in v katerih historičnih virih je zoonim izpričan;
e) ali je imenotvoren in katera ter kako lastna imena tvori; zooantroponimi, npr. *beber* ‘bober’ (Megiser 1592; Kastelec-Vorenc 1680–1710; Gutsman 1789, Jarnik 1832; Pleteršnik 1894–1895) → cgn *Beber*, *Bebar*, *Bebr*; *bider* ‘oven’ (kor., dol.) → cgn *Bidar*, *Bider*; *podjed* ‘bramor’ (Erjavec 1875; Pleteršnik 1894–1895; Jarnik 1832; Soška dolina, kor.) → cgn *Podjed*;
f) kako se je glasil ob vstopu v slovenski jezikovni sistem;
g) kako je prišel v slovenščino: z dedovanjem ali izposojo oziroma predstavlja slovensko neologistično tvorbo;
h) na kateri najstarejši jezikovni stopnji je že obstajal;
i) v katerem sistemu je kot nova leksikalna enota nastal in kakšna je bila njegova etimološka = pomenska determiniranost ob njegovem nastanku, tj. etimologija;
j) posebna pozornost je namenjena t. i. diahronemu besednodružinskemu podatku, ki na enem mestu združi vse medsebojno sorodne slovenske zoonime z istim denotatom in zato z isto etimologijo, npr. *močerad*, *močeral*, *močeran*, *madžaron*, *madžar* itd. < **močeradъ*, pa tudi homonimne zoonime z različnim denotatom, ki kažejo na transzoonimizacijo, npr. *jelen* v slovenščini ne označuje le živali Cervus elaphus, ampak je po metafori začel označevati tudi druge rogate živali, ovna, vola, hrošča rogača itd.

2.1 Dosedanja etimološka obravnava slovenskih zoonimov

Do sedaj slovenski zoonimi,[3] tj. občna poimenovanja živali, še niso bili deležni niti sistematičnega zbiranja niti sistematične etimološke obravnave. Najbogatejši vir etimološko obravnavanih slovenskih zoonimov je nedvomno ESSJ, ki pa ni zajel že v času nastajanja slovarja vseh pisno sporočenih slovenskih zoonimov, zaradi oddaljenosti izida ob razvoju stroke in novem jezikovnem gradivu pa že zahteva dopolnitev in revizijo vedenja tudi v njem zajetih slovenskih zoonimov. V slovarju so posamezni zoonimi pogosto le navedeni kot člen slovenske besedne družine in posebej niso razloženi, pogosto so navedeni kot slovenski domačega izvora, dejansko pa so izposojenke iz slovanskih jezikov ali pa kalki tujejezičnih predlog itd. Nekateri zoonimi, ki so postali del slovenske leksike pozno z izposojo, so predstavljeni le v *Slovenskem etimološkem slovarju* Marka Snoja (2016), a so podatki potrebni preverjanja, saj se v njem npr. *koala* in *insekt* predstavljata kot izposojenki 20. stoletja, čeprav je oba že v 19. zapisal Erjavec.

Precej slovenskih zoonimov je obravnavanih v različnih tujejezičnih etimoloških delih, člankih, monografijah ali slovarjih. Podatke v vseh teh delih se ponovno preverja, analize so kritično ovrednotene in vključene v sodobno sintezo. Časovno oddaljena drobna knjižica *Proishoždenije nazvanij domašnih životnyh v slavjanskih jazykah* (1960) ruskega etimologa Olega Trubačova je danes še posebej potrebna dodatnega preverjanja. Leta 2010 je posthumno izšla kratka monografija o čeških zoonimih sesalcev

[3] Zanimivo je, da termin *zoonim* do sedaj še ni bil vključen v noben razlagalni slovar, niti v drugo izdajo SSKJ.

etimologinje Eve Havlove, ki je pritegnila razmeroma veliko slovenske zoonimije s tega pomenskega polja.

2.2 Slovenski zoonimski korpus

Prvi omenjeni zoonim v slovenščini je tožilniška oblika *voligʰia* [voliča] v Černjejskem rokopisu (1497–1508) administrativne narave.[4]

Zbiranje gradiva iz po obsegu zelo različnih slovenskih leksikalnih virov je potekalo med letoma 2014 in 2017, naj med njimi ob zgodovinskih slovarjih Megiserja (1592, 1603), Alasia (1607), Kastelec-Vorenca (1680−1710), Pohlina (1781, 1792), Gutsmana (1789), Jarnika (1832) in Murka (1833) izpostavim z zoonimi najobsežnejše *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970−1991), Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895), Erjavčev prevod Pokornyjevega *Živalstvo: Prirodopis za nižje gimanzije in realke* iz leta 1864, Erjavčev prevod *Schödlerjeve Knjige prirode: Zoologija* iz leta 1875, Cigaletov nemško-slovenski slovar iz leta 1860, Freyerjevo *Fauna der in Krain bekannten Säugtiere, Vögel, Reptilien und Fische* iz leta 1842 in gradivo, zbrano za *Slovenski lingvistični atlas*, ki vsebuje 73 zoonimskih vprašanj.

Sedanji rezultat, ki se sporadično še dopolnjuje, kaže, da slovenski fond obsega več kot 7000 različnih zoonimov s precej manjšim številom denotatov, kar kaže na bogato slovensko zoonimijo, ki je *Sinonimni slovar slovenskega jezika* (2016) zaradi konceptualne odločitve ni mogel zajeti. V število niso zajeti zapisi enega in istega zoonima od njegove prve zabeležbe do danes, tvorijo pa ga le v starejših (zgodovinskih) virih potrjeni zoonimi, ki niso več sestavni del sodobne slovenske zoonimije, narečni zoonimi, ki niso številčni le zaradi izredne specifike predvsem nesistemskih narečnih razvojev, ampak tudi zaradi novejših in starejših neknjižnih izposojenk neposredno v narečja ali celo le v posamezne govore, ter vsi drugi, ki so bili v slovenščino tudi kot neologizmi različnih izvorov kot izposojenke ali pa kot kalki uvedeni predvsem v 19. stoletju, ko se uzavesti potreba po načrtni zoonimski terminologizaciji in se evidenca zoonimov občutno poveča.

2.3 Izvor

Korenine slovenskih zoonimov tako kot slovenskega leksikona nasploh segajo v preteklost pred konstituiranjem praslovanskega jezikovnega sistema in kasneje slovenščine. Kot praslovanska dediščina se v slovenščini ohranjajo zoonimi, ki so jih le v starejših fonemskih izvedbah poznali že stari Indoevropejci, ob njih pa soobstajajo precej številčnejši drugi mlajšega in še mlajšega nastanka. Etimološka analiza, ki kot svoji temeljni prepoznavni orodji uporablja primerjalno metodo in metodo rekonstrukcije, pa slovenske zoonime šele omogoča klasificirati v kronološko različne plasti in prepoznati ključne poteze, ki so oblikovale sodoben vseslovenski zoonimski korpus. V slovenščino so zoonimi lahko:

a) praindoevropska dediščina (tip *volk* < psln. **u̯l̥̂k* < psl. **u̯ə̂lkъ* < pide. **u̯l̥̂kʷo-s*);
b) praslovanska dediščina (tip *medved* < psln. **medu̯ə̏d* < psl. **medu̯ə̋dь* kot nadomestek za pide. sinonim **H₂ŕ̥tk'o-s*);
c) južnoslovanska dediščina (tip *kača* < psln. **kȁča* < jslov. **kȁča* = hrv. *kȁča*);

[4] V Brižinskih spomenikih sporočeno *krilatec* 'angel' seveda ni zoonim, v Škofjeloškem rokopisu (1466) pa se zoonim *koza* pojavlja nesamostojen kot del zloženke *kozoprsk* 'november', tj. 'čas, ko se koze gonijo/prskajo'.

č) praslovenski neologizmi (tip *breza* < psln. **brȇzā* iz psln. **brȅza* ‘betula’ < psl. **bḗrza* ‘isto’);
d) adstratne stične izposojenke:
- nemški izvor (tip *merkovca* < isln. dial. **ˈme:rkou̯ca* ‘opica’ (kor., rovt.) ← srvn. bav. **merkou̯tze* ‘opica’, nvn. *Meerkatze* ‘isto’);
- romanski izvor (tip *foka* ← it. *foca* ‘tjulenj’);
- madžarski izvor (tip *facan* ← madž. *fácán* ‘fazan’);
- hrvaški izvor (tip *futač* ← hrv. kajk. *fûtač* ‘Upupa epops’);

e) neadstratne nestične izposojenke (tip *minoga* ← r. *minóga* ‘piškur’);
f) kalki (tip *koloradski hrošč* ←^{K} nvn. *Koloradokäfer*);
g) evropske kulturne izposojenke (tip *amfibija* ← nlat. *Amphibia* ‘dvoživka’);
h) domače tvorjenke (tip *smrdokavra*).

2.4 Etimologija

Končni cilj etimologije je določitev časa delovanja miselnega vzorca, na podlagi katerega je človek nek denotat poimenoval prav s tako in ne z drugačno besedo. Ali drugače, zoonim *vrân* ‘corvus’ praslovanskega izvora je zaradi lit. sinonima *vãrnas* nastal v balto-slovanskem obdobju po ničti substantivizaciji iz pridevnika **u̯ãrna-* ‘črn’ na podlagi miselnega vzorca, ki je kot identifikacijsko razločevalno značilnost tega ptiča prepoznal črno barvo perja. Čeprav sta obe besedi, tj. samostalnik *vrân* in pridevnik *vrân*, sestavini slovenskega leksikona, določitev balto-slovanske starosti nastanka zoonima zahteva komparativno slovansko in baltsko gradivo. Nasprotno pa lahko zoonimu *vǫ̂lk* ‘lupus’ s primerjalno metodo in metodo rekonstrukcije prek psl. **u̯ɓ̂lkъ* lahko sledimo celo do praindoevropščine, kjer se je glasil **u̯ĺ̥kᵘ̯o-s*, a mu miselnega vzorca ob njegovem nastanku še nismo sposobni prepoznati, ker na tej jezikovni stopnji do sedaj še ni bila prepoznana niti besedna družina, v katero bi ga vključili, kaj šele, da bi lahko bolj natančno določili, kaj je beseda *vǫ̂lk* ob svojem nastanku pomenila, celo kljub vedenju, da naglasno mesto v njej gotovo ni prvotno in da je izvorno substantivizirani pridevnik iz **u̯l̥kᵘ̯ó-*. Pomenska motivacija in etimologija za ta splošno indoevropski zoonim ostajata nepojasnjeni.

2.5 Jezikoslovne posebnosti slovenskega zoonimskega korpusa

Zoonimski korpus je sestavni del občnoimenskega korpusa, a se v njem tako kot v lastnoimenskem, predvsem zemljepisnem, ohranjajo arhaične poteze, ki jih drugo, jedrno apelativno gradivo več ne potrjuje ali pa jih potrjuje v precej manjši meri, zato smemo tudi to skupino besedja označiti za bolj konservativni del jezika. Prepoznavanje takih jezikovnih posebnosti je seveda možno le, če so analize podrobne in ne površinske. Le take namreč lahko na plano vržejo tudi drugačne, manj znane značilnosti slovenskega jezikovnega sistema. Posebna pozornost se zato posveča jezikoslovnim posebnostim, ki so:
a) fonetične, npr. obir. ***hóə:sɛtənca*** ‘gosenica’ (*-tn-* disimilacija ← **-nьn-*) < **u̯ǫsen-ьn-ica*, prim. r. *gúsenica*; kraš. ***wosĭéwnca*** ‘gosenica’, tolm. *γaˈsi:əu̯nca*, cerklj. *γaˈsiəu̯ca* (*-ln-* disimilacija ← **-nьn-*); kost. ***kȯˈsė:nca*** ‘gosenica’;

b) oblikotvorno-besedotvorne, npr. kost. *ˈte:le* n, g *teˈlẹ:ta*, toda pl ***ˈtẹ:u̯ca***; pkm. *prasé* n, g *praséta*, toda pl ***pràsci*** 'prase'; črnovr. *ą̏n* ***γǫ̂wẹ***, g *ą̏ńγą* ***γąwîədą***[5] ob istr. *γoˈvẹ* n 'žival (kot glava živine)', kraš. ***góvo***);

c) besedotvorne, npr: dol. kolektiv *žvà:u̯da* < **žîvalьda* k *živâl*; ob splošno sln. *ósa* tudi sln. *os* 'osa' (Jarnik 1832; Murko 1833), prim. hrv., srb. *ôs*, stč. *vos*, dl. *wos* in tudi lit. *vãpsas*; prleš. maskulinativ ***ọfˈča:r*** m 'oven' iz *óvca*; kost. maskulinativ ***žȕgan*** 'gosak' iz kost. *žȕga* 'gos' itd.

3 Slovenska poimenovanja za smrdokavro

3.1 Smrdokavra − razširjenost, lastnosti, videz itd.

Za ponazoritev jezikoslovne problematike, ki jo prinašajo poimenovanja enega denotata, je bila izbrana *smrdokavra* z nlat. oznako *Upupa epops*, sestavljeno iz lat. *upupa* 'smrdokavra' in gr. *épops*, g *épopos* 'isto'. Za povprečnega laičnega poznavalca je manj znan ptič, izbiri pa sta botrovala vsaj njegova razširjenost in videz. Smrdokavra spada v družino ptičev iz reda vpijatov, torej kričavih ptičev. Doma je na širšem območju, saj živi na območju Evrope in Azije ter Afrike, po podatkih *Ornitološkega atlasa Slovenije* pa se v Sloveniji »uvršča med dokaj pogosto razširjene vrste« (Geister 1995: 154). Iz tega sledi, da se s tem ptičem Slovenci nismo srečali šele na svojem etničnem območju, ampak že prej, kar pomeni, da so slovenska poimenovanja zanj lahko različno stara in da lahko izvirajo iz starejših jezikovnih razvojnih stopenj, ko se o slovenščini še ne more govoriti. Smrdokavrin videz je zanimiv, saj ima do 28 cm velik ptič dokaj dolg, rahlo navzdol upognjen kljun, perje oranžnorjavo, peruti in rep so črni z belimi prečnimi pasovi, vtis nenavadnosti pa vzbuja njena na koncih črna perjanica, ki jo lahko dviga in spušča. Gnezdi v drevesnih duplih in zelo rada išče hrano v živalskih iztrebkih, mladiči in samica pa v času gnezdenja izločajo iz trtične žleze smrdljivo tekočino, s katero se branijo pred sovražniki.[6]

3.2 Slovenski sinonimi

Vseh sinonimov za ptiča *Upupa epops* je bilo v slovenščini mogoče zbrati 44. Število vključuje leksikalne, fonetične ali le pisne variante: *adof*, *adofs*, *božji petelinec*, *božji petelinček*, *brzojka*, *bud*, *butej*, *butež*, *dab*, *dap*, *dedec*, *divji peteh*, *divji petelin*, *futač*, *futlavec*, *hubkač*, *hupač*, *hupkač*, *hupkaš*, *mutec*, *odap*, *odep*, *smrdat*, *smrdela*, *smrdljivec*, *smrdojerica*, *smrdokavra*, *smrduh*, *smrdulj*, *ſmerdairza*, *udap*, *udeb*, *udod*, *udot*, *upek*, *upkač*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vdod*, *vodeb*, *vudeb*, *vukman*, *vukvec*.[7]

3.2.1 Slovenski sinonimi v slovarskih virih

Po stoletjih so ornitonimi v slovarskih virih porazdeljeni takole: 16. st.: *vudeb* (Megiser 1592); 17. st.: *boṡhji peteliniz*, *dab* (Kastelec-Vorenc 1680–1710), *vudeb* (Megiser 1603); 18. st.: *boſhji petelíniz*, *dap*, *smerdakáura* (Hipolit 1711/12); *adofs*, *odap*, *smèrdakâvra* (Pohlin 1781); *adofs*, *butei*, *odap*, *odeb*, *ſmerdakavra*, *ſmerdat*, *udeb* (Gutsman 1789); 19. st.: *adofs*, *butej*, *odap*, *odep*, *ſmerdat*, *ſmerdokavra*, *udeb*,

[5] Iz podatka ni mogoče ugotoviti, ali je samostalnik moškega ali srednjega spola.
[6] Opis je povzet po Geister (1995: 154) in CZŽ (1997: 346).
[7] Vprašalnica za projekt Slovenski lingvistični atlas vprašanja za smrdokavro ni predvidela, zato je natančnejša lokacija posameznih ornitonimov otežena.

udap, *vdod* (Jarnik 1832); *bútej*, *hu̍bkazh*, *mútez*, *odáp*, *odép*, *ſmerdakávra*, *ſmerdàt*, *vdéb* (Murko 1833); *adofs*, *bùd*, *dap*, *odáp* (tudi *zhópaſti odáp*), *ſmerdaírza*, *ſmerdat*, *ſmerdekávra*, *ſmerdúh* (Freyer 1842); *adof*, *adofs*, *bud*, *butej*, *butež*, *dap*, *hubkáč*, *mutec*, *odáp*, *smerdokavra*, *udeb*, *vdeb* (Janežič 1851); *bud*, *butej*, *dap*, *hubkač*, *mutec*, *odap*, *smerdajerica*, *smerdat*, *smerdela*, *smerdokavra*, *udeb*, *udob*, *udod*, *vdod* (Cigale 1860); *božji petelinec*, *bud*, *butej*, *dab*, *dap*, *dedec*, *futač*, *hupač*, *hupkač*, *mutec*, *odap*, *smrdat*, *smrdela*, *smrdljivec*, *smrdojerica*, *smrdokavra*, *smrduh*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vdod*, *vodeb* (Pleteršnik 1894−1895); 20. st.: *hupkač*, *smrdokavra*, *vdeb*, *vodeb* (SSKJ 1970−1991).

Veliko sinonimov je zbranih na spletni strani bioportal.si, kjer ob navedenih *vdeb*, *vodeb*, *vdab*, *udeb*, *udot*, *udob*, *odab*, *bud*, *butej*, *mutec*, *hubkač*, *smrdajerica*, *smrdat*, *smrdela*, *čopasti odab*, *dap* kot še neevidentiran izstopa le *udot*, kar je po izgubi zvena v izglasju nastalo iz *udod*, ki je bilo zabeleženo v Cigaletovem slovarju (1860) in je fonetično najbližje Pleteršnikovemu *vdȍd* m, g *vdǫ́da* ‘vdab’, Cigaletovemu *vdod* ‘Wiedehopf’ in Jarnikovemu *vdod*.

3.3 Sinhrona delitev po fonemski in korenski podobi in izvor

Če se sledi fonemski in pisni podobi zbranih ornitonimov in upošteva le njihov korenski del, jih je mogoče razvrstiti v 12 skupin. Najštevilčnejša je s korenom *smrd-*, ki je tudi najmlajšega nastanka in nakazuje, da je z njim smrdokavra označena po lastnosti, da smrdi. Ta skupina v jezikoslovnem smislu ni nič manj zanimiva, odraža pa jezikovno univerzalijo, da govorec želi vedeti, kaj govori, zato v razmerju do denotata pomenskomotivacijsko nejasne, izpraznjene lekseme nadomešča z novimi, njemu jasnimi.

1. *adofs*, *adof*; 2. *božji petelinec*, *božji petelinček*, *divji petelin*, *divji peteh*; 3. *brzojka*; 4. *bud*, *butej*, *butež*; 5. *dab*, *dap*, *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vodeb*, *vudeb*; 6. *dedec*; 7. *futač*, *futlavec*; 8. *hubkač*, *hupač*, *hupkač*, *hupkaš*, *upek*, *upkač*; 9. *mutec*; 10. *smrdat*, *smrdela*, *smrdljivec*, *smrdojerica*, *smrdokavra*, *smrduh*, *smrdulj*, *ſmerdairza*; 11. *udod*, *udot*, *vdod*; 12. *vukman*, *vukvec*.

3.3.1 Ornitonimi onomatopejskega izvora

V etimološki literaturi indoevropskih jezikov je konsenzualno sprejeto, da so ornitonimi, kot so gr. *épops*, lat. *upupa*, sodobno agl. *hoopoe*, lit. *pupùtis*, let. *pupuķis* itd., onomatopejskega izvora in da so nastali na podlagi onomatopej, ki ponazarjajo oglašanje smrdokavre, ki ga je za grščino kot *epopoĩ* in *pópopo* sporočil že Aristofan (Mallory, Adams 2006: 145; Beekes 2010: 448; de Vaan 2008: 643). V to skupino spadajo tudi hrv., srb. *pȕpavac* (Skok *III*: 79), blg. *papùnjak*, *pupùnjak* (BER *V*: 57) in drugi člen zloženk v nvn. *Wiede-hopf*, srvn. *wite-hopfe*, *wid-hopfe*, stvn. *witu-hopfa* (Kluge 1995: 889). Na nemškem govornem območju so bile za oglašanje smrdokavre prepoznane vsaj tri onomatopeje *hupphupp*, *wudwud* in *butbut*, je ugotavljal Suolahti (1909: 13).

Človekova percepcija oglašanja živali je lahko zelo različna, kot je videti tudi iz slovenščine, ko pravimo, da ovce in koze meketajo, torej se oglašajo z *me* ali *mekeke*, ali ovce in koze blejajo ali blekajo, ko se oglašajo z *ble*, in drobnica beketa, ko se oglaša z *be.* Splošnoslovanska beseda **kȍkošь*, ki s širše slovanske perspektive ne označuje le kokoši, kot jo v slovenščini, ampak tudi petelina, je bila s pripono hipokorističnega

izvora *-(*o*)*šь* (tip **Milošь*) narejena iz onomatopeje, ki ponazarja oglašanje kokoši in petelina **ko-ko*. Iz te je bilo kasneje tvorjeno **kokotъ*, kar v pomenu ‘petelin’ ob Slovencih poznajo tudi Hrvati, Srbi in Čehi, beseda pa je bila tudi starocerkvenoslovanska. Take besede onomatopejskega izvora nimajo korena v pravem smislu besede, saj se koren definira kot morfem, ki je edini nosilec leksikalnega pomena v besedi. Če take besede kot leksikalizirane kmalu ne vstopijo v nevtralni leksikalni fond jezika, kot se je zgodilo v primeru **kȍkošь* > sln. *kokȏš*, ampak se jezikovna zavest o njihovem onomatopejskem izvoru ohranja, praviloma niso del jezika, ki bi bil podvržen sistemskim in z diahronega stališča predvidljivim in zato jezikoslovno obvladljivim fonetičnim spremembam, ampak se praviloma spreminjajo na podlagi nesistemskih fonetičnih sprememb ali pa so fonetično preoblikovane zaradi ljudskoetimoloških naslonitev. Ker se torej izmikajo kontroli komparativne evidence, kot jo omogočajo besede tipa *vȏlk* < psl. **u̯ȏlkъ* < pide. **u̯l̥̂kʷo-s*, jim je težje določiti jezikovno stopnjo, na kateri so iz onomatopej kot morfo-fonemske strukture nastale. Med take besede je treba uvrstiti kar 8 skupin od skupno 12, in sicer:

1. *adofs* (z *adof*); 2. *bud*, *butej*, *butež*; 3. *dab*, *dap*, *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vodeb*; 4. *dedec*; 5. *futač*, *futlavec*; 6. *hubkač*, *hupač*, *hupkač*, *hupkaš*, *upek*, *upkač*; 7. *udod*, *udot*, *vdod*; 8. *vukman*, *vukvec.*

3.3.1.1 Ornitonim adofs ← *adob < *u̯ъdobъ *(?)*

Ornitonim *adofs* se pojavlja v virih od 18. do 19. stoletja, kasneje pa ne več. S svojim dvokonzonantnim izglasjem *-fs* ne ustreza fonemski strukturi slovenskih izglasij in tudi ne izglasij jezikov, ki za slovenščino prihajajo v poštev kot jeziki dajalci. Iz sicer poznega Janežičevega sporočila, ko ob *adofs* navaja še *adof* (Janežič 1851), je očitno, da sta obe varianti povezani in da je bila prva najverjetneje umetno preoblikovana, morda na podlagi druge sestavine nlat. oznake *Upupa epops.* Primarno *adof* pa je prek **adop* lahko narečni razvoj iz **adob*,[8] kar ornitonim omogoča vključiti v skupino *dab*, *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vodeb*, kot je brez kakršne koli analize in brez Janežičevega *adof* sklepal že Bezlaj (ESSJ *IV*: 335), čeprav je poznal le Gutsmanov zapis *adofs*, ki ga je neustrezno prepisal kot *adofs.*[9]

3.3.1.2 Ornitonimi bud*,* butej *in* butež *: hrv. onomatopeja* bud! bud!

Uvrstitev sinonimov *bud*, *butej* in *butež*[10] med ornitonime onomatopejskega izvora zahteva na Hrvaškem v kraju Crkveni Bok evidentirano spomladansko oglašanje smrdokavre *bud! bud!* (Hirtz *II* 1938: 30), onomatopeja pa se verjetno ohranja v hrv. *butavac* ‘Upupa epops’, lociranem v krajih Brinjani in Garešnica (Hirtz *II* 1938: 34). Medtem ko je na Gorenjsko locirani ornitonim *bȕd* m, g *búda* ‘Upupa epops’ (Pleteršnik 1894–1895; Cigale 1860; Janežič 1851; Freyer 1842: 24) enak onomatopeji, slovenski sinonimni izpeljanki *butež* (Janežič 1851) in *bûtej* (Pleteršnik 1894–1895; Cigale 1860; Janežič 1851; Freyer 1842: 24; Murko 1833: 32; Jarnik 1832: 166), kar je bilo zabeleženo tudi še v 20. stoletju v rož. *bútëj* (Šašel 1957), tako kot hrv. *butavac* kažejo na tvorjenost iz v izglasju onezvenečene variante onomatopeje **but.* Ker rož. *bútëj* služi

[8] Pojav narečne spirantizacije *-b → -p → -f* je do sedaj gradivno najbolj ponazoril Čop (1983: 78).

[9] Enako tudi Karničar (1999) v obrnjeni izdaji Gutsmanovega slovarja ni prepoznal zapisa *adofs* in ga zato predstavlja brez *-f-* kot *ados*.

[10] Bezlaj (ESSJ: II, 121, IV, 335) je ornitonima *bȕd* in *bûtej* le omenil in ni razložil.

tudi kot vzdevek zabitemu moškemu (Šašel 1957), je z njim možno povezovati tudi sln. cgn *Butej* (ZSSP). Zaradi smrdljivosti smrdokavre je ornitonim *butej* postal negativno konotiran, kar se je po metafori preneslo tudi na označevanje človeka, in sicer moškega. Medtem ko sta izpeljanki *butež* in *butej* zaradi živega besedotvornega vzorca s priponama *-ež* < **-ežь* in *-ej* < **-ějь* lahko interno slovenskega nastanka, je gorenjski ornitonim *bud* starejši, vsaj zahodno južnoslovanski. Zanimiv je glasovno podoben na območju Luksemburga zabeležen nemški ornitonim *Butbut*, ki se razlaga kot izposojenka iz frc. *boutt boutt* (Suolahti 1909: 15). To gradivo seveda ni v nobeni genetični povezanosti z zgornjim slovenskim in hrvaškim, ampak je nastalo paralelno, čeprav odraža podobno percepcijo smrdokavrinega oglašanja.

3.3.1.3 Ornitonimi dab*,* dap*,* odap*,* odep*,* udap*,* vdab*,* vdeb*,* vdob*,* vodeb*,* vudeb
Variantno najbolj številčna skupina *dab*, *dap*, *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, *vodeb*, *vudeb*, ki ji je treba prišteti tudi *adofs* iz **adob*, vanjo pa spada sodobno knjižno *vodẹ̑b*, ima skupno konzonantno zaporedje *d-b* in zaradi primerljivih ornitonimov v različnih slovanskih jezikih predstavlja slovansko dediščino, četudi je neposrednih narečnih potrditev v slovenščini izjemno malo, a na njeno starost kaže evidenca variante *vudeb* že v 16. stoletju.

3.3.1.3.1 dab, dap < **ũ̯dъbъ*
V skupini izstopa dentalno vzglasno jugovzhodnoštajersko *dâb* s primerjavo *smrdi ko dab* (Pleteršnik 1894–1895) in varianto brez zvena v izglasju *dap* (Pleteršnik 1894–1895: *dâp*; Cigale 1860 po Vodnikovem rkp. slovarju; Janežič 1851; Freyer 1842: 24 z oznako kranjsko; Kastelec-Vorenc 1680–1710). Enak ornitonim se najde v hrv. *dab* ‘Upupa epops’ (okolica Đurđevca − Hirtz *II* 1938: 82) s kajkavsko varianto *deb* ‘isto’ (Pokuplje − Hirtz l.c.), *déb* (Habdelić), *dèb* (Jambrešić; Belostenec), ki kaže, da je treba izhajati iz jslov. dial. **dъbъ* ‘Upupa epops’,[11] kar je gotovo nastalo po aferezi iz prvotnega **ũ̯dъbъ* enako, kot je br. dial. *dod* ‘Upupa epops’ (ŽS 1999: 60) nastalo iz br. *udód* ‘isto’.

3.3.1.3.2 odap, odep, udap, udob, udop, vdab, vdeb, vdob < **ũ̯dъbъ*/*ũ̯dobъ*
Variantno vzglasje *u̯-*, *u-* in *o-*, potrjeno v skupini *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vdob*, odražajo tudi narečni refleksi psl. samostalnika **ũ̯ьdou̯a* = sln. *vdova*, zato je verjetno, da izvirajo iz slovanskega vzglasja **ũ̯ъd-*, kar ob prepoznanem jslov. dial. **dъbъ* ‘Upupa epops’ dopušča izhajati iz ornitonima **ũ̯ъdъbъ*, ki ga je kot izhodišče po Iljinskem zagovarjal že Ramovš (1924: 132), zavračal pa Bezlaj (ESSJ *IV*: 335). Variantnost vokalizma *a : e* med *d* in *b/p* je po virih porazdeljena takole: *-dab/p-*: *odâp* (Pleteršnik 1894–1895), *odáp* (Janežič 1851), *odáp* (Freyer 1842: 24), *odap* (Jarnik 1832: 166), *odap* (Pohlin; Gutsman 1789); *udap* (Jarnik 1832; Gutsman 1789); *vdáb* (SP 1962), *vdâb*, dol. *smrdi ko vdab* (Pleteršnik 1894–1895); *-deb/p-*: *vudeb* (Megiser 1592; Megiser 1603); cgn *Odeb*, *Vodeb* (ZSSP); *odép* (Murko 1833: 694); *vdeb* (SSKJ), *vdeb* (Glonar 1936), *vdẹ̑b*, *vdèb* (Pleteršnik 1894–1895), *vdeb* (Janežič 1851); *vdéb* (Murko 1833: 269, 694), prleš. *vˈdẹ:p* m, g *-ba* ‘vodeb’ (Rajh 2010) < knjiž. (?). Razmerje *-dab/p-*: *-deb/p-* odraža različno narečno ajevsko in ejevsko vokalizacijo izvornega cirkumflektiranega polglasnika **ə̂* iz **ũ̯dъbъ* > psln. **ũ̯də̂b* > sln. dial.

[11] Bezlaj (ESSJ: IV, 335) ne podaja natančnejše razlage sln. variant *dâb, dâp* v odnosu do *vodeb* itd.

*u̯dâb/*u̯dêb. Varianto z ojevskim vokalom med *d* in *b vdob* (Pleteršnik 1894–1895), *udob* (Cigale 1860), *udóp* (Drobnič 1858), ki jo posredno potrjuje tudi *adofs* iz **adob* (glej zgoraj), je težko argumentirano razložiti iz sln. narečne **u̯dâb* (< **u̯ъ̀dъbъ*), zato je verjetno, da je vokal *o* bil že izhodiščno slovenski. Ob izhodišču **u̯ъ̀dъbъ* bi bilo zato treba prepoznati tudi **u̯ъ̀dobъ* z vokalom *o* kot npr. v r. *udód.*

Kako pa je med vsemi temi variantami nastala *vodẹ̑b*, ki je bila s tonemom vred kot knjižna namesto starejše knjižne *vdáb* (SP 1962) določena šele v SSKJ in SP 2001, Pleteršnik pa jo je predstavil še z drugačnim tonemom kot *vodèb* m, g *-ẹ́ba* (Pleteršnik 1894–1895)? Obstoj take variante posredno potrjuje cgn *Vodeb*, njegova porazdeljenost pa je bila v 1. polovici 20. stoletja po podatkih iz ZSSP[12] že taka, da ni prekrivna s slovensko porazdelitvijo refleksov *a* in *e* iz psln. **ə̂.* Tako kot občna poimenovanja spadajo tudi priimki med t. i. premično besedje, če jih primerjamo z zemljepisnimi lastnimi imeni. V primerjavi z variantnim cgn *Odeb*, ki je bil v istem času kot *Vodeb* znan v Celju (okolica), pa tako kot Megiserjev zapis *vudeb* (Megiser 1592; Megiser 1603) odraža protetični *v-* [u̯-] pred *o* oziroma *u.*[13] Ker drugo slovensko in sorodno gradivo, kot sta hrvaško *dab* in *deb*, kaže, da je treba izhajati iz **u̯ъ̀dъbъ*, in ker variante z vzglasnim *o-* sporoča več virov, sodobna knjižna varianta *vodẹ̑b* izvira s slovenskega območja z ejevskim odrazom cirkumflektiranega polglasnika, zaradi česar je treba oceniti, da je Pleteršnikova tonematika v *vodèb* neustrezna.

3.3.1.4 dedec ← *u̯ъdedъ(kъ)

Z osamljenim *dẹ̑dəc* m, g *-dca* (Pleteršnik po Cafu) je treba primerjati s hrv. *dedek* 'Upupa epops', *djedak* 'isto' (Hirtz *II* 1938: 84, 89), *ſzmerdéchi dedek* 'upupa' (Belostenec 1740) in stč. *dedek*, g *-dka* ter *vdedek* (MSČS), *dedek zpievá du du du* (Machek 1968: 133). Machek l.c. je sicer le za stč. mislil, da je ornitonim preoblikovan iz psl. dial. **dudъkъ* 'Upupa epops', ki se potrjuje v ukr. dial. *dudók*, g *dudka* 'Upupa epops', p. *dudek*, g *-dka* 'isto', č. *dudek*, slš. *dudok* in kaže na izvor iz onomatopeje za smrdokavrino oglašanje, ki je bilo potrjeno v p. *du-du!*, č. *du du du* (Vasmer *IV*: 150; Machek 1968 l.c.; Boryś 2005: 133), posredno pa o njem priča tudi lit. *dudùkas* 'Upupa epops' in *dudùtis* 'isto' (Bezlaj ESSJ *IV*: 335). Vokalizem stč. *dedek* ne potrjuje jata, kot ga vsebuje psl. **dědъ* 'avus', zato hrv. *djedak* z *-je-* in sln. *dẹ̑dəc* z drugačnim sufiksom kažeta, da se je v teh jezikih varianta **dedъkъ* 'Upupa epops' oziroma zaradi stč. *vdedek* bolje **u̯ъdedъkъ* naslonila na refleks psl. **dědъ* 'avus' oziroma njegove izpeljanke.

3.3.1.5 futač*,* futlavec *: hrv. onomatopeja* fut! *iz* *vut!

Ornitonim *fûtač* (Pleteršnik 1894–1895) je enak hrv. kajk. *fûtač* (Lipljin 2002), *futač* (Hrvatsko Zagorje − Hirtz *II* 1938: 110), *fútach* (Jambrešić), *futach* (Belostenec) [futač], v katerem se ohranja onomatopeja za oglašanje smrdokavre *fut!* (Hirtz l.c.), pripona *-ač* pa nastopa v funkciji *nomena agentis* (Skok *I*: 539). Vendar Pleteršnikovo *fûtač* ni avtohtona slovenska beseda, ampak je kajkavska izposojenka, kot je nakazal že Pleteršnik. Toda osamljen bkr. sinonim *fútlavec* (Adlešiči − Šašelj 1915: 108), ki vsebuje isto onomatopejo in je v besedotvornem oziru od hrv. *futavac* (Šulek 1860; ARj; Skok l.c.) drugačen, saj kaže na izpeljavo iz glagolske predloge **fut-lja-ti* *'oglašati se *fut*'.

[12] Priimek je bil po ZSSP evidentiran v Kranju, Celju (okolica), Brežicah, Mariboru, Konjicah, Mariboru (levi breg).

[13] S protetičnim *u̯-* je Megiserjev zapis razlagal že Ramovš (1924: 132).

To pa je znak, da je ta belokranjski ornitonim avtohton in da onomatopeja za oglašanje smrdokavre *fut!* verjetno ni bila le hrvaško kajkavska. Ob tem je zanimivo, da Hirtz (*II* 1938: 156) sporoča stavek *Vutač javlja se marljivo, naročito u proljeće: hup, hup, hup*, ki kaže na hrv. sinonim *vutač* ob *futač.* Ker fonem *f* tudi v hrvaškem izhodiščnem fonemskem sestavu še ni obstajal, je onomatopeja *fut!* gotovo nastala iz prvotne **vut!* Enako alternacijo v vzglasju potrjuje br. dial. *vútva* 'Upupa epops' ob *fútkala* 'isto' (ŽS 1999: 60). Tudi pri tej onomatopeji je zanimivo, da je bila glasovno podobna zabeležena na nemškem govornem območju, vsaj v štaj. n. ornitonimu *Wudhupf*, *Wudhup*, *Wuderer* (Suolahti 1909: 13).

3.3.1.6 hubkač*,* hupač*,* hupkač*,* hupkaš*,* upek*,* upkač*: sln. in hrv. onomatopeja* hup!
Skupini *hubkač*, *hupač*, *hupkač*, *hupkaš*, *upek* in *upkač* je skupno fonemsko zaporedje *hup-*, saj sta varianti *úpek*, g *-a* (Mukič 2005) in *ùpkač* (Novak 1996) prekmurski, kjer vzglasni *h-* pogosto izpade. Varianta *hubkač* (Cigale 1860), *hubkáč* 'Wiedehopf' (Janežič 1851; Janežič 1893), *hùbkazh* 'Wiedehopf' (Murko 1833, z oznako, da je beseda štajerska) je gotovo hiperkorigirana iz *hupkáč/hûpkač* (vzhodno dial. − SSKJ), štaj. *hupkáč* 'hupač' (Ščavnica – Pleteršnik po Cafu), pkm. *hùpkač* 'smrdokavra, detel' (Novak 1996), prleš. *ˈxupkač* 'vrsta ptice' (Rajh 2010), kar je enako hrv. kajk. *hupkač* 'Upupa epops' (Varaždin − Hirtz *II* 1938: 116), *hˈupkač* 'isto' (Mursko Središče − Blažeka, Rob 2014). Sln.-hrv. dial. ornitonim **hùpkačь* je deverbativni *nomen agentis* na **-ačь* iz glagola **hùp-ka-ti* 'oglašati se *hup* (kot se oglaša smrdokavra)' tipa sln. *mu-ka-ti* 'oglašati se z glasom mu (kot krava)', onomatopeja *hup* za oglašanje smrdokavre pa je sporočena tako v slovenščini in hrvaščini, prim. stpkm. *Hupkaš je záto té imé dobo, ár se tak glási: hup, hup* (Novak 2006), hrv. *Vutač javlja se marljivo, naročito u proljeće: hup, hup, hup* (Hirtz *II* 1938: 156). Iz iste onomatopeje je bil neposredno tvorjen glagol **hȕp-a-ti*, ki se v slovenščini potrjuje kot *húpati -am/pljem* impf 'glas hup od sebe dajati, kričati' (Pleteršnik po Miklošiču), iz njega pa je bil tvorjen enak *nomen agentis* na **-ačь*, ki se ne ohranja le v sln. *hupáč* (vzh. štaj. – Pleteršnik po Cafu[14]) in hrv. dial. *hupač* (Hirtz *II* 1938: 156), ampak tudi v dl. *hupac* 'Upupa epops'[15] (Bezlaj ESSJ *I*: 206; Schuster-Šewc: 362; Snoj v Bezlaj ESSJ *IV*: 264). To gradivo potrjuje do sedaj najširši areal slovanskega ornitonima za smrdokavro **hup-ačь* (sln.-hrv.-dl.) in zato kaže na dokaj visoko, vsaj praslovansko dialektično starost onomatopeje **hup!* za oglašanje smrdokavre.

3.3.1.7 udod*,* udot*,* vdod
V tričlenski skupini *udod*, *udot*, *vdod* je varianta *udod* ob *vdod* sporočena le v Cigaletovem slovarju, *vdod* pa ob Pleteršnikovi normi *vdȍd* m, g *vdọ́da* in Cigaletu (1860) sporoča le še Jarnik (1832: 166). Ker so v slovenščini precej pogostejše in od 16. stoletja dalje potrjene variante s konzonantnim zaporedjem *d-b* in ker sta *vdod* in *udod* (iz tega po izgubi zvena v izglasju *udot*) potrjena šele v 19. stoletju, v narečnih virih pa sploh ne, je bil ta slovenski ornitonim najverjetneje izposojen iz r. *udód* 'Upupa epops', ki mu ustreza ukr. *údid*, g *udóda* 'isto', tudi *ódud*, br. *udod* in r. csl. *vъdodъ* (Vasmer *IV*: 149) ter kaže na slovanski variantni ornitonim za smrdokavro **u̯ъdodъ* (Miklošič 1886: 396; Ramovš 1924: 132) z enakim konzonantnim zaporedjem *d-d*, ki ga imata tu

[14] Z neustrezno normiranim naglasnim mestom namesto **húpač*, kot nakazuje drugo slovensko in hrvaško gradivo.
[15] Toda v gl. besedotvorno drugačno *hupak* 'Upupa epops', *wupak* 'isto' (Schuster-Šewc: 362) < **hupakъ*.

rekonstruirani *u̯ъdedъ(kъ)* (glej 3.3.1.4) in psl. dial. ornitonim **dudъkь* ‘Upupa epops’ = ukr. dial. *dudók*, g *dudka*, p. *dudek*, g *-dka* ob *du-du!*, č. *dudek* ob *du du du*, slš. *dudok* (Vasmer *IV*: 150; Machek 1968 l.c.; Boryś 2005: 133). Primerljiv, ne pa enak ornitonim se kaže v lit. *dudùkas* ‘Upupa epops’, *dudùtis* ‘isto’ (Bezlaj ESSJ *IV*: 335). Ustreznica lit. *dudùkas* bi se namreč v psl. glasila **dъdъkъ*. Na podobno percepcijo smrdokavrinega oglašanja je opozoril Vasmer l.c. z n. dial. *Wuddwudd*, *Wud-Wud* (Suolahti 1909: 13).

3.3.1.8 vukman*,* vukvec*: hrv. onomatopeja* vuk!
Ornitonima *vukman* in *vukvec* sta le belokranjska (Šašelj 1906: 317), enak koren *vuk-* pa potrjuje le še hrv. *vukvanac* m, g *-nca* (Žumberak, Jastrebarsko − ARj; Hirtz II 1938: 556), ob katerem Hirtz l.c. za Žumberak navaja spomladansko oglašanje smrdokavre kot *vuk!*: *Vukvanac, jer pjeva vuk, vuk, vuk*. To kaže na onomatopejski izvor ornitonima, pri čemer je sln.-hrv. osnova **vukv-* morda nastala po haplologiji iz **vuk-vuk-* → **vuk-v-*. Besedotvorno enaki tvorbi v sln. bkr. *vukman* in hrv. kajk. *vudman* ‘Upupa epops’ (Vojnić − Skok *I*: 539) pa nakazujeta, da bi onomatopeja *vuk!* lahko nastala sekundarno kot posplošitev iz ornitonima **vukman* kot disimilirani varianti iz **vudman.* Domneve z enako disimilacijo v drugem gradivu sicer ni mogoče argumentirati, a jo je kot možno treba upoštevati, saj so slovenski in slovanski ornitonimi za smrdokavro pogosto tvorjeni iz onomatopej, ki vsebujejo dentalni konzonant (glej zgoraj), na nemškem govornem področju pa je bilo ob že navedenem *Wuddwudd*, *Wud-Wud* zabeleženo tudi *Wudi* in *Wudhupf*, *Wudhup*, *Wuderer* (Suolahti 1909: 13).

3.3.2 Ornitonimi neonomatopejskega izvora
Ornitonimi, pri katerih ni znakov, da bi bili onomatopejskega nastanka, se delijo v 4 skupine:

1. *božji petelinec*, *božji petelinček*, *divji petelin*, *divji peteh*; 2. *brzojka*; 3. *mutec*; 4. *smrdat*, *smrdela*, *smrdljivec*, *smrdojerica*, *smrdokavra*, *smrduh*, *smrdulj*, *ſmerdairza.*

3.3.2.1 božji petelinec*,* božji petelinček*,* divji petelin*,* divji peteh
Ornitonim *božji pętelînəc* m, g *-nca* (Pleteršnik 1894–1895), *bošhji peteliniz* (Kastelec-Vorenc 1680–1710) s pozno potrjeno varianto *božji petelinček* (Glonar 1936) je treba povezati s hrvaškimi tipa *božji petelin* (Veli Rat na Dugem otoku − Hirtz *II* 1938: 20), *božja ptičica* (Delnice − Hirtz *II* 1938: 19), *božji kokotić* (Zadar, Brač − Hirtz *II*: 20), *božji kokot* (Dalmacija − Hirtz l.c.) = *bǫ̑žji kȍkot* (Dračevica na Braču − ČDL), *božji petešić* (Križišće, Novalja na otoku Pag, Senj, Stinica, Zlobin − Hirtz l.c.), v Istri *bôjži petešȉć* (Labin) in *bôjzji peteršȉc* (Funtana − oboje Filipi, Buršić Giudici 2012: 459). Iz areala teh hrvaških ornitonimov in zaradi it. ben. ornitonima *gallo del paradiso* ‘Upupa epops’ (Boerio 1867 s.v. *galeto megiarolo*), dobesedno ‘rajski petelin’, bi bilo slovenske in hrvaške ornitonime treba razložiti kot kalke po it. dial. predlogi, pri čemer je bil sém ‘raj, rajski’ nadomeščen z ‘božji, divinus’, pomenska motivacija, da je smrdokavra označena kot rajski oziroma božji petelin, pa ni popolnoma jasna. O asociativnosti smrdokavre s petelinom je mogoče sklepati že iz grškega gradiva, kjer je Hezihijeva glosa *épōpa*, glasovno podobna *épops* ‘Upupa epops’, razložena z ‘divji petelin’ (Beekes 2010: 448). Besedo za petelina vsebujejo tudi nemški ornitonimi *Kot-hahn*, *Mist-hahn* (Suolahti 1909: 14). Povezavo s petelinom je verjetno sprožila asociacija med smrdokavrino perjanico in petelinjo rožo, uporaba oznake kot rajskega petelina pa je

mogoče sprožil smrdokavrin v primerjavi z drugimi ptiči dokaj nenavaden videz, ki je lahko asociiral na nezemeljskost ptiča. Podobni italijanski ornitonimi so znani še v hrvaškem delu Istre ben. istr. *galeto śanto* ‘Upupa epops’, *sangaleto* ‘isto’ (Motovun − Filipi, Buršić Giudici 2012 l.c.), dobesedno ‘sveti petelin’. V ta pomenski sklop gotovo spadajo tudi istrski ornitonimi tipa *ˈdivji pətəˈlin* (Gažon − SDLA-SI *I*: 257), *ˈdivji ˈpåtəχ* (Šmarje − SDLA-SI l.c.), v katerih namesto pridevnika *božji* nastopa *divji* v svoji prvotni praslovanski semantiki.[16]

3.3.2.2 Prekmursko bɽˈzọːjka < *sln.* *brazovka
Prekmurski ornitonim *bɽˈzọːjka* (Bajzek Lukač 2009) je osamljen in nejasen. Ker se v istem beltinškem govoru beseda *bradavica* fonetično odraža kot *bɽˈdåjca* (Bajzek Lukač 2009), je *bɽˈzọːjka* lahko fonetični odraz prvotnejšega **brazovka*, ki ga še vedno ni mogoče smiselno povezati z nobeno od znanih slovenskih ali slovanskih besednih družin.

3.3.2.3 mûtəc
Ornitonimu *mûtəc* m, g *-tca* (Pleteršnik po Cafu), *mutec* (Cigale 1860), *mutec* (Janežič 1851), *mútez* (Murko 1833) je formalno najbližje in pomensko enako č. *mutek* in slš. *mutok* (Machek 1968: 384; Kálal 1924; Bezlaj ESSJ *II*: 208). Bezlaj (l.c.) ob č. *mutek* navaja tudi č. *mutec*, kar pa ni bilo mogoče ponovno preveriti. Izposoje iz češčine zaradi pozne potrjenosti slovenskega ornitonima ni mogoče popolnoma izključiti. Nastanek č. in slš. ornitonima ostaja nejasen, glasovno podobno luksemburško *Mitok* (Suolahti 1909: 13) pa nakazuje, da je imel Machek (l.c.) morda prav, da je tudi ta ornitonim onomatopejskega izvora, kar je Bezlaj (l.c.) sprejel.

3.3.2.4 smrdat*,* smrdela*,* smrdljivec*,* smrdojerica*,* smrdokavra*,* smrduh*,* smrdulj*,* ſmerdairza
Skupina *smrdat*, *smrdela*, *smrdljivec*, *smrdojerica*, *smrdokavra*, *smrduh*, *smrdulj*, *ſmerdairza* je v etimološkem smislu zaradi skupne sestavine *smrd-* že na prvi pogled jasna, da ornitonimi ubesedujejo smrdokavrino lastnost, da smrdi, ker mladiči in samica v času gnezdenja izločajo iz trtične žleze smrdljivo tekočino. Poleg tega smrdokavrino gnezdo kot del obrambnega mehanizma praviloma vsebuje veliko količino nanešenih iztrebkov. Medtem ko tvorjenke *smrdela*, *smrdljivec*, *smrduh* in *smrdulj* z besedotvornega stališča niso zagonetke, se besedotvorno nenavaden kaže samostalnik na *-at smrdat*; *smrdojerica* s *ſmerdairza* in *smrdokavra* pa sta zanimivi zaradi identifikacije druge sestavine *-jerica* = *-irza* in *-kavra* ter samega besedotvornega vzorca, ki je besedi generiral.

3.3.2.4.1 smrdêla*,* smrdljîvəc*,* smrdúh*,* smrdúlj
Ornitonim *smrdȇla* (Pleteršnik 1894–1895), *smrdéla* (Janežič 1893) je mlad, saj se ista beseda nekaj desetletij prej pri Janežiču 1851 pojavlja še v generičnem pomenu: *smerdela* ‘Stinkthier’ (Janežič 1851). Nastal je verjetno pod vplivom drugih pomensko enako motiviranih sinonimov po specializaciji iz pomena ‘smrdeča žival’ mladega pejorativnega deverbativa na *-ela* (Bajec 1950: 33) iz glagola *smrdẹ́ti* ‘foetere’ < psl. **smьrdě́ti*. Samostalnik *smrdljîvəc* m, g *-vca* (Pleteršnik po Cafu) je bil s pripono *-əc* <

[16] O tem pomenskem arhaizmu bolj podrobno na drugem mestu.

*-ьсь substativiziran iz deverbativnega adj *smrdljîv*, f *-íva* ‘foetidus’, dvobesedno skladenjsko podstavo pa ponazarja hrv. ornitonim *smrdljiva ptica* ‘Upupa epops’ (Sotin − Hirtz *II* 1938: 445), v kateri je jedrna sestavina sicer ženskega slovničnega spola. *Smrdúh* (Pleteršnik 1894–1895), *ſmerdúh* (Freyer 1842: 24) je izglagolska izpeljanka na *-uh* iz *smrdẹ́ti* ‘foetere’ < psl. **smьrdě̋ti*, ki smrdokavro slabšalno označuje kot ptiča, ki smrdi, čeprav le mladiči in samica v času gnezdenja izločajo iz trtične žleze smrdljivo tekočino, s katero se branijo pred sovražniki. Istrsko *smrdúlj* (Brezovica, Dekani, Dragonja, Korte, Kubed, Malija, Šmarje − Filipi 1993: 42; SDLA-SI *I*: 257) je enako hrv. *smrdulj* poleg *smrdelj* (Slavonska Požega − ARj; Hirtz *II* 1938: 446), oba jslov. dial. ornitonima pa sta izglagolski tvorjenki na *-*ul’ь* iz *smrdẹ́ti* ‘foetere’ = hrv. *smȉrdjeti* ‘isto’ < psl. **smьrdě̋ti.*

3.3.2.4.2 smrdokâvra *in* smrdojerica = ſmerdaírza

V sestavini *-kavra* ornitonima *smrdokâvra* sta Bajec (1952: 98) in Snoj (2016: 697) brez utemeljitve prepoznala samostalnik *kâvra* v pomenu ‘vrana’. Čeprav samostalnik *kâvra* po podatkih iz Pleteršnikovega slovarja resda označuje tudi vrano, je treba izpostaviti, da vrana ni podobna smrdokavri in tudi z ničimer ne asociira nanjo. Frekventnejši pomen samostalnika *kâvra* je ‘pura’ (Pleteršnik 1894–1895), ki ga je prav tako težko povezovati s smrdokavro, zato mora *kâvra* v *smrdokavra* nastopati v nekem drugem, danes ne več potrjenem pomenu. V primerjavi s kokošjo in petelinom sta pura in puran v Evropo importirani živali, ki ji Italijani pravijo tudi *gallo d’India*, Francozi pa *coq d’Inde*, oboje dobesedno ‘indijski petelin, petelin iz Indije’,[17] kar pomeni, da se je pomen ‘pura’ v *kâvra* moral naplastiti na nekega starejšega in ga tudi izpodrinil.

V sinonimu *smrdojẹ̑rica* (Pleteršnik 1894–1895), *smerdajerica* (Cigale 1860), ki je bil upravičeno poknjižen iz *ſmerdaírza* (Freyer 1842: 24), je v drugem členu treba identificirati samostalnik *járica* ‘(mlada) kokoš’ (Pleteršnik 1894–1895), fonetični razvoj iz **smrdo*ˈ*ja:rica* do Freyerjevega zapisa *ſmerdaírza* pa je potekal takole: po dial. preglasu za *-ja- → -je-* **smrdojẹ́rica*, po dial. akanju **smrdajẹ́rica*, po dial. razvoju *-er- > -ir-* **smrdajírica* in dial. vokalni redukciji **smrdajírca = ſmerdaírza.*

Identifikacijo samostalnika, ki je označeval kuro, kokoš in ne vrane ali pure, opravičujejo tudi ornitonimi, kot sta *božji petelinec* in *božji petelinček* (glej zgoraj), ki tudi z drugim gradivom kažeta asociativno povezanost smrdokavre s kokošjo oziroma petelinom. V ornitonimu *smrdokâvra* zato *kâvra* nastopa v pomenu ‘kura, kokoš’, ki pa ga je izpodrinil mlajši ‘pura’. Ob ornitonimih *božji petelinec* in *božji petelinček* torej tudi *smrdokâvra* in *smrdojerica = ſmerdaírza* odražata enako pomensko motiviranost s kokošjo oziroma petelinom in njeno območje širita.

Oba ornitonima *smrdokâvra* in *smrdojerica* nimata znanih slovanskih ustreznic, zato ju je treba prepoznati kot interno slovenska neologizma, v besedotvornem oziru pa s skupno sestavino *smrdo-*, ki ubeseduje, da ptica smrdi, in *kâvra/járica* ‘kokoš, kura’ spadata med redke slovenske determinativne zloženke tipa *slepovọ́ž* ‘slepec’, ki so različne od posesivnih tipa *gologlȁv* pridevniškega izvora. V sestavini *smrdo-* pa ni smiselno prepoznati imperativa in sklepati na prvotno zloženko **smrdikavra*, kot je nakazal Bajec l.c., ampak samostalnik, ki ga slovenščina ne potrjuje, a je znan drugod,

[17] Tako so v Evropi prvotno poimenovali tega ptiča, importiranega iz severne in vzhodne Amerike do Meksika, meneč, da prihaja iz Indije.

npr. v gl. *smjerd* ‘smrad’, kar je enako lit. *smiřdas* ‘isto’. S tema dvema ornitnimoma je smrdokavra označena kot ptica, ki jo določa smrad.

3.3.2.4.3 smrdat

Besedotvorno redek, a zanimiv je koroški ornitonim *smrdȁt* m, g *-dáta* (Pleteršnik 1894–1895), *smerdat* (Cigale 1860), *ſmerdat* (Freyer 1842: 24), *ſmerdàt*, g *-dáta* (Murko 1833: 529), *ſmerdat* (Jarnik 1832: 199), *ſmerdat* (Gutsman 1789), saj so slovenske tvorjenke na *-at* praviloma pridevniki, npr. *bogat*, *bradat*, *nosat* (Bajec 1952: 51) in ne samostalniki. Med izjeme spada tudi zoonim *pegât* m ‘kokoši podobna domača ptica z grahastim perjem, Numida meleagris’ (SSKJ) iz *pę́ga* ‘lisa’, ki pa jo skuša nadomestiti sinonim *pegâtka.* S korenskim delom *smrd-* od *smrdę́ti* ‘foetere’ < psl. **smьrdě́ti* je *smrdat* verjetno substantivizirani adjektiv na *-at*, ki pa ni mogel biti neposredno tvorjen iz glagolske predloge, ampak iz njegovega besedotvornega predhodnika **smьrdъ*, ki je bil najverjetneje substantiv in ga slovenščina ne potrjuje. Tudi ta besedotvorna analiza *smrdat* narekuje, da sta ornitonima *smrdokâvra* in *smrdojerica* determinativni zloženki s prvotnim pomenom ‘kokoš, za katero je značilen smrad’.

3.4 Izvor in etimologija ornitonimov za smrdokavro

Analiza je pokazala, da slovenski ornitonimi za smrdokavro ne potrjujejo takega, ki bi ga bilo zanesljivo možno prepoznati kot vseslovenskega, čeprav variantnost in dobra potrjenost od 16. stoletja dalje odrazov *dab*, *dap*, *odap*, *odep*, *udap*, *vdab*, *vdeb*, *vodeb*, *vudeb* iz izhodišča **û̯ъ̏dъbъ* posredno nakazuje na dokaj širok areal tega praslovanskega dialektičnega ornitonima. Medtem ko slovansko varianto **û̯ъ̏dobъ* narekuje le slovensko gradivo, se obstoj **û̯ъdedъ(kъ)* potrjuje tudi v hrvaščini in češčini. Na slovensko vzhodno območje je mogoče locirati *hupač* in *hupkač*, pri čemer ima *hupkač* ustreznico v hrvaščini, ustreznica k *hupač* pa je znana tudi v hrvaščini in dolnji lužiščini, kar ob **dudъkъ* (ukr., p., č., slš.) kaže na dokaj širok slovanski areal tega ornitonima. Mogoče je, da so vsaj severozahodni del južnoslovanskega območja določale tvorjenke iz onomatopeje *vuk!*, tvorjenke z osnovo **smьrd-* pa so verjetno že na tem območju začele izpodrinjati staro nomenklaturo onomatopejskega izvora in se v slovenščini še namnožile, kot ponazarja besedotvorna pestrost tovrstnih neologizmov. Ob stiku z romanskim svetom so nastali kalki z jedrom *petelin* in ustreznimi leksikalnimi feminativi *kavra* in *jarica.* Zanesljivi izposojenki sta med ornitonimi le dve iz 19. stoletja, *futač* iz hrvaščine in *udod* iz ruščine. Izvora ni bilo mogoče bolj ali manj zanesljivo prepoznati v dveh primerih, in sicer *mutec* (ob č. *mutek*, slš. *mutok*) in prekmurskem *bɣˈzǫ:jka*, ki je najverjetneje fonetično razvito iz sln. **brazovka.*

Onomatopejski izvor smrdokavrinih ornitonimov potrjuje tudi slovenščina, a nobena od onomatopej, ki jih je bilo mogoče prepoznati, ni nastala šele v slovenščini, ampak odražajo kontinuiteto s starejših slovanskih razvojnih stopenj z različnim arealom. Medtem ko onomatopeje *bud!*, *fut!* (< **vut!*), *hup!*, *vuk!* (< **vud!* (?)) jezikovno gradivo še neposredno potrjuje, iz ornitonimov rekonstruirana izhodišča **û̯ъ̏dъbъ* (> sln. *vdeb*, *vdab* itd.), **û̯ъ̏dobъ* (> sln. *vdob* itd.), **û̯ъdodъ* (> r. *udod* → sln. *udod* itd.), **û̯ъdedъ(kъ)* (→ sln. *dedec*) ob **dudъkъ*, ki ga slovenščina ne potrjuje, kažejo na obstoj starih, ki jih je določal konzonantizem *d-b* in *d-d*, pri čemer je zaradi potrjene onomatopeje *du!* morda primaren *d-d.*

Krajšave:

agl. = angleški, ben. istr. = beneškoistrski, bkr. = belokranjski, blg. = bolgarski, br. = beloruski, cerklj. = cerkljanski, cgn = kognomen, priimek, č. = češki, dial. = dialektičen, narečen, dl. = dolnjelužiški, dol. = dolenjski, f = femininum, ženski spol, frc. = francoski, g = genitiv, rodilnik, gl. = gornjelužiški, gr. = grški, hrv. = hrvaški, impf = imperfektiv, nedovršnik, isln. = izhodiščnoslovenski, istr. = istrski, it. = italijanski, it. ben. = italijanskobeneški, jslov. = južnoslovanski, kajk. = kajkavski, knjiž. = knjižen, kor. = koroški, kost. = kostelski, kraš. = kraški, lat. = latinski, let. = letski, lit. = litovski, m = maskulinum, moški spol, madž. = madžarski, n = nevter, srednji spol, n. = nemški, nlat. = novolatinski, nvn. = novovisokonemški, obir. = obirski, p. = poljski, pide. = praindoevropski, pkm. = prekmurski, pl = plural, množina, prleš. = prleški, psl. = praslovanski, psln. = praslovenski, r. = ruski, r. csl. = ruskocerkvenoslovanski, rkp. = rokopisen, rovt. = rovtarski, rož. = rožanski, sln. = slovenski, slš. = slovaški, srb. = srbski, srvn. = srednjevisokonemški, srvn. bav. = srednjevisokonemškobavarski, stč. = staročeški, stpkm. = staroprekmurski, stvn. = starovisokonemški, štaj. = štajerski, štaj. n. = štajerskonemški, tolm. = tolminski, ukr. = ukrajinski

Viri in literatura

Alasia da Sommaripa, Gregorio, 1607: *Gregorij Alasia da Sommaripa, Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. Videm 1607*. Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst 1979: Založba Mladinska knjiga, Založništvo tržaškega tiska.

ARj: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23. Zagreb 1880–1976: JAZU.

Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika: II Izpeljava slovenskih pridevnikov, III Zloženke*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Bajzek Lukač, Marija, 2009: *Slovar Gornjega Senika A–L* (= *Zora 66*). Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha.

Beekes, Robert S. P., 2010: *Etymological Dictionary of Greek* 1–2. Leiden, Boston: Brill.

Belostenec, Ivan, 1740: *Gazophylacium* I–II. Zagreb 1972: Liber, Mladost. [Reprint latinsko-hrvaškega in hrvaško-latinskega slovarja iz leta 1740.]

BER: *Bălgarski etimologičen rečnik* I–. Sofija 1971–: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.

Bezlaj, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I (1976); II (1982); III (1995), dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan; IV (2005), avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan; V = Kazala (2007), izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.

Blažeka, Đuro, Rob, Grozdana, 2014: *Rječnik Murskog Središća*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Grad Mursko Središće, Županija Međimurska, Tiskara Letis.

Boerio, Giuseppe, 1867: *Dizionario del dialetto veneziano*. Terza edizione aumentata e corretta. Venezia: Reale tipografia di Giovanni Cecchini.

Boryś, Wiesław, 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I–II. Herausgegeben auf Kosten des Hochwürdigsten Herrn fürstbischofes von Laibach Anton Alois Wolf. Laibach.

CZŽ, 1997: *Živalstvo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ČDL, 1979–1983: *Čakavisch-deutsches Lexikon* I III. Von Mate Hraste und Petar Šimunović. Unter Mitarbeit und Redaktion von Reinhold Olesch. Köln, Wien: Bohlau Verlag.

Čop, Dušan, 1983: *Imenoslovje zgornjesavskih dolin.* Disertacija. Ljubljana.

Čujec Stres, Helena, 2010–2014: *Slovar zatolminskega govora* 1–2. Zatolmin: Stres inženiring.

De Vaan, Michiel, 2008: *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*. Leiden, Boston: Brill.

Drobnič, Jožef, 1858: *Slovensko-nemško-talianski in Taliansko-nemško-slovenski besednjak*. Ljubljana: Natisnil Jožef Blaznik.

Erjavec, Fran, 1864: *Živalstvo: Prirodopis za nižje gimnazije in realke. Spisal A. Pokorny.* Poslovenil Fr. Erjavec, učitelj na kr. viši realki v Zagrebu. Celovec: Natisnil in prodaja J. Leon.

Erjavec, Fran, 1875: *Schödlerjeva Knjiga prirode. IV. del. Zoologija, z 227 podobami*. Poslovenil Fr. Erjavec. Ljubljana: Založila in na svetlo dala Matica Slovenska v Ljubljani.

Filipi, Goran, 1993: *Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Filipi, Goran, Buršić Giudici, Barbara, 2012: *Istromletački lingvistički atlas (ImLA)/Atlante Linguistico Istroveneto (ALI)/Istrobeneški lingvistični atlas (IbLA)*. Zagreb: N. Dominović – Pula: Znanstvena udruga Mediteran – Sveučilište Jurja Dobrile.

Freyer, Heinrich, 1842: *Fauna der in Krain bekannten Säugthiere, Vögel, Reptilien und Fische: Nach Cuvier's System geordnet, mit Abbildungen-Citaten und Angabe des Vorkommens.* Laibach: Gedruckt in der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei.

Geister, Iztok, 1995: *Ornitološki atlas Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Glonar, Jože, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.

Gregorič, Jože, 2014: *Kostelski slovar*. Uredili Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič, Peter Weiss. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Gutsman, Oswald, 1789: *Deutſch=windiſches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutſchten windiſchen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abſtammenden Wörter*. Klagenfurt.

Havers, Wilhelm, 1946: *Neuere Literatur zum Sprachtabu*. Wien: Akademie der Wissenschaften in Wien.

Havlová, Eva, 2010: *České názvy savců: historicko-etymologická studie.* Praha: Nakladatelství lidové noviny.

Hipolit, Novomeški: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum. In anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum 1711/12*. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Hirtz, Miroslav, 1938: *Rječnik narodnih zoologičkih naziva: knjiga II: Ptice (= Aves).* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Jambrešić, Andrija, 1742: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples, in usum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi*. Zagrabiae [Faksimile iz leta 1922 je izšel v Zagrebu: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog inštituta.]

Janežič, Anton, 1851: *Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika. Slovensko-nemški del*. Celovec: V založbi J. Sigmundove knjigarnice

Janežič, Anton, 1893: *Anton Janežič-ev slovensko-nemški slovar.* Tretji natis. Predelal in pomnožil France Hubad. Celovec: Tiskala in založila tiskarna družbe sv. Mohorja.

Jarnik, Urban, 1832: *Verſuch eines Etymologikons der Sloweniſchen Mundart in Inner=Oeſterreich*. Klagenfurt: Gedruckt und verlegt von Ferdinand Edlen von Kleinmayr.

Kálal, Miroslav, 1924: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica: Nákladom vlastnym.

Karničar, Ludvik, 1999: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglich abstammenden Wörter von Oswald Gutsmann. Klagenfurt 1789.* Auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von Ludwig Karničar. Graz.

Kastelec, Matija, Vorenc, Gregor, 1680–1710: Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar*. Po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710). Ljubljana 1997: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kluge, Friedrich, 1995: *Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. 23., erweiterte Auflage. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Lipljin, Tomislav, 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin.

Machek, Václav, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého.* Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Mallory, J. P., Adams, D. Q., 2006: *The Oxford Introduction to Indo-European and the Indo-European World.* Oxford: University Press.

Megiser, Hieronimus, 1592: *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearbeitet von Annelies Lägreid/Slovensko-nemški-latinski slovar. Preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592. Priredila Annelies Lägreid. Wiesbaden 1967: Otto Harrassowitz.

Megiser, Hieronimus, 1603: *Thesaurus polyglottus*. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj. Ljubljana 1977: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Miklošič, Franc, 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.

MSČS: Jaromiř Bělič, Adolf Kamiš, Karel Kučera, *Malý staročeský slovník*. Praha 1978: Státní pedagogické nakladatelství.

Mukič, Francek, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

Murko, Anton Janez, 1833: *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik. Kakor se slovenščina govori na Štajerskim, Koroškim, Krajnskim in v zahodnih stranih na Vogerskem. Slovensko-nemški Del*. V Gradci 1833: V zalogi in na prodaj per Franci Ferstli. *Deutsch-slowenisches und slowenisch-deutsches Handwörterbuch. Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarn's westlichen Distrikten. Deutsch-Slowenicher Theil*. Grätz 1833: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung.

Novak, Franc, 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.

Novak, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Ljubljana: Založba ZRC.

Pohlin, Marko, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov 1781*. Faksimile prve izdaje. München 1972: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.

Pohlin, Marko, 1792: *Glossarium Slavicum 1792*. Faksimile der ersten Ausgabe/Faksimile prve izdaje. München 1973: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.

Rajh, Bernard, 2010: *Gúčati po antùjoško. Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora* (= *Zora 73*). Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha.

Ramovš, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika. II. Konzonantizem*. Ljubljana: Založila Učiteljska tiskarna.

Razpet, Marko, 2006: *Kako se reče po cerkljansko*. Cerkno, Ljubljana: Občina Cerkno, Založništvo Jutro.

Schuster-Šewc, Heinz, 1983–1996: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* 1–5. Bautzen: VEB Domowina-Verlag.

SDLA-SI: Rada Cossutta, Franco Crevatin, *Slovenski dialektološki leksikalni atlas Slovenske Istre I*. Koper 2005: Založba Annales.

Skok, Petar, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

SLA: *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*. Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

Snoj, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: Založba ZRC.

Slovenski pravopis, 1962: Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I−V.* Ljubljana 1970−1991: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Suolahti, Hugo, 1909: *Die deutschen Vogelnamen: Eine wortgeschichtliche Untersuchung.* Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.

Šašel, Jaro, 1957: *Rožanski narečni besednjak.* Rokopis. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

Šašelj, Ivan, 1906: *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada* II. V Adlešičih nabral Ivan Šašelj. Ljubljana: Katoliško tisk. društvo v Ljubljani.

Šašelj, Ivan, 1915: Iz belokranjskega besednega zaklada. *Dom in svet* 28/3: 108.

Šulek, Bogoslav, 1860: *Deutſch=kroatiſches Wörterbuch/Němačko-hrvatski rěčnik* I−II. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.

Trubačov, Oleg, 1960: *Proishoždenie nazvanij domašnih životnyh v slavjanskih jazykah*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Vasmer, Maks, 1986: *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka* I–IV. Perevod s nemeckogo i dopolnenija člena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačova. Izdanije vtoroje, stereotipnoje. Moskva 1986: Progress.

ZSSP: *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Odgovorni redaktor akademik France Bezlaj. Ljubljana 1975: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. [Ciklostirano]

ŽS, 1999: *Žyvël'ny svet. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 30–37

TIPOLOGIJA TVORJENK IZ PREDLOŽNE ZVEZE

DEJAN GABROVŠEK
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

Namen prispevka je pokazati in sistematizirati tvorjenke iz predložne zveze. V razpravi izhajamo iz skladenjskega razumevanja besedotvorja. Gre za tip tvorjenk, pri katerem se pri tvorbi nove besede hkrati dodajata predponsko in priponsko obrazilo, tip *nadstropje*, *brezimen*, *opasati*. Prispevek tvorjenke razvršča glede na način tvorbe in glede na pomen, ki ga ima tvorjenka; prevladuje izražanje kraja, npr.: *nadstrešek*, *obrežen*. Na koncu prispevka je tabela, v kateri so tvorjenke iz predložne zveze razvrščene glede na besedno vrsto in glede na predlog, ki vstopa v skladenjsko podstavo tvorjenke.

Ključne besede: skladenjsko besedotvorje, predlog, samostalnik, tvorjenka

1 Izhodiščna merila za uvrstitev in razvrstitev tvorjenk iz predložne zveze

Razprava izhaja iz skladenjskega razumevanja besedotvorja, kakor ga v svojih razpravah razume Ada Vidovič Muha (Vidovič Muha 2011). Za tako razumevanje besedotvorja je »tvorjenka samo pretvorba definirane besedne zveze, skladenjske podstave« (Vidovič Muha 2011: 15). Kot najpogostejši in najproduktivnejši tip tvorjenja se kaže izpeljava in znotraj nje navadna izpeljava (npr. *hiša – hišen*, *korak – korakati*), obrazilo nove tvorjenke je »enomorfemsko priponsko« (Vidovič Muha 2011: 28). Tvorjenje iz predložne zveze, ki je obravnavano v tem prispevku, je redkejše, »obrazilo [je] sestavljeno iz predpone in pripone – predponsko-priponsko (dvomorfemsko) obrazilo« (Vidovič Muha 2011: 28).

Tvorjenke iz predložne zveze oziroma tvorjenke tipa Tpz (Vidovič Muha 2011: 69) so, zlasti glagoli, pogosto podobne sestavljenkam,[1] npr. *vročiti* (tvorjenka iz predložne zveze) proti *vpasti* (sestavljenka).[2] Toporišič (1996: 109) je tvorjenke iz predložne zveze od sestavljenk ločeval glede na to, ali je predponsko obrazilo naglašeno ali ne. Če je naglašeno, potem gre za sestavljenko, če ne, gre za tvorjenko iz predložne

[1] Pri katerih pa je obrazilo enomorfemsko, torej samo predponsko.

[2] V recenziji je bilo opozorjeno tudi na tip *naložiti, razložiti,* saj glagola **ložiti* v sodobni slovenščini ni (čeprav velja opozoriti, da to velja zgolj za knjižno slovenščino, medtem ko glagol *ložiti* najdemo vsaj v nekaterih zahodnih govorih); v tem primeru gre za sestavljenke, saj se tvorijo iz sicer (sinhrono) neobstoječega glagola. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004) je celotna tvorba glagolov, z izjemo nekaj zlaganja, razložena kot izpeljava, tudi če se doda le predpona s prislovno vrednostjo (*pisati – napisati*), kar je v primerjavi s tvorjenjem samostalnikov neenotno. Toporišič kot glagolske sestavljenke označuje le glagole, pri katerih »predpona zamenjuje polnopomensko besedo podstave besedne zveze, npr. prèdnaročíti« (Toporišič 2004: 227). Ada Vidovič Muha tvorjenke, pri katerih se doda le predponsko obrazilo, uvršča med sestavljenke (Vidovič Muha 2011: 34): tej uvrstitvi sledi tudi ta razprava.

zveze. Problem se kaže predvsem v tem, da je težko določati, ali v predponskem obrazilu naglas, ki je kratek, je ali ga ni.[3] Poleg tega se iz primerov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004) kaže neenotnost, kaj sodi med sestavljenke in kaj med tvorjenke iz predložne zveze. Metodologija skladenjskega besedotvorja táko razlikovanje omogoča, saj je tvorjenka uvrščena v določeno skupino glede na skladenjsko podstavo, vendar je treba poudariti, da so tvorjenke iz predložne zveze tudi v *Slovenskem skladenjskem besedotvorju* (Vidovič Muha 2011)[4] opisane le na kratko.

Stankovska (2009: 61) v kontekstu češke slovnice ta besedotvorni postopek imenuje predponsko-priponska izpeljava in navede nekaj primerov, npr: *náčelník* (poglavar), *pohoří* (pogorje), *umístit* (umestiti), *vylodit* (izkrcati). Švedova (1980: 136) imenuje ta način tvorbe predponsko-priponski način in ima naštetih veliko primerov, deli jih glede na to, kateri predlog vstopa v tvorjenko in znotraj tega še glede na to, katero pripono ima tvorjenka (Švedova 1980: 228–233; 373).

Prvi pogoj je, da gre za tvorjenke, za katere velja: jedro podstave je (netvorjeni) samostalnik v predložnem sklonu. Kaj drugega kot samostalnik[5] v podstavi ne more biti, saj se predlog povezuje le s samostalniško besedo, ne pa z glagolom ali pridevnikom. Od tvorjenk iz predložne zveze s tvorjenim samostalnikom v skladenjski podstavi lahko navedemo *udejanjiti*: dati v dejanje in *popoldne*: takó, da je po poldnevu. Tvorjenke so praviloma prvostopenjske,[6] tvorjenke višjih stopenj se praviloma tvorijo z navadno izpeljavo, npr.: *izročiti*, *izročen*, *izročenost*. Samostalniki v skladenjski podstavi so pogosto deli telesa: *telo, oči*, *roka*, *žila*, *srce* ali samostalnik, ki označuje prostor, pogosto tudi zemljepisno ime: *reka*, *gora*, *meja*, *Sava*, *Mura*. Največ tvorjenk je tvorjenih iz besede *roka*: *izročiti*, *naročiti*, *zaročiti*, *poročiti*, *vročiti*, *naročje*, *področje*.

V tvorjenke iz predložne zveze vstopajo le pravi predlogi, tvorjenke z drugotnimi predlogi, torej predlogi, ki so prvotno prislovi ali samostalniki, npr. *zunaj*, so zloženke, npr. *zunajjezikoven*.

Najstrožji kriterij za uvrstitev besede med tvorjenke iz predložne zveze je, da mednje spadajo le tvorjenke, pri katerih beseda brez predponskega obrazila ne obstaja (Vidovič Muha 2011: 33), ostale besede so besedotvorno razložljive po drugih besedotvornih algoritmih: zato je glagol *izročiti* tvorjenka iz predložne zveze, saj glagol **ročiti* ne obstaja, *iznesti* pa sodi med sestavljenke, saj glagol *nesti* obstaja. V *Slovenski slovnici* je več primerov, ki bi po tem kriteriju sodili med sestavljenke, Toporišič pa jih uvršča med tvorjenke iz predložne zveze, npr. *primorski*, *priročen*, *protiletalski*. Kjer se izrazito ohranjata vloga predloga in samostalnika oziroma je izraziteje poudarjena razmerijska vloga[7] predloga kot prostega morfema, lahko kot tvorjenke iz predložne zveze upoštevamo tudi take tvorjenke, ki bi jih sicer samo strukturno gledano uvrstili med sestavljenke. To se zlasti kaže pri tvorjenkah iz predložne zveze s predložnimi morfemi *brez*, *proti*, *z*/*s*, ki nimajo (prvotnega) krajevnega prislovnega pomena: *protiletalski*: ki je proti letalom; *primorski*: ki je pri morju. Andreja Žele ločuje

[3] Drugi problem pa je, da je članek predvsem polemika z Ado Vidovič Muha in njenim razumevanjem besedotvorja, kar članku jemlje strokovnost. Vsekakor bi bile za določanje naglasa na predponi potrebne meritve, ki pa (še) niso bile izvedene.

[4] V monografiji se avtorica posveča predvsem zloženkam.

[5] Primeri, da je v podstavi zaimek, so redki, npr. *vseben*.

[6] Torej so tvorjene iz besede, ki sinhrono ni tvorjena iz katere druge besede.

[7] V primerjavi s sestavljenkami, kjer je bolj poudarjena prislovna vloga (Žele 2019: 47).

poudarjeno prislovno vlogo od poudarjene[8] razmerijske vloge glede na možnost, ali lahko predlog nadomestimo s prislovom ali ne: *izstopiti* (sestavljenka) ← *stopiti iz* »ven«, *izročiti* ← dati iz rok (Žele 2019: 47). Pri glagolu *izročiti* bi sicer lahko imeli (pomensko gledano) podstavo »dati stran«, a se potem ne ohrani jedro tvorjenke, tj. *roka*. Poudarjena prislovna in s tem družljiva vloga pri sestavljenkah je tudi razlog, da je sestavljenk veliko več v primerjavi s tvorjenkami iz predložne zveze in da jih je tudi laže tvoriti.

V propozicijo stopa samostalnik v predložnem sklonu s predlogom, ki v tvorjenki postane predponsko obrazilo, v pripono pa se pretvori jedro z vezniško besedo (Vidovič Muha 2011: 33). Tvorjenke iz predložne zveze so lahko samostalnik, glagol, pridevnik ali prislov. Predlog, ki v samostalniški tvorjenki preide v homonimno izraženo predponsko obrazilo, praviloma izraža kraj, npr.: *obrobje*, *pritličje*, *predmestje*, *pogorje*, nekateri tudi čas, npr.: *obdobje*, *brezvetrje*. Pridevniške tvorjenke izražajo lastnost: *priročen* 'tak, ki je pri roki', *odročen*: tak, ki je od roke (stran), tako še npr. *brezposeln*. Glagolske tvorjenke se tvorijo s primitivi *dati*, *postati*, *narediti*, npr. dati ob kole, *obkoliti*. Zaradi usmerjenosti (Krvina 2018: 95), ki ga izraža predlog, se glagolske tvorjenke večinoma tvorijo s primitivom *dati*, npr.: *obglaviti*, *utelesiti*, *vročiti*.

Posledica močnega krajevnega pomena predloga je tudi, da je kar nekaj tvorjenk iz predložne zveze zemljepisnih imen. Označujejo lahko ozemlje v okolici nečesa (*Porabje*, *Pomurje*, *Posavje*, *Medrečje*, *Medvode* in *Medvodje*), pri nečem (*Primorje*, *Primorska*), za nečim, stran od nečesa (*Prekmurje*, *Zavratec*, *Zakavkazje*, *Zakarpatje*), blizu nečesa (*Podgorje*, mogoče tudi *Nabrežina* in *Razkrižje*). Ena od tvorjenk, ki ne izraža ne kraja ne časa, je *brezdomec*, to je zaradi pomena predloga, ki pomeni odsotnost nečesa in je s tem posebnost med predlogi. Zanimiva tvorjenka je tudi *zaimek*, kjer *za* ne izraža kraja (kot *Zasavje*), ampak zamenjavo.[9] Prislovi so lahko časovni (*podnevi*) ali krajevni (*vpričo*), tudi načinovni (*scela*).

Zaradi zahtevnosti tvorjenja in zgoščenosti pomena (predmetni pomen samostalnika in prislovno-razmerni pomen predloga) je takih tvorjenk dokaj malo in niso produktivne. Take tvorjenke so pomensko specializirane, pri nekaterih pa povsem prevladuje metaforični pomen, npr. *razuzdan*.

V nekaterih primerih lahko iz jedra skladenjske podstave predlog + samostalnik tvorimo tako samostalnik kot pridevnik: *zamejec* in *zamejski*, *nadstropje* in *nadstropen*.

Vprašanje, ki se zastavlja, je, v kolikšni meri se iz predložne zveze tvorijo prislovi. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004: 229) je navedenih precej primerov, in kljub temu da se razumevanje besedotvorja pri Toporišiču in Vidovič Muhi močno razlikuje, lahko mnoge primere iz slovnice uskladimo s skladenjskim razumevanjem besedotvorja, npr.: *napoti*: takó, da je na poti. Res pa je tudi, da je primerov za posamezno obrazilo malo in da se tvorbe le redko zavedamo, poleg tega pa bi jih lahko razložili tudi kot sklop. Največ primerov prislovov je s predponskim obrazilom *po*: *podnevi*, *ponoči*, *popoldne*.

S sinhronega vidika so problematični primeri s predpono *vz-*, saj tega predloga v slovenščini ni, a se jih drugače kot tvorjenke iz predložne zveze ne da razložiti, čeprav

[8] V vsakem primeru se ohranja (vsaj) nekaj prislovne vloge.
[9] Na kar kaže tudi izraz »*namestime*«, ki se je za *zaimek* uporabljal v nekaterih starejših slovnicah.

le z upoštevanjem preteklega stanja,[10] npr. *vzglasje*, *vzdušje*, *vzglavnik*. Predlog *raz* je v sodobni slovenščini sicer redek, a vseeno del leksikalnega sistema in tvori nekaj tvorjenk iz predložne zveze, npr. *Razkrižje*, *razuzdan*.

Peter Weiss v svojem prispevku Slovenski pravopis 2003 – priročnik na stranpoteh slovenskega jezika opozarja na tvorjenke *obsoteljski*, *porenjski* in *posoteljski*, ki jih *Slovenski pravopis* obravnava kot tvorjenke iz *Obsotelje*, *Porenje*, *Posotelje* (zato se pridevnik piše z *j*), »kar je v nasprotju s prav tako zapovedanim *podeželski*, *podravski* itd. (kar ni tvorjeno iz *podeželje*, *Podravje*, ampak iz *dežela*, *Drava* itd.« (Weiss 2003: 203). Problem pravila izpeljave (pridevnikov) je v tem primeru neenotnost: zakaj pravopis besedo *podeželski* izpeljuje iz podstave »ki je po deželi« in zato nima *j*, besede *obsoteljski* pa iz podstave »ki je v zvezi z Obsoteljem« in zato *j* je. Raba v korpusu Gigafida 2.0 pri teh treh primerih kaže na neenotnost:

obsoteljski	331
obsotelski	33
porenjski	2
porenski	134
posoteljski	1
posotelski	0
podeželski	15.433
podeželjski	133

Tabela 1: Pogostnost pojavitev *j*-ja v korpusu Gigafida 2.0

Primera za *obsoteljski* in *porenjski* kažeta ravno obratno sliko, zgled za *posoteljski* lahko zanemarimo, kar pa hkrati kaže, da se raba v enem primeru drži pravopisa, v drugem pa ne. Z besedotvornega vidika: *obsoteljski* je navadna izpeljanka, saj je tvorjena iz *Obsotelje*, tvorjenko *porenski* pa lahko obravnavamo kot sestavljenko ali tvorjenko iz predložne zveze, v vsakem primeru je zapisana brez *j*. Najverjetneje se *j* (ne) ohranja glede na to, kateri samostalnik je »zadaj«, ne glede na besedotvorni potek, saj, kot kaže, tu pravilo, ki bi veljalo za vse primere, odpove. Ker je v zavesti piscev *Obsotelje*, je pridevnik večkrat zapisan z *j* in ker je v zavesti piscev *Ren*, je večkrat zapisan brez *j*. Pri besedi *podeželski*, kjer je delež zapisa z *j* zanemarljiv, se kot besedotvorna podstava ohranja beseda *dežela*.

Sistemsko gledano so upravičeni zapisi *obsotelski*, *obrenski* in *posotelski* in se jih torej obravnava kot tvorjenke iz predložne zveze; s tem tudi ne bodo ostale izjeme znotraj (besedotvornega in pravopisnega) sistema.

2 Strukturna delitev tvorjenk

V pripono se pretvarja jedro skladenjske podstave z ustrezno vezniško besedo, v predpono pa predlog z ustrezno sklonsko končnico (Vidovič Muha 2011: 33). Treba je dodati, da se poleg vezniške besede pretvarja tudi odnosnica, izražena z zaimkom:

[10] Pridevnik *vzajemen* je v *Slovenskem etimološkem slovarju* razložen kot »izpeljano iz predložne zveze **vъ*(*z*) *zajьmъ* ‘v zameno, na posodo, za povračilo’«. Zaradi diahronosti tvorbe so take tvorjenke v tej razpravi le omenjene.

zaimek pripada isti besedni vrsti kot tvorjenka, primer: tisti, ki je brez doma > *brezdomec*.[11]

2.1 Samostalnik

Skladenjska podstava tvorjenke je:

1. Mesto stanja: tam, kjer je + predlog + samostalnik: teh tvorjenk je največ. Pomenska krajevna komponenta je tako v predlogu kot v podstavi tvorjenke: *medrečje, nadstrešek, ožilje, Posavje, Prekmurje*.
2. Čas: takrat, ko je + predlog + samostalnik: *obdobje*.
3. Živost: tisti/tista, ki je + predlog + samostalnik: tu izstopajo poimenovanja za prebivalce: *brezdomec, Prekmurec, Prekmurka*.
4. Neživost: to, kar/da je + predlog + samostalnik: Sem spadajo tudi tvorjenke brez krajevne pomenske komponente,[12] npr. to, kar je (za) na gobec: *nagobčnik*; to, kar je do prsi: *doprsje*; *brezvladje, čezoceanka, odstotek, podoknica*.

2.2 Pridevnik

Pridevnik izraža lastnost samostalnika v skladenjski podstavi z ozirom na predlog v skladenjski podstavi. Skladenjska podstava je: tak, ki je + predlog + samostalnik: tak, ki je ob bregu: *obrežen*; *medsebojen*, *brezimen*, *podstrešen*.

2.3 Prislov

Prislov izraža prostor, čas, način. Za večino možnosti tvorbe obstaja le ena tvorjenka. Skladenjska podstava je:

1. tam, kjer je na poti: n*apoti*.
2. takrat, ko je + predlog + samostalnik: takrat, ko je po poldnevu: *popoldne*.
3. takó, da je + predlog + samostalnik: tako, da je po ceni: *poceni*.[13]

2.4 Glagol

Tvorni vzorec glagola je poseben, saj se deli na dva podtipa, in sicer glede na to, kateri del skladenjske podstave je v jedru tvorjenke. V skladenjski podstavi je glagolski primitiv, najpogosteje *dati* ali *narediti*.

2.4.1 V tvorjenki je tisti samostalnik, ki se veže s predlogom, ostala vezljivostna mesta so izražena z zaimki: *obglaviti*: dati (koga) ob glavo, *predočiti*: dati (komu kaj) pred oči.

2.4.2 Predlog se veže z samostalniškim zaimkom, beseda, ki je jedro tvorjenke, je v skladenjski podstavi pred predlogom[14]: *odstraniti*: dati stran od česa/koga, *včlaniti*: postati član v čem[15] (Žele 2019: 45). V tem podtipu so lahko v jedru tvorjenke tudi

[11] Zaimek *tisti* je v teh primerih posamostaljen, zveza *tisti, ki* pa zamenljiva s *kdor*. Isto velja za prislovni zaimek *tam*, ki ima v teh primerih samostalniško vrednost (Vidovič Muha 2011: 31).
[12] Ali pa je ta pomaknjena v ozadje.
[13] Take primere bi se sicer lahko razlagalo tudi kot sklop.
[14] Pri samostalniku sta edina taka primera *predsednik, predsednica*: tisti/tista, ki sedi pred kom.
[15] To je besedotvorna podstava, pomensko bi glagol razložiti kot »narediti koga za člana«. Naključen pregled konkordanc kaže, da je zelo pogosta oblika s *se, včlaniti se*.

nesamostalniki, saj se predlog v skladenjski podstavi ne povezuje z njim, ampak z neizraženim samostalnikom (oziroma samostalniškim zaimkom) kot predmetom: *odstraniti*: dati stran od (česa). S tem se tudi razlikujejo od drugih tvorjenk iz predložne zveze, pri katerih je beseda v jedru skladenjske podstave tudi v jedru tvorjenke. V tem podtipu so zlasti produktivne tvorjenke s predlogom *o*/*ob*, ki označuje krajevno/časovno razmeščenost (Vidovič Muha 2011: 75): *osvojiti*: narediti svoje ob čem (okoli česa), torej vse.

3 Pomenska razdelitev tvorjenk

Ker je besedotvorje vedno tudi pomenotvorje in predložni morfem predstavlja pomembno pomensko komponento, je smiselno tvorjenke razvrstiti (tudi) glede na pomen.

3.1 Izražanje kraja

Tvorjenke, ki izražajo kraj, so najštevilčnejše, kar je posledica dejstva, da predlog (vsaj prvotno in najpogosteje) označuje kraj: »[p]redlog kot prosti glagolski morfem prvenstveno upravlja s prostorom« (Žele 2019: 20). V jedru je beseda s pomenom kraja, npr. *zemlja*, *reka*, tvorjenka jo skupaj s predponsko-priponskim obrazilom pomensko specializira. Take so tudi tvorjenke, ki imajo v podstavi besedo, ki označuje telesni organ.

Samostalniške tvorjenke označujejo območje, npr. *porečje*, *obrobje*, *Prekmurje*, lahko tudi prebivalca tega območja, npr. *Prekmurec*, *zamejec*; predmet, ki je na tem območju, npr. *dokolenka*, torej to, kar sega do kolen. Pridevniške tvorjenke: *predpražen*, *podstrešen*, *zamejski*. Glagolske tvorjenke: *iztiriti*, *obkoliti*, *umestiti*.

3.2 Izražanje časa

Tvorjenk, ki izražajo čas, je manj, a je vzorec enak: v podstavi je beseda, ki ima časovni pomen, npr. *čas*, *doba*, tvorjenka jo skupaj s predponsko-priponskim morfemom pomensko specializira. Take predpone so: *do-, ob-, po-, z/s-, za-*: *dopoldne*, *podnevi*, *obdobje*, *začasen*.

3.3 Izražanje načina

Te tvorjenke so redke, mednje bi lahko uvrstili tvorjenke, kot so *posvetnjak*, *nasilje*, torej; tisti, ki (živi) po[16] svetu; to, da je na silo.

3.4 Predmetnost oz. razmerje

Sem spadajo tvorjenke s predponami *brez-, med-, raz-* in *z/s-*, npr. *brezdomec*: tisti, ki je brez doma; *medsebojen*: ki je med seboj; *razorožiti*: dati orožje raz (koga), (odstraniti orožje), *sovražen*: ki je z vragom. Te tvorjenke so najproduktivnejše, mednje pa lahko uvrstimo tudi tvorjenke, kot je *brezalkoholen*, četudi obstaja pridevnik *alkoholen*, saj je poudarjena odsotnost denotata v tvorjenki.

[16] S pomenom načina, ne kraja, torej glede na kaj, kako.

4 Zloženke iz predložne zveze

Še redkejše kot tvorjenke iz predložne zveze so zloženke iz predložne zveze. Toporišič le omenja nekaj tvorjenk (Toporišič 2004: 193, 226), pri ostalih raziskovalcih pa so spregledane. Tvorba je enaka kot pri drugih tvorjenkah, le da v podstavi nastopata dve polnopomenski sestavini: *obelodaniti*: dati ob bel dan, *uravnotežiti*: dati v ravno težo. Tvorjenki *vnebohod* in *vnebovzetje* sta še dodatno izjemi, saj sta pretvorba stavka, pri katerem glagol ni glagolski primitiv, ampak jedro skladenjske podstave: iti/hoditi v nebesa. Primeri: *uravnotežiti*, *obelodaniti*, *opolnomočiti*, *osamosvojiti*, *vnebohod*, *vnebovzetje*.

5 Tabelarni prikaz

V tabeli so tvorjenke[17] razvrščene glede na predlog, ki stopa v skladenjsko podstavo, in glede na besedno vrsto, v katero spada nastala tvorjenka. Za nekatere možnosti obstaja le po en primer, pri nekaterih jih je več, vendar niso zapisani vsi.[18]

	samostalnik	glagol	pridevnik	prislov
brez	brezdomec, brezpotje, brezdelje, brezrokavnik, brezdelnež		brezdomen, brezdanji, brezimen	
čez	čezoceanka			
do	doprsje, dokolenka		doprsen	dopoldne
iz	izglasje, Izgorje	izročiti, iztiriti, izprsiti se		
k				hkrati
med	medrečje, mednožje		medsebojen	
na	nagobčnik, naprstnik, nasilje	naročiti, namestiti		napoti
nad	nadstrešek, nadstropje			
o	ohišje, osrčje, obrežje, ožilje, okostje, okovje	opasati, ozemljiti	obrežen, ovraten	
ob	obličje, obzorje, obdobje, območje, obrobje	obdavčiti, obkoliti, obglaviti	obdoben	
od	odstotek	odstraniti	odstoten, odljuden, odročen	
po	porečje, Posavje, Pomurje, pobočje, Podravje, Posočje, poledica	poročiti, posamostaliti, posrečiti se	pobožen, poglaviten	podnevi, ponoči, počasi, poceni
pod	podstrešje, podpalubje, podnožnik, podtalje, podnebje, Podlesnik, podoknica	podjarmiti, podrediti	podtalen, podneben	
pred	predmestje, preddverje, predsednik, predsednica	predočiti, predročiti		

[17] Raba vseh tvorjenk je preverjena v korpusu Gigafida 2.0 (dostop: november 2019).
[18] Cilj raziskave je bil zapolniti čim več mest, torej najti čim več različnih tvorjenk glede na predlog in besedno vrsto tvorjenke.

pri	priimek, Prilesje, prileţnik, prileţnica, prisklednik	prizemljiti		
raz	razmerje, razvodje, razpotje	razdolžiti, razorožiti	razuzdan, razoglav	
v		umestiti, ubesediti, urediti, vročiti, uravnotežiti	vseben	vpričo
vz	vzglasje, vzglavnik, vzdušje			
z/s	soglasje, sočutje, sorodnik	soočiti	sovražen	zdoma, sčasoma, spotoma, scela, zjutraj
za	Zasavje, zamejstvo, začelje, zamejec, zaimek, zaglavje	zadolžiti, zaplankati, zaročiti	zamejski, zaleden	

Tabela 2: Tvorjenke iz predložne zveze

Viri in literatura

Bajec, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.

Bajec, Anton, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Jakob Šolar, 1964: *Slovenska slovnica.* Ljubljana: DZS.

Fran: http://www.fran.si/ (dostop november 2019).

Gigafida 2.0, korpus pisne standardne slovenščine. Dostopno na: https://viri.cjvt.si/gigafida/ (november 2019).

Krvina, Domen, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini 1*. Ljubljana: Založba ZRC. (Lingua Slovenica 13.)

Snoj, Marko, *Slovenski etimološki slovar*[3]. Dostopno na: www.fran.si (11. 5. 2020).

Švedova, Natalija Jul′evna, 1980: *Russkaja grammatika 1*. Moskva: Nauka.

Toporišič, Jože, 1973: Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave v knjižni slovenščini. *Slavistična revija* 21/1: 105–112.

Toporišič, Jože, 1996: Glagolske »sestavljenke« iz zveze glagol + predložna zveza. *Razprave* 15. 109–123.

Toporišič, Jože, 2000. *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Weiss, Peter, 2003: Slovenski pravopis 2003 – priročnik na stranpoteh slovenskega jezika. V *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. M. Jesenšek. Bled: Slavistično društvo Slovenije. 201–206.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Žele, Andreja, 2019: *Prostomorfemskost v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC. (Lingua Slovenica 15).

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 38–51

ANALIZA IN KLASIFIKACIJA TUJEJEZIČNIH PRVIN V KORPUSU SLOVENSKEGA PARLAMENTARNEGA DISKURZA siParl*

KAJA JOŠT
Državni zbor

URŠKA VRANJEK OŠLAK
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V slovenskem javnem prostoru z nastankom korpusov parlamentarnih besedil narašča zanimanje za parlamentarni diskurz. Ta postaja vse bolj raziskan tudi z različnih jeziko(slov)nih vidikov. Korpusi parlamentarnih besedil običajno zajemajo sejne zapise plenarnih zasedanj zbora in magnetograme sej delovnih teles. V parlamentarni jezik prodira vse več stilno-zvrstno zaznamovanih in tujejezičnih izrazov. V prispevku bo predstavljena analiza tujejezičnih prvin v korpusu parlamentarnega diskurza siParl. Korpus zaradi relativno dolgega časovnega obdobja, ki ga zajema, omogoča opazovanje spreminjanja različnih jezikovnih značilnosti, med drugim tudi prodiranje in uveljavljanje prevzetih besed.

Ključne besede: parlamentarni diskurz, prevzete besede, korpusi, redigiranje, sejni zapisi

1 Uvod

Predmet prispevka so tujejezične prvine v korpusu parlamentarnega diskurza siParl, ki zaradi relativno dolgega časovnega obdobja, ki ga zajema, omogoča opazovanje spreminjanja različnih jezikovnih značilnosti, med drugim tudi prodiranje in uveljavljanje tujejezičnih prvin, ki so v slovenskem splošnem (ne le parlamentarnem) jeziku zaradi hitrega tehnološkega napredka in globalizacije ter posledično širjenja vpliva angleščine v obravnavanem obdobju vse pogostejše.[1] V parlamentarnem diskurzu se tudi po mnenju strokovnjakov od 90. let 20. stoletja pojavlja vse več pogovornih, narečnih in tujejezičnih izrazov, ki so v njem zaradi formalnosti, javnosti in institucionaliziranosti položaja nepričakovani.[2] Namen prispevka je na podlagi analize in kvalifikacije tujejezičnih prvin ugotoviti nekatere značilnosti parlamentarnega diskurza in jih aplicirati na splošni jezik.

* Prispevek v soavtorstvu je nastal v okviru doktorskega študija, ki ga delno financira Državni zbor (Kaja Jošt), in v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038 (Urška Vranjek Ošlak).
[1] O naraščanju prevzemanja in z njim povezanimi težavami v Drobnič in Grilj 2018.
[2] V pogovoru z redaktoricami sejnih zapisov.

1.1 Parlamentarni diskurz

Značilnosti slovenskega parlamentarnega diskurza kot podzvrsti političnega diskurza in njegovo zgodovino, kot jih predstavljamo v nadaljevanju, je natančno opredelila Nataša Hribar (2003, 2006). Med temeljne lastnosti parlamentarnega diskurza uvršča prostorsko omejenost na parlament kot organ z zakonodajno funkcijo v državi s parlamentarno obliko oblasti, rabo v javnem, formalnem govornem položaju in vezanost na govorjeno besedo. Tematsko je parlamentarni diskurz zamejen z ustavno ureditvijo države, veže se na aktualna vprašanja s področja zakonodaje. Označuje diskurz javnih govornih nastopov v državnem zboru, v katerem prevladuje pozivna oziroma vplivanjska vloga. Nosilci parlamentarnega diskurza so na volitvah izvoljeni poslanci ter drugi (gostujoči) govorniki, ne nujno politiki (državni sekretarji, predstavniki vlade, strokovnjaki z različnih področij itd.).

Posebnost parlamentarnega diskurza je množični naslovnik, ki ga predstavlja množica neposredno in posredno navzočih. Tako na primer na sejah državnega zbora govornik govori neposredno navzočim poslancem in drugim v dvorani, hkrati pa njegov govor spremlja tudi celotna zainteresirana javnost, kar ji zaradi odprtosti parlamenta omogočajo neposredni televizijski prenosi in možnost spremljanja sej z balkona sejne dvorane. Zato v okviru političnega oziroma parlamentarnega diskurza govorimo tudi o primarnem in sekundarnem naslovniku.[3]

1.2 Pogled v zgodovino

O parlamentarnem diskurzu na Slovenskem lahko govorimo od leta 1848 naprej, ko sta se zgodili marčna revolucija in Zedinjena Slovenija ter so se pojavile zahteve po združitvi v eno deželo z lastnim deželnim zborom ter uvedbi slovenščine v šole, urade in na sodišča (Gestrin in Melik v Hribar 2003: 2). V ustavi iz leta 1849 je bil slovenščini prvič priznan enakopraven status z nemščino, a ni trajal dolgo. V 50. letih je z obnovitvijo absolutističnega režima ta status namreč izgubila (Bachov absolutizem), nazaj pa ga je dobila v 60. letih (Hribar 2003: 15). Leta 1861 so se odvile prve občinske in deželnozborske volitve; na drugi seji tega novoizvoljenega deželnega zbora je grof Anton Auersperg prebral adreso v nemščini, Bleiweis pa slovenski prevod. To so bile prve slovenske besede v deželnem zboru (Melik v Hribar 2003: 6).

Na drugih deželnozborskih volitvah leta 1867 je zmagala slovenska stranka in v kranjskem deželnem zboru se je kot razpravljalni jezik postopoma uveljavljala slovenščina (pred tem se je pojavljala zelo redko). Sprva so slovensko govorili le nekateri poslanci, a tudi ti občasno (med drugim zaradi pomanjkanja politične, pravne ipd. terminologije), kasneje je bilo slovenskih govorov vedno več (Hribar 2003: 15). Tudi v avstrijskem državnem zboru je bilo slovenske besede prvič moč slišati leta 1867, in sicer v poslanski zaobljubi (Pleterski v Hribar 2003: 7), pozneje pa so slovenščino uporabljali redko (Hribar 2003: 15). Po razpadu Avstro-Ogrske je bila v okviru Države SHS slovenščina uvedena v vse javno in državno delovanje, dober mesec je imela samostojen status tudi v politiki, po preureditvi v Kraljevino SHS in sprejetju vidovdanske ustave (1921) pa je bil za uradni jezik določen srbsko-hrvaško-slovenski. V beograjski skupščini so slovenski poslanci sicer imeli možnost govoriti slovensko,

[3] Primarni naslovnik je tisti, ki mu je sporočilo neposredno namenjeno, sekundarni naslovnik pa so vsi tisti, ki sporočilo sprejmejo, a jim ni neposredno namenjeno. Izrazje smo povzeli po Hribar (2006).

vendar so iz praktičnih razlogov z oblastmi največkrat komunicirali v srbohrvaščini. Nič drugače ni bilo v SFRJ. Slovenščina je bila torej v večjezikovnih državah na papirju sicer res enakopravna, v praksi pa ne. Na vseh področjih javnega (in političnega) življenja se je začela uveljavljati šele z odcepitvijo od Jugoslavije in ustanovitvijo samostojne Republike Slovenije leta 1991 (Hribar 2003: 15).

2 Korpus siParl 1.0[4]

Korpus siParl, korpus slovenskega parlamentarnega diskurza, so zgradili Andrej Pančur, Tomaž Erjavec, Mihael Ojsteršek, Mojca Šorn in Neja Blaj Hribar. V njem so zajete vse parlamentarne razprave Državnega zbora Republike Slovenije od 1990 do 2018 ter razprave v delovnih telesih od leta 1996 naprej. Korpus vsebuje skoraj 230 milijonov pojavnic, vanj je vključen tudi njegov predhodnik, korpus SlovParl 2.0. Dostopen je v okolju NoSketch Engine (dalje NoSkE). Vsebuje podatke o vseh govorih in govornikih, na voljo pa je tudi neverbalna vsebina sejnih zapisov.[5] Korpus je oblikoskladenjsko označen in lematiziran. Na omenjenem korpusu je bila narejena tudi raziskava Mateja Meterca, in sicer analiza rabe paremioloških uvajalnih sredstev v parlamentarnih razpravah iz korpusa siParl.

Parlamentarne razprave so sicer govorjene, a se beležijo tudi pisno. Do 60. let 20. stoletja so potek sej zapisovali stenografi, združene zapiske so prepisali in jih objavili, potem pa so delo stenografov zamenjali magnetofon in strojepisci, ki so zapisali vse, kar je bilo izrečeno na sejah – nastal je magnetogram. Podobno je še danes, le da so magnetofonske trakove zamenjali digitalni nosilci zvoka. Avtentičnost zapisanega besedila z zvočnim zapisom preverjajo redaktorji, ki besedilo uredijo tudi jezikovno (Glavnik 2008: 3–5). Sejni zapisi Državnega zbora so v celoti redigirani, sejni zapisi delovnih teles pa ne. Redaktorji sejnih zapisov se pri svojem delu držijo internih uredniških navodil (Uredniška navodila, 2017), ki zajemajo pomensko, oblikovno in jezikovno raven redakcije.

3 Vzorec in metodologija

Predmet tega prispevka je analiza tujejezičnih prvin v besedilih parlamentarnih razprav. Za osnovno gradivo smo izbrali sejne zapise, vključene v korpus siParl. Analizirali smo vzorec iz korpusa, in sicer 1000 konkordanc s tujejezičnimi enotami,[6] ki so v korpusu označene s CQL-oznako »Nj« (neuvrščeno tujejezično). Vzorec smo v okolju NoSkE pridobili avtomatsko s funkcijo »Sample«, ki omogoča pridobivanje reprezentativnih vzorcev celotnega konkordančnega niza.[7] Pregledali smo ga ročno.

V korpusu siParl je z oznako Nj označenih 50.472 pojavnic. To ne pomeni, da je v korpusu tudi toliko tujejezičnih enot, saj so tujejezične enote prevladujoče večbesedne

[4] Dostopno na povezavi: https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=siparl10&struct_attr_stats=1. Korpus je bil 13. aprila 2020 nadgrajen v različico siParl 2.0, ki ima manj napak in boljše metapodatke.
[5] Dostopno na povezavi: https://exist.sistory.si/exist/apps/parla/index.html.
[6] V prispevku uporabljamo izraz »tujejezična enota«, saj so dobljeni zadetki strukturno in vsebinsko zelo raznorodni – od enobesednih izrazov iz splošnega jezika do terminoloških besednih zvez, daljših (stavčnih) frazeoloških enot (npr. rekov, pregovorov) in celotnih odstavkov (npr. pri citatih iz dokumentov v tujem jeziku). Izraz »tujejezična enota« tako zaznamuje (vsebinsko) zaokrožen del besedila v tujem jeziku, ki ni strukturno oz. obsegovno omejen – lahko je različnih dolžin, samo enobeseden ali pa tudi večstavčen.
[7] Več o funkcijah okolja NoSkE na povezavi: https://www.sketchengine.eu/user-guide/concordance-introduction/working-with-concordance-results/?highlight=random%20sample.

(celo večstavčne), vsaka beseda pa je samostojna pojavnica. Tujejezičnih enot je torej manj, kot je pojavnic, označenih z oznako Nj, vendar pa s preprostim postopkom ni mogoče ugotoviti njihovega števila v celotnem korpusu. Zlasti citati členov iz zakonodaje lahko število pojavnic precej povečajo. Drugače je pri vzorcu 1000 zgledov, ki smo ga uporabili v analizi – 1000 konkordanc namreč dejansko pomeni skoraj oziroma blizu 1000 tujejezičnih enot, saj je pri tolikšnem številu pojavnic mogoče predvidevati, da ista tujejezična enota v vzorcu ne bo večkrat zastopana.[8]

Korpus siParl omogoča opazovanje spreminjanja različnih jezikovnih značilnosti, med drugim tudi prodiranje in uveljavljanje tujejezičnih prvin. V grafu 1 je prikazano, kako po letih od 1990 do 2018 raste število v vzorec vključenih konkordanc oziroma tujejezičnih enot. Vzorec je reprezentativna predstavitev celotnega korpusa. Naraščanje števila tujejezičnih enot kaže na to, da govorci v parlamentarnem diskurzu uporabljajo vedno več tujejezičnih prvin, hkrati pa je vmesne poskoke in padce mogoče razložiti tudi s tem, da je v korpus za različna leta vključena različna količina gradiva.

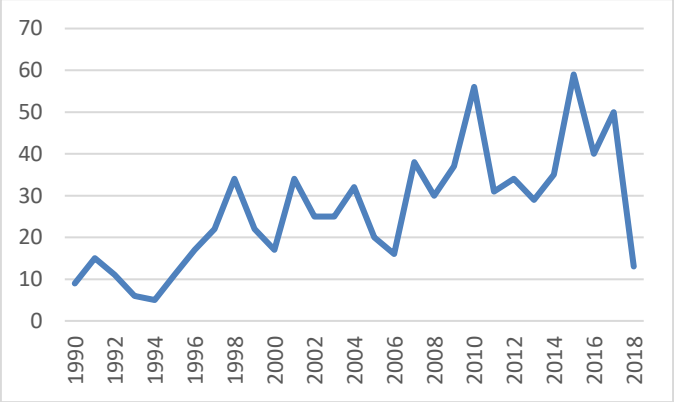

Graf 1: Število zgledov v vzorcu po letih

Analizo tujejezičnih enot smo razdelili na dva dela, ki sta predstavljena v nadaljevanju. V pomenskem delu analize smo ugotavljali, kakšna je komunikacijska funkcija tujejezičnih enot. Komunikacijsko funkcijo smo določili tako, da smo, ne ozirajoč se na izvorni jezik in strukturo, posamezno tujejezično enoto opazovali v okviru njenega širšega konteksta in za vsako posebej opredelili, kaj označuje in kakšno funkcijo opravlja. Pri tem smo uporabili določene avtomatične kriterije, in sicer smo vsako latinsko frazo iz splošnega jezika, ki ni termin ali frazem, interpretirali kot sredstvo za intelektualizacijo govora, vsak termin, za katerega v obstoječih slovenskih jezikovnih virih ni mogoče najti ustaljenega termina, pa smo šteli kot terminološko enoto; enako kot tujejezične termine, ki imajo slovenske ustreznice. Tudi enote, za katere se na prvi pogled zdi, da so splošnojezikovne, a je analiza v okviru širšega konteksta pokazala, da so jih govorniki rabili terminološko, smo obravnavali med terminološkimi enotami.

V izraznem delu analize smo na tujejezične enote pogledali z vidika izvornega jezika, prilagojenosti slovenskemu jezikovnemu sistemu ter rabe narekovajev in besedilnih uvajalnih sredstev. Poskušali smo preveriti tudi, ali obstaja povezava med izvornim jezikom in letom pojavitve.

[8] Pregled vzorca je to v veliki meri potrdil, čeprav se je pri nekaterih daljših citatih kljub vsemu zgodilo, da so bili v vzorcu zastopani večkrat. Takih primerov je bilo le nekaj, zato jih nismo posebej izločali.

3.1 Analiza komunikacijske funkcije

Iz vzorca smo izločili 253 konkordanc, kjer so bili z oznako Nj označeni elementi, ki niso tujejezični (šum: splošne besede, zatipki, pogovorni elementi, medmeti), oziroma kjer zaradi premalo konteksta komunikacijske funkcije nismo mogli določiti. V pomensko analizo je bilo tako vključenih 728 enot. Ugotovili smo, da je glede na to, kaj označujejo, tujejezične enote mogoče razvrstiti v naslednjih šest skupin: (1) terminološke enote, (2) sredstva za intelektualizacijo govora, (3) stvarna lastna imena, (4) frazeološke enote, (5) dobesedni navedki in citati ter (6) splošnojezikovne enote.

Pri analizi komunikacijske funkcije znotraj posamezne skupine smo izhajali iz predpostavk, da je politični diskurz že sam po sebi diskurz prepričevanja in vplivanja na naslovnikovo mnenje (Hribar 2006: 17), da je funkcija parlamentarne razprave kot celote predvsem legitimacijska (Gašparič 2014: 68) ter da imajo tuje besede na splošno določen čar, ki pritegne (Gradišnik 1985: 23).[9]

Analizirane enote	Število zgledov	Delež (%)
terminološke enote	268	36,8
sredstva za intelektualizacijo govora	79	10,9
stvarna lastna imena	109	14,9
frazeološke enote	63	8,7
citati in dobesedni navedki	85	11,7
splošnojezikovne enote	124	17,0
	728	100,0

Tabela 1: Zastopanost tujejezičnih enot v vzorcu

3.1.1 Terminološke enote

V vzorec je bilo zajetih 268 terminoloških tujejezičnih enot. V analizo smo poleg v celoti tujejezičnih vključili tudi terminološke enote, ki vsebujejo tujejezično in slovensko sestavino, na primer*: greenfield investicija*; *offshore podjetje*; *sistem just in time*.[10] Upoštevajoč, da je temeljna funkcija tujejezičnih strokovnih oziroma terminoloških enot enaka funkciji terminoloških enot na splošno, to je nedvoumno (strokovno) sporazumevanje,[11] smo analizirane enote glede na to, kako so bile uporabljene v besedilu, razvrstili v tri podskupine. Pri enotah, uvrščenih v prvo podskupino, poleg nedvoumnosti najbolj izstopa funkcija uresničevanja gospodarnosti, pri enotah, uvrščenih v drugo podskupino, funkcija uresničevanja jasnosti in natančnosti, funkcija enot v tretji podskupini je pojasnjevalna.

3.1.1.1 Gospodarnost

Tujejezičnih enot, pri katerih je v ospredju komunikacijska funkcija uresničevanja gospodarnosti,[12] je 193. Večinoma gre za latinske terminološke enote s področja prava

[9] Stilistični učinek tujejezičnih latinskih pravnih terminov prepoznavata tudi Fajfar (2017) in Jemec Tomazin (2015).

[10] Tujejezične enote v prispevku niso prevedene.

[11] Več o tem piše Fajfar (2017: 45). Avtorica kot nalogo terminologije omenja tudi prenos znanja, vendar ugotavljamo, da je ta v okviru parlamentarnega diskurza zelo zabrisana, če sploh prisotna.

[12] Terminološko načelo gospodarnosti je povezano z dolžino terminov (Žagar Karer 2018: 241), krajši termini imajo prednost pred daljšimi itd. Poudariti moramo, da je bilo načelo gospodarnosti v tem smislu upoštevano pri vseh analiziranih enotah, vendar v prispevku uresničevanje načela gospodarnosti razumemo kot gospodarnejšo

(*ratio legis*; *contra legem*; *pacta sunt servanda*) in za angleške enote, za katere se zdi, da zanje nimamo slovenske ustreznice ali pa je angleška bolj ustaljena, največkrat s področja gospodarstva in poslovanja (*due diligence*; *goljufija missing trader*; *core business*).

Izstopajo angleške terminološke enote, katerih slovenske ustreznice so prav tako ustaljene in pogosto rabljene (*non-governmental organizations*; *non-self-governing territory*). Takšnih enot je 47. Čeprav se jih večina uporablja tudi v širši javnosti, torej ne samo znotraj določene stroke, nekatere so morda celo determinologizirane, jih v tem prispevku obravnavamo med terminološkimi enotami, ker so jih govorci praviloma uporabili le v strokovnih razpravah. To potrjuje dejstvo, da je bilo na plenarnih zasedanjih državnega zbora uporabljenih le 6 od 47 tovrstnih enot, vse preostale pa na bolj specializiranih sejah delovnih teles. Sklepamo, da je njihova raba posledica tega, da parlamentarni govorci pogosto operirajo s tujejezičnim strokovnim gradivom, v prvi vrsti angleškim, ki ima v sedanjem času vlogo prvega delovnega jezika v okviru Evropske unije,[13] oglašanje govorcev na sejah delovnih teles pa je bolj spontano kot na plenarnih zasedanjih.

3.1.1.2 Jasnost in natančnost

Pri 49 analiziranih enotah je v ospredju funkcija uresničevanja jasnosti in natančnosti. Iz sobesedila je razvidno, da so jih govorci uporabili, da bi se izognili morebitnemu komunikacijskemu šumu. V teh primerih tujejezičnemu izrazu običajno sledi vsaj delna opisna razlaga v slovenščini.

(1) Ključni indikator zunanje zadolženosti, ki se običajno uporablja, je ta tako imenovani »debt service rescue«, to je delež od plačila glavnice in obresti v skupnem izvozu blaga in storitev te države.
(2) Najprej alternativa, da bi se v ta sporazum vključila ex aequo et bono, zunanja pravičnost.

3.1.1.3 Pojasnjevanje

V 23 primerih se zdi, da slovenski izraz (še) ni dovolj uveljavljen, da bi bil splošno razumljiv, zato so se govorci odločili uporabiti tudi tujejezičnega, za katerega sklepajo, da je širše poznan, in z njim pojasnjujejo slovenskega. Prevladujoča funkcija tovrstnih tujejezičnih terminoloških enot je torej pojasnjevanje.

(3) Mešani sporazum, »mixed agreement«, torej tudi pomeni med drugim …
(4) Jaz razumem, da potem v drugi fazi, ko verjetno vsak ponudnik zahteva skrbni pregled, tako imenovani »due diligence«, da je NDA treba podpisati in tako dalje.

3.1.2 Sredstva za intelektualizacijo govora

Vse analizirane tujejezične enote, uporabljene kot sredstva za intelektualizacijo govora, so latinske (*pro et contra*; *et cetera*; *licentia poetica*). Kakor nakazuje že poimenovanje samo, je njihova funkcija intelektualizacija povedanega.

izbiro v primerjavi z rabo tujejezičnih terminoloških enot, ki jim sledi pojasnilo v slovenščini, in rabo tujejezičnih terminoloških enot, ki pojasnjujejo slovenski del.

[13] Več o tem piše Fajfar (2017: 23).

(5) Vrtimo se v nekem »circulusu vitiosus«, denarja in želje.
(6) … pa se je pri tem mislilo samo na pro et contra zastopanost pri razlaganju različnih stališč.

3.1.3 Stvarna lastna imena

Skupno 109 enot, vključenih v pomensko analizo, je stvarnih lastnih imen. V okviru parlamentarnega diskurza imajo funkcijo natančne identifikacije izvirnika. Med njimi je največ naslovov periodičnih publikacij, knjig, programov, projektov, aktov, dokumentov, ustanov, znamk ipd. (*London School of Economics and Political Sciences*; *AnaCredit – analytical credit datasets*).

Stvarna lastna imena so torej rabljena citatno, iz česar lahko sklepamo, da slovenskega prevoda nimamo ali je v rabi relativno neustaljen in da se s poimenovanjem, kot obstaja v izvornem jeziku, zmanjša možnost za nastanek komunikacijskega šuma. Da je v ospredju natančna identifikacija izvirnika, se jasno pokaže v zgledih, ki vsebujejo besedilna uvajalna sredstva (gl. poglavje 3.2.4), s katerimi govorci nakažejo, da neslovensko poimenovanje uporabijo kljub tujejezičnosti, ne zaradi nje.

(7) The Economist, revijo v angleščini.
(8) Tako imenovani: Blockchain Think Tank Slovenia, Single Resolution Board, Know How Fund.

3.1.4 Frazeološke enote

Analizirane frazeološke enote so zelo raznolike, vključujejo frazeme, reke, pregovore itd., vsem 63 pa je skupno to, da je njihova funkcija v parlamentarnem diskurzu predvsem provokativna.

(9) Še enkrat bom ponovil, ker očitno si eni niste dobro spucali ušes, noveliranje uvaja vrzel, ki omogoča umazane tehnologije in noveliranje otežuje sodelovanje javnosti, napačno prevaja direktivo, kar sem vam dopoldne obrazložil, na način, ne bom prevajal v slovenščino: Kadija me sudi, kadija me tuži.
(10) Saj to sem že večkrat naredil, ampak »repetitio mater studiorum est« - »ponavljanje je mati učenosti«, in dobro je, da se v tej hiši tudi kaj naučimo.

3.1.5 Citati in dobesedni navedki

Med 85 analiziranimi citati in dobesednimi navedki je 64 citatov in 21 dobesednih navedkov premega govora. Funkcija večine izmed njih je utemeljevalna, govorci z njimi namreč dokazujejo, utemeljujejo resničnost svojih trditev.

(11) Originalno besedilo drugega odstavka 13. člena v angleščini se pa glasi drugače, piše: »After the date of execution of this agreement«, kar ni eno in isto; torej obrazložitev navaja nekaj drugega.
(12) Nedavno sem bil v Salzburgu v Avstriji, kjer mi je v pogovoru na temo odnosov Avstrije in Slovenije, na temo lipicancev eden od avstrijskih kolegov rekel dobesedno »Die Lipizaner sind Stolz der Österreicher«, kar pomeni »Lipicanci so ponos Avstrije«.

Pri nekaterih primerih se zdi, da imajo poleg utemeljevalne tudi provokativno funkcijo, vendar zaradi pomanjkanja konteksta tega ne moremo trditi z gotovostjo. V 10 primerih pa je iz sobesedila jasno, da je njihova funkcija provokativna in ne utemeljevalna.

(13) Kolegica me je na Facebooku preteklo soboto, na rojstni dan naše države spomnila na pesem skupine 4 Non Blondes, ki je leta 1993 pravila tako: »Twenty-five years and my life is still trying to get up, that great big hill of hope for destination.« No, mogoče zveni provokativno začeti svoje misli v jeziku, ki ni slovenščina.
(14) Spoštovani gospod Tanko, kaj naj rečem, razen tega, kar je rekel Ronald Reagan: »Read my lips.«

3.1.6 Splošnojezikovne enote

V analiziranem vzorcu spada 124 tujejezičnih enot med splošnojezikovne (*gatekeeper*; *off the record*; *nikome ništa*), prevladujoča komunikacijska funkcija je približevanje volivcem.

Po eni strani je zaradi možnosti, ki jih ponujata tehnološki razvoj in globalizacija, naraščajoča raba tovrstnih tujejezičnih izrazov in fraz značilna za splošno slovenščino in pričakovana tudi v parlamentarnem diskurzu, po drugi strani pa se zdi, da je ravno njihova pogostnost v splošni slovenščini razlog za to, da postajajo vse pogostejša jezikovna izbira tudi v parlamentarnih razpravah. Čeprav so za parlamentarni diskurz značilne formalnost, javnost in institucionaliziranost, kar 17 odstotkov vseh enot, vključenih v analizo, predstavljajo splošnojezikovne tujejezične enote, od 124 jih je bilo 54 (43,5 odstotka) uporabljenih na plenarnih zasedanjih, kjer so zaradi poslovniških določil nastopi govorcev (še) manj spontani kot na sejah delovnih teles. Ker se parlamentarni govorci, še zlasti poslanci in predstavniki vlade, gotovo zavedajo, da so sekundarni množični naslovnik, ki ga dosežejo njihovi parlamentarni nastopi, pravzaprav potencialni volivci, sklepamo, da pogostnost rabe tovrstnih jezikovnih sredstev kaže na željo po približevanju volivcem – izbira sredstev, pričakovanih v formalnem govornem položaju, namreč ne izstopa in ne deluje nič kaj ljudsko.

Analizirane enote	**Komunikacijska funkcija**
terminološke enote	gospodarnost; jasnost in natančnost; pojasnjevanje
sredstva za intelektualizacijo govora	intelektualizacija
stvarna lastna imena	natančna identifikacija izvirnika
frazeološke enote	provokativnost
citati in dobesedni navedki	utemeljevanje, provokativnost
splošnojezikovne enote	približevanje volivcem

Tabela 2: Komunikacijska funkcija tujejezičnih enot v vzorcu

3.2 Izrazni del analize

V izraznem delu analize smo se posvetili površinskim značilnostim tujejezičnih enot. Iz vzorca smo izločili 227 konkordanc, kjer so bili z oznako Nj označeni elementi, ki niso tujejezični (šum: splošne besede, zatipki, pogovorni elementi, medmeti), oziroma kjer je šlo za mesta s premalo konteksta. V izrazno analizo tujejezičnih enot je bilo tako vključenih 773 zgledov.

3.2.1 Izvorni jezik

Po pričakovanjih je analiza vzorca pokazala, da prihaja največ tujejezičnih enot (več kot polovica) iz angleščine (tabela 3). Relativno veliko (malo več kot četrtina) je tudi tujejezičnih enot iz latinščine. Drugi jeziki so manj zastopani, zasledimo pa izraze iz

srbohrvaščine, francoščine, italijanščine, nemščine, španščine, arabščine, madžarščine in ruščine.

Jezik	Število zgledov	Delež (%)
angleščina	420	54,3
latinščina	221	28,6
srbohrvaščina	49	6,3
francoščina	35	4,5
italijanščina	22	2,8
nemščina	18	2,3
nejasno	3	0,4
španščina	2	0,3
arabščina	1	0,1
madžarščina	1	0,1
ruščina	1	0,1
	773	100,0

Tabela 3: Zastopanost jezikov v vzorcu

Tujejezične enote iz angleščine so najbolj raznorodne: lahko so frazeološke (*kill the messenger*; *take it or leave it*; *bad guy*), terminološke (*cash flow*; *offshore*; *small business act*) ali splošnojezikovne (*by the way*; *screen*; *too much*), tudi stvarna lastna imena (*European Broadcasting Union*; *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU*; *Europe for Freedom and Direct Democracy*) in citati so zelo pogosto v angleščini.

Latinske tujejezične enote so manj raznovrstne, zdi se, da prevladujejo splošnojezikovni izrazi (*pro et contra*; *de facto*; *sui generis*; *mea culpa*). V rabi zasledimo še frazeološke (*Qui bene bibit bene dormit, qui bene dormit non peccat, qui non peccat, vadit in caelum, ergo, qui bene bibit, vadit in caelum*; *Orandum est ut sit mens sana in corpore sano*) in terminološke tujejezične enote (*dolus coloratus*; *lex specialis*; *de iure*).

Drugi jeziki so manj zastopani, zato je težje sklepati o prevladujoči vrsti tujejezičnih enot. V italijanščini in madžarščini zasledimo pozdrave v tujem jeziku (predstavnika madžarske in italijanske narodne skupnosti) in nekatera stvarna lastna imena (*Un cordiale saluto a tutti!*; *Comunità Autogestita Costiera della Nazionalità Italiana*; *Mindnyájukat nagyon sok szeretettel és tisztelettel köszöntöm!*;), pa tudi frazeološke enote (*Non guardare in faccia a nessuno*). Iz srbohrvaščine prihajajo večinoma splošnojezikovne in frazeološke tujejezične enote (*bože nedaj*; *nikome ništa*; *kadija te tuži, kadija te sudi*), med francoskimi tujejezičnimi enotami pa po pogostnosti močno prevladuje izraz iz splošnega jezika *vis a vis*. Tudi iz nemščine se v parlamentarni diskurz prevzemajo raznovrstne tujejezične prvine: stvarna lastna imena (*die Grüne Woche*), citati *(»Die Lipizaner sind Stolz der Österreicher«*), frazeološke (*Persilschein*) in terminološke enote (*Drang nach Osten*).

3.2.2 Raba narekovajev

Uredniška navodila (2017: 19) za redaktorje sejnih zapisov Državnega zbora določajo, da se narekovaje zapisuje pri dobesednem govoru, navedkih, prenesenem pomenu in kadar je v besedilu sejnega zapisa izgovorjeno, da je neka beseda »v narekovajih«.

Tujejezičnih izrazov naj se ne bi zapisovalo z narekovaji. Določilo o zapisovanju narekovajev je uradno v rabi od leta 2012 oz. prve izdaje Uredniških navodil, neuradno pa naj bi se jih po besedah redaktorjev ob tujejezičnih izrazih začelo opuščati leta 2010, in sicer zaradi digitalizacije.[14]

Analiza je pokazala, da so narekovaji na splošno še vedno precej pogosti – uporabljeni so v skoraj dveh tretjinah pregledanih primerov (58,8 odstotka od 773 konkordanc). Da bi dobili natančnejšo sliko, smo iz vzorca izločili še citate, kjer je raba narekovajev upravičena. Razmerje je ostalo podobno (tabela 2).

Narekovaji	**Število zgledov**		**Delež (%)**	
so narekovaji	455	401	58,8	57,3
ni narekovajev	318	299	41,2	42,7
	773	700	100,0	

Tabela 4: Raba narekovajev

Tudi posamezni novejši primeri kažejo, da so narekovaji še vedno uporabljeni tudi ob tujejezičnih izrazih.

(15) Če si mali lopov, kokošji tat in sprejmeš 200 evrov podkupnine, tri leta zapora, če boš zapravil, poneveril karkoli že, 16 milijonov se ti to že oprosti, če pa opereš milijardo, potem pa »nikome ništa« (2017).

(16) Najprej jih je »de iure« hotel ukiniti minister Gregor, zdaj upam, da jih ne bo ukinil minister dr. Mramor »de facto« (2015).

Analiza rabe narekovajev po letih (773 konkordanc; graf 2) je pokazala, da je pogostnost zapisovanja narekovajev po letu 2010 res nekoliko upadla, vendar bi glede na to, da je opuščanje narekovajev pri tujejezičnih izrazih določeno z uradnimi redaktorskimi navodili, pričakovali izrazitejši padec.

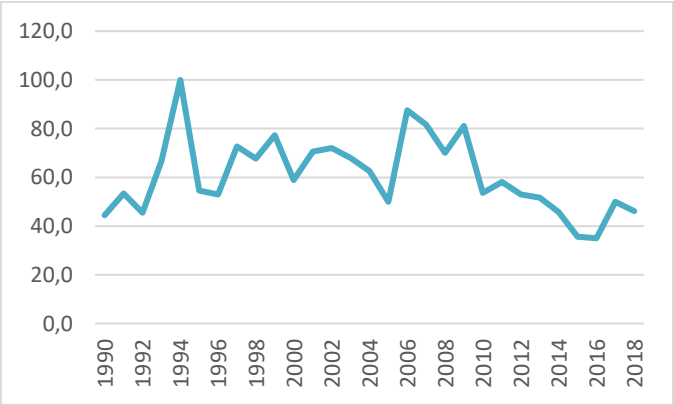

Graf 2: Raba narekovajev po letih

3.2.3 Prilagoditve slovenskemu jezikovnemu sistemu

Uredniška navodila (2017) za redaktorje sejnih zapisov Državnega zbora določajo, da se tujejezične izraze zapisuje »v skladu s pravopisom ustreznega jezika« (19). Pri tem se pri polcitatnih izrazih »sklonska končnica ravna po slovenskem pravopisu« (19).

[14] O digitalizaciji sejnih zapisov pišeta Moličnik (2016) in Pančur (2016).

V skladu s pričakovanji večina tujejezičnih enot (82,5 odstotka) ni prilagojena slovenskemu jezikovnemu sistemu – sem so vključene tako imenovalniške kot neimenovalniške oblike, čeprav pri imenovalniških ni mogoče ugotoviti, ali bi se v katerem drugem sklonu (ali morda pri tvorbi npr. svojilnega pridevnika) prilagodile slovenščini in bi tako v resnici sodile med polcitatne izraze.

Vrsta podomačitve	Število zgledov	Delež (%)
ni	638	82,5
pisna	88	11,4
oblikoslovna/besedotvorna	41	5,3
hibrid	4	0,5
pisna in oblikoslovna/besedotvorna	2	0,3
	773	100,0

Tabela 5: Prilagoditve slovenskemu jezikovnemu sistemu

Precej pogoste so tudi pisno podomačene tujejezične enote (11,4 odstotka). Ker pa je v navodilih za redaktorje sejnih zapisov določeno, da se tujejezičnih izrazov ne podomačuje, sklepamo, da v večini primerov ne gre resnično za pisno podomačenje, temveč je podomačeni zapis posledica nepoznavanja tujega jezika in neredigiranosti besedil sej delovnih teles. Za pisne podomačitve je značilno, da so različnih stopenj – od manjših prilagoditev slovenščini (*per capita* > *per kapita*; *ultima ratio* > *ultima racio*; *Drang nach Osten* > *drank nach osten*) do popolnoma poslovenjenega zapisa (*bypass* > *bay pass* > *baj pas*), kjer se lahko potencialno celo izgubi identifikacija z izvirnikom (*si tacuisses, philosophus mansisses* > *sitakuises filozofus manzises*). Iz nekaterih primerov je tudi razvidno, da strojepisec ni poznal izvirnega izraza in je tujejezično enoto zapisal tako, kot jo je slišal (*brain drain* > *braind rain*).

3.2.4 Besedilna uvajalna sredstva[15]

Tujejezične enote poleg narekovajev označujejo in uvajajo tudi besedilna uvajalna sredstva. Pri tem narekovaji izkazujejo zlasti lektorska/strojepiščeva določila in preference, besedilna uvajalna sredstva pa so stvar jezikovnih izbir govorca. Gre za izraze, s katerimi govorci napovejo oziroma pospremijo neko tujejezično enoto. Najpogostejša besedilna uvajalna sredstva (z modifikacijami) so: (1) t. i. / tako imenovani; (2) čemur se (v angleščini / po latinsko/domače) reče; (3) kot pravijo / kot se (strokovno) reče / kot se pravi / kot smo slišali; (4) včasih rečemo / včasih smo rekli; (5) beri; (6) bi rekel / je rekel / citiram / če navedem / govorimo o; (7) in sicer; (8) to je angleška beseda / to je definirano kot; (9) ki se glasi / ki se imenuje / ki pomeni; (10) (latinski) pregovor/rek/napis; (11) oziroma; (12) z besedami/naslovom itd.

Najpogostejša besedilna uvajalna sredstva imajo številne različice, nekoliko se med seboj razlikujejo tudi glede na to, ali uvajajo citat, stvarno lastno ime ali pa frazeološko, terminološko ali splošnojezikovno tujejezično enoto. Tujejezični enoti pogosto sledi prevod ali razlaga. Besedilna uvajalna sredstva se pojavijo v približno 30 odstotkih primerov.

[15] Izraz smo povzeli po Čermák (2004).

(17) Kaže, kako že pravijo Američani, folow the money, money talks, pojdi po sledi denarja, denar govori.
(18) Pravijo, da zgledi vlečejo, ali pa po latinsko eksempla trahund in naš predsednik Državnega zbora, gospod Janez Podobnik vedno uporablja svoj naslov v skladu s tem kako mu je bil podeljen.

Zanimiva je tudi povezava med rabo narekovajev in besedilnih uvajalnih sredstev (tabela 6). V malo več kot 20 odstotkih primerov se pojavijo tako narekovaji kot tudi besedilno uvajalno sredstvo, približno tretjina primerov pa nima niti enega niti drugega.

	Število zgledov	**Delež (%)**
samo narekovaji	290	37,5
samo uvajalna sredstva	62	8,0
oboje	165	21,3
niti eno niti drugo	256	33,1
	773	100,0

Tabela 6: Povezava med rabo narekovajev in besedilnih uvajalnih sredstev

(19) To se pravi, velik poudarek bo na teh tako imenovanih »application interfaces«, se pravi vmesnikih za aplikacije, ki bojo zagotavljali odprt dostop in onemogočali nastajanje globalnih monopolov.
(20) Najprej, se strinjam z včerajšnjo ugotovitvijo prejšnje predsednice Vlade, gospe Bratuškove; naš pogled se s časovne distance danes vis a vis takratni situaciji je prav gotovo drugačen in tudi ocena.

3.2.5 Povezava med izvornim jezikom in letom pojavitve/rabe

Zaradi značilnosti parlamentarnega diskurza, da se približuje splošnemu pogovornemu jeziku, smo predvidevali, da obstaja povezava med izvornim jezikom in časovno komponento, in sicer v smislu, da s časom narašča raba tujejezičnih enot iz določenih jezikov (angleščina, latinščina), raba tujejezičnih enot iz drugih (nemščina, srbohrvaščina) pa upada. To predvidevanje je sprva potrdila tudi analiza pojavljanja izraza *de facto* v korpusu siParl (graf 3) – pogostnost rabe tega izraza izrazito narašča.[16]

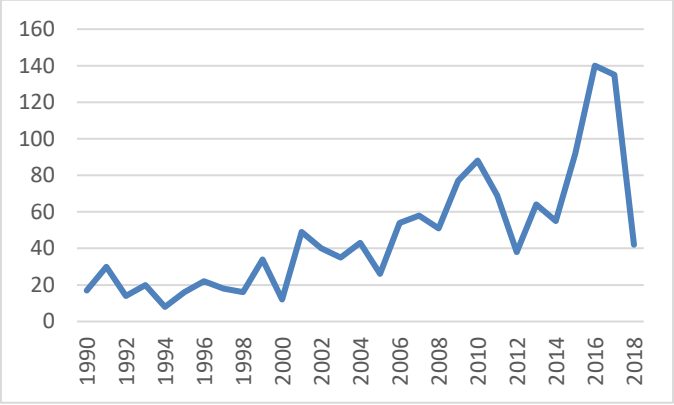

Graf 3: Pojavljanje izraza *de facto* po letih

[16] Razlog za to je deloma tudi naraščanje količine gradiva, vključenega v korpus.

Da bi potrdili hipotezo o povezavi med izvornim jezikom in letom pojavitve/rabe, smo primerjali pogostnost pojavljanja tujejezičnih enot iz vzorca, in sicer za angleški, nemški, latinski, srbohrvaški in francoski jezik (graf 4 – odstotek vseh zgledov v vzorcu glede na leto).

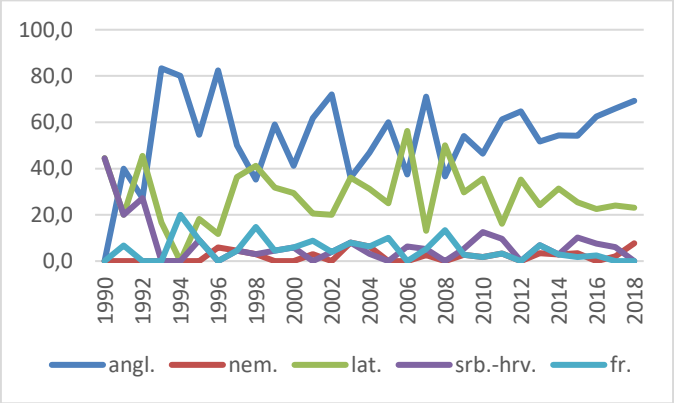

Graf 4: Povezava med izvornim jezikom in letom pojavitve/rabe

Iz grafa 4 lahko razberemo, da na tem vzorcu ni mogoče potrditi očitnejšega večanja pogostnosti rabe izrazov iz angleščine in latinščine na eni ter upada rabe izrazov iz nemščine in srbohrvaščine na drugi strani, saj je vzorec 773 zgledov za to premajhen. Iz zgornjega grafa je razvidno le, da je angleških tujejezičnih enot količinsko največ in da se zdi, da je njihova raba po letu 1992 sicer narasla, nato pa ostala več ali manj enaka. V istem obdobju je pogostnost rabe srbohrvaških tujejezičnih enot precej upadla in so do danes razmeroma redke. Pogostnost rabe latinskih, nemških in francoskih tujejezičnih enot je ves čas približno enaka.

4 Sklep

Število tujejezičnih enot v parlamentarnem diskurzu narašča, saj vanj prodira vse več stilno-zvrstno zaznamovanih in tujejezičnih izrazov. Največ tujejezičnih enot pričakovano prihaja iz angleščine, precej pogosto pa je tudi pojavljanje latinskih izrazov. Zaradi tematske omejenosti na vprašanja s področja zakonodaje je med analiziranimi tujejezičnimi enotami pričakovano največ terminoloških, sledijo jim splošnojezikovne. Sklenemo lahko, da relativna pogostnost splošnojezikovnih tujejezičnih prvin kaže na približevanje parlamentarnega diskurza splošnemu. Z večjim vzorcem bi bilo morda mogoče natančneje pokazati na povezavo med izvornim jezikom in letom pojavitve/rabe, ki se je nakazovala pri pogostnosti izraza *de facto*, saj smo glede na splošni jezik, v katerem v zadnjih tridesetih letih izrazito narašča število izrazov iz angleščine, podobno stanje pričakovali tudi v parlamentarnem diskurzu. V zajetem vzorcu so bile namreč najbolj raznolike tujejezične enote ravno angleške.

Pokazalo se je, da je komunikacijska funkcija posameznih tujejezičnih enot v parlamentarnem diskurzu do neke mere resda določena z vsebino, vendar funkcija, ki jo prinaša tujejezičnost sama po sebi, vsekakor ni zanemarljiva. Zdi se, da je tuje, ki je že po svoji definiciji eksotično in pritegne pozornost naslovnikov, priročno sredstvo za uspešno uresničitev temeljnega namena parlamentarne razprave, ki je, kot piše Gašparič (2014: 68), legitimacijski, pri čemer ni nepomembno, kako se legitimacijski proces odvije, torej kako so izjave podane. Zato se zdi, da je približevanje parlamentarnega

diskurza splošni slovenščini (posebno če mislimo na rabo neterminoloških tujejezičnih prvin) posledica zlasti težnje parlamentarcev po zbujanju pozornosti in približevanju volivcem, sekundarno pa vsesplošnega jezikovnega trenda.

Viri in literatura

Čermák, František, 2004: Besedilna uvajalna sredstva rečenic in drugih stalnih besednih zvez. *Slavistična revija* 52.1: 71–88.

Drobnič, Mihaela in Maruša Grilj, 2018: Problem prevzemanja besedišča pod vplivom globalizacije. *Andragoška spoznanja* 24.2: 105–115.

Fajfar, Tanja, 2017: *Terminologija v Evropski uniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Gašparič, Jure, 2014: Parlamentarna razprava v prvi Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino* 54.2: 63–78.

Glavnik, Nataša, 2008: *Knjižnica in dokumentacija Državnega zbora 1963–2008. Ob 45-letnici delovanja oddelka*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije.

Gradišnik, Janez, 1985: *Za lepo domačo besedo*. Maribor: Založba Obzorja.

Hribar, Nataša, 2003: *Skladenjska razčlenitev sodobnega slovenskega parlamentarnega jezika.* Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani.

Hribar, Nataša, 2006: *Sodobni slovenski politični jezik.* Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.

Jemec Tomazin, Mateja, 2015: Normativnost terminoloških slovarjev. V *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (1. del). Ur. M. Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 309–315.

Meterc, Matej, 2019: Analiza rabe paremioloških uvajalnih sredstev v parlamentarnih razpravah iz korpusa SiParl. V *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ur. H. Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–141.

Moličnik, Vesna, 2016: *Državni zbor Republike Slovenije kot reprezentacija in reifikacija demokracije.* Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.

Pančur, Andrej, 2016: Označevanje zbirke zapisnikov sej slovenskega parlamenta s smernicami TEI. V *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september–1. oktober 2016*. Ur. T. Erjavec in D. Fišer. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 142–148.

Pančur, Andrej, Tomaž Erjavec, Mihael Ojsteršek, Mojca Šorn in Neja Blaj Hribar, 2019: *Slovenian parliamentary corpus siParl 1.0 (1990–2018)*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, http://hdl.handle.net/11356/1236.

Uredniška navodila: 2. del, redakcija – dodatek, 2017. Interno gradivo Državnega zbora.

Žagar Karer, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* 66.2: 235–249.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 52–63

GLAGOLSKI VID PRI IZPELJAVI SAMOSTALNIKOV ZA POIMENOVANJE DEJANJA NA *-JE* V SLOVENŠČINI

TATJANA MARVIN
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

Članek obravnava samostalniške izpeljanke iz glagolskih podstav za poimenovanje dejanja, t. i. glagolnike na *-je*, pri čemer je posebna pozornost namenjena omejitvam glede glagolskega vida podstave. Tovrstne tvorjenke so namreč praviloma izpeljane iz osnov nedovršnega glagolskega vida (Bajec 1950, Herrity 2000). Na primeru dovršnih glagolov s predponama *po-* in *iz-/z-/s-* članek preverja stanje omenjenega pravila v sodobnem jeziku z analizo podatkov, zbranih v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovenskem pravopisu* (SP) in podatkovni bazi Gigafida. Podatki pokažejo, da glagolnike na *-je* iz dovršnih glagolov zelo redko najdemo v SSKJ, veliko bolj pogosto, v približno treh četrtinah primerov, pa so prisotni v SP in korpusu. Taki glagolniki se tvorijo iz glagolov z vsemi osnovnimi pomeni glagolskih predpon, tj. s krajevnim, dovršnim ter s pomenom vrste glagolskega dejanja.

Ključne besede: izpeljava, samostalnik, dejanje, glagolski vid, slovenščina

1 Uvod

Članek obravnava samostalniške izpeljanke iz glagolskih podstav za poimenovanje dejanja, t. i. glagolnike na *-je*, pri čemer je posebna pozornost namenjena omejitvam glede glagolskega vida podstave. V jezikoslovni literaturi namreč zasledimo navedbo, da so tovrstne tvorjenke praviloma izpeljane iz osnov nedovršnega glagolskega vida (Bajec 1950: 13, Herrity 2000: 198). Članek poskuša osvetliti, kakšno je stanje omenjenega pravila v sodobnem jeziku, pri čemer analizira podatke, zbrane v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovenskem pravopisu* (SP) in podatkovni bazi Gigafida. Vzporedno predstavi tudi stanje v Trubarjevih besedilih in Kastelec-Vorenčevem slovarju, obravnavano v Vidovič Muha (2019). Članek je primarno empiričen doprinos k jezikoslovju, pri čemer so ob predstavljenih podatkih podani temelji za postavljanje novih posplošitev o sodobni slovenščini pri jezikoslovni analizi obravnavanih izglagolskih izpeljank. Članek poleg uvoda vsebuje še šest sekcij. V razdelku 2 je podan splošen opis izpeljank na *-je*, razdelki 3–6 pa se osredotočajo na glagolski vid v izpeljankah ter na predstavitev in analizo podatkov. Sledi zaključek v razdelku 7.

2 Splošno o obrazilu za poimenovanje dejanja *-je*

Bajec (1950: 13) glagolnike na *-je* (*nomina actionis*) analizira kot tvorjene iz trpnih deležnikov na *-t* ali *-n* z dodajanjem pripone *-je*, npr. *imetje*, *vnetje*, *branje*, *sejanje* itd. Zanimivo je njegovo opažanje, da se glagolnik tvori iz trpne oblike, kljub temu da glagol sam nima žive oblike za trpnik, npr. neprehodni glagol (*vstajanje*) ali povratni glagol (*vesti se – vedenje*). Herrity (2000: 198) podobno kot Bajec analizira glagolnike na *-je* kot sestavljene iz trpnega deležnika in pripone, Toporišič (2000: 166) pa po drugi strani trpnega deležnika ne prepozna kot dela obravnavanih glagolnikov in za tvorjenje glagolnika navaja obrazila srednjega spola: *-nje*, *-(a)nje*, *-(á)nje*, *-enje*, *-ênje*, *-tje*.

Osnovni pomen glagolnika je glagolsko dejanje (npr. *branje*, *govorjenje*, *pisanje* v pomenu dejanj branja, govorjenja, pisanja). Poleg prvotnega pomena je ta razvil še druge pomenske odtenke: nosilec dejanja (*bitje*); kraj, kjer se dejanje godi (*prebivanje*), posledico, proizvod, predmet ali učinek glagolskega dejanja (*cvrtje* 'ocvrta jed', *branje* 'berivo, čtivo', *vezenje* 'vezeno'); prenos pomena (npr. *gibanje* v pomenu 'delovanje skupine ali skupina za dosego nekega cilja'), Bajec (1950: 14). V prvotnem pomenu glagolniki niso imeli množinske oblike, kar se ohranja tudi v sodobnem jeziku pri tvorjenkah s tovrstnim pomenom (*vpitje*, *klečanje*, *zavidanje* itd.).

Glede glagolskega vida pri tvorjenju glagolnika Bajec (1950: 13) navaja, da so bili glagolniki v prvotnem pomenu glagolskega dejanja izpeljani le iz nedovršnih glagolov. Jezik je načeloma izražal dovršeno glagolsko dejanje z nedovršnikom (npr. *darovanje*, *odpuščanje grehov* itd.), tvorjenke iz dovršnikov so bile v davnini izjema. A po naliki je bilo tvorjenih vedno več perfektivnih glagolnikov, ki so imeli naslednje lastnosti (Bajec 1950: 15): njihov najbolj pogost pomen je učinek dejanja ali (konkretizirano) stanje po dovršenem dejanju, npr. *razdrtje* kot 'razvalina, luknja v obleki', *pomanjkanje* 'revščina', *pozdravljenje* 'pozdrav', *prepričanje* 'stanje po tem, ko se je kdo prepričal', *prežganje* 'prežgana moka' itd., redko so bili rabljeni za označevanje kraja (npr. *jetje* v pomenu 'ječa').[1] Bajec je mnenja, da za slovenščino velja analiza v Belić (1901), ki za tvorbe iz dovršnikov (npr. *zedinjenje*, *uničenje*, *osvobojenje* itd.) postavi trditev, da vsebujejo neko pasivno stanje kot rezultat izvršenega glagolskega dejanja, tj. da imajo rezultativni pomen. Bajec povzema Belićev sklep z naslednjimi besedami »... jezik ne trpi tvorb za oznako dovršenega glagolskega dejanja, ako le-te ne pomenijo tudi rezultata tega dejanja in imajo zatorej samostalniški pomen. Če pa katero drugo obrazilo pove prav toliko, potem ljudstvo le redko rabi dovršni glagolnik« (Bajec 1950: 16). Podobno analizo kot pri Bajcu (1950) najdemo tudi v Herrity (2000), kjer je zapisana trditev, da so glagolniki praviloma tvorjeni iz nedovršnikov (Herrity 2000: 198), navedeni pa so tudi posamični primeri z dovršnikom, npr. *ločenje* (Herrity 2000:199).

Iz zgodovine slovenskega besedotvorja (Vidovič Muha 2019) razberemo, da so se izpeljanke za glagolsko dejanje na *-je* tvorile tako iz nedovršnih kot tudi dovršnih glagolov. V Trubarjevem besedilu *Cerkovna ordninga* je mogoče najti veliko primerov z dovršniško podstavo, npr. *premag-a-(nje), preklic-a-(nje), pokop-a-(nje), odvez-a-(nje), odloč-e-(nje)* itd. Vidovič Muha (2019) pripiše možnost tvorbe iz dovršnih glagolov težnji v *Cerkovni ordningi* po čim večji ohranitvi vseh morfemskih sestavin podstavnega glagola ter po čim manjši premenilnosti glasov. V sodobnem knjižnem

[1] Jezik je po naliki že zelo zgodaj začel tvoriti glagolnik tudi iz dovršnih glagolov, npr. starocerkvenoslovanski *dviženje*, *kosnovenije* itd.

jeziku se pri tvorjenju glagolnika – kjer je ta tvorljiv – takšni podstavi dodajajo drugačna obrazila, npr. ničto obrazilo, *-a* itd. (*poklicanje* v pomenu 'poklic' je v sodobni slovenščini *poklic*; *ukazanje* je danes *ukaz* itd.). Podobno stanje ugotavlja Vidovič Muha v Kastelec-Vorenčevem slovarju, v katerem se besedotvorni pomen lahko pojavlja ob kateri koli glagolski podstavi ne glede na glagolski vid ali druge posebnosti (prevzetost, narečnost). Včasih je glagolnik sopomenka samostalnika z ničtim ali kakšnim drugim obrazilom (npr. sopomenke *odpis-ø* in *odpisanje*, *bram-ba* in *branjenje*).

3 Analiza podatkov glede na glagolsko predpono: pomeni glagolskih predpon

V nadaljevanju članka (razdelka 4 in 5) analiziram pojavnost dovršnih samostalniških izpeljank na *-je* na primerih s predponama *iz-*/*z-*/*s-* in *po-* v SSKJ, SP in korpusu Gigafida. Pred omenjeno analizo v tem razdelku predstavim splošno analizo dovršnih glagolov glede na tip predpone. V prispevku se namreč osredotočim izključno na glagolnike iz dovršnih glagolov, tvorjenih z glagolsko predpono, pri čemer glede pomena glagolskih predpon sledim tipologiji v Šekli (2016).[2,3]

V slovenščini velja, da so nesestavljeni glagoli, razen nekaj izjem, v nedovršnem vidu (*pisati*), iz njih izpeljani sestavljeni glagoli z glagolsko predpono pa dovršni (*prepisati*), če seveda izvzamemo glagole, ki so rezultat sekundarne imperfektivizacije (*prepisovati*). Šekli (2016) razlikuje tri osnovne pomene glagolskih predpon v slovenščini: krajevni pomen, vrsto glagolskega dejanja ter dovršnost. Tako lahko npr. glagolska predpona *v-* izraža krajevni pomen 'v notranjost, noter' pri glagolu *vstopiti*, inkohativno glagolsko dejanje pri glagolu *vžgati* ter dovršnost pri glagolu *vsejati*. Pri predponah s krajevnim pomenom je sicer krajevni slovarski pomen predpone oslabljen, a še vedno ohranjen; tu dobimo pomene kot npr. 'na površino, gor' (*naložiti*), '(od spodaj) navzgor, gor' (*vzdigniti*), 'narazen' (*raznesti*) in druge. Pomeni, ki so povezani z vrsto glagolskega dejanja (preneseni krajevni, delno oslabljeni, izpraznjeni slovarski pomeni glagolskega dejanja), se nanašajo na potek dejanja (npr. začetek, konec, trajanje, enkratnost, ponavljalnost) ali količino glagolskega dejanja (majhna, velika, polna mera, razmeščenost), npr. inkohativni, začetnostni pomen *vžgati*, *prižgati*, terminativni pomen *odpeti*, *izdelati* itd. V zadnji sklop sodijo predpone, ki izražajo le slovnično dovršnost, npr. predpona *na-* pri glagolu *napisati*. V teh primerih imata nesestavljeni nedovršnik

[2] Šekli (2016) dopolni in sistemizira tipologijo pomenov glagolskih predpon sestavljenih glagolov v slovenščini, ki je sicer obravnavana v delih številnih jezikoslovcev (Miklošič 1883, Ramovš 1952, Bajec 1959, Toporišič 2000, Vidovič Muha 1993, Merše 1995, Krvina 2015). Za navedeno sistematizacijo sem se odločila zaradi izčrpne analize slovenskih podpomenov pripon, mogoča pa bi bila tudi kakšna druga, npr. klasifikacija v tvorbenem jezikoslovju (glej opombo 3).

[3] Pomensko-skladenjsko vlogo glagolske predpone obravnavajo tudi številna dela v tvorbeni literaturi, npr. Filip (2003), Svenonius (2004), Arsenijević (2006), Ramchand (2008), Žaucer (2009) in mnogi drugi. V omenjenih analizah se predpone delijo na t. i. notranje (leksikalne) in zunanje (nadleksikalne); prve nosijo rezultativni pomen, druge pa imajo vlogo prislova ali pomožnega glagola ter vidski ali kvantifikacijski pomen. V slovenščini, ki jo obravnava Žaucer (2009), so npr. glagoli z leksikalno predpono *odpisati*, *priteči*, *zaliti*, glagoli z nadleksikalno predpono pa *posedeti*, *zapeti*, *počakati*. To razlikovanje, ki ga sicer v nekoliko drugačni obliki najdemo že pri Isačenku (Isačenko 1960), je v tvorbeni analizi posledica različnih morfosintaktičnih struktur, kjer se nadleksikalne predpone v drevesnem diagramu pojavijo višje kot leksikalne. Svenonius (2004: 241) med drugim poda tudi trditev, da je omenjena razlika v strukturi povezana z možnostjo tvorjenja glagolnika – glagolnike naj bi po njegovem v ruščini tvorili le glagoli z leksikalno predpono. Podatki iz slovenščine, obravnavani v tem delu, kažejo, da – vsaj na prvi pogled – ta posplošitev za slovenščino ne drži, saj dobimo glagolnike iz obeh vrst glagolov: npr. *zalitje* (leksikalni), *posedenje* (nadleksikalni).

(*pisati*) ter sestavljeni dovršnik (*napisati*) enak slovarski pomen in se razlikujeta le v glagolskem vidu. Tipologijo pomenov glagolskih predpon povzemam v tabeli 1.

Krajevni pomen		**Vrsta glagolskega dejanja**		**Dovršnost**
v(n)/u- 'v notranjost, noter'	v-stopiti	inkohativni	v-žgati	v-sejati
na- 'na površino, gor'	na-ložiti	saturativni inkohativni delimitiativni	na-liti, na-jesti se na-četi na-gniti	na-pisati
vz-/v-/z-/s- 'navzgor, gor'	vz-digniti	inkohativni	vz-ljubiti	vzrasti ≥z-rasti
iz-/z-/s-, vi- 'iz notranjosti, ven'	iz-/vi-gnati	terminativni	iz-delati	iz-ruvati
s(n)-/sə/z- 'navzdol, dol'	sn-eti			
pri- 'v bližino, zraven'	pri-nesti	delimitativni inkohativni	pri-peti pri-žgati	
o(b)- 'okoli, okrog'	ob-iti o-kopati	inkohativni	ob-ležati	o-zeleneti
o(b)- 'stran, proč'	ob-glaviti			ob-nemoči
u- 'stran, proč' 'dol'	u-bežati u-pasti			u-krasti
o(t)-/o(d)- 'stran, proč'	od-skočiti	terminativni	od-peti	
do- 'v bližino, zraven'	do-speti	terminativni	do-reči	
pre- 'skozi' 'preko, čez' 'z mesta na mesto'	pre-bosti pre-plavati pre-nesti	intenzivni perdurativni inkohativni	pre-greti pre-spati pre-govoriti	pre-vrtati
po- 'po površini'	po-tresti	distributivni delimitativni inkohativni	po-skakati, po-za-preti po-čakati po-gnati	po-kazati
raz-/z-/s- 'narazen'	raz-iti se raz-nesti	intenzivni inkohativni terminativni	raz-boleti se raz-veseliti raz-soditi	raz-trgati
s(n)-/sə-/z- 'skupaj'	sn-iti se z-brati			s-treti
za- 'zadaj'	za-iti za-ložiti za-kriti za-piti	inkohativni delimitativni terminativni	za-peti za-kričati za-daviti	
pod- 'spodaj'	pod-staviti			
nad- 'zgoraj'	nad-zidati			
pred- 'spredaj'	pred-ložiti			

Tabela 1: Pomeni glagolskih predpon v slovenščini, prirejeno iz Šekli (2016)

4 Analiza podatkov pri glagolih s predpono *iz-/z-/s-*

V četrtem in petem razdelku analiziram pojavnost dovršnih samostalniških izpeljank na *-je* na primerih s predponama *iz-/z-/s-* in *po-*. Ti predponi sta izbrani, ker se pojavita z relativno velikim številom glagolov (skupaj 152) in ker se povezujeta z različnimi podpomeni pri skupini, ki izraža vrsto glagolskega dejanja (terminativni, inkohativni, delimitativni).

Najprej je pri vsaki posamezni predponi naveden (nekoliko prirejen) seznam pripadajočih glagolov v Šekli (2016).[4,5] Sledijo po skupinah predstavljeni glagolniki iz dovršnih glagolov z omenjenega seznama, ki so zabeleženi v SSKJ, SP ter korpusu Gigafida. Pri podatkih iz korpusa je navedeno tudi število pojavnic skupaj s primerom.

Kot prvi so navedeni glagolniki iz SSKJ. Sledijo glagolniki iz SP, ki so predstavljeni tako, da je najprej navedena skupina, ki se pokriva s tisto v SSKJ in korpusu, nato pa skupina dovršnih glagolnikov, ki jih najdemo izključno v SP; skupini sta ločeni z dolgim pomišljajem. Podatki iz korpusa so predstavljeni v dveh skupinah, najprej glagolniki, ki se pokrivajo s tistimi iz SSKJ in SP (skupaj s primerom in številom zadetkov). Posebej so navedeni glagolniki iz dovršnikov, ki jih najdemo izključno v korpusu (pod »Gigafida dodatno«).[6] V zadnjem sklopu (d) so navedene tvorbe iz dovršnih osnov, ki jih ne najdemo v nobenem od treh virov; označene so z zvezdico. Na koncu vsakega razdelka se nahaja tabela z razmerjem med številom glagolov na seznamu in pripadajočih glagolnikov. Zabeleženo je tako število glagolnikov v vsakem posameznem viru kot tudi število različnih glagolnikov, ki se pojavijo vsaj v enem od treh virov.

Šekli (2016) za predpono *iz-/z-/s-* navaja naslednje osnovne pomene in podpomene:

a) krajevni pomen ‘iz notranjosti, ven’: neprehodno: izpasti, izlesti, izteči, izpluti, iziti, izstopiti; prehodno: izgnati, izbosti, izvesti, iznesti, izdolbsti, izpreči, izžeti, izbiti, izliti, izpiti, izdihniti, izriniti, iztakniti, iztisniti, izgovoriti, izložiti, izstreliti, izvabiti, izbrati, izkopati, izrezati, izprati;
b) pomen glagolskega dejanja: terminativni pomen: izvesti, izklesati, izsekati, iztesati, izkovati, izdelati, izposoditi, izprositi, izsiliti, izbojevati, izpeti se, izgoreti, iznoreti se, izčistiti, izmisliti, izsušiti, izmeriti, izučiti, izstradati, izkazati;
c) dovršni pomen: skaziti, spačiti, izprazniti, izbruhati, izkljuvati, izpljuvati, izruvati, izbrisati.

a) Krajevni pomen

SSKJ: izgnanje, izplutje, izrezanje, iztisnjenje.

SP: izgnanje, izplutje, izrezanje, iztisnjenje, izvezenje, izbitje, izlitje, izpije, izrinjenje, izvabljenje, izpranje – izpreženje, iztaknjenje.

[4] Zapis posameznih glagolov je poenostavljen – zaradi lažjega branja so izbrisana diakritična znamenja pri posameznih glagolih.

[5] Šeklijev seznam se opira na obravnavo in seznam glagolov v Bajec (1959). Seznam v tem članku je nekoliko prirejen: a) nekateri glagoli, ki se ponovijo, se upoštevajo le z enim pomenom, npr. *izbrisati* je na seznamu tako terminativnih kot dovršnih glagolov; tu ga upoštevam le kot dovršnega, saj je tako v sami definiciji kot v korpusu nemogoče ločiti en pomen od drugega; b) glagol *posipati* nadomestim z dovršnim *posuti*; c) glagola *ponesti* in *poleteti* se upoštevata le z inkohativnim pomenom; d) h krajevnemu pomenu se doda še glagol *pokriti*.

[6] Skupno število različnih glagolnikov za posamezen podpomen dobimo, če seštejemo vse glagolnike pod SP in glagolnike pod Gigafida (dodatno).

Gigafida: izgnanje (4) npr. *do izgnanja iz raja*, izplutje (594) npr. *izplutje na široko morje*, izrezanje (26) npr. *izrezanje dela črevesa in mehurja*, izvezenje (1) npr. *izvezenje monograma v perilo*, izbitje (20) npr. *izbitje zoba*, izlitje (1555) npr. *izlitje kurilnega olja*, izpitje (55) npr. *izpitje do dna*, izrinjenje (38) npr. *izrinjenje s ceste*, iztisnjenje (17) npr. *iztisnjenje zraka*, izvabljenje (1) npr. *izvabljenje, sklicevanje na logiko*, izpranje (1) npr. *izpranje ali razdeljevanje blaga z rezanjem ali ustekleničenjem*.

Gigafida (dodatno): izdolbenje (4) npr. *izdolbeneje skalnih stolpov*, izžetje (2) npr. *izžetje resnice*, izdihnjenje (1) npr. *smrt z izdihnjenjem duše*, izbranje (3) npr. *izbranje med naslednjimi storitvami*, izkopanje (3) npr. *pri arheoloških izkopanjih*.

b) Pomen glagolskega dejanja - terminativni

SSKJ: izsiljenje, izbojevanje, izčiščenje, izstradanje.

SP: izsiljenje, izbojevanje, izčiščenje, izstradanje, izpetje, izmišljenje, izsušenje, izučenje, izkazanje, izklesanje, izsekanje, iz/skovanje, – izprošenje, izvedenje, iz/stesanje.

Gigafida: izsiljenje (21) npr. *izsiljenje priznanja*, izbojevanje (13) npr. *izbojevanje svobodnih ozemelj*, izčiščenje (57) npr. *tehnično izčiščenje zakona*, izstradanje (71) npr. *izstradanje prebivalstva*, izpetje (7) npr. *izpetje stisnjenega pogona*, izmišljenje (2) npr. *potvarjanje, izmišljenje*, izsušenje (4) *izsušenje oči*, izučenje (1) npr. *kako izučenje*, izkazanje (6) npr. *zahteva po izkazanju spoštovanja tej ustanovi*, izklesanje (2) npr. *vodno silo, ki je bila potrebna za izklesanje take soteske*, izsekanje (6) npr. *zaradi izsekanja gozda*, izkovanje (1) npr. *arheološka izkovanja*.

Gigafida (dodatno): izdelanje (2) npr. *z izdelanjem ocen vseh vrst ogroženosti*, izgorenje (4) npr. *pri izgorenju litra bencina*, izmerjenje (2) npr. *oropani temeljne pravice do zunanje strokovne presoje testnega izmerjenja*.

c) Dovršni pomen

SSKJ: /

SP: spačenje, izpraznjenje, izruvanje, izbrisanje – skaženje, izkljuvanje.

Gigafida: spačenje (6) npr. *od silnega spačenja in razuzdanosti ljudstva*, izpraznjenje (129), npr. *izpraznjenje telefona*; izruvanje (16) npr. *izruvanje zoba*, izbrisanje (55) npr. *izbrisanje moje vasi*.

Gigafida (dodatno): izbruhanje (1) npr. *zaužitje in izbruhanje*, izpljuvanje (6) *posoda za izpljuvanje*.

d) Brez izpričanih primerov

Krajevni pomen: *izpadenje, *izlezenje, *iztečenje, *izidenje, *izstopljenje, *izbodenje, *iznes/šenje, *izgovorjenje, *izloženje, *izstreljenje.

Pomen glagolskega dejanja (terminativni): *izposojenje, *iznorenje.

Dovršni pomen: /

	Št. glagolov	Št. različnih glagolnikov (SSKJ, SP, Gigafida)	SSKJ	SP	Gigafida
iz-/z-/s-krajevni	28	18 (66 %)	4	13	16
iz-/z-/s-terminativni	20	18 (90 %)	4	15	15
iz-/z-/s-dovršni	8	8 (100 %)	0	6	6

Tabela 2: Razmerje med številom dovršnih glagolov in izpeljanih glagolnikov, *iz-/z-/s-*

5 Analiza podatkov pri glagolih s predpono *po-*

V tem razdelku analiziram pojavnost dovršnih samostalniških izpeljank na *-je* pri primerih s predpono *po-*. Podatki so predstavljeni na enak način kot pri predponi *iz-/z-/s-*. Na koncu razdelka so predstavljeni še združeni podatki za obe predponi (tabela 4).
Šekli (2016) za predpono *po-* navaja naslednje osnovne pomene in podpomene:

a) krajevni pomen predpone, tj. distributivni pomen ‘razmeščeno po površini’: skupaj s predlogom z distributivnim pomenom: potresti, politi, posoliti, popisati, posuti, pobruhati, posedeti, poležati, pohoditi, pokriti; osebkovo distributivni: poleči, pomreti, pomrzniti, posahniti, pozaspati, pocepati, popadati, poskakati; predmetno distributivni: pokrasti, pogristi, poklati, pobiti, poskriti (se), pobesiti, podaviti, podušiti, poizgubiti, poklatiti, poklestiti, pokuriti, poloviti, pomoriti, pomožiti, postoriti, postreliti, poženiti, pokrpati, poplačati, poropati, postreljati, požagati, porezati, posekati, potrgati, pozobati, pobrati; pozapreti, pozakleniti;
b) delimitativni pomen v smislu razmeščenost dejanja v prostoru ali času, tj. na raznih mestih ali v raznih časih, posledično v majhni meri: poklečati, poležati, posedeti, posmejati se, pospati, postati (postojim), počakati, pomoliti se, pomuditi se, pobrskati, poigrati se, pokramljati, ponagajati, povohati, popihati, poplesati, potipati; inkohativni pomen: ponesti, poleteti, pognati;
c) dovršni pomen: pomolsti, pozebsti, poteči, povleči, požreti, popiti, poiti, ponoreti, pordeti, počistiti, pogasiti, pohvaliti, pokvariti, porabiti, posušiti, potratiti, potrošiti, povabiti, pokljukati, posrkati, pokazati, poklicati, popeljati, popljuvati, posrebati, požgati, posejati, pojesti.

a) Krajevni pomen
SSKJ: pobitje, pokritje
SP: pobitje, pokritje, potresenje, politje, posutje, pomrtje, pomrznjenje, popadanje, pokurjenje, pokrpanje, poplačanje, požaganje, posekanje, potrganje, pozaprtje – posoljenje, pobruhanje, posedenje, poležanje, poleženje, posahnjenje, poskakanje, pogrizenje, pobesenje, podavljenje, poklatenje, poklestenje, poropanje, porezanje, pozobanje, polovljenje.
Gigafida: pobitje (21) npr. *pobitje živali in ljudi*, pokritje (5185) npr. *pokritje olimpijskega stadiona*, potresenje (1) npr. *sladkor v prahu za potresenje*, politje (86) npr. *politje s tekočino*, posutje (34) npr. *posutje s pepelom*, pomrtje (1) npr. *pred nedavnim množičnim pomrtjem čebel*, pomrznjenje (14) npr. *pomrznjenje ključavnice*, popadanje (1) npr. *v popadanju literarnega zla*, pokurjenje (1) npr. *za pokurjenje 320 kalorij*, pokrpanje (4) npr. *finančne zaplate za pokrpanje izgube*, poplačanje (9) npr. *poplačanje vseh vlagateljev*, požaganje (3) npr. *požaganje enega samega drevesa*, posekanje (6) npr.

ob posekanju enega drevesa, potrganje (3) npr. *po potrganju cvetov in plodov*, pozaprtje (1) npr. *s pozaprtjem kopice sovražnikov*.
Gigafida (dodatno): popisanje (1) npr. *gre za manifestno obliko popisanja zidov francoskega paviljona*, pohojenje (2) npr. *morebitno pohojenje 100 kilogramov težkega uporabnika*, pobranje (1) npr. *k polnjenju proračuna s pobranjem kazni*.

b) Pomen glagolskega dejanja
Glagolsko dejanje – delimitativni pomen
SSKJ: /
SP: posedenje, poležanje, potipanje – počakanje, pomujenje, poigranje, pokramljanje, ponagajanje, povohanje, popihanje.
Gigafida: posedenje (1) npr. *lepo urejen prostor za posedenje*, poležanje (1) *poležanje mladiča*, potipanje (1) *potipanje ciljne publike*.
Gigafida (dodatno): /
Glagolsko dejanje – inkohativni pomen
SSKJ: /
Pravopis: pognanje
Gigafida: pognanje (1) *pognanje korenine v zemljo*
Gigafida (dodatno): /

c) Dovršni pomen
SSKJ: /
SP: požretje/požrtje, popitje, počiščenje, pogašenje, pokvarjenje, porabljenje, potratenje, posrkanje, pokazanje, posejanje – pomolzenje, pozebljenje, pohvaljenje, posušenje, pokljukanje, poklicanje, popljuvanje, posrebanje, požganje, potrošenje.
Gigafida: požrtje (13) npr. *s požrtjem plena*, popitje (6) npr. *po popitju vroče tekočine*, počiščenje (12) npr. *počiščenje nekaterih prostorov*, pogašenje (1) *po pogašenju ognja*, pokvarjenje (1) *izmaličenje, pokvarjenje*, porabljenje (1) *porabljenje*, potratenje (1) *potratenje*, posrkanje (13) npr. *posrkanje normalnih nujnih mineralov iz hrane*, pokazanje (1) npr. *pokazanje s prstom na zmagovalca*, posejanje (2) npr. *posejanje hitrorastočih zelnatih enoletnic*.[7]
Gigafida (dodatno): pordenje (1) npr. *kot hitre kapljice pomagale proti pordenju oči*, pojedenje (1) *»pojedenje« polnjenih školjk*, povlečenje (4) npr. *pri povlečenju katetra*.

d) Brez izpričanih primerov
Krajevni pomen: *pozaspanje, *pocepanje, *pokradenje, *poklanje, *poskritje, *podušenje, *poizgubljenje, *pomorjenje, *pomoženje, *postorjenje, *postreljenje, *poženjenje, *postreljanje, *pozaklenjenje.
Pomen glagolskega dejanja (delimitativni): *poklečanje, *posmejanje, *pospanje, *postanje, *pomoljenje, *pobrskanje, *poplesanje.
Pomen glagolskega dejanja (inkohativni): *pones/šenje, *poletenje.
Dovršni pomen: *potečenje, *poidenje, *ponorenje, *povabjenje, *popeljanje.

[7] V korpusu se pojavi tudi beseda *poklicanje* (12), vendar le v pomenu ‘poklic’ in ne kot ‘dejanje klicanja’.

	Št. glagolov	Št. različnih glagolnikov (SSKJ, SP, Gigafida)	SSKJ	SP	Gigafida
po-krajevni	48	34 (71 %)	2	31	18
po-delimitiativni	17	10 (59 %)	0	10	3
po-inkohativni	3	1 (33%)	0	1	1
po-dovršni	28	23 (82 %)	0	20	13

Tabela 3: Razmerje med številom dovršnih glagolov in izpeljanih glagolnikov, *po-*

	Št. glagolov	Št. različnih glagolnikov (SSKJ, SP, Gigafida)	SSKJ	SP	Gigafida
Vsi pomeni *iz-/z-/s-*	56	44 (79 %)	8	34	37
Vsi pomeni *po-*	96	68 (71 %)	2	62	35
Vsi pomeni *iz-/z-/s-* in *po-*	152	112 (74 %)	10	96	72

Tabela 4: Razmerje med številom dovršnih glagolov in izpeljanih glagolnikov, *iz-*/*z-*/*s-*, *po-*

6 Splošni zaključki glede dovršnih glagolnikov s predpono *iz-*/*z-*/*s-* in *po-*

V tem razdelku je podan komentar glede prisotnosti glagolnikov iz obravnavanih dovršnih glagolov s stališča pogostosti pojavljanja, rabe in pomena. Pri obravnavi se nanašam na podatke iz tabel 2–4.

Iz tabele 4 je razvidno, da je največ glagolnikov iz dovršnih glagolov mogoče najti v SP (96), sledi Gigafida (72), najmanj glagolnikov pa najdemo v SSKJ (10). Izstopa razlika med SSKJ in SP, kjer bi pričakovali večje ujemanje. Morda bi razliko lahko pripisali dejstvu, da so v SSKJ glagolniki zapisani v obliki samostojnih slovarskih gesel, kar jim daje večjo težo, medtem ko se v SP nahajajo v zaglavju pri posameznem glagolu kot mogoča oblika. A je tudi odločitev o uvrstitvi v zaglavje rezultat presoje avtorjev, saj ni očitne razlage, zakaj nekateri glagoli to obliko v zaglavju imajo, drugi pa ne – zakaj npr. v SP najdemo *popitje*, *pognanje* in *izrezanje*, ne pa tudi pomensko sorodnih *pojedenje*, *poletenje* in *izdolbenje*.

Skupno število različnih glagolnikov iz dovršnikov (tabela 4) je višje kot posamezno število takih glagolnikov v katerem koli viru, saj so v skupnem številu upoštevani glagolniki, ki so vsaj na enem seznamu. Obstajajo glagolniki, ki jih najdemo samo v SP, ne pa v Gigafidi, ter obratno.[8] Še posebej izrazita je razlika pri predponi *po-*, kjer najdemo glagolnike iz dovršnikov v SP pri 65 % glagolov s seznama, v Gigafidi pri 36 %, skupno število različnih glagolnikov pa je višje, sploh v primerjavi s korpusom – kar 71 % dovršnih glagolov ima izpričan glagolnik v enem ali drugem viru. Pri predponi *iz-/z-/s-* je delež glagolnikov bolj enakomerno razporejen med viri, 34 (61 %) v SP in 37 (66 %) v Gigafidi, skupaj 44 (79 %) različnih glagolnikov.

Po številu najdenih glagolnikov vodi SP. Skoraj v vseh skupinah pomenov je teh več kot v korpusu, kar kaže na razliko med možnostjo tvorjenja in dejansko rabo. Glede slednje je zgovorno tudi število pojavnic v korpusu. Pri predponi *po-* je v korpusu sicer mogoče najti zadetke pri dobri tretjini glagolov, vendar večinoma z zelo nizkimi pojavitvami. Z izjemo glagolnikov *posutje*, *politje* in *pokritje*, ki imajo več deset do več tisoč pojavnic, najdemo pri mnogih drugih le eno do dve pojavnici, npr. *posedenje*, *pokvarjenje*, *pokazanje* itd. V zvezi s številom zadetkov opazimo, da višje število

[8] V SSKJ ne najdemo nobenega glagolnika, ki ne bi bil bodisi v SP bodisi v korpusu.

pojavnic bolj korelira s tem, ali glagolnik najdemo v SSKJ, kot s tem, ali je prisoten v SP.

Zanimivi so tudi viri pojavnic v korpusu. Ko gre za eno ali dve pojavnici, npr. pri besedah *posedenje*, *pobranje* ali *pojedenje*, gre pretežno za nelektorirana besedila neznanih avtorjev na internetu, v katerih želijo govorci poudariti dovršnost glagolskega dejanja. Tako pri primeru *pojedenje* neznani avtor z interneta z rabo navednic že sam nakaže zaznamovanost tvorjenke. Nadalje gre pri besedah *pokvarjenje*, *porabljenje* ter *potratenje* za iztočnice gesel v križankah (revija Hopla, Dnevnik), kar pomeni, da so bile ustvarjenje (s strani neznanega novinarja) za namen definicije rešitve, ki jo v križanko vpiše bralec – rešitev so *okvara*, *poraba*, *potrata*.

V tabeli 3 izstopa inkohativni pomen, kjer najdemo glagolnike le pri enem od treh glagolov (*pognanje*). To razmerje je nizko v primerjavi z ostalimi razmerji (33 % proti 59 %, 71 % in 82 %). Da bi preverila, ali gre za naključje pri tako majhnem vzorcu ali morda za posebnost inkohativnih glagolov, pregledam inkohativne glagole tudi z drugimi predponami: *v-*, *na-*, *vz-*, *pri-*, *ob-*, *pre-*, *raz-*, *za-*. Takih glagolov je 67 (za natančen seznam glej Šekli (2016)), od teh jih ima 50 glagolnike v SP, kar je slabih 75 % in rezultat, ki se skoraj natančno ujema s splošnim poprečjem dveh obravnavanih predpon (tabela 4). Zanimivo je, da težko najdemo razlog, zakaj so se med navedenimi glagolniki znašli *prižganje* (ne pa *vžganje* ali *zažganje*) *obležanje* in *obsedenje* (a ne *obstanje*) *zadišanje* (ne pa *zasmrdenje)* ter *zaplavanje* in *zajokanje* (ne pa *zapetje* v pomenu ‘začeti peti’). Po pričakovanjih je glagolnikov v Gigafidi nekoliko manj, 39 od 50, kar je 58 %, pri čemer je nekaj glagolnikov takih, ki se v SP ne pojavijo (*zbolenje*, *vžanje*, *zaželenje* itd.). Če upoštevamo še slednje, lahko vidimo, da ima kar 59 inkohativnih glagolov izpeljane glagolnike bodisi v SP bodisi v Gigafidi, kar je 88 %. Iz dodatnih podatkov lahko zaključimo, da ne gre za posebnost inkohativnega pomena, saj je ta podvržen k tvorjenju glagolnikov iz dovršnih glagolov v enaki meri ali še bolj.

Glede pomena je treba izpostaviti še ugotovitev, da glagolniki na *-je*, ki jih v sodobnem jeziku najdemo v SP ali korpusu, ne izražajo nujno pomena pasivnega stanja kot rezultata po izvršenem dejanju v smislu Belićeve in Bajčeve analize (kot npr. *osvobojenje*, *razdrtje*, glej razdelek 2), temveč lahko izražajo pomen izvršenega dejanja tudi brez pomena rezultativnosti. Predvsem se to kaže pri izpeljavi iz glagolov z delimitativnim pomenom predpone: *potipanje*, *počakanje*, *poležanje*, *posedenje* itd.

7 Zaključek

V članku so obravnavane samostalniške izpeljanke iz glagolskih podstav za poimenovanje dejanja na *-je*, pri čemer je posebna pozornost namenjena omejitvam glede glagolskega vida podstave; praviloma naj bi se ta skupina izpeljank tvorila iz osnov nedovršnega glagolskega vida (Bajec 1950, Herrity 2000). Pri obravnavi se članek opira na podatke iz SSKJ, SP ter podatkovne baze Gigafida.

Podatki kažejo, da se glagolniki na *-je* iz dovršnih glagolov zelo redko pojavljajo v SSKJ, veliko bolj pogosto pa v SP in korpusu Gigafida. Na splošno ima približno tri četrtine dovršnih glagolov s predpono *po-* in *iz-/z-/s-*, ki sta bili obravnavani kot vzorčni predponi, izpričan glagolnik v vsaj enem od virov. Največ glagolnikov iz dovršnikov se pojavi v SP, pri predponi *po-* skoraj dvakrat več kot v korpusu. V korpusu je v poprečju mogoče najti slabo polovico glagolnikov s tema dvema predponama, vendar se kaže razlika v številu pojavnic – predvsem za delimitativni, inkohativni ter perfektivni pomen

pri predponi *po-* najdemo v korpusu le nekaj osamljenih pojavitev. Iz analize podatkov nadalje izhaja ugotovitev, da lahko v slovenščini tvorimo dovršne glagolnike iz predpon z vsemi tremi osnovnimi pomeni in da je nalika, podobno kot v zgodnejših stadijih slovenščine, zelo vpliven dejavnik tudi v sodobnem jeziku. Vseeno pa (vsaj) na osnovi pregledanih glagolov ne moremo trditi, da lahko glagolnik tvorimo iz vsakega dovršnega glagola, saj četrtina obravnavanih glagolov takih glagolnikov nima. Vsekakor bi bila v prihodnosti dobrodošla podrobnejša analiza in primerjava med glagolniki iz različnih sestavljenih glagolov ter raba, preverjena preko slovničnih sodb rojenih govorcev.

Viri in literatura

Arsenijević, Boban, 2006: *Inner aspect and telicity*. Doktorska disertacija, Univerza v Leidnu.

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I. Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Bajec, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.

Belić Aleksandar, 1901: *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.

Filip, Hana, 2003: Prefixes and the delimitation of events. *Journal of Slavic Linguistics* 11.1: 55–101.

Gigafida, korpus slovenskega jezika. Dostopno na: http://www.gigafida.net/ (4. 4. 2019).

Herrity, Peter, 2016: *Slovenian: A Comprehensive Grammar*. London–New York: Routledge.

Isačenko, Alexander, 1960: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka. Morfologija. Častj vtoraja*. Bratislava: Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie vied.

Krvina, Domen, 2015: *Glagolski vid v sodobni slovenščini*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.

Miklošič, Franc, 1883: *Vergleichende* Grammatik der slavischen Sprachen: IV. Syntax. Dunaj: Wilhelm Braumüller.

Merše, Majda, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ramovš, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.

Ramchand, Gillian, 2008: Perfectivity as aspectual definiteness: Time and the event in Russian. *Lingua* 118: 1690–1715.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2014. Elektronska objava. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Slovenski pravopis. Dostopno na: www.fran.si.

SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: prva knjiga A–H (1970); druga knjiga I–Na (1975); tretja knjiga Ne–Pren (1979); četrta knjiga Preo–Š (1985); peta knjiga T–Ž (1991) z dodatki od A do Š, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1970–1991. Dostopno prek: http://www.fran.si/.

Svenonius, Peter, 2004: Slavic prefixes and morphology: An introduction to the Nordlyd volume. *Nordlyd* 32(2): 177–204.

Šekli, Matej, 2016: Pomeni glagolskih predpon v slovenščini. *Filološke studije* 14.1: 273–287.

Toporišič, Jože, 2000. *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Vidovič Muha, Ada. 1993. Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti. *Slavistična revija* 41/1: 161–192.

Vidovič Muha, Ada, 2019. *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*. Ljubljana: Znanstvena založba UL FF.

Žaucer, Rok, 2009. *A VP-internal/Resultative Analysis of VP-External Uses of Slavic Verbal Prefixes*. Doktorska disertacija, Univerza v Ottawi.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 64–77

UPORABIMO TA PRAZNI POLOŽAJ: IZGLASNO OPRIDIHNJENJE V SLOVENŠČINI IN TURŠČINI

FILIZ MUTLU
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

SAŠO ŽIVANOVIĆ
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V prispevku obravnavamo izglasno razzvenečenje v slovenščini in izglasno opridihnjenje v turščini. Predstavimo nov pogled na slovenski pojav, po katerem izglasni položaj tako v slovenščini kot v turščini sproži opridihnjenje, ki mu v slovenščini sledi še razzvenečenje. Utemeljujemo, da razzvenečenje v obstoječih teorijah ni dovolj dobro vzročno povezano z izglasnim položajem, predstavimo prostorsko fonologijo ter pokažemo, da zmore ta teorija nakazati vzročno povezavo med izglasnim okoljem in procesom opridihnjenja.

Ključne besede: fonologija, razzvenečenje, opridihnjenje, prostorska fonologija

1 Podatki

Kot je dobro znano, slovenščina razlikuje med nezvenečimi in zvenečimi nezvočniki. V večini narečij je v besednem izglasju razlika nevtralizirana v prid nezvenečih, pojav imenujemo *izglasno razzvenečenje* (Toporišič 2004, 83–84).[1] S sorodnim, vendar neodvisnim pojavom prilikovanja po zvenečnosti se v prispevku zaradi prostorskih omejitev ne ukvarjamo.

Spodnji sonogrami ilustrirajo zgornji trditvi. Pri zvenečih zapornikih pred samoglasniki je jasno razviden akustični podpis zvenečnosti: nizkofrekvenčni pas dolžine okoli 50 ms tik pred pokom, ki ga povzroči odpora zapornika. Tega podpisa ne najdemo pri nezvenečih zapornikih v tem položaju in prav tako ne pri izvorno zvenečih zapornikih na koncu besede. Da so slednji izvorno zveneči, vemo seveda zaradi premen z drugimi oblikami besed: [bok] ~ [boga].

[1] V rabi je tudi izraz ‘izglasno onezvenečenje’. Za uporabo izraza ‘razzvenečenje’ se odločamo, ker bomo trdili, da gre pri pojavu za izgubo akustičnega podpisa zvenečnosti in ne za pridobitev podpisa nezvenečnosti.

(1)

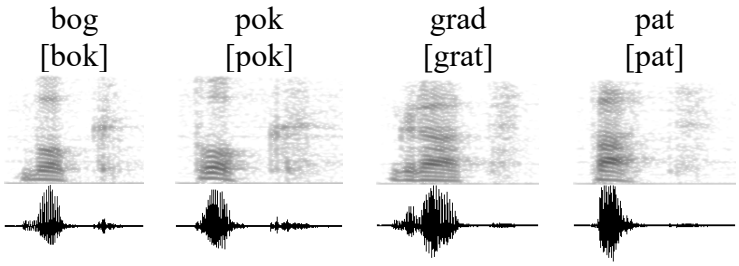

Izglasno razzvenečenje zasledimo tudi v nekaterih opisih turščine, vendar je izraz za ta jezik neustrezen, saj turščina ne razlikuje med nezvenečimi in zvenečimi, temveč med nepridihnjenimi in pridihnjenimi nezvočniki. Kot v slovenščini tudi v turščini pride v besednem izglasju do nevtralizacije, in sicer v prid pridihnjenih (Taylan 2015). Izglasni nezvočnik v turški besedi za (ptičje ali letalsko) krilo je izvorno nepridihnjen in se premenjuje s pridihnjenim; izglasni nezvočnik v turški besedi za umetnost je izvorno pridihnjen, zato do premene ne pride. Pridihnjenost je razvidna tako iz sonogramov kot iz valovnih oblik. Oboji poleg tega jasno kažejo tudi, da turški zaporniki niso zveneči. (2).

(2)

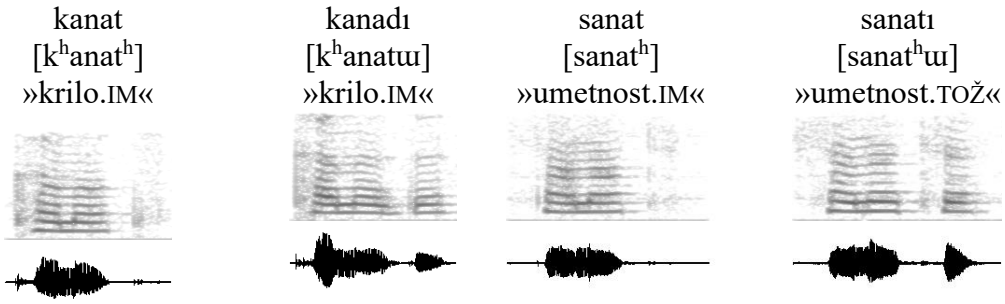

Pozornejši pogled na slovenske primere v (1) razkrije, da so v izglasju pridihnjeni tudi slovenski nezvočniki. V nadaljevanju prispevka bomo trdili, da je opridihnjenje primaren pojav ne le v turščini (kjer je tudi edini), temveč tudi v slovenščini. Izglasni položaj nezvočnika bo sprožil opridihnjenje, pridihnjeni zveneči nezvočniki pa bodo nadalje spreproščeni v nezveneče.

V slovenščini lahko manjšo stopnjo pridihnjenosti izkazujejo tudi neizglasni nezveneči nezvočniki. To ni presenetljivo. V slovenščini pridihnjenost ni leksikalna fonološka kategorija, zato določena mera proste variacije ni nepričakovana. Zvenečnost je povezana s pričetkom samoglasniškega zvena, relativno glede na odporo zapornika (angl. *voice onset time*, VOT): zveneči zaporniki imajo negativen VOT, nezveneči načeloma ničelnega, vendar zaradi nerazlikovalnosti pridihnjenosti majhen pozitiven VOT ne vpliva na kontrast med kategorijama. Ključnega pomena je, da v neizglasnih položajih pridihnjenost ni le šibkejša, temveč tudi nekonsistentna ter deloma odvisna od faktorjev, kot je kvaliteta sledečega samoglasnika.

Podobno lahko v turščini nepridihnjeni glasovi včasih izkazujejo manjšo stopnjo zvenečnosti, kar je najverjetneje tudi vir napačne trditve, da pozna turščina (fonološko) zveneče nezvočnike. Če smo za slovenščino zagovarjali mnenje, da prostovariabilna pridihnjenost ni fonološka, bomo v primeru turščine isto trdili za zvenečnost (prim.

Sonderegger idr. 2017). Povzeto, slovenska pridihnjenost in turška zvenečnost ne sodita v fonološke reprezentacije.

Nadalje naj bi turščina imela nekaj izjem izglasnemu opridihnjenju (nanje opozarja recenzent), recimo *ad* 'ime', *etüd* 'vaja' in *sac* 'sač'. Da gre za dejanske izjeme, dvomimo iz naslednjih razlogov. Prvič, ni povsem jasno, da je izglasni nezvočnik teh besed v spontanem govoru res nepridihnjen. To trditev podpira opažanje, da jih mnogokrat najdemo zapisane s črko za pridihnjeni glas. Kadar v Googlu iščemo *sac kavurma* (jed), dobimo kot prvi zadetek *sach kavurma*. *Etüt Merkezi* je uradno ime mnogih ustanov. Edina beseda, ki se nikdar ne zapiše »narobe«, je *ad*, vendar ima ta beseda posebnost, da se uporablja skoraj izključno v svojilnih zgradbah, zaradi česar končni [d] ni praktično nikdar izglasen.[2] Pogledano širše, razliko med predpisano obliko in spontanim govorom je mogoče opaziti tudi pri (navideznih) izjemah drugim fonološkim vzorcem, ne le izglasnemu opridihnjenju. Poleg tega se izkaže, da so tovrstne izjeme v turščini omejene na določene oblikoskladenjske kategorije. Glagoli in ikonski koreni so *vezani* in izkazujejo pravilne in bolj omejene vzorce. Samostalniški koreni so *prosti* in vsebujejo izjeme in so tudi edina kategorija, v katero turščina prevzema nove besede.

2 Problem

V idealnem primeru vsaka znanstvena razlaga podaja vzročno povezavo med okoljem, v katerem zasledimo pojav, in učinkom pojava. Jabolko pade z drevesa na tla, ker so tla bliže centru zemeljske mase kot drevesna krošnja. Če naj bo naša fonološka teorija znanstvena, mora torej podati vzročno povezavo med okoljem (besednim izglasjem) in učinkom (razzvenečenjem in/ali opridihnjenjem nezvočnikov v slovenščini in opridihnjenjem nezvočnikov v turščini).

Soodvisnost med izglasnim položajem in razzvenečenjem oziroma, splošneje, procesi šibljenja je sicer pogosta in dobro znana, vendar soodvisnost ne implicira *vzročne* povezave. Vzpostavitev slednje je naloga fonološke teorije. Kako se pri tem obnesejo obstoječe teorije?

Fonetična razlaga, da gre za fiziološki ali fizikalni efekt, ni prepričljiva. Fiziologija govornih organov in zakoni fizike so neodvisni od jezika, zato na fonetiki osnovana razlaga napove, da bo pojav poznal vsak jezik, kar nikakor ne drži (protiprimer je recimo srbščina).

V teorijah, ki operirajo z binarnimi oznakami, v našem primeru (in mnogih drugih) ni nobene vzročne povezave med okoljem (besedno izglasje), prizadetimi glasovi ([–zvočnik]) in učinkom ([–zveneč]). Zakaj naj bi se vrednost oznake [zveneč] spremenila v [–zveneč] prav v besednem izglasju? Zakaj se ne spremeni v [+zveneč]? Zakaj prav oznaka [zveneč]? Zakaj proces ne prizadene zvočnikov in samoglasnikov, ki (po tradicionalnem pogledu) prav tako nosijo oznako [+zveneč]? Zapisati prepisno pravilo, [+soglasnik, –zvočnik] → [–zveneč] / _#, ni isto kot razložiti pojav.

Nekoliko bolje se obnesejo teorije, ki operirajo s privativnimi oznakami. Privativnim oznakam ne pripisujemo vrednosti, temveč jih ali vključimo v reprezentacijo glasu ali ne. V vezalni fonologiji (Kaye idr. 1985) je za zvenečnost

[2] Zanimivo je, da lahko v turščini načeloma izpustimo svojilno pripono, s čimer označimo odtujljivo svojino (Öztürk in Taylan 2016), vendar to ni mogoče v primeru samostalnika *ad*, čeprav je izpust dopusten pri istopomenskem samostalniku *isim*.

nezvočnikov odgovoren *element* L, ki povezuje zvenečnost nezvočnikov, nosniškost tako soglasnikov kot samoglasnikov ter nizek ton samoglasnikov v tonskih jezikih (Backley 2011): zveneči [d] vsebuje element L, nezveneči [t] ne. V teorijah z binarnimi oznakami imata proces onezvenečenja in ozvenečenja enak status, spremembo vrednosti oznake. V vezalni fonologiji je njun status radikalno različen: razzvenečenje je izguba, ozvenečenje pridobitev elementa. Ob predpostavki, da je besedno izglasje šibek položaj, ki načeloma dopušča manj priključenih elementov, je tako (v skladu z empiričnimi podatki) pričakovano razzvenečenje.

Vezalna fonologija tudi bolje utemeljuje šibkost izglasnih soglasnikov kot tradicionalne teorije. Oris utemeljitve moramo pričeti z zgradbo samoglasnikov. Če je vsak glas sestavljen iz privativnih elementov, ki so v izrazu prisotni ali ne, sledi, da obstaja tudi glas – omejimo se na samoglasnike – ki ne vsebuje nobenega elementa. Vezalna fonologija utemeljuje, da je kot *praznega* najustrezneje videti polglasnik, in nadalje predpostavlja, da lahko pod določenimi pogoji ostane *neizražen*; s tem pristopom Kaye idr. (1990) razlagajo vrivanje oziroma izpust polglasnika. Ključno za našo razpravo je, da lahko ostane neizražen tudi *končni prazni samoglasnik*: vezalna fonologija vidi razliko med jeziki, v katerih se besede lahko ali ne morejo končati na soglasnik, v parametru, ki končnemu praznemu samoglasniku dovoljuje biti neizražen ali ne (Harris in Gussmann 1998). Vse besede, ki se na videz končajo s soglasnikom, v vezalnofonološki zgradbi zaključuje neizraženi polglasnik. Šibkost izglasnega (soglasniškega) položaja je tako utemeljena z okvarjenostjo sledečega samoglasnika, ki je tako prazen kot neizražen.

Kljub zgoraj orisanim prednostim vezalne fonologije v primerjavi z bolj tradicionalnimi pristopi tudi ta teorija ne zmore povsem pojasniti vzročne povezave med besednim izglasjem in razzvenečenjem. Ne ponuja namreč odgovora na vprašanje, zakaj izgubimo prav element L. Podrobneje, s teoretičnega stališča je status vseh elementov enak in bi zato enako utemeljeno pričakovali izgubo drugih elementov, ki bi vodila v spremembo mesta ali načina izgovorjave, ki sta manj pogosti kot razzvenečenje.

Naši pomisleki glede mogoče razlage izglasnega opridihnjenja v teorijah z binarnimi oznakami so identični pomislekom v primeru izglasnega razzvenečenja, saj je formalno gledano sprememba iz [–pridihnjen] v [+pridihnjen] identična spremembi iz [+zveneč] v [–zveneč]. Nasprotno predstavlja izglasno opridihnjenje za vezalno fonologijo mnogo večji izziv kot izglasno razzvenečenje, saj zahteva pridobitev elementa H. Ta je pri samoglasnikih zadolžen za visok ton, pri soglasnikih pa za neperiodičnost signala, izraženo kot priporniškost ali pridihnjenost. Problem ni samo v tem, da je pridobitev elementa mogoče prej razumeti kot krepitev (in ne kot šibljenje) in da se torej proces odvije v nepričakovanem okolju, nepremostljivo težavo predstavlja predvsem sicer zelo uspešna predpostavka vezalne fonologije, da mora vsak element, prisoten v fonološki zgradbi, izvirati iz neke leksikalne enote – tak vir pri izglasnem opridihnjenju v splošnem preprosto ni na voljo.

V tem prispevku poskušamo zagato vezalne fonologije rešiti s sorodnim pristopom, imenovanim *prostorska fonologija* (Mutlu 2017, 2020). Slednja po eni strani sledi sodobnemu trendu asimetrizacije elementov v vezalni fonologiji, vendar po drugi strani tako radikalno spremeni mnoge osnovne tehnične prijeme, da gre več kot le za vejo vezalne fonologije. Na kratko jo predstavljamo v naslednjem razdelku, pri čemer

velja poudariti, da je bila teorija razvita na podatkih, nepovezanih s tematiko tega prispevka.

3 Prostorska fonologija

V odvisnostni in vezalni fonologiji, ki operirata s privativnimi elementi, je bistvenega pomena ločnica med melodijo (elementi) in zgradbo (kako so elementi združeni). Sodobni trend je, da se vse večjo funkcijsko obremenitev pripisuje zgradbi. V Pöchtrager (2006) zgradba (v obliki skladenjskih dreves) prevzame funkcijo elementov H in ʔ; v Živanović in Pöchtrager (2010) isto usodo doživi element A, zgradba poleg tega izpeljuje tudi nekatere vidike asimetrije med elementoma I in U. *Prostorska fonologija* (PF) pripelje idejo do logičnega zaključka opustitve elementov. V PF so reprezentacije izključno zgradbene in ne vsebujejo nobenih melodičnih prvin, tj. oznak kakršne koli vrste. Skladenjska drevesa, na katerih (kot v zgoraj omenjenih delih) temeljijo fonološke reprezentacije prvotne različice prostorske fonologije (Mutlu 2017), so v nadaljnjem razvoju teorije (Mutlu 2018a,b, 2019a,b) nadomeščena z geometričnimi objekti v trorazsežnem prostoru, ki jih v tisku (zaradi zahtevnosti tehnične izvedbe) prvič predstavljamo v tem prispevku.

Ideja, da so fonološke reprezentacije geometrični objekti največ treh razsežnosti, je dopadljiva že z intuitivnega stališča. Navsezadnje živimo v trorazsežnem prostoru, torej z njim in objekti v njem gotovo znamo operirati. To ne velja samo za ljudi, temveč za živa bitja nasploh (pri čemer se vrste seveda razlikujejo po kompleksnosti operacij), kar odpira celo možno pot k razlagi evolucije jezikovne zmožnosti iz sistemov za prostorsko navigacijo (prim. Arsenijević 2008). Nadalje je koncept kompleksnosti fonoloških zgradb, v prostorski fonologiji primarno osnovan na razsežnosti geometričnih objektov, skladen s povezavami med dojemanjem prostora in magnitude, ki jih beležijo kognitivne raziskave s tega področja (glej Winter idr. 2015 in tam navedeno literaturo). Te raziskave recimo nakazujejo, da so, tako pri človeku kot pri ostalih vretenčarjih, smeri desno, gor in naprej povezane z večjimi magnitudami, smeri levo, dol in nazaj pa z manjšimi.

Reprezentacije PF so torej geometrični objekti, ki živijo v trorazsežnem prostoru. Koordinatni sistem je fiksen: osi x, y in z (in pozitivno smer vsake od njih) določimo kot horizontalno (desno), vertikalno (gor) in medravninsko os (naprej). Geometrične objekte gradimo na mreži, tj. točke imajo celoštevilske koordinate, poleg tega logične možnosti omejujemo tudi z vrstnim redom koordinatnih osi (x, y, z): enorazsežni objekti smejo uporabljati zgolj os x, dvorazsežni le osi x in y; le trorazsežni objekti lahko uporabljajo vse tri osi. S tem dobimo prvo mero kompleksnosti reprezentacij: več razsežnosti kot objekt zaseda, bolj kompleksen je.

(3)

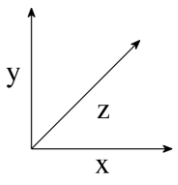

Spodaj prikažemo vse možne (neprazne) največ dvorazsežne objekte, razvrščene po naraščajoči kompleksnosti. Vsi vsebujejo izhodišče (razumljeno relativno glede na

obravnavani fonološki objekt; izhodišče vloženih objektov, ki jih bomo uvedli v nadaljevanju, je premaknjeno). Najpreprostejša je ničrazsežna točka (4a), sledita ji enorazsežna daljica (4b) in dvorazsežna lomljena črta (4c). Daljico in lomljenko lahko združimo v (4d), pri čemer si črti delita izhodišče, ne pa tudi končne točke. Točke ne moremo kombinirati z daljico ali lomljenko: izhodiščna točka (4a) je vsebovana v (4b) in (4c), zato taka kombinacija ne bi ustvarila novega objekta.

(4) a. b. c. 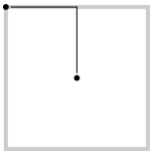 d. 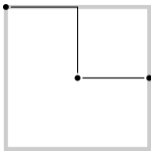

Če so razsežnosti orodje prostorske fonologije, je vseprežemajoče načelo *asimetrija* (Dresher in Hulst 1998; Kayne 1994; Sciullo 2005). Zgornja gradnja dvorazsežnih objektov je to načelo uporabila na dva načina, najprej s predpostavko, da osi niso enakovredne, temveč razvrščene, nato z izbiro končnih točk objektov. Končni točki daljice (4b) in lomljenke (4c) se nahajata v nasprotnih smereh: ko prvič uporabimo novo razsežnost, se pomaknemo v njej v pozitivno smer (desno, gor); ko razsežnost ponovno uporabimo, se pomaknemo v negativno smer.

Kaj pa tretja razsežnost? Trorazsežne objekte dobimo s kombinacijo dvorazsežnih in jih vedno dojemamo kot bolj kompleksne od dvorazsežnih objektov v (4). Najjasneje bo, če idejo predstavimo na primeru zgradbe soglasnikov. Tem moramo določiti tako mesto kot način izgovorjave. Obe lastnosti sta določeni z enim od zgornjih dvorazsežnih objektov (kateri objekt ustreza kateremu načinu oziroma mestu, povemo kasneje), ki ju združimo v trorazsežni objekt. Gradnjo soglasnika pričnemo z gradnjo mesta izgovorjave, in sicer ga zgradimo na čelni ravnini (predstavljajte si okno ali list papirja pred sabo). Zatem to *mestno ravnino* zasučemo okoli osi y za 90 stopinj in jo potisnemo za čelno ravnino, v kateri ustvarimo nov »list papirja«, *načinovno ravnino*. Iz zaporedja gradnje vidimo, da imajo vsi glasovi, ki jih odlikuje način izgovorjave (torej soglasniki), trorazsežno zgradbo.

(5)

Spodaj predstavljamo interpretacijo dvorazsežnih objektov v mestni in načinovni ravnini. Poleg tega pribeležimo tudi, katerim elementom vezalne fonologije ti objekti (v grobem) ustrezajo. Objekti PF so z mesti izgovorjave povezani kot v VF (glej npr. Backley 2011; Harris 1994; po VF prevzemamo tudi akustične podpise elementov, glej Harris in Lindsey 1995), novost je le lateralnost (Mutlu 2017, 2019b), ki v VF predstavlja nemajhno težavo (prim. npr. Harris 1994: 124–126).

(6)

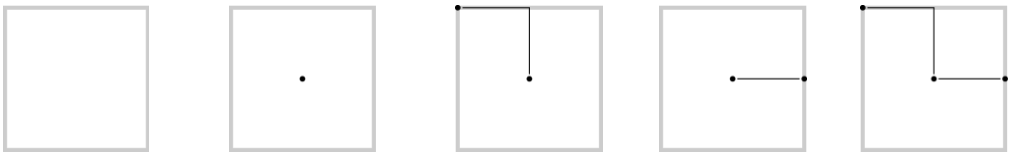

element		I	U	A	A+U
mesto	mehkonebno	trdonebno	ustnično	koronalnost	lateralnost
način	samoglasnik	jezičnik	nosnik	pripornik	zapornik

Načini izgovorjave so med možne reprezentacije razporejeni tako, da je vsaki kategoriji glasov dodeljena ustrezna *fonotaktična moč*; nastalega zaporedja morda ni napak videti kot prostorskofonološke ustreznice lestvici zvočne polnosti v tradicionalnih teorijah. Omeniti velja, da prostorska fonologija dojema nosnike kot čisti izraz zaporniškosti (za isti predlog glej Schwartz 2016). Del izgovora nosnika je prav gotovo ustna zapora (nosniki so včasih imenovani tudi nosni zaporniki). Ustni zaporniki poleg zapore vsebujejo tudi komponento šuma, sicer samostojno izraženo v pripornikih. Nadalje se pripis sestavljenega objekta zapornikom sklada z njihovo izgovorno in akustično dvodelnostjo, ter tudi pravilno napove vrstni red komponent: zapora se nahaja pred (iz odpore izhajajočim) šumom (prim. Schwartz 2010, 2016). Nenazadnje, in morda najpomembneje, uporaba enih in istih geometričnih objektov za reprezentacijo tako načina kot mesta izgovorjave napoveduje, da med njima obstajajo povezave, za podrobnosti glej Mutlu (2017, 2018a, 2019b).

Geometrične zgradbe v PF je moč približno vzporediti s skladenjskimi zgradbami tvorbene slovnice, natančneje zgradbami X' besednozvezne komponente slovnice načel in parametrov. Tehnične podrobnosti se seveda razlikujejo (v zgradbah X' recimo ne moremo govoriti o izhodišču), podobnosti je kljub temu nemalo. Spodaj prikazujemo prostorskofonološko ustreznico fraze v besednozvezni teoriji X'. Pomembno vzporednico predstavlja oddaljenost dopolnila in določila od jedra (v X') oziroma izhodišča (v PF), ki v obeh primerih narašča v tem vrstnem redu. V PF je oddaljenost od izhodišča obratno sorazmerna fonotaktični moči: priporniki, ki imajo samo dopolnilo, so tako močnejši od nosnikov, ki imajo samo določilo.

(7) a.

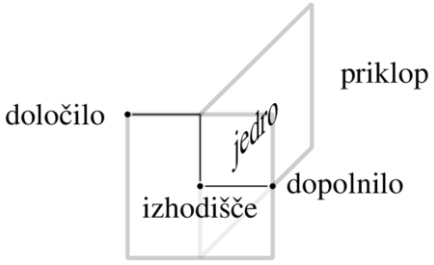

b.

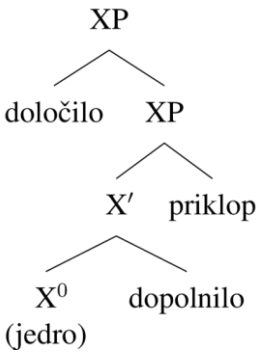

Kot v skladnji so tudi v prostorski fonologiji v dopolnilo, določilo in priklop lahko vgrajene druge celotne fraze. (PF se od skladnje razlikuje v tem, da lahko ti položaji ostanejo prazni.) Oglejmo si vgradnjo v dopolnilo in določilo na primeru soglasnikov oziroma soglasniških sklopov, ki so rezultat take vgradnje. PF predpostavlja, da lahko soglasnik z določeno fonotaktično močjo vgradimo v soglasnik, ki ima vsaj tolikšno moč, pri čemer osnovno moč soglasnika prispeva način izgovorjave (reprezentacije v

(6) so razporejene naraščajoče po moči), drugotno pa k moči prispeva tudi mesto izgovorjave.

(8) a. nt b. tr c. ntr d. rn e. fr

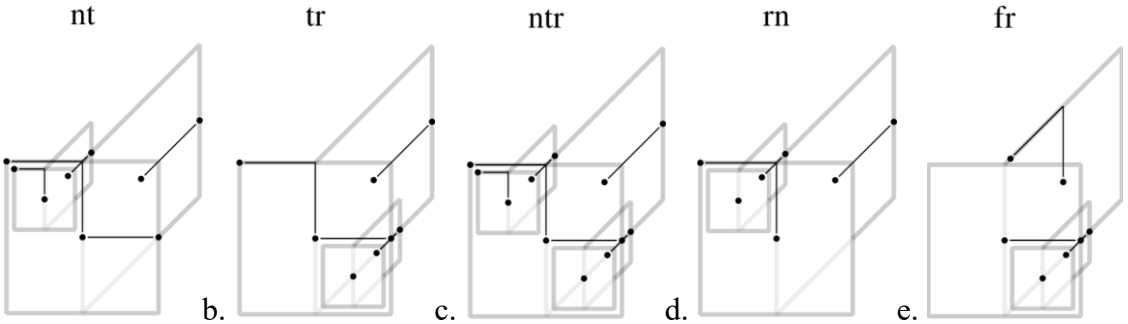

Seveda lahko vgradimo podrejeni člen sklopa v dopolnilo oziroma določilo glavnega soglasnika samo, če slednji sploh ima dopolnilo oziroma določilo. PF torej že iz same notranje zgradbe soglasnikov napove mnogo vidikov njihove fonotaktike, v kombinaciji z omejitvijo vgrajevanja glede na fonotaktično moč (ki je prav tako določena z notranjo zgradbo soglasnika), pa pristop praktično pomete s soglasniškimi sklopi. Ker slednji za to razpravo niso pomembni, za podrobnejšo razpravo usmerimo bralca k Mutlu (2017, 2020) in na tem mestu omenimo le še vrinjene zapornike. Čeprav se na prvi pogled zdi, da teorija ne zmore reprezentirati sklopov, kot je recimo [ns] – [n] nima dopolnila in [s] nima določila – je situacija ravno nasprotna. Teorija je prisiljena predpostaviti, da imajo ti sklopi zgradbo (8c) in vsebujejo neizražen zapornik, kar se sklada z dobro znanim opažanjem, da lahko prav v teh sklopih pride do »vrivanja« zapornika [nts], recimo *prince* [prɪn(t)s] v angleščini.

S priklopom gradimo besede. Natančneje, PF besedo vidi kot *domensko zvezo* (DP), katere določilo je prvi soglasnik (OP), dopolnilo je prvi samoglasnik (NP), priklop pa domenska zveza, ki (rekurzivno oziroma iterativno) vsebuje preostanek besede.[3] V spodnji ilustraciji tega principa zaradi jasnosti prikrijemo notranjo zgradbo glasov: prikažemo samo njihove ravnine, njihovo identiteto pa pribeležimo z ustrezno črko. Beseda vsebuje tri domenske zveze, prikazane kot velike čelne ravnine; majhne čelne ravnine, v katerih najdemo črke, so načinovne ravnine glasov.

[3] Čeprav dobita domenska in samoglasniška zveza v PF isti kratici (DP in NP) kot določilniška in samostalniška zveza v skladnji, nista s slednjima na nikakršen način povezani.

(9)

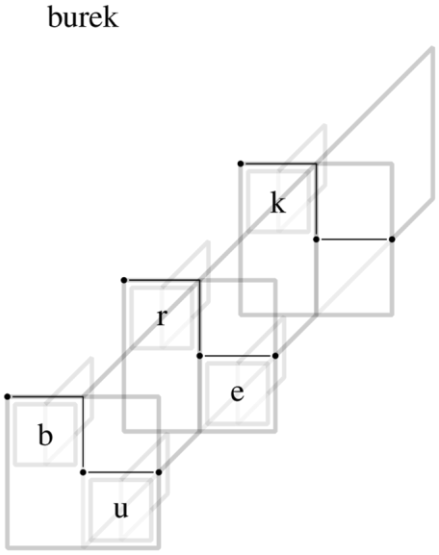

Zgornji primer nas opozarja, da kot VF tudi PF operira z neizraženimi kategorijami: zadnja domenska zveza v (9) vsebuje le samoglasniški položaj (dopolnilo DP), samega samoglasnika pa ne (oziroma je prazen). Ohranjanje prijema neizraženih kategorij bo pomembno za našo analizo izglasnega razzvenečenja.

Nadaljujmo s poslednjim koščkom sestavljanke, potrebnim za našo analizo: reprezentacijo zvenečnosti in pridihnjenosti. Po eni strani ti dve lastnosti nista ne mesto ne način izgovorjave, zato ju moramo reprezentirati na nek drug način. Po drugi strani se izkaže, da sta zvenečnost in pridihnjenost *povezani* s konkretnimi mesti in načini izgovorjave. Da bi lahko to povezavo formalno izrazili, se v PF odločamo za uvedbo *vezi* med izhodiščem in dopolnilom oziroma določilom. Predpostavljamo, da se vez med izhodiščem in dopolnilom izrazi kot pridihnjenost in vez med izhodiščem in določilom kot zvenečnost.

Preden vezi prikažemo grafično in na konkretnih primerih, moramo odgovoriti na vprašanje, zakaj smo se odločili pridihnjenost povezati z dopolnilom in zvenečnost z določilom raje kot obratno. Odgovoriti nam pomaga opažanje, da sta zvenečnost in nosniškost tesno povezani: akustično ni nosniškost nič drugega kot bolj izrazita zvenečnost; raziskovalci utemeljujejo tudi njuno fonološko povezanost (Botma 2004; Ploch 1999, 2000), v vezalni fonologiji jima je zato pripisan isti element, L. Da bi lahko nosnim zapornikom, ki v PF vsebujejo v načinovni ravnini samo določilo in ne tudi dopolnila, pripisali nosniškost/zvenečnost, mora biti ta lastnost zabeležena z vezjo med izhodiščem in določilom, kot je prikazano v (10). (Vezi v slikah zabeležimo s puščicami pod daljico oziroma lomljenko.)

(10)

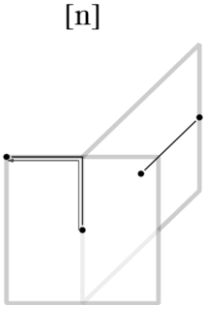

Poleg tega bo za našo razpravo pomembna nadaljnja predpostavka iz Mutlu (2017), da v načinovni ravnini določilo, ki ga ne podpira niti obstoj dopolnila v isti zvezi niti vez med izhodiščem in določilom, ne more obstajati. Drugače povedano, zgradba (10) brez vezi ni legitimna. Predpostavka je smiselna tudi z izgovornega stališča. Zaradi ustne zapore pri izdihovanju zraka narašča zračni tlak v ustni votlini. Če situacije ne rešimo, se nam slabo piše. Ena rešitev je odpreti zaporo, ko postane zračni tlak previsok (ob obstoju dopolnila), druga je prepuščanje zraka skozi nosno votlino (ob obstoju vezi).

S pripisom nosniškosti vezi med izhodiščem in določilom prostorska fonologija med drugim pravilno napove, da nosni priporniki, ki določila nimajo, ne obstajajo (Ohala idr. 1998; Solé 2007). Ker so enaki dvorazsežnimi objekti uporabljeni tako za reprezentacijo načina kot mesta izgovorjave, PF napove tudi povezavo med ustničnostjo (določilo v mestni ravnini) in zvenečnostjo. Tudi ta povezava je izpričana: združljivost nezvočnikov z zvenečnostjo pada od ustničnih prek koronalnih do mehkonebnih; na primer, če jezik ne izkazuje polnega nabora zvenečih in nezvenečih zapornikov, najverjetneje umanjkata [p] in [g] (Gamkrelidze 1975; Ohala 2005).

V prvotni formulaciji prostorske fonologije (Mutlu 2017) ni določeno, ali zvenečnosti in nosniškosti ustrezajo vezi v različnih zvezah. Na tem mestu predlagamo, da nosniškost ustreza vezi med izhodiščem in določilom OP-ja (torej znotraj soglasnika), kot je prikazano v (10), zvenečnost pa vezi med izhodiščem in določilom DP-ja (torej zunaj soglasnika), kot prikazano spodaj.

(11) a. [ka] b. [k^ha] c. [ga] d. [^{n}ga]

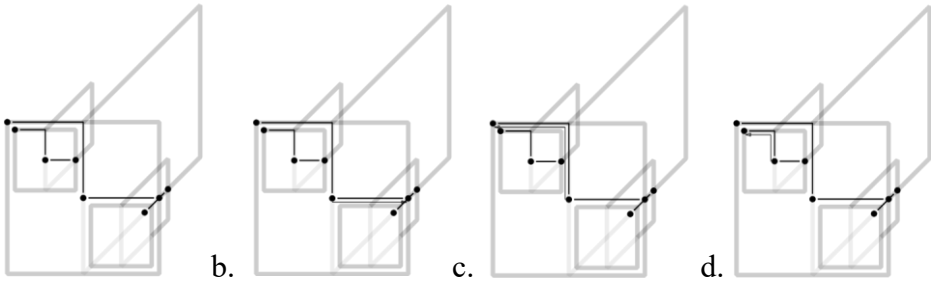

Zgornja razmejitev vloge vezi z določilom glede na to, ali se nahaja v OP ali v DP, je motivirana predvsem na podlagi pripornikov, ki ne morejo biti nosni, lahko pa bi bili zveneči, pri čemer velja omeniti, da je zvenečnost pripornikov (sploh, če izvzamemo sičnike in šumnike) empirično nejasna. Priporniki prav gotovo niso zveneči na enak način kot zaporniki: razlika med zvenečimi in nezvenečimi priporniki se v mnogih jezikih bolj kot v periodičnosti zvenečih kaže v dolžini nezvenečih (Vaux 1998). Primarnost razlikovalnosti dolžine se kaže kot relevantna tudi v slovenščini in bo predmet nadaljnjih raziskav.

4 Rešitev

S prijemi prostorske fonologije zlahka pojasnimo, zakaj v izglasju pride do opridihnjenja in zakaj opridihnjenje vodi do razzvenečenja. Podobno kot v vezalni fonologiji je osnovna ideja, da pojav sproži okvarjenost praznega samoglasnika.

Vsak DP vsebuje dopolnilo. To velja tudi za končni DP v besedah, ki se končajo na soglasnik. Dopolnilo tega DP-ja je prazno, tj. vanj ni vgnezden NP. Opridihnjenje v tem položaju pojasnimo, če predpostavimo, da dani jezik zahteva dodatno podporo

praznega dopolnila DP, in sicer v obliki vezi med izhodiščem in dopolnilom DP, za katero smo v prejšnjem razdelku predlagali, da se interpretira kot pridihnjenost.

Če za slovenščino nadalje predpostavimo, da obstaja meja kompleksnosti glede dovoljenega števila vezi znotraj enega DP, in sicer ena sama vez, ni presenetljivo, da zgornja vzpostavitev vezi med izhodiščem in dopolnilom DP (ki je v slovenščini po predpostavki nujna za legitimnost zgradbe) vodi v opustitev vezi med izhodiščem in določilom (ki ni bistvena za legitimnost zgradbe), ki jo seveda opazimo kot razzvenečenje.

Oba procesa ilustrirava v (12) z opridihnjenjem in razzvenečenjem besede *bog* v slovenščini; opridihnjenje v turščini deluje povsem enako. Na levi je v celoti prikazana zgradba cele besede, na desni vidimo potek procesov. Oba procesa vplivata le na vezi znotraj drugega DP (druga velika čelno postavljena ravnina). Izvorno stanje vidimo desno zgoraj: vez med izhodiščem in določilom se interpretira kot zvenečnost soglasnika v določilu. Opridihnjenje ustvari vez med izhodiščem in dopolnilom (desno na sredini), ki nadalje vodi v opustitev vezi med izhodiščem in določilom, tj. razzvenečenje.

(12)

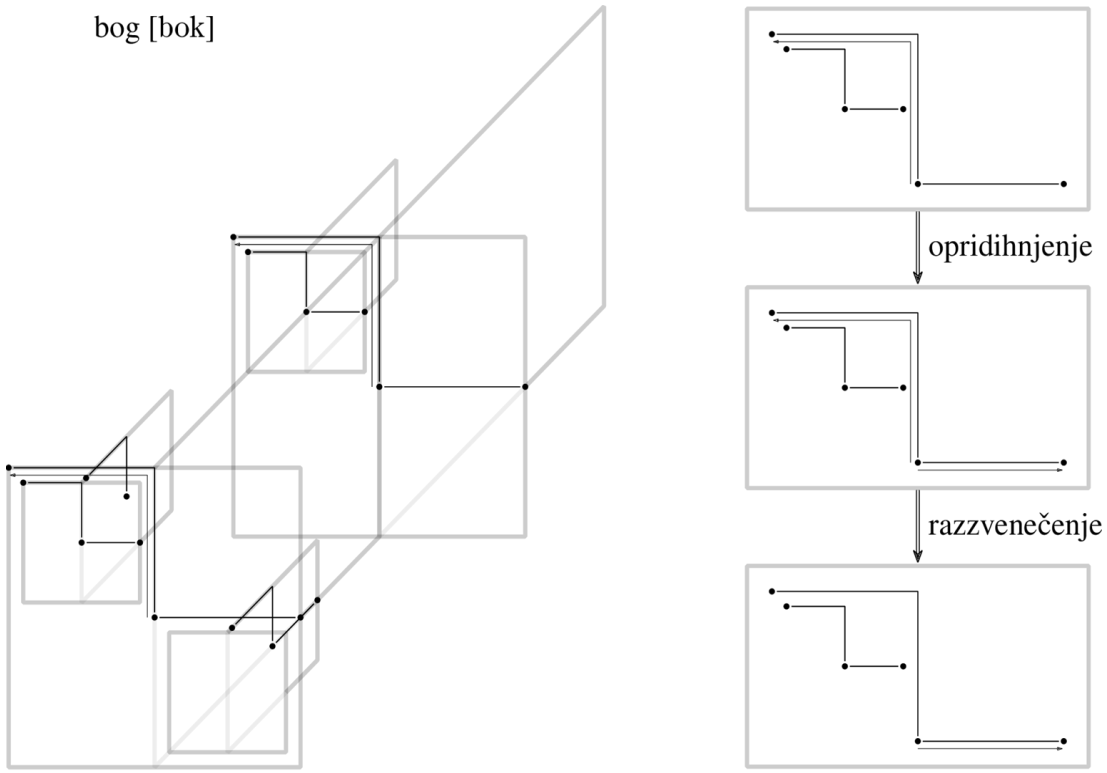

Recenzent zastavlja pomembno vprašanje: kakšne tipe jezikov napoveduje pričujoča analiza? Vprašanje je preobširno, da bi mu v tem prispevku lahko namenili vsaj kanček potrebne pozornosti. Ponudimo lahko zgled in nekaj smernic za nadaljnje raziskave. Pričnimo z zgledom, ki oriše analizo dobro znanega pojava: krajšanja pred krepkim nezvočnikom, angl. *pre-fortis clipping*.[4] V interpretaciji podatkov in osnovni ideji analize pojava sledimo Pöchtragerju (2006).

V angleščini je samoglasnik pred izglasnim šibkim nezvočnikom daljši kot samoglasnik pred izglasnim krepkim nezvočnikom. Poleg tega se krepki in šibki

[4] Formalne analize ne podamo, ker v prispevku iz prostorskih razlogov ne dorečemo reprezentacije dolžine v PF.

nezvočniki v tem položaju razlikujejo prav v dolžini, in sicer so krepki daljši od šibkih. Pöchtrager trdi, da je angleško krajšanje pred krepkim nezvočnikom sorodno pojavu dodatne dolžine v estonščini, pri čemer je estonska dodatna dolžina omejena na naglašene, angleška pa na izglasne položaje. Pare, kot sta *bit* [pɪt˙] : *bid* [pɪ˙t] in *beat* [pi:t˙] : *bead* [pi:˙t], Pöchtrager razlaga kot »boj za dodatno dolžino« med izglasnim soglasnikom in predhodnim samoglasnikom – dodatno dolžino lahko dobi le eden od njiju. Pri tem domneva, da se vir dodatne dolžine nahaja znotraj soglasnika, vendar s tem ne razloži, zakaj se proces odvije prav v izglasju. Povezava med okoljem in procesom se razjasni ob predpostavki, da je vir dodatne dolžine izglasno prazno dopolnilo DP in da rezultat procesa predstavlja obliko dodatne podpore temu dopolnilu, ki jo zahteva angleščina.

Po tem pogledu je »izziv«, s katerim se soočajo slovenščina, turščina, angleščina in estonščina,[5] enak: prazno dopolnilo DP zahteva dodatno podporo. Jeziki se razlikujejo po tem, kako zahtevi zadostijo: slovenščina in turščina z opridihnjenjem, angleščina in estonščina s podaljšavo. Medjezikovni seznam načinov zadostitve zahtevi s tem gotovo ni popolnjen, angleščina in estonščina pa jasno kažeta, da ni omejen na laringalne lastnosti izglasnih nezvočnikov, in natanko to smo z zgledom želeli ilustrirati. Celo izdelava popolnega seznama izglasnih procesov, povezanih z laringalnimi lastnostmi, bi le delno odgovorila na recenzentovo vprašanje. Popoln odgovor zahteva celovito obravnavo soglasniških izglasij.

Ta prispevek tako nikakor ne more v celoti odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Predstavlja pa del širše raziskave v okviru prostorske fonologije, katere cilj je odgovoriti prav nanj. Kakšne prednosti ima PF pri taki raziskavi? Če je ena glavnih vrlin VF, da z istimi elementi reprezentira tako samoglasnike kot soglasnike in s tem nudi razlago interakcij med tema kategorijama, je ta vrlina v PF izražena še močneje. Osnovni gradniki (točka, daljica in lomljenka) se pojavljajo na prav vseh ravneh reprezentacije. Gradijo tako samoglasnike in soglasnike kot domensko zvezo, ki te glasove povezuje. Podrobneje, določajo barvo samoglasnikov ter način in mesto izgovorjave soglasnikov ter (najpomembneje za pričujoči prispevek) tudi njihove laringalne lastnosti. In res se zdi, da je PF (tudi) v primeru vzorcev, ki jih opažamo v izglasnem položaju, s tem na pravi poti. Okolje, v katerem se pojavi izglasni soglasnik, je DP s praznim dopolnilom in zdi se, da so s konceptom dopolnila na nek način povezane tudi mnoge posplošitve glede izglasnih soglasnikov. V slovenščini podležejo končnemu opridihnjenju (in razzvenečenju) soglasniki z dopolnilom z načinovni ravnini (tj. nezvočniki). V turščini so razmere bolj zapletene. Po eni strani načeloma podležejo končnemu opridihnjenju vsi soglasniki z dopolnilom, pa naj se nahaja v načinovni ali mestni ravnini. Konkretno, pridihnjen postane tudi [ɾ] in morda celo [l].[6] Po drugi strani ne pride do opridihnjenja sibilantov (ki so edini priporniki, ki se sploh lahko pojavijo v izglasju). Zakaj? Morda zato, ker vsebujejo dopolnilo tako v načinovni (ker so priporniki) kot v mestni ravnini (ker so koronalni).[7] In še bi lahko naštevali.

[5] Da bi to veljalo tudi za estonščino, moramo privzeti primerno repretentacijo naglasa. Dobro izhodišče bi lahko predstavljal predlog v Szigetvári in Scheer (2005), da ima naglas obliko praznega para CV (zaporedja soglasnika in samoglasnika), ki mu v PF ustreza prazen DP.

[6] Literatura opridihnjenja glasu [l] ne omenja. Možno je, da je idiosinkratično. Situacija zahteva podrobnejšo empirično raziskavo.

[7] Prostorska fonologija formalizira take zgradbe s konceptom identične iteracije, ki ga zaradi prostorskih omejitev v tretjem razdelku nismo uvedli. Identična iteracija (pojavitev dopolnila ali določila v več kot eni ravnini) nudi

Če povzamemo, v tem prispevku smo predlagali nov pogled na slovensko izglasno razzvenečenje, in sicer ga vidimo kot posledico izglasnega opridihnjenja. Analiza izglasnega opridihnjenja v prostorski fonologiji nudi vzročno povezavo med pojavom in okoljem besednega izglasja, v katerem se proces odvije. V slovenščini in turščini se odvije isti proces. V slovenščini se zaradi presežene meje kompleksnosti nastale fonološke zgradbe nadalje odvije tudi (izglasno) razzvenečenje.

Viri in literatura

Arsenijević, Boban, 2008: From Spatial Cognition to Language. *Biolinguistics* 2.1: 3–23.

Backley, Phillip, 2011: *An Introduction to Element Theory*. Edinburgh University Press.

Botma, Bert, 2004: *Phonological aspects of nasality: an element-based dependency approach*. Doktorska disertacija, Utrecht: LOT.

Di Sciullo, Anna Maria, 2005: Decomposing compounds. *SKASE Journal of theoretical linguistics* 2.3: 14–33.

Dresher, B. Elan in Harry van der Hulst, 1998: Head-dependent asymmetries in phonology: complexity and visibility. *Phonology* 15.3: 317–352.

Gamkrelidze, T. V., 1975: On the correlation of stops and fricatives in a phonological system. *Lingua* 35.3–4: 231–261.

Harris, John, 1994: *English Sound Structure*. Oxford: Blackwell Publishers.

Harris, John in Edmund Gussmann, 1998: Final codas: why the west was wrong. V *Structure and interpretation: Studies in Phonology*. Ur. E. Cyran. Lublin: Wydawnictwo Folium. 139–162.

Harris, John in Geoff Lindsey, 1995: The elements of phonological representation. V *Frontiers of Phonology: Atoms, Structures, Derivations*. Ur. J. Durand in F. Katamba. London in New York: Longman Publishing. 34–79.

Kaye, Jonathan Derek, Jean Lowenstamm in Jean-Roger Vergnaud, 1985: The internal structure of phonological elements: a theory of charm and government. *Phonology Yearbook* 2: 305–328.

Kaye, Jonathan Derek, Jean Lowenstamm in Jean-Roger Vergnaud, 1990: Constituent structure and government in phonology. *Phonology* 7: 193–231.

Kayne, Richard S., 1994: *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge: The MIT Press.

Mutlu, Filiz, 2017. *Valence and saturation in phonology*. Magistrsko delo, Boğaziçi University.

Mutlu, Filiz, 2018a: Evolution and complexity: Grammar is made up of ones and zeroes. Predstavitev na 48th Poznan Linguistic Meeting. Poznan, Poljska (13.–15. september 2018).

Mutlu, Filiz, 2018b: The stoppiest stop and its favourite seat: Manner and constituency. Predstavitev na Elements: State of the Art and Perspectives, Nantes, Francija (14.–15. junij 2018). Dostopno na: https://elementsnantes2018.wordpress.com.

Mutlu, Filiz, 2019a: Unite and resist: How is [m] like [s], and why is [s] so odd?. Predstavitev na Government Phonology Round Table 2019, Dunaj, Avstrija (14.–15. junij 2019).

Mutlu, Filiz, 2019b: You have a neat theory, then [l] turns up. Predstavitev na 3rd Budapest Linguistics Conference, Budimpešta, Madžarska (6.–8. junij 2019).

razlago zgradbene integritete sibilantov in ustničnega nosnika ter mnogih posebnosti, ki jih izkazujejo ti glasovi (Mutlu 2019a).

Mutlu, Filiz, 2020: Embedding of the same type in phonology. V *Morpheme-internal Recursion in Phonology*. Ur. Kuniya Nasukawa. Studies in Generative Grammar. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. 181–206.

Ohala, John J., 2005: Phonetic explanations for sound patterns. V *A figure of speech: A festschrift for John Laver*. Ur. W. J. Hardcastle in J. M. Beck. London: Erlbaum. 23–38.

Ohala, John J., Maria-Josep Solé in Goangshiuan Ying, 1998: The controversy of nasalized fricatives. V *Proceedings of the 135th Meeting of the ICA/Acoustical Society of America*. Seattle. 2921–2922.

Öztürk, Balkız in Eser Erguvanlı Taylan, 2016: Possessive constructions in Turkish. *Lingua* 182: 88–108.

Ploch, Stefan, 1999: *Nasals on My Mind. The Phonetic and Cognitive Approach to the Phonology of Nasality.* Doktorska disertacija, University of London.

Ploch, Stefan, 2000: The phonological merger of the acoustic percepts [low tone] and [nasal]. *SOAS Working Papers in Linguistics* 10: 385–416.

Pöchtrager, Markus Alexander, 2006: *The Structure of Length*. Doktorska disertacija, Universität Wien.

Schwartz, Geoff, 2010: Auditory representations and the structures of GP 2.0. *Acta Linguistica Hungarica* 57.4: 381–397.

Schwartz, Geoff, 2016: On the evolution of prosodic boundaries – Parameter settings for Polish and English. *Lingua* 171: 37–73.

Solé, Maria-Josep, 2007: The stability of phonological features within and across segments: The effect of nasalization on frication. V *Segmental and prosodic issues in Romance phonology*. Ur. P. Prieto, J. Mascaró in M.-J. Solé. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 41–65.

Sonderegger, Morgan, Michael McAuliffe, Jurij Božič, Chris Bruno, September Cowley, Bing'er Jiang, Jeff Lamontagne, Martha Schwarz, Jiajia Su, 2017: Laryngeal timing across seven languages: phonetic data and their relationship to phonological features. Predstavitev na 91st Annual Meeting of the Linguistic Society of America, Austin, Texas, ZDA (5.–8. januar 2017).

Szigetvári, Péter in Tobias Scheer, 2005: Unified representations for the syllable and stress. *Phonology* 22: 37–75.

Taylan, Eser Erguvanlı, 2015: *The Phonology and Morphology of Turkish*. Istanbul: Boğaziçi University Press.

Toporišič, Jože, 2000. *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Vaux, Bert, 1998: The laryngeal specifications of fricatives. *Linguistic Inquiry* 29.3: 497–511.

Winter, Bodo, Teenie Matlock Samuel Shaki in Martin H. Fischer, 2015: Mental number space in three dimensions. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 57: 209–219.

Živanović, Sašo in Markus Alexander Pöchtrager, 2010: GP 2, and Putonghua too. *Acta linguistica Hungarica* 57.4: 357–380.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 78–101

RAZVOJ SLOVENSKIH GLAGOLSKIH OBLIK IN SPREGATEV NA PRIMERU PREDŠOLSKEGA OTROKA

TEODOR PETRIČ
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Povzetek

V vzdolžni raziskavi glagolskega oblikoslovja v pogovorih staršev z deklico, staro med 22 in 36 meseci (1;10–3;0) nas vodi vprašanje, kako oblikoslovni tip jezika vpliva na potek usvajanja jezikovnih kategorij. Osnova za razlago je pristop tristopenjskega oblikoslovnega razvoja v okviru teorije naravnosti. Na predmorfološki stopnji (do 2;3) prevladujejo povedi brez povedka, le občasno nastopa nekaj zapomnjenih glagolskih oblik ali akcijskih besed (npr. medmetov); na prehodu med pred- in protomorfološko stopnjo (2;3–2;5) število glagolov naglo narašča, prednjačijo in prevladujejo manj zaznamovane oblike, nastajajo prve opozicije, npr. med oblikami povednega in velelnega naklona; na protomorfološki stopnji (2;5–3;0) so opazne prve okrnjene spregatve in analogije (spreganje glagolov po razvidnem spregatvenem vzorcu), uveljavljenim oblikam pa se pridružujejo zapletene (analitične) glagolske zgradbe.

Ključne besede: oblikoslovje, glagol, spregatve, usvajanje, teorija naravnosti

1 Uvod

Prispevek o usvajanju glagolskih spregatev je sestavni del dolgoročne raziskave o jezikovnem razvoju slovenske deklice, bralcu pa naj omogoči vpogled v zgodnja obdobja usvajanja slovenskega oblikoslovja. Vzdolžnih raziskav o govoru posameznih slovenskih otrocih ni veliko (npr. Kolarič 1959, Žagar 1993, Makovec-Černe 1994, Dressler in Makovec-Černe 1995, Makovec-Černe in Dressler 1997, Petrič 2004a, 2004b, Petrič idr. 2015), prevladujejo prečne raziskave bolj ali manj homogenih skupin slovenskih otrok v vrtcu (npr. Kranjc 1999, Koltaj in Žagar 2007, Rus 2010). Zato si je avtor zastavil cilj, da z vzdolžno raziskavo jezikovnega razvoja posameznega otroka, ki omogoča podrobnejši vpogled v povezanost govora odraslih, ki je namenjen otroku (angl. *child directed speech*, CDS) in otrokovo rabo jezikovnih sredstev, dopolnjuje naše védenje o tem jezikoslovnem področju. Zaradi prostorskih omejitev prispevek poudarja tvorbeno plat jezika (produkcijo) in se samo posredno nanaša na razumevanje jezikovnih oblik. Izsledki vzdolžnih raziskav zgodnjega otroškega govora niso samo pomembni za področje usvajanja maternega jezika, temveč tudi za teorije o jezikovnem upovedovanju. Po eni strani nas seznanjajo z razvojnimi stopnjami v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in pomenoslovju ter z načini povezovanja posameznih podsistemov, po drugi strani pa z variacijami in posebnostmi poteka jezikovnega

usvajanja. Še posebej pomembno je dopolnjevati naše znanje o tipološko različnih jezikih, tako da lahko ugotovimo, kaj je v jeziku splošno in kaj posebno. Za približevanje zastavljenemu cilju smo kot raziskovalni pristop izbrali teorijo naravnosti (prim. Dressler idr. 1987) in z njo povezano domnevo o razlikovanju treh stopenj oblikoslovnega razvoja, tj. pred- in protomorfološke stopnje ter stopnje modularizirane morfologije (Dressler 1997).

2 Stopnje otrokovega oblikoslovnega razvoja

S tipološkega stališča lahko pričakujemo, da bo govor otroka na predmorfološki stopnji podoben okrnjeni različici izolacijskega jezika (tj. z manjšim številom besednih oblik, naučenih na pamet in shranjenih v mentalnem slovarju otroka), in da bodo prevladovali zunajslovnični postopki (angl. *extragrammatical operations*) kot npr. podvajanje (npr. slov. *papa*, *tata* 'na svidenje', *koko* 'kokoš'), krajšanje (npr. slov. *lada* 'čokolada, marmelada'), analogija ali nalika (npr. ital. *mamamia* > *Papapia*), kontaminacija (npr. nem. *Hallofon* < *Hallo* + *Telefon*) in pravila, neznačilna za oblikoslovje (prim. Dressler in Makovec-Černe 1995: 250). Otrok, ki je izpostavljen oblikoslovno razvitemu jeziku (npr. slovenščini, ki spada med pretežno sintetične jezike, v katerih prevladuje pregibanje), sčasoma odkriva možnosti za razstavljanje besednih oblik in z njimi povezanih pomenov. Zato je na protomorfološki stopnji značilno, da se delež zunajslovničnih postopkov v otrokovem govoru močno zmanjšuje (prim. Dressler 2005: 9−10). Prve tipološke razlike med jeziki se pojavljajo že na predmorfološki stopnji (prim. Dressler 2005: 10), ko se otrok odziva na govor odraslih tako, da v svojem mentalnem slovarju shranjuje pogosto nastopajoče jezikovne oblike in osnovne skladenjske vzorce, ki pretežno vsebujejo nezaznamovane oblike (npr. imenovalnik ednine, velelnik ednine, tretjo osebo ednine sedanjika). Pogosto ti vzorci vsebujejo pomembne kazalce jezikovnega tipa (npr. tematske samoglasnike, značilne za spregatve ali sklanjatve v fuzijsko pregibnih jezikih in neznačilne za aglutinacijske jezike) in predstavljajo pomembno izhodišče za razstavljanje besednih oblik v kasnejši fazi otrokovega jezikovnega razvoja. Na protomorfološki stopnji lahko (zaradi otrokovih teženj po razvidnosti, eno-enoznačnosti, ikoničnosti besednih oblik) vsaj sprva pričakujemo, da bo otrokov govor podoben okrnjeni različici aglutinacijskega jezika. V tem obdobju se sčasoma razvije jezik z mnogimi besednimi razredi in pregibalnimi vzorci, ki je podoben slovenščini odraslih oseb (prim. Makovec-Černe 1994: 46).

Večina jezikoslovnih teorij predvideva slovnične ravnine, predale ali module. Glede na to, kako aktivno vlogo pripisujejo jezikovnemu izkustvu otrok (angl. *input* ali *exposure*), lahko teorije o usvajanju jezika razdelimo na dva tabora. Za modele, ki so osnovani na modelu univerzalne slovnice, je temeljno izhodišče, da jezikovni dražljaji ne zadostujejo, da bi se otroci lahko naučili tako zapletenega sistema kot je naravni jezik v kratkem obdobju samo nekaj let (angl. *poverty of stimulus*, Chomsky, prim. Guasti 2009: 88). Na osnovi te ocene in nekaterih drugih utemeljitev domnevajo obstoj posebnih mehanizmov in možganskih struktur za usvajanje jezika (Guasti 2009: 88), da bi lahko razložili, kako majhni otroci v samo nekaj letih na podoben način usvojijo različne jezikovne sisteme. Prirojena univerzalna slovnica naj bi oskrbovala otroka z omejevalnimi načeli in v odvisnosti od alternativnih parametrskih nastavitev usmerjala otroka pri izbiranju struktur v posameznih jezikih. Z nativističnim pristopom vendarle ni preprosto razložiti velike časovne razlike v nastajanju oblikoslovnih struktur v

različnih jezikih. Dejstvo je, da otroci začnejo prej usvajati raznovrstno oblikoslovje turščine kot skromno oblikoslovje angleščine (Slobin 1997). Povrhu ni jasno, kako naj z nativističnim pristopom razložimo dejstvo, da domnevno prirojenega oblikoslovnega predala slovnice v izolacijskih jezikih skorajda ni (Dressler 2001: 23). Z nativističnim pristopom je tudi težje razložiti velike razvojne razlike med posameznimi otroki, čeprav naj bi vsi imeli na razpolago prirojeno univerzalno slovnico. V nasprotju z nativističnimi modeli spada teorija naravnosti med konstruktivistične pristope, ki zagovarjajo stališče, da zadostujejo splošni kognitivni mehanizmi in jezikovni dražljaji za usvajanje jezika in da se jezikovni moduli razvijejo šele v odvisnosti od jezikovnih izzivov in nalog, ki izhajajo iz nejezikovnega okolja, in sicer takrat, ko se zapletenost nalog in postopkov v jezikovnem predalu tako stopnjuje, da enoten sistem nalogi ni več kos in doseže kritično točko (Nicolis in Prigogine 1987, po Peltzer-Karpf in Zangl 1998: 7). Posledično se jezikovni sestav razcepi na podsisteme, ki imajo posebne naloge in postopke ter se lahko razvijejo v module (prim. Dressler in Makovec-Černe 1995: 251, Dressler 1997). Različna stanja dinamičnega sistema lahko zaradi nelinearnosti procesov zajamemo samo s kibernetičnimi modeli (npr. Haken 1988; Smith in Thelen 1993, po Peltzer-Karpf in Zangl 1998: 7). Pričakujemo lahko (prim. Peltzer-Karpf in Zangl 1998: 7−8), da bo začetna faza (tj. predmorfološka stopnja) razmeroma stabilna, ker se tvorba jezikovnih povedi omejuje na nerazčlenjene vzorce, naučene na pamet. Sledi nemirna faza, v kateri otrok jezikovne vzorce razčlenjuje in jim skuša najti zadovoljiva pravila (tj. protomorfološka stopnja). Otrokove naraščajoče kognitivne zmogljivosti (tj. zaznavanje in shranjevanje vzorcev) omogočajo intenzivnejše sprejemanje, shranjevanje in razstavljanje jezikovnih vzorcev odraslih na manjše sestavine, kar je osnova za oblikovanje lastnih vzorcev in zgradb (Zangl 1998: 22). V tej fazi je značilno, da jezikovna raba niha med različnimi možnostmi in pretirano uporabo produktivnih vzorcev. Živahni fazi sledi mirnejša faza, ki vodi do urejenega sistema, razmeroma odpornega proti motnjam (npr. napakam v jezikovnih povedih otrokovih sogovornikov). Informacije, ki jih otrok pridobiva, sprožajo reorganizacijo sistema oz. njegovih podsistemov (prim. Peltzer-Karpf in Zangl 1998: 7−8). Na predmorfološki stopnji jezikovnega razvoja samostojen sistem (ali modul) za oblikoslovje še ne obstaja, saj za zgoraj omenjene zunajslovnične postopke in redke predhodnike slovničnih pravil zadostujejo splošni kognitivni mehanizmi, besedne oblike so vnosi v mentalnem slovarju. Potem ko postanejo posplošitve o postopkih za rabo besednih oblik v otrokovem proto-slovarju preveč zapletene in raznovrstne, nastajajo slovnični podsistemi (Dressler in Karpf 1995: 102) in s tem tudi možnosti za hitrejšo rast besedišča in bolj zapletene skladenjske vzorce. Na naslednji (tj. protomorfološki) stopnji se razvije samostojen oblikoslovni sistem, ki se sčasoma razcepi na več podsistemov za pregibanje, izpeljavo in zlaganje jezikovnih prvin. Šele v morfološkem obdobju je upravičeno pričakovati izoblikovan modul za oblikoslovje s specializiranimi podsistemi (prim. Dressler in Makovec-Černe 1995: 251). Za oceno o razvoju otrokovega jezikovnega sistema je še posebej pomembno ugotoviti, kdaj nastopajo oblikoslovni vzorci in kako se razvijajo.

3 Domneve o uveljavljanju glagolskih oblik in spregatvenih vzorcev

Splošna domneva o razvoju oblikoslovja pri usvajanju prvega jezika, ki nas vodi v tej raziskavi, se glasi, da se otroci odzivajo na tipološke lastnosti jezika (npr. Slobin 1982).

V pogovorih se odzivajo na relativno sporočanjsko pomembnost in zgradbo oblikoslovnih vzorcev. Posebna domneva se glasi: Če je glagolsko oblikoslovje v govornih prispevkih (odraslih) sogovornikov (tj. vhodno oblikoslovje, angl. *input morphology*) raznovrstnejše, potem bo to otroka spodbudilo k hitrejšemu usvajanju glagolskega oblikoslovja. Z ozirom na načela teorije naravnosti (Dressler idr. 1987) in model o pred- in protomorfološkem razvoju otroškega jezika (Dressler in Karpf 1995) v našem jezikovnem gradivu pričakujemo:

H1. da se bodo glagolske slovarske enote (angl. *lemma*) v predmorfološkem obdobju pojavljale pretežno v eni sami različnici (angl. *type*);

H2. da bo na prehodu iz predmorfološke stopnje v protomorfološko stopnjo število glagolskih različnic postopoma preraščalo število glagolskih slovarskih enot;

H3. da bo na prehodu iz predmorfološke stopnje v protomorfološko obdobje število slovarskih enot (v tem primeru glagolskih slovarskih enot) hitreje naraščalo (angl. *vocabulary spurt*);

H4. da bodo na protomorfološki stopnji nastajale opozicije med glagolskimi različnicami in mini paradigme (tj. okrnjeni spregatveni vzorci z vsaj tremi glasoslovno različnimi oblikami ene slovarske enote v skladenjsko ali situacijsko različnih sobesedilih, posnetih v istem mesecu); s tem razvojnim korakom se uveljavljajo parametri sistemske ustreznosti (angl. *system congruency*, Wurzel 1984) na račun splošnih oblikoslovnih teženj (tj. ikoničnosti, indeksikalnosti, transparence, uniformnosti, perceptualne salience oblikoslovnih označevalcev in vzorcev), ki temeljijo na splošnih kognitivnih mehanizmih in so značilnejše na predmorfološki stopnji, v katerem prevladujejo zunajslovnični postopki.

Predvidevamo, da poteka razvoj opozicij in spregatvenih vzorcev pretežno v skladu z zaznamovanostjo glagolskih oblik, ki jo lahko določimo na osnovi splošnih preferenc, na osnovi tipoloških značilnosti slovenščine kot pregibnega jezika in okoliščin, v katerih poteka pogovor med otrokom in odraslimi. Z ozirom na splošne preference pričakujemo, da bodo pragmatično in/ali semantično manj zaznamovane kategorije (tj. kognitivno manj zapletene kategorije) otrokom lažje dostopne (Slobin 1982, 1997) in se zato prej (ali vsaj pogostneje) uveljavljale kot bolj zaznamovane (prim. Dressler idr. 1987, Bittner idr. 2000).

1. V okviru slovnične kategorije *število* predvidevamo zgodnejše (ali vsaj pogostnejše) pojavljanje manj zaznamovane ednine pred bolj zaznamovano množino in (nazadnje) dvojino v jezikovnem gradivu deklice.
2. Z ozirom na slovnično kategorijo *oseba* v povednem naklonu pričakujemo, da bosta tretja in prva oseba nastopali pred drugo osebo, v velelnem naklonu pa pričakujemo, da se bo druga oseba uveljavljala pred prvo.
3. V kategoriji glagolskega časa predvidevamo zgodnejše uveljavljanje sedanjiških oblik pred oblikami preteklika in prihodnjika ter uveljavljanje tvornega načina pred trpnim.
4. Z ozirom na razvidnost glagolskih oblik (natančneje: morfotaktično transparenco) pričakujemo, da otroci dajejo prednost razvidnim glagolskim oblikam pred manj razvidnimi in da (po analogiji) potekajo zamenjave glagolskih oblik od nerazvidnim k razvidnim oblikam (tj. od neproduktivnih in manj predvidljivih spregatvenih vzorcev k produktivnim pravilnim spregatvenim vzorcem).

5. Domnevamo, da otroci dajejo prednost optimalnim besednim oblikam, tj. besedam z enostopično zlogovno zgradbo (npr. trohejem). Zato pričakujemo, da bo deklica v opazovalnem obdobju začela z manj zaznamovanimi besednimi oblikami, ki vsebujejo le eno pripono (npr. *kuha-m*) in ne dve (npr. *kuha-l-a*). Na začetku torej ne pričakujemo besednih oblik z dvema slovničnima morfemoma (npr. *po-gleda-l*). Odkrivanje oblikoslovja se torej začne na desnem robu besedne oblike.

4 Jezikovno gradivo

4.1 Splošen opis

Avtor prispevka je pripravil zapise pogovorov staršev z deklico, doma iz spodnje Savinjske doline. Deklica je v starosti 27 mesecev začela obiskovati vrtec, kjer je bila (podobno kot doma) izpostavljena srednjesavinjskemu narečju v okolici Žalca. V tem prispevku uporabljamo zapise 18 posnetkov z deklico, staro med 22 in 36 meseci (tj. med 1;10.18 in 3;0.20), s 4528 otrokovimi, 695 materinimi in 5863 očetovimi povedmi (skupno trajanje uporabljenih posnetkov je 7 ur in 12 minut, povprečno trajanje posameznih posnetkov 24 minut). Mati deklice je na posnetkih samo občasno, zato so njene jezikovne oblike prikazane ločene od očetovih in zaradi boljše primerljivosti z otrokovimi oblikami izločene v mesečnih statističnih primerjavah. Besedilne zapise pogovorov v zapisovalnem standardu *chat* (MacWhinney 2008) je avtor prispevka ustvaril s programom *Elan* (Max Planckov inštitut za psiholingvistiko), pri oblikoslovni analizi si je pomagal z označevalnikom *Obeliks* (Grčar idr. 2012), s programom *Clan* (MacWhinney 2008) pa je sestavil oblikoslovni slovar uporabljenih jezikovnih oblik in opravil glavnino slovničnih poizvedb v zapisih.

4.2 Ocena oblikoslovne raznovrstnosti jezikovnega gradiva odraslih

Slovenščina je oblikoslovno raznovrsten jezik in spada med jezike z visokim fuzijskim potencialom. Večino slovenskih glagolskih oblik tvorimo sintetično (pred- in/ali priponsko), z izjemo sedanjika označujemo preostale glagolske čase (preteklik, predpreteklik, prihodnjik), pogojnik in trpni način sintetično in analitično (tj. s pomožnikom *biti* in opisnim deležnikom glavnega ali polnopomenskega glagola). Glagolske spregatve izkazujejo zmeren sinkretizem (tj. sovpadanje ali pokrivanje oblik). Podobno kot v drugih slovanskih jezikih raznovrstnost samostalniškega oblikoslovja tako v paradigmatskem kot v sintagmatskem pogledu nekoliko zaostaja za oblikoslovjem glagola: v paradigmatskem pogledu je število glagolskih kategorij (posledično tudi število glagolskih različnic in povprečna velikost pregibalnega vzorca) večje kot število samostalniških kategorij, v sintagmatskem pogledu pa je povprečno število pregibalnih pripon, ki so dodane glagolski osnovi, večje kot pri samostalniških oblikah (npr. samostalniki moškega spola v imenovalniku ednine največkrat nimajo pregibalne pripone).

Z ozirom na Dressler in Thornton (1991) je mogoče razlikovati tri poglavitne spregatve (makro razrede), ki so podrobneje opisane v Makovec-Černe in Dressler (1997: 116–119). Osnova za delitev pregibalnih vzorcev na razrede je pojem oblikoslovne produktivnosti, najpomembnejše merilo za določevanje produktivnosti vzorca pa je sposobnost sprejemanja novih besed in prilagajanja izposojenk, ki imajo sistemsko neustrezne lastnosti (prim. Dressler 2003: 37–43). Izpostavljamo štiri

spregatvene vzorce (angl. *microclass*), ki se odlikujejo po produktivnosti (prim. Dressler 2003: 46):

– prvo spregatev (M1) s tematskim samoglasnikom *-a* v glagolski *osnovi* (npr. *del-a-ti: del-a-m* > *del-a-j* > *del-a-j-te* > *del-a-l*),
– drugo spregatev (M2) s tematskim samoglasnikom *-i* (z dvema produktivnima mikro razredoma, npr. *bluz-i-ti, boks-n-iti*) in
– tretjo spregatev (M3) za tvorbo nedovršnikov z dodatno pripono *-ov* in spremembo tematske pripone *-ov* > *-uj* (npr. *kup-ov-a-ti* > *kup-uj-e* > *kup-uj* > *kup-ov-al*).

Od produktivnih spregatvenih vzorcev razlikujemo manj produktivne in neproduktivne vzorce z različnimi posebnostmi, ki domnevno otežujejo usvajanje pregibalnih vzorcev: npr. spremembo tematskega samoglasnika (npr. *a* > *i* kot v glagolu *spati* > *spim*), vrivanje soglasnika (npr. *začeti* > *začne*), mehčanje soglasnika ali druge morfonološke spremembe na koncu glagolske osnove (npr. *pisati* > *piše*), osamele in nadomestne ali supletivne spregatvene vzorce (npr. *brati, priti, iti, biti*).

V pogovorni slovenščini, še posebej v govornih prispevkih, ki so namenjeni otrokom (CDS), je raznolikost spregatev precej okrnjena. Za oblikoslovne prvine in vzorce v govornih prispevkih, ki jih odrasli namenjajo otroku, je torej značilno, da so prilagojeni otrokovemu kognitivnemu in govornemu razvoju. Zato v pogovorih staršev z otrokom nastopa le delna množica vseh mogočih oblik, kategorij in vzorcev v nekem jeziku. Zato se prispevki odraslih dokaj pogosto oblikovno ujemajo z otrokovimi (angl. *adult repetition*), tj. s ponavljanjem otrokovih besednih oblik in slovarskih enot, pogosto pa tudi s ponavljanjem lastnih delov povedi (angl. *adult self-repetition*). V obdobju, ko je deklica v naši raziskavi stara med 1;10 in 3;0, se skoraj ena četrtina očetovega jezikovnega gradiva (23 %) oblikovno ujema z otrokovim in kar 41 % se sklicuje na sestavne dele lastnih govornih prispevkov. CDS na različne načine olajšuje otroku vstop v svet materinščine (prim. Pine 1994, Cameron-Faulkner idr. 2003).

Oblikoslovne prvine, kategorije in vzorce CDS lahko ocenjujemo z več merili: tj. z razvidnostjo (angl. *transparency*), eno-eno-značnostjo (angl. *uniformity, unifunctionality*), opaznostjo (angl. *salience*) in oblikoslovno raznovrstnostjo (angl. *morphological richness*). V prispevku bo zaradi prostorskih omejitev nekoliko podrobneje obravnavana le oblikoslovna raznovrstnost.

Oblikoslovno raznovrstnost ocenjujemo sintagmatsko in paradigmatsko. Sintagmatsko raznovrstnost (SMR) določimo s številom zaporednih pregibalnih pripon glagola, paradigmatsko raznovrstnost (PMR) pa s številom oblikoslovnih kategorij glagola (angl. *form-type categories*) ali povprečno velikostjo glagolskega vzorca (MSP, angl. *mean size of paradigm*). Za pregibni jezik je značilno aditivno dodajanje pripone glagolski *osnovi*. Najpogostnejše je dodajanje ene pripone (npr. *plava* + pripona), možno pa je tudi dodajanje dveh pripon (npr. *dela-j-te*). Najmanjša vrednost v našem slovenskem CDS je nič pregibalnih pripon, največja pa dve pregibalni priponi. Sintagmatsko raznovrstnost je avtor prispevka ocenil na osnovi morfemskega sestava v Toporišič (1991: 285) in pri tem upošteval obrazila in končnice glagolskih oblik takole:

– nič (0) pregibalnih pripon (npr. tretja oseba ednine sedanjika *čuva* ali *pazi* – tematski samoglasnik je del glagolske osnove; ustrezno tudi pri velelnikih druge osebe ednine pri glagolih druge in tretje poglavitne spregatve *pazi, beri, kupuj*; sem so bili uvrščeni tudi oblike glagolov z nadomestnim vzorcem kot npr. *je, ni, bo, pojdi [pejd]*);

– ena (1) pregibalna pripona (npr. nedoločnik *plava-ti*, prva ali druga oseba ednine, dvojine ali množine sedanjika *poje-m/-š/-va/-mo/-te*; velelnik prve spregatve *pomaga-j*; opisni deležnik na *-l* v ednini moškega spola *(kuža je) pazi-l*);
– dve (2) pregibalni priponi (npr. velelnik v dvojini ali množini *da-j/-ta/-va/-mo/-te*; opisni deležnik na *-l*, ženski ali srednji spol, dvojina ali množina, kot npr. *tek-l-a/-l-i/-l-e/-l-o*).

Količnik SMR se v slovenščini zmanjšuje zaradi neoznačenih oblik 3. osebe ednine in nekaterih drugih oblik, ki vsebujejo le glagolsko osnovo. Tretjo osebo ednine sedanjika (npr. *pobarvati* > *pobarva*) smo tako kot Stephany idr. (2007: 40) šteli kot brezpriponsko obliko, torej ne kot fonološko neizraženo pripono (ta je vsekakor dokaj abstrakten koncept, kot številka nič na sploh, predpostavlja pa, da otrok že razpolaga s popolnim inventarjem ali vzorcem). Ker tretja oseba ednine sedanjika pogosto nastopa v CDS (ustrezno velja tudi za drugo osebo ednine velelnika), pričakujemo, da bo majhen otrok tako obliko že zgodaj izbral kot osnovno obliko za sporazumevanje in jo kasneje aditivno dopolnil (npr. s pripono za prvo ali drugo osebo sedanjika). Obratne razmere kot v slovenščini najdemo npr. v angleščini, kjer ima tretja oseba ednine sedanjika pripono (npr. (*she) move-s '*(ona) se premika*'*), pripona pa je sorazmerno pogosto žrtev izpusta. Sintagmatska raznovrstnost je v našem slovenskem CDS nekoliko višja od vrednosti 1 (povprečna vrednost SMR je ocenjena na 1,06 pregibalnih pripon, in sicer na osnovi 1005 različnic vseh glagolskih slovarskih enot v očetih povedih), kar je podobno kot v drugih slovanskih jezikih (prim. Stephany idr. 2007: 40), npr. hrvaščini (1,06) ali ruščini (1,16) in znatno več kot v francoščini (0,27), nizozemščini (0,52) ali nemščini (0,61), sodeč po navedbah v Laaha idr. (2007: 27). To pomeni, da v povedih našega slovenskega CDS prevladujejo glagolske oblike z eno samo pregibalno pripono.

Paradigmatska oblikoslovna raznovrstnost glagolov je v slovanskih jezikih precej večja kot v germanskih in romanskih jezikih ali v grščini (Stephany idr. 2007: 38, Laaha idr. 2007: 24). V našem slovenskem CDS je zabeleženih 90 glagolskih različnic ali kombinacij slovničnih kategorij (v 6062 povedih očeta deklice, gl. tabeli 2 in 3), kar je okrog 58 % vseh glagolskih različnic v večjem jezikovnem gradivu *JOS1M* (156 glagolskih različnic, Erjavec idr. 2010). Najbolje so zastopane sedanjiške oblike glavnih in pomožnih glagolov (47 različnic, od tega 33 različnic glavnih glagolov). Medtem ko so v ednini zastopane vse sedanjiške oblike glagolov, je v množini, še posebej pa v dvojini, precej vrzeli v našem slovenskem CDS. Odsotnost ali redka posejanost dvojinskih oblik je sicer značilna tudi za druga jezikovna gradiva te vrste (prim. Kranjc 1999, Koltaj in Žagar 2007) in ravno prilagojenost jezikovnih povedi majhnemu otroku je pomemben argument proti domnevni nezadostnosti jezikovnih dražljajev (gl. zgoraj). Otrok v svojem zgodnjem otroštvu zaradi omejitev CDS nima veliko priložnosti slišati zaznamovanih jezikovnih oblik, kot so npr. dvojinske oblike glagolov. To se odraža tudi v glagolskih oblikah deklice: v opazovalnem obdobju najdemo vse edninske sedanjiške oblike glagolov, bistveno manj pa je množinskih in dvojinskih (tabela 1).

	Povedi	Sedanjiške različnice glagolov			Sedanjiške pojavnice glagolov		
		Ednina	Množina	Dvojina	Ednina	Množina	Dvojina
deklica (CHI)	5538	21	14	10	1021	97	53
oče (FAT)	6062	21	16	10	3344	250	79
mati (MOT)	765	21	9	9	337	28	22

Tabela 1: Število sedanjiških oblik vseh glagolov (starost otroka: 1;4.14 –3;0.20)

		CHI	FAT	MOT	CHI	FAT	MOT	CHI	FAT	MOT
Glavni glagoli	vid + zanikanost	ednina			množina			dvojina		
1. oseba	dovršen	38	45	13	1	8	3	4	0	2
	nedovršen	85	178	14	8	15	1	13	1	1
	nedovršen zanikan	15	8	1	2	3	0	0	0	1
	nedovršen nezanikan	36	26	13	6	12	0	9	4	2
	dvovidski	6	50	1	2	21	13	7	13	11
2. oseba	dovršen	3	74	2	1	0	0	0	0	0
	nedovršen	20	355	49	0	0	2	0	0	0
	nedovršen zanikan	8	8	3	0	0	0	0	0	0
	nedovršen nezanikan	11	134	16	0	1	0	0	0	0
	dvovidski	6	90	11	1	1	0	0	0	0
3. oseba	dvovidski	31	81	8	1	2	1	1	5	0
	dovršen	14	84	10	0	2	0	0	0	1
	nedovršen	137	436	43	9	41	3	3	15	1
	nedovršen zanikan	13	19	2	1	4	0	1	0	0
	nedovršen nezanikan	29	115	10	3	13	1	1	7	0
	Vse glagolske pojavnice	1021	3344	337	97	250	28	53	79	22

Tabela 2: Število pojavnic sedanjiških oblik glavnih glagolov (CHI = deklica, FAT = oče, MOT = mati; starost otroka: 1;4.14 –3;0.20)

		CHI	FAT	MOT	CHI	FAT	MOT	CHI	FAT	MOT
glagol *biti*	zanikanost	ednina			množina			dvojina		
1. oseba	zanikan	13	25	3	0	2	0	0	1	1
	nezanikan	47	94	9	5	16	0	0	11	0
2. oseba	zanikan	15	22	7	0	0	0	0	0	0
	nezanikan	15	310	28	0	0	0	0	0	0
3.oseba	zanikan	113	146	11	5	12	2	5	3	0
	nezanikan	366	1044	83	52	97	2	9	19	2
	Vse glagolske pojavnice	1021	3344	337	97	250	28	53	79	22

Tabela 3: Število pojavnic sedanjiških oblik glagola *biti* (CHI = deklica, FAT = oče, MOT = mati; starost otroka: 1;4.14 –3;0.20)

Odrasli v svojih govornih prispevkih ne uporabljajo vseh mogočih oblik slovenščine, kar sicer zmanjšuje možnosti otroka spoznavati redko nastopajoče oblike, po drugi strani pa mu omejen inventar olajšuje prepoznavati tiste člene spregatvenih vzorcev glagolov, ki jim je smiselno dajati prednost za doseganje sporočanjskih ciljev. Otrokov oče v 6062 povedih uporablja 433 glagolskih slovarskih enot v 1005 oblikoslovnih različnicah s 6038 pojavitvami (angl. *token*). Samo osem glagolov (*biti, imeti, vedeti, iti, dati, videti, gledati, delati*) se pojavlja sto in večkrat, le 60 glagolov (npr. morati, reči, pasti, jesti, misliti, piti, odpreti, paziti, moči, hoteti) več kot 10-krat in kar 175 glagolov (tj. okoli 40%) samo enkrat v celotnem jezikovnem gradivu očeta. V povprečju ima glagolska slovarska enota 13,95 pojavnic. Mnogi glagoli v CDS (okoli 57 %) nastopajo samo v eni ali dveh različnicah (povprečje: 2,32). Glede na taka številčna razmerja bo otrok svojo pozornost najbrž namenjal glagolom, ki se v CDS pojavljajo pogosteje in v različnih oblikah, kar bistveno prispeva k temu, da je pogostnostna struktura glagolov v otroškem jezikovnem gradivu podobna kot v CDS.

5 Oblikoslovne razvojne stopnje in vznikanje spregatvenih vzorcev

V tem razdelku preverjamo napovedi, izrečene v tretjem poglavju, z ozirom na posamezne napovedi pa je razdeljeno na pet odsekov.

5.1 Glagolske slovarske enote na predmorfološki stopnji

Z ozirom na napoved H1 pričakujemo, da se bodo glagolske slovarske enote v predmorfološkem obdobju pojavljale pretežno v eni sami različnici, saj otrok v svojih kratkih povedih, ki pogosto vsebujejo le eno enoto, uporablja razmeroma majhno število zapomnjenih in situacijsko odvisnih jezikovnih izrazov brez opaznega sistematičnega označevanja.

Iz slike 1 je razvidno, da je število glagolov v prvih posnetkih zelo majhno (med 2 in 7). Dekličine povedi so kratke, največkrat so brez glagolov, nekatere pa namesto glagolov vsebujejo medmete, s katerimi ponazarja dejanje ali dogajanje (akcijske besede). V prvi polovici opazovalnega obdobja (tj. med 1;10 in 2;3) je številčno razmerje med slovarskimi enotami in njihovimi različnicami pretežno uravnoteženo, saj se skoraj vsaka slovarska enota pojavlja (skladno z napovedjo) le v eni sami različnici. Iz številčnega razmerja sklepamo, da deklica slovenskih oblikoslovnih vzorcev še ni usvojila do te mere, da bi jih znala uporabljati v lastnih povedih.

Razvoj glagolskega oblikoslovja je zelo podoben samostalniškemu oblikoslovju: najprej (tj. 1;10–2;4) je malo glagolskih in samostalniških slovarskih enot (z rahlo številčno prednostjo slednjih), slovarske enote pa se najprej pojavljajo samo v eni različnici; potem (tj. 2;2–2;3/2;4) število slovarskih enot narašča in nekaj izmed njih se pojavlja v več kot eni različnici; v zadnjem delu opazovalnega obdobja (tj. predvsem od 2;5 dalje) pa zasledujemo hitrejši prirastek slovarskih enot, opazno več različnic in tudi bistveno več pojavnic; glagoli se v zadnjem delu opazovalnega obdobja hitreje množijo kot samostalniki in tako nadoknadijo zaostanek za samostalniki v prvih mesecih opazovalnega obdobja. Večanje števila slovarskih enot in njihovih različnic v besedišču deklice (še posebej glagolov in samostalnikov) podpira domnevo o tesni povezanosti slovarskega in oblikoslovnega razvoja (prim. domnevo o kritični masi, Bates idr. 1995: 120).

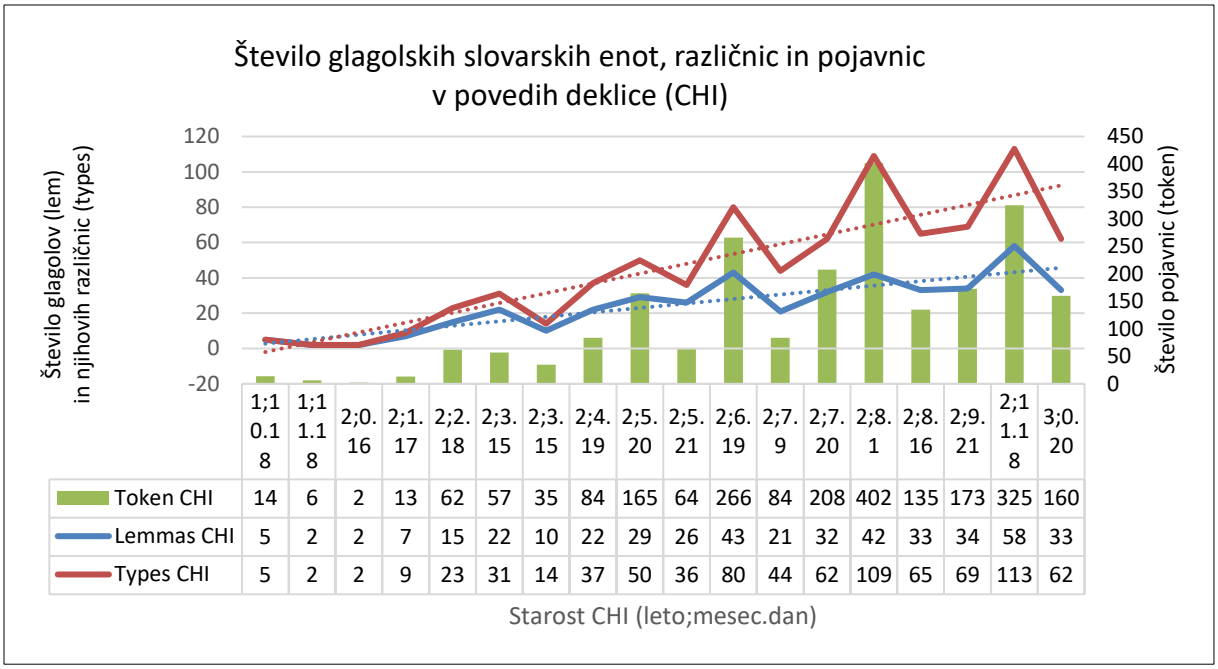

	1;10.18	1;11.18	2;0.16	2;1.17	2;2.18	2;3.15	2;3.15	2;4.19	2;5.20	2;5.21	2;6.19	2;7.9	2;7.20	2;8.1	2;8.16	2;9.21	2;11.18	3;0.20
Token CHI	14	6	2	13	62	57	35	84	165	64	266	84	208	402	135	173	325	160
Lemmas CHI	5	2	2	7	15	22	10	22	29	26	43	21	32	42	33	34	58	33
Types CHI	5	2	2	9	23	31	14	37	50	36	80	44	62	109	65	69	113	62

Slika 1: Mesečno gibanje glagolskih slovarskih enot, različnic in pojavnic v povedih deklice

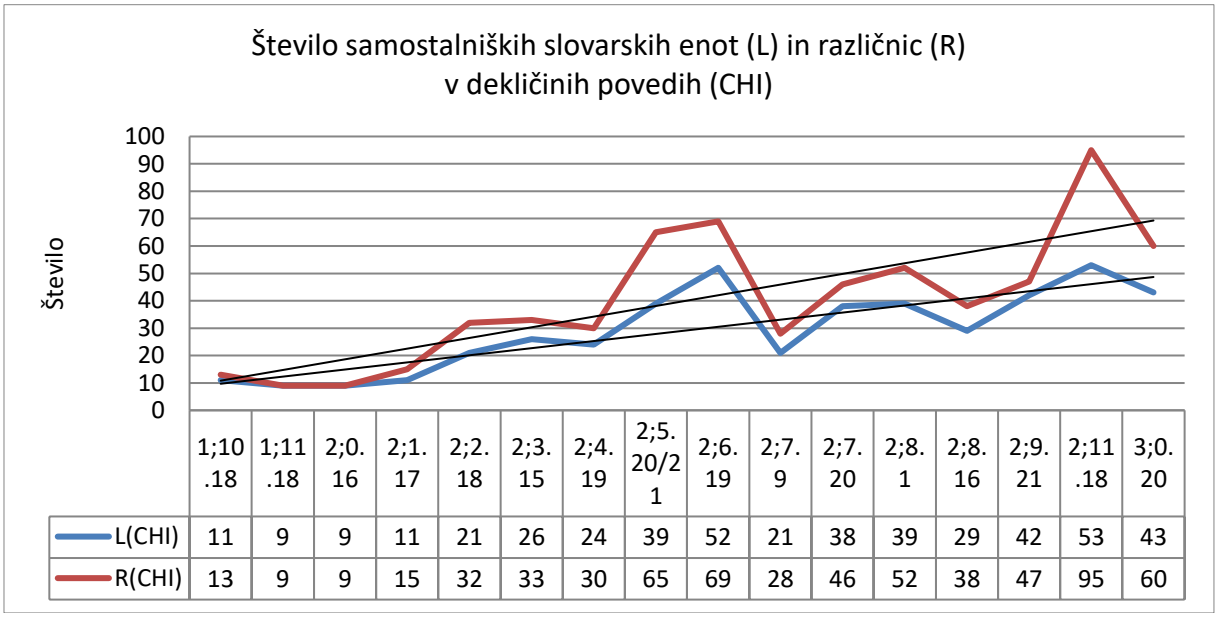

	1;10.18	1;11.18	2;0.16	2;1.17	2;2.18	2;3.15	2;4.19	2;5.20/21	2;6.19	2;7.9	2;7.20	2;8.1	2;8.16	2;9.21	2;11.18	3;0.20
L(CHI)	11	9	9	11	21	26	24	39	52	21	38	39	29	42	53	43
R(CHI)	13	9	9	15	32	33	30	65	69	28	46	52	38	47	95	60

Slika 2: Mesečno gibanje samostalniških slovarskih enot in različnic v povedih deklice

5.2 Glagolske slovarske enote na pragu protomorfološke stopnje

Skladno z napovedjo H2 pričakujemo, da bo število glagolskih različnic na prehodu iz predmorfološke stopnje v protomorfološko stopnjo postopoma preraščalo število glagolskih slovarskih enot. V prehodnem obdobju (tj. med 2;4 in 2;5) se številčno razmerje med slovarskimi enotami in različnicami že spreminja, tako da je že nekaj slovarskih enot (poleg supletivnih glagolov *biti* in *iti*), ki ima več kot eno samo različnico (gl. tabelo 4).

V prehodnem obdobju beležimo tudi prvi opaznejši porast glagolskih pojavnic. V drugi polovici opazovalnega obdobja (tj. po 2;5) je opazno več glagolskih slovarskih enot, ki se pojavlja v dveh ali celo več različnicah. Povprečna velikost spregatve (MSP,

slika 3), ki je opredeljena kot razmerje med številom različnic in številom slovarskih enot, se v otrokovih povedih sprva nahaja na vrednosti 1 ali malo nad njo (torej skoraj vsaka izmed redko posejanih glagolskih slovarskih enot nastopa v eni sami obliki), na protomorfološki stopnji (tj. opazneje po 2;5) pa se že približuje povprečni velikosti spregatve v jezikovnem gradivu očeta, ki se giblje okoli vrednosti 2 (tj. glagolska slovarska enota povprečno nastopa v dveh oblikah). Gibanje glagolskih pojavnic temu razvoju vidno sledi (slika 1). Tudi v CDS je značilna majna povprečna velikost spregatev: MSP v očetovih povedih je enaka 1,84 (torej dve ali manj različnic na glagolsko slovarsko enoto). Podobne razmere beležijo raziskovalci tudi v hrvaških, ruskih, nemških in drugih CDS, torej tako v krepkih kot v šibkih pregibnih jezikih (Laaha idr. 2007: 39).

Starost	Glagol	Sedanjiške	Sedanjiške	Množinske, dvojinske	Velelne	Neosebne
2;02.18	nagajati	3.os.ed.sed.		3.os.dv.sed.[?]	2.os.ed.vel.	
	hoditi	3.os.ed.sed.		3.os.mn.sed.[?]		
2;03.15	dati		1.os.ed.sed.		2.os.ed.vel.	
	ninati	3.os.ed.sed.				del.ed.m.
	tehtati	3.os.ed.sed.			2.os.ed.vel.	
	videti	3.os.ed.sed.				del.ed.m.
	piti	3.os.ed.sed.				del.ed.m.
	umiti					del.ed.m.
						nedol.
2;04.19	dati		1.os.ed.sed.			del.ed.m.
	ninati		1.os.ed.sed.			nedol.
	kupiti					del.ed.m.
						namen.
	gledati				2.os.ed.vel.	namen.
	imeti	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.-ni.			
	pisati = didodi		1.os.ed.sed.	1.os.ed.mn.[?]		nedol.

Tabela 4: Glavni glagoli deklice (stare 2;2.18 – 2;4.19) z dvema ali tremi različnicami

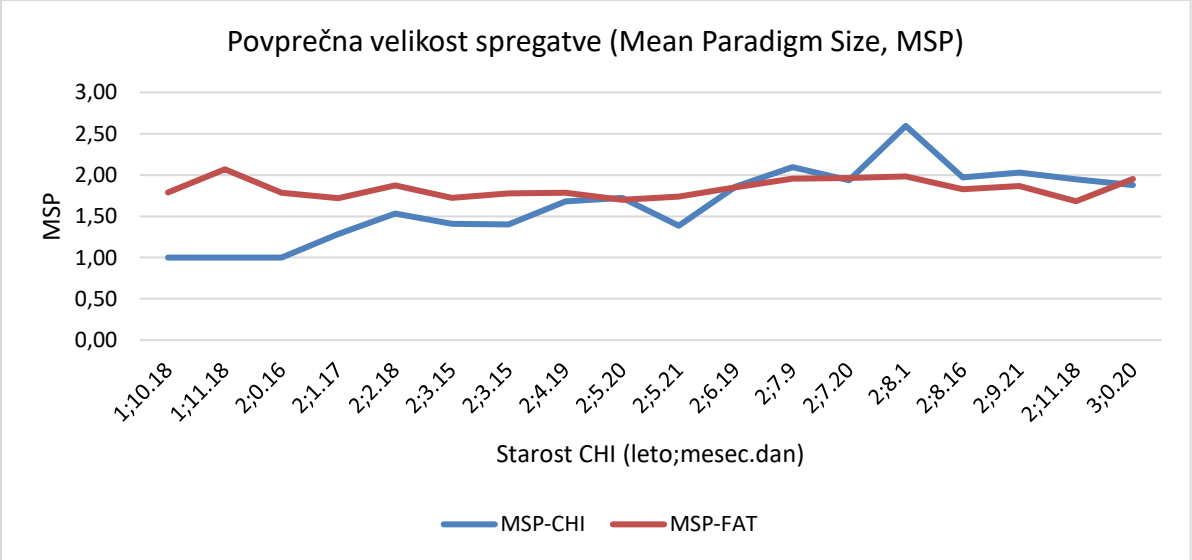

Slika 3: Povprečna velikost spregatve v povedih deklice (CHI) in očeta (FAT)

5.3 Pospešena rast glagolskega besednjaka na pragu protomorfološke stopnje

Z ozirom na napoved H3 predvidevamo, da bo število slovarskih enot na prehodu iz predmorfološke stopnje v protomorfološko obdobje hitreje naraščalo (angl. verb spurt, kar sta Choi in Gopnik (1995) v svoji raziskavi opredelili kot deset ali več novih glagolov v nekem zapisu v primerjavi s prejšnjim srečanjem). Iz slikovnega prikaza (slika 4) je razvidno, da se število glagolskih slovarskih enot v prehodnem obdobju (2;2–2;5) naglo veča (več kot 10 novih glagolov na srečanje), in sicer bistveno hitreje kot v prvem opazovalnem obdobju, ki predstavlja predmorfološko stopnjo (tj. med 1;10 in 2;2). Iz prikazanega razmerja med številom glagolskih slovarskih enot in njihovih različnic in naglega porasta glagolskih slovarskih enot sklepamo, da deklica prehaja s predmorfološke stopnje (pred 2;5) na protomorfološko stopnjo svojega jezikovnega razvoja (po 2;5). Deklica torej prehaja v oblikoslovno produktivno obdobje, v katerem usvaja prve okrnjene spregatvene vzorce.

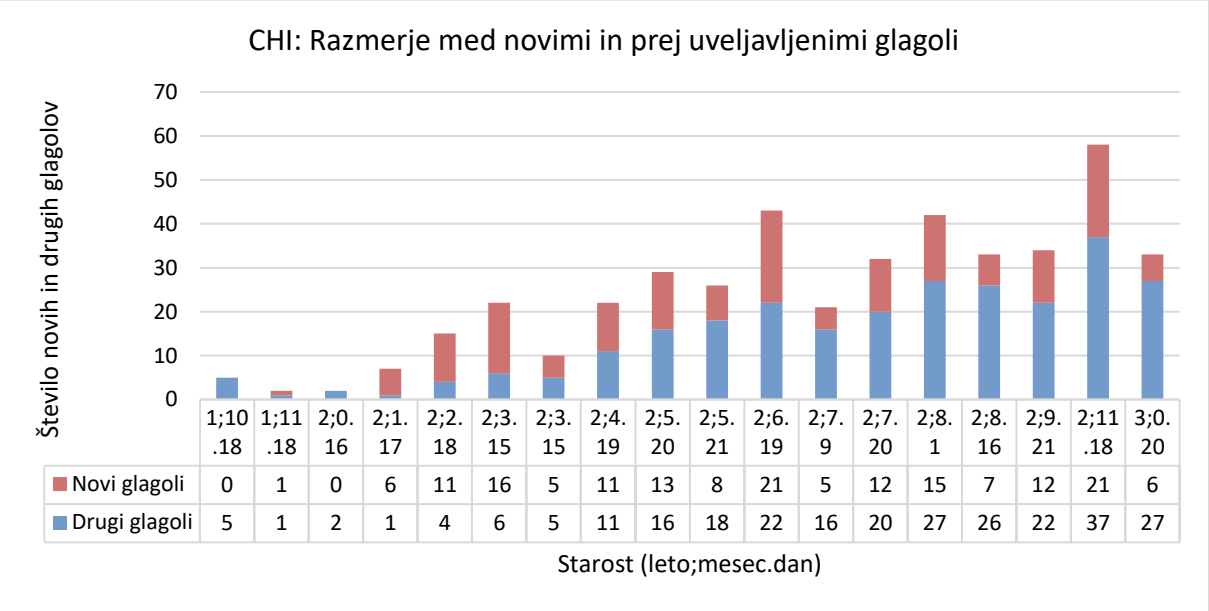

	1;10.18	1;11.18	2;0.16	2;1.17	2;2.18	2;3.15	2;3.15	2;4.19	2;5.20	2;5.21	2;6.19	2;7.9	2;7.20	2;8.1	2;8.16	2;9.21	2;11.18	3;0.20
Novi glagoli	0	1	0	6	11	16	5	11	13	8	21	5	12	15	7	12	21	6
Drugi glagoli	5	1	2	1	4	6	5	11	16	18	22	16	20	27	26	22	37	27

Slika 4: Skokovit prirastek glagolskih slovarskih enot v povedih deklice

5.4 Nastajanje okrnjenih spregatvenih vzorcev na protomorfološki stopnji

Z ozirom na napoved H4 predvidevamo, da bodo na protomorfološki stopnji nastajale opozicije med glagolskimi različnicami, ki se bodo razvile v mini paradigme (tj. okrnjene spregatvene vzorce z vsaj tremi glasoslovno različnimi oblikami ene slovarske enote v skladenjsko ali situacijsko različnih sobesedilih, posnetih v istem mesecu). Glede na to, da konstruktivistični pristop ne predvideva prirojenega oblikoslovnega modula ali podsistema, temveč nastajanje jezikovnih predalov na osnovi samoorganizacijskih procesov, je pričakovati, da otrok izbirno interagira z okoljem in da izbira jezikovne podatke na osnovi meril, razpoložljivih v posamezni razvojni fazi. Ko naraščajoča zapletenost otrokovega jezikovnega sistema preseže kritično maso za učinkovito sočinkovanje z okoljem, pride do več zaporednih cepitev splošnih kognitivnih sistemov v posebne, dopolnjujoče se podsisteme (tj. jezikovnih predale ali module), za katere je značilna delitev dela, večja učinkovitost in izboljšanje izraznih možnosti otroka. Prepoznava vzorcev je pomembno kognitivno načelo, s katerim je

mogoče razložiti razvoj otrokovih jezikovnih sposobnosti in podsistemov. Zato sta odkrivanje prvih pregibalnih vzorcev otroka in odkrivanje prednostnih zamenjav jezikovnih oblik (substitucij, analogij) pomembna koraka za dokazovanje oblikoslovne aktivnosti in ustvarjalnosti otroka. Uveljavljanje prvih okrnjenih spregatvenih vzorcev je zadostno merilo za potrjevanje domneve, da je otrok sposoben, z medsebojnim primerjanjem jezikovnih oblik odkrivati oblikoslovne vzorce ciljnega jezika, tj. sposoben za prepoznavo, razvrščanje in razčlenjevanje jezikovnih oblik.

Merila za določevanje okrnjenih pregibalnih vzorcev (mini paradigem) so po predlogu Kilani-Schoch in Dressler 2000, povzeto po Bittner 2000: 33) naslednje lastnosti: 1. samostojnost jezikovne oblike (tj. da ne gre za oponašanje ali ponavljanje oblike; angl. *not imitative*), 2. nevezanost oblike (tj. da ne gre ne za priklic rutinskega obrazca ali prevzet odlomek iz vezanega besedila kot npr. pesmi; angl. *not formulaic*), 3. natančnost izreke (angl. *articulatory accuracy*), 4. ponovno pojavljanje jezikovne oblike (angl. *recurrence*), in 5. raba v razločevalnih sobesedilih (angl. *use in contrasting contexts*). Bittner (2000: 33) predlaga še stabilno povezanost oblike s potencialnim slovničnim pomenom kot šesto merilo, in sicer za izločevanje primerov naključne ali nenamerne rabe jezikovne oblike. Merilo ponovnega pojavljanja oblike je z ozirom na razmeroma majhno količino jezikovnih podatkov (tj. na razpolago je večinoma le en zapis polurnega pogovora na mesec) zelo strogo merilo. Zato Bittner (2000: 33) predlaga, da se to merilo omili: korelacija med obliko in pomenom (npr. glagolska osnova + pripona *-m* => 1.os.ed.sed.) naj bi se ponavljala le pri glagolu z isto osnovo. Povrhu zgoraj navedenih meril naj bi se oblike, ki jih imamo za začetnice ali znanilke nastajajočega pregibalnega vzorca, pojavljale v razmaku štirih ali petih tednov pred uveljavljanjem okrnjenega vzorca.

Prva nasprotja med glagolskimi različnicami nekega glagola beležimo pri zdaleč najpogostnejšem glagolu *biti*. Po prvi pojavitvi glagolske oblike *je* (1;10.18) beležimo štiri mesece kasneje (2;1.17) tri različne oblike, ki so v naši evidenci zabeležene kot 3. oseba ednine sedanjika (*je, ni*) oz. množine (*so*) tega glagola in verjetno zapomnjene oblike. Tudi v vseh sledečih mesecih opazovalnega obdobja izstopa glagol *biti* vsakokrat s številnimi različnicami in visoko pogostnostjo, saj je v drugi polovici opazovalnega obdobja čedalje pogosteje tudi sestavni del opisnih zgradb, in sicer kot pomožni glagol za tvorbo preteklika, prihodnjika in pogojnika. Prve okrnjene spregatvene vzorce torej beležimo pri zelo pogostnem glagolu z nadomestnim spregatvenim vzorcem, ki pa otroku omogočajo le prepoznavo morfosemantičnih nasprotij, ne pa posplošitev ponavljajočih se morfotaktičnih odnosov (slednje omogočajo pravilni spregatveni vzorci). Podobno kot v jezikovnih vzorcih hrvaške deklice (prim. Katičić 2000: 127) tudi v povedih slovenske deklice številčno izstopajo glagoli z nadomestnimi vzorci (npr. *biti, iti*) in drugi glagoli z nepravilnim spregatvenim vzorcem (npr. *imeti*), kar je povezano z njihovo slovnično funkcijo (npr. *biti* kot pomožnik) in/ali razmeroma splošnim pomenom in vsestransko uporabnostjo (npr. *imeti*). Ker so glagoli z nadomestnim spregatvenim vzorcem prvi glagoli ali med prvimi glagoli, pri katerih beležimo tudi v več drugih jezikih nastanek okrnjenih spregatev, je mogoče sklepati, da otrok odkrije morfosemantična nasprotja med oblikami pred morfotaktičnimi (Dressler idr. 2000: 164).

V potencialnih okrnjenih spregatvenih vzorcih glavnih ali polnopomenskih glagolov (gl. tabelo 4) se v treh zaporednih srečanjih (2;2.18, 2;3.15 in 2;4.19) pojavljajo

sedanjiške oblike tretje in prve osebe ednine, velelne druge osebe ednine, nekaj neosebnih oblik (deležnik na *-l* ednine moškega spola, nedoločnik, namenilnik), množinskih ali dvojinskih oblik pa skorajda ni. Z ozirom na gornja merila za določevanje okrnjenih spregatev so vzorci kandidatov *nagajati*, *hoditi* (oba 2;2.18), *tehtati, umiti* (oba 2;3.15), *kupiti, gledati, pisati* (vsi 2;4.19) vprašljivi zaradi nenatančnosti izreke in/ali neponavljanja njihovih oblik v kasnejšem srečanju (z izjemo sedanjiške oblike tretje osebe ednine). V prehodnem obdobju so potemtakem značilni zametki spregatvenih vzorcev, ki so sestavljeni iz dveh opozicijskih oblik. Izpostavljati je treba spregatvena vzorca glagolov *dati* in *ninati*, ki se v dveh zaporednih srečanjih uveljavljata s skupno tremi (glagol *dati*) oziroma štirimi različnicami (glagol *ninati*). Glagol *ninati* je spregan po zgledu produktivne prve poglavitne spregatve (*nina, nina-m, nina-l [ninov / ninu] bi, pu(s)ti nina-t(i)*), glagol *dati*, ki je uvrščen med glagole tretje spregatve (M3), je spregan s priponami, ki so enake priponam prve spregatve (*tu not(er) da-m, da-j Flokija, tu not(er) da-l*). Sklenemo lahko, da se prave mini paradigme polnopomenskih glagolov v smislu gornje opredelitve v tem prehodnem obdobju še niso uveljavile.

Prve mini paradigme pri glavnih ali polnopomenskih glagolih (gl. tabelo 5) beležimo, ko je deklica stara dobrih 29 mesecev (2;5.20–21), in sicer z glagoli *gledati* (4 različnice)*, imeti* (8 različnic), *hoditi* (3 različnice), *pasti* (3 različnice), *peljati* (4 različnice). Pri vseh petih glagolih nastopa 3. oseba ednine sedanjika v (domnevno) pomensko razločevalnem nasprotju z drugo različnico. Pri glagolu *imeti* se prvič porajajo opozicije med tretjo, prvo in drugo osebo ednine sedanjika, pri glagolih *hoditi, gledati , pasti in peljati* pa so bolj opazne razločevalne neosebne različnice (predvsem deležnik na *-l*, nekoliko redkeje nedoločnik). Omembe vredne so tudi sicer redke dvojinske in množinske oblike sedanjika, in sicer v okrnjenih spregatvah glagolov *hoditi* in *imeti*. Poleg navedenih okrnjenih spregatvenih vzorcev se v istih pogovorih pojavlja še nekaj glagolskih opozicij (npr. pomensko razločevalno nasprotje med 3. osebo ednine sedanjika in 3. osebo dvojine sedanjika pri glagolu *ninati*, ki je tudi že v prejšnjem trimesečnem (prehodnem) obdobju izkazoval več različnic (največkrat 3. osebo ednine sedanjika v nasprotju s kako drugo različnico). Ob pogledu na prve okrnjene spregatve se poraja vtis, da pri nekaterih glagolih (npr. glagolih premikanja) izstopajo neosebne oblike (deležnik na *-l*), pri drugih velelnik druge osebe ednine (npr. *gledati*), v vseh petih okrnjenih spregatvenih vzorcih pa je soudeležena tretja osebe ednine sedanjika.

Starost	Glagol	Sedanjiške	Sedanjiške	Množinske, dvojinske	Velelne	Neosebne
2;05.20–21	ninati	3.os.ed.sed.		3.os.dv.sed.-n		
	delati		1.os.ed.sed.			nedol.
	hoditi	3.os.ed.sed.		3.os.dv.sed.		nedol.
	gledati	3.os.ed.sed.			2.os.ed.vel.	del.ed.m. del.dv.m.
	teči					del.ed.m. del.ed.sr.
	imeti	3.os.ed.sed.-n	1.os.ed.sed.-n 2.os.ed.sed.-n	1.os.mn.sed.-n		
	videti		1.os.ed.sed.			del.ed.m.
	pasti	3.os.ed.sed.				del.ed.m.

						del.ed.ž.
	peljati	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.			del.ed.m. del.ed.ž.
	imeti		1.os.ed.sed.-n 2.os.ed.sed.-d 2.os.ed.sed.-n			nedol.
2;06.19	špricati	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.			
	dati		1.os.ed.sed.		2.os.ed.vel.	del.ed.ž. nedol.
	kopati					del.ed.m. namen. nedol.
	plavati	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.	3.os.mn.sed.		nedol.
	voziti	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.			
	morati	3.os.mn.sed.	1.os.ed.sed.			
	peči					del.ed.ž. del.ed.m.
	pobrati				2.os.ed.vel.	del.ed.m.
	imeti	3.os.ed.sed.-d 3.os.ed.sed.-n	1.os.ed.sed.-n			nedol.
	pasti					del.ed.m. del.ed.sr. del.ed.ž. del.mn.ž.
Starost	Glagol	Sedanjiške	Sedanjiške	Množinske, dvojinske	Velelne	Neosebne
2;07.09	gugati					del.ed.ž. nedol.
	dati		1.os.ed.sed.		2.os.ed.vel.	del.ed.ž.
	gledati	3.os.ed.sed.			2.os.ed.vel.	namen.
	imeti	3.os.ed.sed.-d 3.os.ed.sed.-n	1.os.ed.sed.-n			del.ed.ž. nedol.
	risati		2.os.ed.sed.		2.os.ed.vel.	del.ed.ž.
	videti	3.os.ed.sed.	2.os.ed.sed.			del.ed.ž.
2;07.20	pihati					del.ed.ž. nedol.
	dati	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.		2.os.ed.vel. 1.os.mn.vel.	del.ed.ž.
	paziti	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.			
	morati		1.os.ed.sed. 2.os.ed.sed.			
	pasti					del.ed.ž. del.mn.ž.
	videti	3.os.ed.sed.	1.os.ed.sed.			
	imeti	3.os.dv.sed.-d 3.os.ed.sed.-d 3.os.ed.sed.-n	1.os.ed.sed.-d 1.os.ed.sed.-n 2.os.ed.sed.-d	3.os.mn.sed.-n 1.os.mn.sed.-n		del.ed.ž.
	pisati	3.os.ed.sed.				del.ed.ž.

Tabela 5: Glavni glagoli deklice (stare 2;5.20 – 2;7.20) z dvema ali več različnicami

Povezanost med pogostnostjo glagolov, njihovih različnic in nastajajočimi spregatvami deklice in pogostnostjo teh jezikovnih oblik v povedih vsakodnevnih stičnih osebah deklice lahko vidimo ob primerjavi teh količin v dekličinih in očetovih povedih. V tabeli 6 so ustrezne pogostnosti za deklico in očeta. Med prvimi desetimi glagoli je v celotnem opazovalnem obdobju mogoče videti, da je število različnic v povedih deklice močno povezano s tem, katerim glagolom in katerim oblikam je bila deklica pogosteje izpostavljena (zanimiva izjema je glagol *rezati*, o katerem bo še tekla beseda). Če zajamemo vseh 144 glagolskih slovarskih enot, ki jih v celotnem opazovalnem obdobju uporabljata deklica in oče, je ujemanje števila glagolskih različnic v obeh vzorcih precejšnje; linearna regresija daje rezultat, da lahko s številom različnic in pojavnic v očetovih povedih pojasnimo okrog 73% variance, ki jih imajo glagolske različnice v povedih deklice: $F(2,144) = 191,6$; $p < 0,001$, determinacijski koeficient $R^2 = 0,7269$; model: različnice_deklice = 0,65*različnice_očeta + 0,002*pojavnice_očeta + 2,64. Na osnovi tega statističnega modela je predvsem paradigmatska raznolikost jezikovnega gradiva, ki mu je bila deklica izpostavljena, pomembna za oceno, koliko različnic bodo imeli glagoli deklice, le v manjši meri pa število pojavnic.

	Makro	Deklica		Oče		Vrstni red	
Glagol	razred	Različnice	Pojavnice	Različnice	Pojavnice	Deklica	Oče
biti	supletiven	24	917	31	2461	1	1
iti	supletiven	17	79	13	194	2	3
imeti	2	16	145	19	373	3	2
dati	3	12	184	11	158	4	4
rezati	2	10	39	5	13	5	43
gledati	1	8	127	5	135	6	34
delati	1	8	20	10	100	7	6
papati	1	7	26	9	27	8	8
peljati	2	7	26	7	19	9	19
risati	2	7	17	9	24	10	9

Tabela 6: Število različnic in pojavnic pri najpogostnejših glagolih v povedih deklice in očeta (v opazovalnem obdobju 1;10.18 – 3;0.20)

Naraščajoče število pomensko razločevalnih nasprotij med glagolskimi oblikami in prirast okrnjenih spregatvenih vzorcev se časovno dobro ujema s hitro naraščajočim (glagolskim) besednjakom in večjo skladenjsko zapletenostjo dekličinih povedi. Potem ko deklica kumulativno preseže 50 glagolskih slovarskih enot in po uveljavitvi povedi, ki so čedalje pogosteje sestavljene iz dveh besed ali skladenjskih enot (povprečna dolžina MLU > 2 besedi), se uveljavljajo prve glagolske opozicije (2;3.15–2;4.19) in prvi okrnjeni spregatveni vzorci polnopomenskih glagolov (2;5.20–21).

Podoben potek je možno videti tudi v drugih jezikih (prim. Klampfer 2000: 17; Aguirre 2000: 109; Katičić 2000: 126). Prve okrnjene spregatve glavnih glagolov, ki vsebujejo le opozicijsko dvojico (med 2;2.18 in 2;4.19), so znanilke prehoda na protomorfološko razvojno stopnjo. Prve »prave« okrnjene spregatve glavnih glagolov (s tremi ali več pomensko razločevalnimi oblikami) se množijo od starosti 2;5.20 dalje, kar podpira domnevo, da je deklica dosegla protomorfološko stopnjo in da postopoma prehaja v obdobje modularnega oblikoslovja, tj. z oblikoslovnim sistemom, ki je vse bolj podoben sistemu odraslih slovenskih oseb.

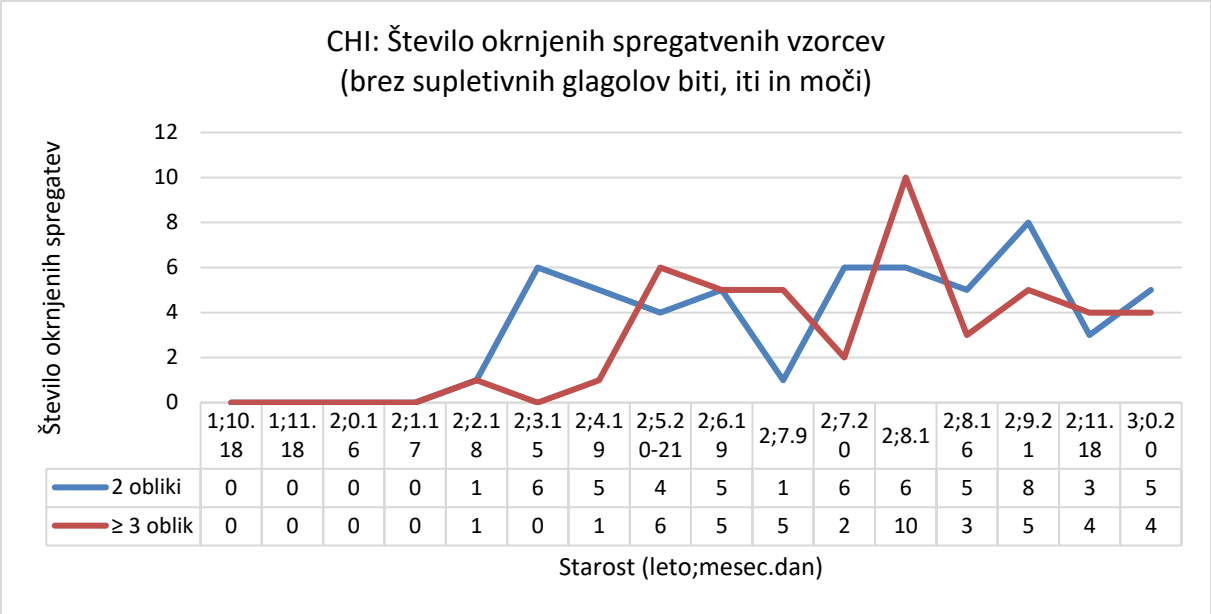

Slika 5: Število in velikost okrnjenih spregatev v povedih deklice

5.5 Zaznamovanost glagolskih oblik in razvojne težnje

Predvidevamo, da poteka razvoj opozicij in spregatvenih vzorcev pretežno v skladu z zaznamovanostjo glagolskih oblik, ki jo lahko določimo na osnovi splošnih preferenc, na osnovi tipoloških značilnosti slovenščine kot pregibnega jezika in okoliščin, v katerih poteka pogovor med otrokom in odraslimi. Za preverjanje teh domnev (gl. tretji razdelek) upoštevamo glagolske oblike, ki izkazujejo pomensko razločevalno nasprotje (tj. vsaj opozicijsko dvojico) ali okrnjen spregatveni vzorec.

1. Kategorija *število*: V prvem okrnjenem vzorcu glagola *biti* (2;1.17) tri glagolske različnice, in sicer dve edninski (*je, ni*) in ena množinska (*so*). V kasnejših mesecih prehodnega obdobja (2;2.18–2;4.19) prevladujejo edninske oblike. Podobno je tudi pri polnopomenskih glagolih (gl. tabelo 4). Med tridesetimi glagolskimi oblikami so zabeležene tri domnevno needninske, ki smo jih zaradi pomanjkljive artikulacijske natančnosti kot nezanesljive oblike izločili. Odgovor deklice na vprašanje, zakaj ne more iti v trgovino (2;4.19, gl. tabelo 4): *pitama* [?] = gre res za 1. osebo množine ali dvojine? Zakaj naj bi odgovarjala v množini ali dvojini?). Oblike glagola *nagajati* (2;2.18, gl. tabelo 4) je prav tako težko oblikoslovno interpretirati, ker deklica izpušča nenaglašene predpone glagolov: *jeva gaji [: leva nagajata]* [?]. Dvojina bi bila v tej situaciji smiselna, vendar domnevna dvojinska končnica *-i* ni podobna pričakovanim glagolskim končnicam. Tudi v kasnejših srečanjih (2;5.20–2.7.20, gl. tabelo 5) močno prevladujejo edninske oblike glagolov, množinskih oblik pa je nekolik več kot dvojinskih.

2. Kategorija *oseba* pri polnopomenskih glagolih: V povednem naklonu se uveljavlja poleg dobro zastopane tretje osebe tudi prva oseba, pri glagolu *dati* prva oseba celo pogosteje kot tretja (gl. tabeli 4 in 5). V velelnem naklonu beležimo skoraj izključno drugo osebo ednine (gl. tabeli 4 in 5), pojavljanje prve (ali druge osebe) množine je mnogo kasneje potrjeno le pri glagolih *iti* (2;8.1) in *priti* (3;0.20), pri glagolu *dati* pa zaradi nejasne izgovorjave ne: *pemo h enkat jibe [pojdimo še enkrat v hribe!]* in *pridite gungat [: pridite se gugat!]*.

3. Kategorija *glagolski čas*: Delež sedanjiških oblik je v predmorfološkem in prehodnem obdobju (1;10.18–2;4;19) skoraj ves čas stoodstoten. Prvi opisni deležniki na *-l*, ki so potrebni za tvorbo nesedanjiških časov, se v opozicijskih dvojicah ali okrnjenih spregatvenih vzorcih pojavljajo že na prehodu v protomorfološko obdobje deklice (2;3.15–2;4.19), še izraziteje pa v protomorfološkem obdobju (od 2;5.20 dalje). Prvih nekaj deležnikov v prehodnem obdobju je največkrat rabljenih brez pomožnika in le v moški obliki (po eni razlagi, ker je oče razmeroma pogosto uporabljal deležnike v moški obliki, po drugi pa, da deklica glagolski podstavi najprej dodaja samo eno pripono), npr. glagol *ninati* (2;3.15): *gega aka ninov mami [: gega tu bi ninal pri mami]* ali glagol *dati* (2;4.19): *tu not dal [: tu noter sem dal]*, deležnik glagola *kupiti* (2;4.19) s prihodnjikom pomožnika: to *jabim ini kupil bom [: to rabim in[?] kupil bom]*. V protomorfološkem obdobju je že ustaljena raba opisnega deležnika (tudi v ženski obliki, redko v srednjem spolu) s pomožnikom *biti*, npr. glagol *piti* (2;5.20): *ata, pil bom* (moška oblika namesto ženske) ali glagol *peljati* (2;5.20): *pejaja muta bo [: peljala muca bo]* ali glagol *kupiti* (2;8.1): *eh, teb nitem kupja [: eh, tebi nisem kupila?]*. Prihodnjik se pojavlja že mesec pred preteklikom (2;5.20), vendar gre le za dva primera (*piti* in *kupiti*), v nadaljevanju je razmerje med prihodnjikom in preteklikom precej uravnoteženo, npr. z glagolom *pasti* (2;6.19): *toje je padjo not [: tole je padlo noter]* ali z glagolom *dati* (2;6.19)*: nitn tuje not daja [: nisem tule noter dala]*.

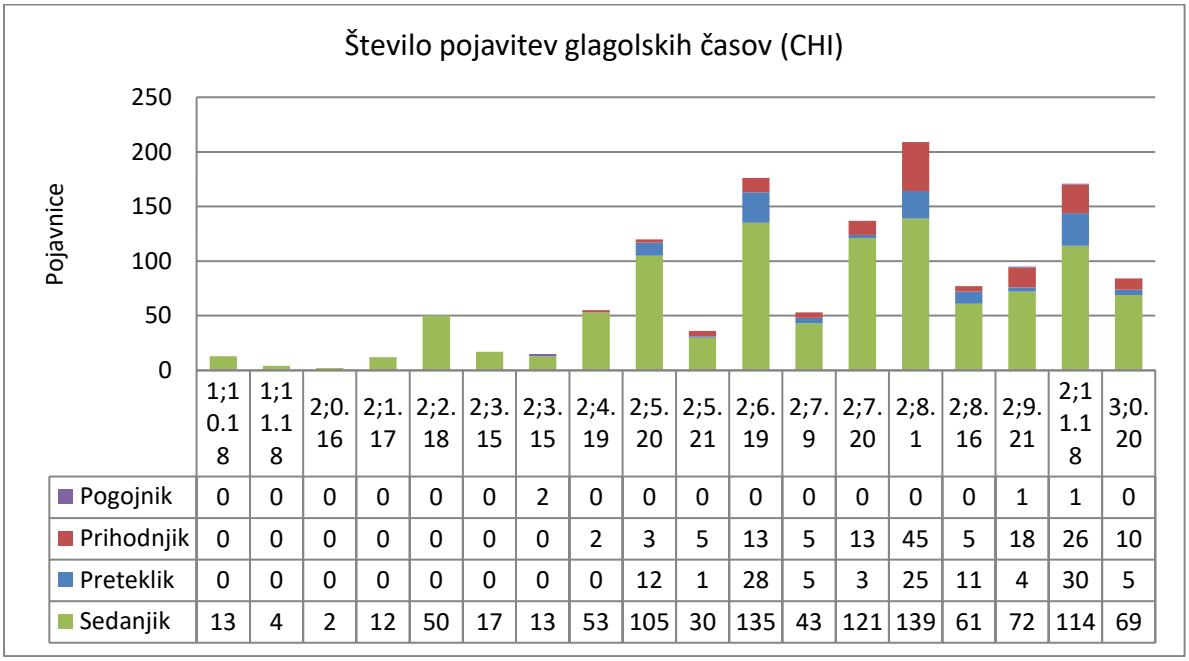

	1;10.18	1;11.18	2;0.16	2;1.17	2;2.18	2;3.15	2;3.15	2;4.19	2;5.20	2;5.21	2;6.19	2;7.9	2;7.20	2;8.1	2;8.16	2;9.21	2;11.18	3;0.20
Pogojnik	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Prihodnjik	0	0	0	0	0	0	0	2	3	5	13	5	13	45	5	18	26	10
Preteklik	0	0	0	0	0	0	0	0	12	1	28	5	3	25	11	4	30	5
Sedanjik	13	4	2	12	50	17	13	53	105	30	135	43	121	139	61	72	114	69

Slika 6: Pogostnost glagolskih časov v povedih deklice (CHI)

Razvoj glagolskih spregatev najbolje vidimo pri glagolih, ki v jezikovnem gradivu deklice pogostneje nastopajo (*biti, imeti, dati, iti, gledati*, *videti, pasti, paziti, peljati, rezati, papati*, *ninati* (»spati«), *morati, delati*) , takih glagolov pa v jezikovnem gradivu deklice žal ni veliko. Poučen primer je glagol *rezati*, ki nastopa skoraj izključno med enim samim srečanjem (2;8.1) v desetih različnicah (z 38 pojavnicami), med katerimi je zabeleženih šest oblik tri- in večkrat, tako da lahko govorimo o mini paradigmi: deležniki moškega in ženskega spola v ednini, množini in dvojini (skupaj 15-krat), nedoločnik in namenilnik (po 1-krat), sedem sedanjiških oblik (1. oseba dvojine 4-krat,

sicer še 1. oseba množine in 3. oseba ednine) in kar dvanajst pojavnic velelnika druge osebe ednine. Glagol *rezati* je bil za deklico nov glagol, med prejšnjimi srečanji ga ni ne slišala ne uporabljala, pripornik /z/ pa je bila dodatna (izgovorna) težava, ki ga je deklica (na podoben način kot pri glagolih *paziti*, *vezati*, *pisati*) reševala s palataliziranim zapornikom *t* ali *d*. Dekličin oče uporablja ta glagol med istim srečanjem enajstkrat le v petih različnicah, med katerimi prevladujejo neosebne glagolske oblike, deležniki moškega in ženskega spola ednine in dvojine (skupaj 6-krat) in nedoločnik (1-krat) pred edino sedanjiško obliko, tj. 1. osebo ednine (4-krat). Glagol *rezati* uvrščamo med glagole druge poglavitne spregatve, izkazuje pa manj razviden vzorec: (a) neosebne oblike imajo tematski samoglasnik *-a* (tako kot glagoli prve poglavitne spregatve, npr. *delati*), osebne glagolske oblike sedanjika imajo tematski samoglasnik *-e*, velelne oblike pa tematski samoglasnik *-i*; (b) glagolska podstava se v sedanjiških in velelnih oblikah spremeni zaradi mehčanja pripornika (*z* > *ž*). Sklepamo, da nerazvidnost spregatvenega vzorca glagola *rezati* in njegova nepopolna zastopanost v CDS (s prevlado neosebnih oblik) botrujeta nastanku napačnih sedanjiških in velelnih oblik v dekličini mini paradigmi: 3. oseba ednine sedanjika *rida* namesto »reže«, 1. oseba dvojine sedanjika *toje redama* namesto »tole reževa«, velelnik druge osebe ednine *ti redaj* ali *daj redaj* namesto »reži«. Deklica torej sprega nepravilni glagol *rezati* po zgledu prve poglavitne spregatve, ki je v slovenščini zelo produktiven in razviden vzorec – nemara po analogiji z zgoraj obravnavanim pogosto nastopajočim glagolom *dati*, kar nam služi kot dokaz za ustvarjalno rabo glagolskih oblikoslovnih vzorcev.

V jezikovnem gradivu beležimo še nekaj glagolov, ki jih deklica sprega po zgledu produktivne prve spregatve (kot npr. *delati* > *dela* > *dela-m* > *dela-l*). Gre le za manjšo skupino glagolov, pri katerih je značilna menjava tematskega samoglasnika (gl. tabelo 7). Pri spreganju glagola *brati*, izoliran vzorec drugega makro razreda po Makovec-Černe in Dressler (1997: 118), deklica uporablja podstavo sedanjiške ali velelne oblike (tj. *ber-*), ji dodaja jotacijsko premeno in končnice, ki so skladne z vzorcem prve spregatve (*berjam, berjat(i), berja[t=š], berjal, berjala*). Hipotetično je lahko glagol s podobno zgradbo (npr. *zmerjati*) lahko slišala v vrtcu, v posnetih pogovorih ta ali podobni glagoli niso bili uporabljeni ali šele pozneje in ne prav pogosto (npr. *primerjati*). Glagola *risati* in *(od)vezati* sta po glasoslovni zgradbi podobna glagolu *rezati*, in prav tako izkazujeta končnice, značilne za prvo spregatev s tematskim samoglasnikom *-a* (*ritaj, vedaj*). V posnetih pogovorih nastopa glagol *risati* v samo treh različnicah (2.os.ed. velelnika, opisni deležnik na *-l*, 2.os.ed. sedanjika), glagol *(od)vezati* pa le v eni (2.os.ed. velelnika). Prehod glagolov iz manj ali neproduktivnih glagolskih spregatvenih vzorcev v produktivne vzorce (npr. *delati*) podpira zgoraj izrečeno domnevo, da otrok selektivno izbira jezikovne vzorce in da daje prednost morfotaktično razvidnim oblikam.

Starost	Glagol	Zgled	Različnica
2;4.19	brati	berjam [: berem] 0knjigo .	1.os.ed.sed.
2;4.19	brati	pema [: pojdiva] 0*k mami berjat [: brat] !	namenilnik (ali kratki nedoločnik)
2;9.21	brati	ati , boš men(i) tole berjal [: bral] [*] ?	del.ed.m.
2;9.21	brati	ati , # jaz bom toto [: tisto] (k)njigo berjala [: brala] [*] , ti pa totole [: tistole] .	del.ed.ž.
2;9.21	brati	ne [!!] ti berjat [: bereš] [*] !	2.os.ed.sed.
2;7.9	risati	ata , ritaj [: riši] !	2.os.ed.vel.
2;7.9	risati	ati , jat [: jaz] bom nekej [: nekaj] ritaja [: risala] tuki [: tukaj] .	del.ed.ž.
2;8.1	rezati	daj jedaj [: reži] !	2.os.ed.vel.
2;8.1	(od)vezati	tak(o) vedaj [: odveži] !	2.os.ed.vel.
2;8.1	(od)vezati	ne vedaj [: odveži] [?] !	2.os.ed.vel.

Tabela 7: Prehod iz manj razvidnih vzorcev v bolj razvidne spregatvene vzorce

Preveriti moramo še, ali deklica sprega glagole, ki po razvrstitvi Makovec-Černe in Dressler (1997) sodijo v produktivno spregatev, tudi po zgledu drugih (mogoče neproduktivnih) spregatvenih vzorcev. Dejansko najdemo tudi nekaj takih glagolov (gl. tabelo 8), pri katerih deklica tvori velelnike glagolov, ki spadajo v prvo spregatev (M1), s pripono *-i*, ki je značilna za produktivni mikro razred druge spregatve (M2). Te primere bi lahko razumeli kot dokazno gradivo, ki nasprotuje zgoraj izrečeni domnevi o preferenci otroka po morfotaktični razvidnosti jezikovnih oblik. Avtor prispevka daje prednost razlagi, da je bila deklica doma in/ali v vrtcu izpostavljena takim glagolskim oblikam, tj. velelnim oblikam, ki so značilne za srednjesavinjsko narečno območje (npr. *to mi delaj* > *deli*), in da jih je zato začela tudi sama uporabljati. Taka razlaga vsekakor poudarja pomembnost jezikovnega okolja in je skladna z našim pristopom. Vpliv vhodnega oblikoslovja na selektivni izbor jezikovnih vzorcev bode še bolj v oči, če imamo možnost, medsebojno primerjati jezikovne oblike več otrok. V Makovec-Černe in Dressler (1997: 119) je opisan primer ljubljanskega otroka, ki svoje prve velelnike tvori po zgledu prvega spregatvenega vzorca (npr. *čičaj, papaj, ajaj*), ne pa po zgledu drugega (na *-i*). V bran zgoraj izrečeni domnevi o preferenci otroka po morfotaktični razvidnosti pa je mogoče dodati, (a) da je v jezikovnem gradivu deklice le malo glagolskih prehodov iz prve spregatve v kak drug spregatveni vzorec, (b) da gre mogoče za zapomnjene enote, saj se pojavljajo samo v velelni obliki, tako da v teh primerih ne moremo dokazati morfološke aktivnosti deklice in (c) da prva spregatev ni edini produktivni vzorec v slovenskem glagolskem oblikoslovju, tako da ni izključena možnost (delnih) prehodov glagolov med produktivnimi spregatveni vzorci (npr. med prvim in drugim mikro razredom, *misliti*).

Starost	Glagol	Zgled	Različnica
2;3.15	(po)vohati	mami , vohi [: povohaj] !	2.os.ed.vel.
2;3.15	(tehtati)	na tiki [: tehtaj] [?], ati !	2.os.ed.vel.
2;3.15	umivati	mivi [: umivaj] okija [: Flokija] !	2.os.ed.vel.
2;5.21	pomagati	ma:gi [: pomagaj] !	2.os.ed.vel.
2;5.21	(po)tipati	potipi [: potipaj] , ata !	2.os.ed.vel.
2;11.18	božati	ati , na, boji [: božaj] (do)jenčka !	2.os.ed.vel.

Tabela 8: Prehod glagolov prve spregatve v druge spregatvene vzorce

6 Sklep

Jezikoslovna analiza govornih prispevkov slovenske deklice, ki smo ji podrobneje sledili v njenem starostnem obdobju od 1;10 do 3;0, potrjuje domnevo, da se otrok odziva na tipološke značilnosti slovenščine in da oblikoslovna raznovrstnost pospešuje razlikovalne funkcije v slovenščini. V prispevku uporabljamo konstruktivistični pristop, ki se opira na domneve teorije naravnosti (Dressler idr. 1987) in v oblikoslovnem razvoju otroškega govora razlikuje tri stopnje: predmorfološko, protomorfološko in morfološko (Dressler idr. 1997, Bittner idr. 2000, Laaha idr. 2007). Na osnovi jezikovnega gradiva deklice razlikujemo tri poglavitne korake v njenem zgodnjem razvoju glagolskih spregatvenih vzorcev.

Na predmorfološki razvojni stopnji (tj. do starosti 2;2) prevladujejo povedi brez glagolov, namesto njih pa se občasno pojavljajo medmeti v vlogi akcijskih besed (angl. action words). V redkih sobesedilih zasledimo peščico zapomnjenih (angl. rote-learned) glagolskih oblik povednega (3. os. ed. sed.) in velelnega naklona (2. os. ed.). Z razliko od nekaterih drugih slovenskih otrok (prim. Kranjc 1999; Rus 2010) deklica v tem prehodnem obdobju uporablja le malo kdaj osamele deležnike (npr. *čakala*) ali osamele nedoločnike (angl. *bare past participle*, *bare infinitive*). Raba osamelih deležnikov in nedoločnikov v zgodnjem govoru slovensko govorečih otrok je po našem mnenju tudi odvisna od vhodnega oblikoslovja (tj. otroku namenjenemu govoru). Te osamele neosebne glagolske oblike so sicer značilnejše v otroškem govoru germanskih in romanskih jezikov (Rus 2010). Na predmorfološki razvojni stopnji ni oblikovnih kontrastov ali opozicij, vsak glagol nastopa samo v eni različnici.

Na prehodu med pred- in protomorfološko stopnjo (med 2;2 in 2;5) smo priča prvim pomensko razločevalnim nasprotjem dveh različnih glagolskih oblik, vendar je le malo oblikovnih opozicij, ki izpolnjujejo stroga merila za potrjevanje okrnjenega oblikoslovnega vzorca (mini paradigme), zasledimo jih pa najprej pri najpogostnejših glagolih z nadomestnim vzorcem (npr. *biti, imeti, iti*) in pogosteje tudi pri glagolih iz mikro razredov, ki se odlikujejo po izraziti produktivnosti in razvidnosti oblik in spregatvenega vzorca (npr. *dati, papati, ninati*).

Na protomorfološki stopnji (tj. približno od starosti 2;5.20 dalje) je opaznejši razmah pomensko razločevalnih nasprotij med glagolskimi oblikami in spregatvenih vzorcev. Že prej pa je bilo mogoče zaslediti povečano gostobesednost (tj. povečano povprečno dolžino povedi, povečano število glagolskih pojavnic) in povečano slovarsko raznolikost (angl. *lexical diversity*), saj se naglo naraščanje števila glagolov (angl. *verb spurt*), ki se je začelo na prehodu med pred- in protomorfološko stopnjo, nadaljuje s podobno hitrostjo (10 in več novih glagolov med posamičnim srečanjem). Porast glagolskih slovarskih enot in njihovih pojavnic vsekakor nakazujejo tesen odnos med

slovarskim in oblikoslovnim razvojem (prim. Bates idr. 1995). Na protomorfološki stopnji se oblikovne opozicije razmahnejo na nove glagolske razrede, zasledimo lahko analogije, ki nam razodenejo, da deklica na ustvarjalen način prenaša svoje znanje slovenskega oblikoslovja, ki si ga je pridobila z izborom oblik in vzorcev iz povedi sogovornikov, na nove glagole (npr. deklica sprega nepravilni glagol *rezati* tako kot glagole *dati, ninati* ali *papati*, torej po produktivnem in bolj razvidnem spregatvenem vzorcu). Na protomorfološki stopnji že redno nastopajo tudi zapletene glagolske zgradbe (opisni deležniki na *-l* skupaj s pomožnikom *biti*, deontski naklonski glagoli, poleg sedanjika tudi preteklik in prihodnjik), čeprav v še bolj okrnjeni obliki kot sedanjiški. Šele od starosti 3;0 dalje pa se v povedih deklice porajajo prve predponske glagolske oblike, kar omogoča vznikanje opozicij med dovršnimi in nedovršnimi glagolskimi oblikami.

Viri in literatura

Aguirre, Carmen, 2000: On the emergence of verb paradigms in one Spanish child. *ZAS Papers in Linguistics* 18: 99–114.

Bates, Elizabeth, Philip S. Dale in Donna Thal, 1995: Individual differences and their implications for theories of language development. V *Handbook of Child Language*. Ur. B. MacWhinney. Oxford: Basil Blackwell. 96–151.

Bittner, Dagmar, 2000: Early verb development in one German–speaking child. *ZAS Papers in Linguistics*18: 21–38.

Bittner, Dagmar, Wolfgang U. Dressler in Marianne Kilani-Schoch (ur.), 2000: *First Verbs: On the way to Mini-paradigms*. Berlin: ZAS.

Cameron-Faulkner, Thea, Elena Lieven in Michael Tomasello, 2003: A construction based analysis of child directed speech. *Cognitive Science* 27.6: 843–873.

Choi, Soonja in Alison Gopnik, 1995: *Early acquisition of verbs in Korean: a cross-linguistic study*. Cambridge: University Press.

Dressler, Wolfgang U., Willi Mayerthaler, Oswald Panagl in Wolfgang U. Wurzel, 1987: *Leitmotifs in Natural Morphology*. Ann Arbor: Karoma.

Dressler, Wolfgang U. in Anna M. Thornton, 1991: Doppie basi e binarismo nella morphologia italiana. *Rivista di Linguistica* 3/1: 3–22.

Dressler, Wolfgang U. in Karpf, Annemarie, 1995: The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition. V *Yearbook of Morphology 1994, Vol. I.* Ur. G. E. Booij, C. Lehmann in J. Mugdan. Dordrecht: Springer. 99–124.

Dressler, Wolfgang U. in Makovec-Černe, Jasna, 1995: Die ersten Stufen des Erwerbs der slowenischen Flexion. V *Prague Linguistic Circle Papers, Volume 1*. Ur. E. Hajičova, M. Červenka, O. Leška, P. Sgall. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 249–260.

Dressler, Wolfgang U. (ur.), 1997: *Studies in Pre- and Protomorphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Dressler, Wolfgang U., 2001: The Emergence of Morphology - A Constructivist Approach. *Croatian Review of Rehabilitation Research* 37.1: 23–36.

Dressler, Wolfgang U., 2003: Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology. *Rivista di Linguistica* 15.1: 31–62.

Dressler, Wolfang U., 2005: Morphological Typology and First Language Acquisition: Some Mutual Challenges. V *Mediterranean Morphology Meetings*. Ur. G. Booij, E. Guevara, A. Ralli, S. Sgroi in S. Scalise. Bologna: University of Bologna. 7–20.

Erjavec, Tomaž, Darja Fišer, Simon Krek, Nina Ledinek, 2010: The JOS Linguistically Tagged Corpus of Slovene. V *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 10)*. Ur. N. Calzolari, K. Choukri, M. Bente, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, M. Rosner in D. Tapias. Malta: European Language Resources Association. 1806–1809.

Foster-Cohen, Susan (ur.), 2009: *Advances in language acquisition*. Palgrave Macmillan.

Grčar, Miha, Simon Krek, Kaja Dobrovoljc, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec, J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 82–87.

Guasti, Maria T., 2009: Universal Grammar Approaches to Language Acquisition. V *Language Acquisition.* Ur. S. Foster-Cohen. Palgrave Macmillan. 87–108.

Karpf, Annemarie, 1990: *Selbstorganisationsprozesse in der sprachlichen Ontogenese: Erst- und Fremdsprache(n)*. Tübingen: Narr.

Katičić, Antigone, 2000: Development in one Croatian–speaking child. V *Development of verb inflection in first language acquisition: A cross-linguistic perspective*. Ur. D. Bittner, W.U. Dressler, M. Kilani-Schoch. Berlin: ZAS. 115–128.

Klampfer, Sabine, 2000: Early verb development in one Austrian child. V *Development of verb inflection in first language acquisition: A cross-linguistic perspective.* Ur. D. Bittner, W.U. Dressler, M. Kilani-Schoch. Berlin: ZAS. 7–20.

Kolarič, Rudolf, 1959: Slovenski otroški govor. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* IV: 229–258.

Koltaj, Pavel in Igor Žagar, 2007: Transcribing Children's Argumentation. *The School Field* 18, 1/2: 171–184.

Kranjc, Simona, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Laaha, Sabine, Steven Gillis, Marianne Kilani-Schoch, Katharina Korecky-Kröll, Aris Xanthos, Wolfgang U. Dressler, 2007: Weakly inflecting languages: French, Dutch, and German. *Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology*. Ur. S. Laaha, S. Gillis. Antwerpen: University of Antwerp. 21–34.

Laaha, Sabine in Steven Gillis (ur.), 2007: *Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology*. Antwerpen: University of Antwerp.

MacWhinney, Brian, 2008: Enriching Childes for morphosyntactic analysis. V *Corpora in Language Acquisition Research: History, Methods, Perspectives*. Ur. H. Behrens. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 165–197.

Makovec-Černe, Jasna, 1994: Der Beginn des Erstspracherwerbs im Slowenischen. Eine Fallstudie. *Grazer Linguistische Studien* 42: 37–50.

Makovec-Černe, Jasna in Wolfgang U. Dressler, 1997: On the acquisition of Slovene verb inflection by Sara. V *Sitzungsberichte-Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 644. Ur. W. U. Dressler in R. Vollmann. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. 115–126.

Peltzer-Karpf, Annemarie in Renate Zangl, 1998: *Die Dynamik des frühen Fremdspracherwerbs*. Tübingen: Narr.

Petrič, Teodor, 2004a: Erstspracherwerb am Beispiel eines slowenischen Kindes : Parallelen im Erwerb des Slowenischen und Deutschen. V *Sprache und die modernen Medien: Akten des 37. Linguistischen Kolloquiums in Jena 2002 = Language and the modern media: proceedings of the 37th Linguistic Colloquium, Jena 2002*. Ur. R. Herwig. Frankfurt am Main itd.: Lang. 537–549.

Petrič, Teodor, 2004b. Longitudinal study of the acquisition of verbal paradigms in a Slovenian child. V *Problemy socio- i psiholingvistiki : sbornik statej*, (Variativnost′ rečevogo ontogeneza, Vypusk 6). Ur. I. Grigor'evna Ovčinnikova. Perm: Permskij Gosudarstvennyj Universitet. 112–129.

Petrič, Teodor, Maja Ljubič, Valentina Oblak, Katharina Korecky-Kröll in Wolfgang U. Dressler, 2015: Acquisition of Slovene adjectives inflection and semantics by a Slovene girl. V *Semantics and morphology of early adjectives in first language acquisition*. Ur. E. Tribushinina, M. Voeikova, S. Noccetti. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 160–184.

Pine, J Julian M., 1994: The language of primary caregivers. V *Input and interaction in language acquisition.* Ur. C. Gallaway, B. J. Richards. Cambridge, England: Cambridge University Press. 15–37.

Rus, Dominik, 2010: *The Acquisition of Verbal Inflection in Child Grammars in a Variability Model of Early Morphosyntactic Development: A Biolinguistic Perspective*. Doktorska disertacija, Univerza Georgetown.

Slobin, Dan I., 1982: Universal and particular in the acquisition of language. V *Language Acquisition: The State of the Art*. Ur. E. Wanner, L. Gleitman. Cambridge: Cambridge University Press. 128–172.

Slobin, Dan, 1997: The universal, the typological and the particular in acquisition. V: *The crosslinguistic study of language acquisition*, Vol. 5. Ur. D. Slobin. Hillsdale: Erlbaum. 1–39.

Stephany, Ursula, Maria D. Voeikova, Anastasia Christofidou, Natalia Gagarina, Melita Kovačević, Marijan Palmović, Gordana Hržica, 2007: Early development of nominal and verbal morphology from a typological perspective - strongly inflecting languages: Russian, Croatian, and Greek. *Antwerp Papers in Linguistics* 112: 35–47.

Toporišič, Jože, 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba obzorja.

Žagar, France, 1993: Klemenov govorni razvoj v drugem letu njegove starosti. *Jezik in slovstvo* 38/7–8: 297–300.

Škrabčevi dnevi 11
Str.: 102–121

NAREČNA VODNA IMENA NA GORENJSKEM

JOŽICA ŠKOFIC
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V prispevku so predstavljeni izbrani gorenjski narečni hidronimi – poimenovanja potokov, slapov, studencev in mlak, zbranih v projektu FLU-LED (2011–2014). Gradivo je primerjano z narečnimi apelativi, zbranimi z enotno anketno metodo v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa* (SLA), tj. V563 *mlaka*, V564 *potok*, V583 *slap*, V168A *studenec*, kar omogoča primerjalno analizo občnoimenskega in lastnoimenskega narečnega gradiva na vseh jezikovnih ravninah – fonološki, morfološki, leksični (z etimologijo) in sintaktični. Iz narečnih mikrotoponimov, tudi hidronimov, je namreč mogoče ugotoviti mnoge narečne značilnosti na vseh jezikovnih ravninah, pogosto tudi take, ki so v nelastnoimenskem besedju že izginile, zato je raziskovanje takega narečnega gradiva pomembno za razumevanje razvoja jezika, tj. narečja, v katerem se imena uporabljajo. Posebna pozornost je namenjena tudi tvorjenosti in motivaciji poimenovanj.

Ključne besede: dialektologija, *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), narečje, Gorenjska, mikrotoponimija

1 Uvod

Lastna imena (osebna, zemljepisna in stvarna) so pomemben del jezika, saj s svojo individualizacijsko/istovetenjsko, diferenciacijsko/razlikovalno in lokalizacijsko/umeščevalno vlogo postavljajo poimenovane objekte v miselni in stvarni prostor ljudi, ki poimenujejo svet okoli sebe. Z raziskovanjem izvora, razvoja in pomena lastnih imen se ukvarja onomastika/imenoslovje, ki mora upoštevati »(1) ime z vsemi oblikoslovnimi značilnostmi in njegovo družino v celoti, (2) ustrezno interpretacijo narečnih podatkov, (3) srednjeveške zapise, če so na voljo, sicer pa čim starejše, (4) terenske podatke, zlasti kadar domnevamo izvor v občnem imenu, (5) starejšo krajevno zgodovino, če je znana, (6) lokalno imenotvorno tipologijo in (7) primerljivo občno- in lastnoimensko gradivo iz drugih jezikov« (Snoj 2009: 8).

Lastna imena, predvsem zemljepisna, so zanimiva tudi za dialektološko raziskovanje, saj so bogata zakladnica informacij o jeziku, njegovem razvoju in njegovih zemljepisnih različicah (narečjih), o ljudeh, ki ta jezik in njegove organske, tj. nenormirane, zemljepisne različice govorijo, ter o naravnem in družbenem okolju, v katerem so ta imena nastala in kjer se uporabljajo. Slovenski narečni mikrotoponimi (tudi hidronimi) so pomemben del nacionalne žive kulturne dediščine in so zanimivi

tako za različne humanistične, družbene in naravoslovne vede (ob jezikoslovju tudi za geografijo, etnologijo, zgodovino …) kot tudi za nestrokovno javnost.

Vodna imena so zanimiva tako zaradi svoje starosti kot jezikovne raznolikosti in vloge, ki so jo vedno imela. Ker je voda nepogrešljiv element človekovega (in družbenega) življenja – »Voda je za življenje neprecenljive vrednosti« (Badjura 1953: 229) – je tudi semantični razpon vodnih (zlasti rečnih) imen zelo širok – imena lahko označujejo značilnosti denotata, tj. vodnega toka in njegove struge, značilnosti zemljišča, po katerem teče, človeške aktivnosti na vodi in ob njej, naselja in njihove prebivalce ob vodi ... (Stranverg 2018: 111). V hidronimih je mogoče identificirati troje poimenovalnih motivacij: primarne (povezanost s pomenom ‘voda, reka’ ipd. in njenimi značilnostmi – barva, gibanje, obilnost, dolžina, oblika struge itd.), sekundarne (oblika vodnega telesa in njegovega toka, njegova lokacija in okolje – značilne živali in rastline, značilnosti tal ipd.) in terciarne (človeška raba vode – objekti na vodi, zgodovinske okoliščine, naselja in ljudje ob vodi) (Stranverg 2018: 112 po Greulu 1996).

Poimenovanja zemljepisnih objektov v slovenskem jeziku zanimajo tako geografe kot jezikoslovce, oboji pa se zavedajo tudi pomena natančnega beleženja izgovora teh poimenovanj: »Naši davni pradedi […] so bili natančni, zelo bistroumni opazovalci narave, obdarjeni s čudovito tankim čutom za izražanje najraznovrstnejših terenskih oblik in pisanosti površinske odeje našega sveta« (Badjura 1953: 15). Geograf, ki ga je zanimala t. i. »ljudska geografija«, je zato še posebno pozornost posvečal tudi živim poimenovanjem za zemljepisne pojave. Tudi jezikoslovec France Bezlaj, avtor »doslej najobsežnejš[ega] in najtemeljitejš[ega] imenoslovnega etimološkega slovarja« (Snoj 2009: 6) *Slovenska vodna imena I–II*, je opozoril na pomen natančnega dialektološkega zapisa lastnih imen: »Samo deloma sem dobival dopolnila naravnost s terena; povečini sta mi jih preskrbela inž. M. Mikuž iz Mosta na Soči ter dialektolog Tine Logar s svojih potovanj za *Slovenski lingvistični atlas*. Njegovi precizni fonetični zapisi imen so mi obenem z drugimi dialektološkimi podatki pomagali razvozlati marsikatero težko ime. […] Prepričan sem pa, da se mi ni posrečilo zaslediti vseh napak, ki so jih zakrivili posebno starejši zbiralci s transformacijami dialektičnih imen v knjižno slovenščino. Bilo bi idealno, ako bi mogel pri vsakem imenu poleg knjižne oblike navesti tudi soliden dialektični zapis. To pa bi zahtevalo še vrsto let dela na terenu. Prehoditi bi bilo treba na tisoče kilometrov in delo bi se zavleklo v nedogled. Pri tem pa bi le malokdaj privedlo do bistveno drugačnih rezultatov. Na srečo so naši zbiralci poknjižili povečini samo tista imena, ki so jim bila razumljiva; druga pa so pustili takšna, kot so jih slišali na terenu, le približno transkribirana v knjižno grafiko. […] Za zgodovinsko dokumentacijo posameznih imen sem uporabil v glavnem samo starejše vire približno do leta 1500. […] Zaradi silne dialektične razčlenjenosti slovenščine in mlajših glasoslovnih pojavov, kakor je na primer moderna vokalna redukcija, bi bili za analizo mnogih imen dobrodošli tudi kasnejši viri […]« (Bezlaj 1956: 8–9). Da je natančno poznavanje značilnosti narečja, v katerem se posamezno zemljepisno lastno ime uporablja, za pravilno interpretacijo imena zelo pomembno, je zapisal tudi onomastik Dušan Čop: »Besedje s svojimi značilnostmi dostikrat odločilno vpliva na pravilno zapisovanje imen, pa naj bodo to gorska, ledinska ali vodna imena« (Čop 2002: 96). Avtor v svojem delu *Imenoslovje Zgornjesavskih dolin* med drugim navaja gorenjsko gorsko ime nad Obrnami *(W)o̯i̯stro̯uca* [u̯o̯:i̯stro̯uca] (Čop 1983: 92), knj. *Ostrovica*, ki se je s pripono *-ov-ic-a* razvilo iz psl. **ostr-ъ* ‘oster’, ime pa se v literaturi navaja v delno

poknjiženi obliki prav zaradi nepoznavanja narečnih pojavov kot *Ojstrovica* (prim. https://www.gore-ljudje.net/novosti/122598/), kjer se je zapisovalec zavedal narečne onemitve nenaglašenega samoglasnika *-i-* v priponi *-ica* in protetičnega *u̯-* pred vzglasnim zadnjim samoglasnikom, ne pa tudi vrinjenega prehodnega *-i̯-* pred *s*.

V tej razpravi so predstavljena vodna imena, ki so bila sistematično in z enotno metodo zbiranja, narečnega zapisovanja in poknjiževanja ter interpretacije poimenovalne motivacije zbrana v projektu FLU-LED na območju Južne Koroške in Zgornje Gorenjske v letih 2011–2014[1] (glej Sliko 1). Posebna pozornost je posvečena hidronimom na Gorenjskem, kjer se v obravnavanem območju polega gorenjskega narečja (SLA T195–T218) govorijo tudi vzhodnogorenjsko podnarečje (T219–T227) in selško narečje (T188–T194) ter ziljsko narečje v Ratečah (T008) in kranjskogorsko podnarečje v Kranjski Gori (T009) z okolico (od Podkorena do Gozda Martuljka in Srednjega Vrha).

2 Narečni apelativi s pomenom ‘mlaka’, ‘potok’, ‘slap’ in ‘studenec’ v *Slovenskem lingvističnem atlasu* (SLA)[2]

Gorenjski[3] narečni apelativi so bili v okviru dolgoročnega projekta *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) z enotno anketno metodo zbrani v 42 krajevnih govorih v letih 1947–2009. Informanti so bili domačini, rojeni v 1. polovici 20. stoletja, ki so večino svojega življenja preživeli v domačem kraju in so bili tako kompetentni govorci krajevnega govora in dobri poznavalci domačega okolja.

Vsi informanti so odgovarjali na vprašanja iz vprašalnice za *Slovenski lingvistični atlas* (prim. Benedik 1999: 15–17) – vprašanja V563 *mlaka*, V564 *potok* in V583 *slap* so uvrščena v poglavje Pokrajina, vprašanje V168A *studenec* pa v poglavje Hiša.[4]

[1] V raziskavi so sodelovali številni domačini različnih starosti (večina je bila starejša od 50 let), ki so na terenu posredovali domača, tj. narečna ledinska in hišna imena v različnih slovničnih oblikah (imenovalnik, rodilnik, mestnik, orodnik) in besedotvornih postopkih (izpeljanke za pridevnik, lastnika, lastnico) ter jih z zapisovalcem umestili na zemljevid. Imena so bila na terenu posneta in zapisana v poenostavljeni narečni transkripciji, v sodelovanju z dialektologi je bil zapis ponovno pregledan in dopolnjen, imena pa nato zapisana tudi v poknjiženi obliki (prim. http://fluled.szi.at/).

[2] Prispevek je nastal v okviru programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038, 1. 1. 2004–31. 12. 2021), ki ga financira ARRS.

[3] Na tem mestu ima pridevnik *gorenjski* pomen ‘tak, ki je na Gorenjskem’.

[4] Gradivo je v skladu z dogovorom pri projektu SLA navedeno tako, kot je zapisano v arhivu Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, čeprav se je način fonetične transkripcije v času zbiranja gradiva nekoliko spreminjal (prim. Benedik 1999: 20–22).

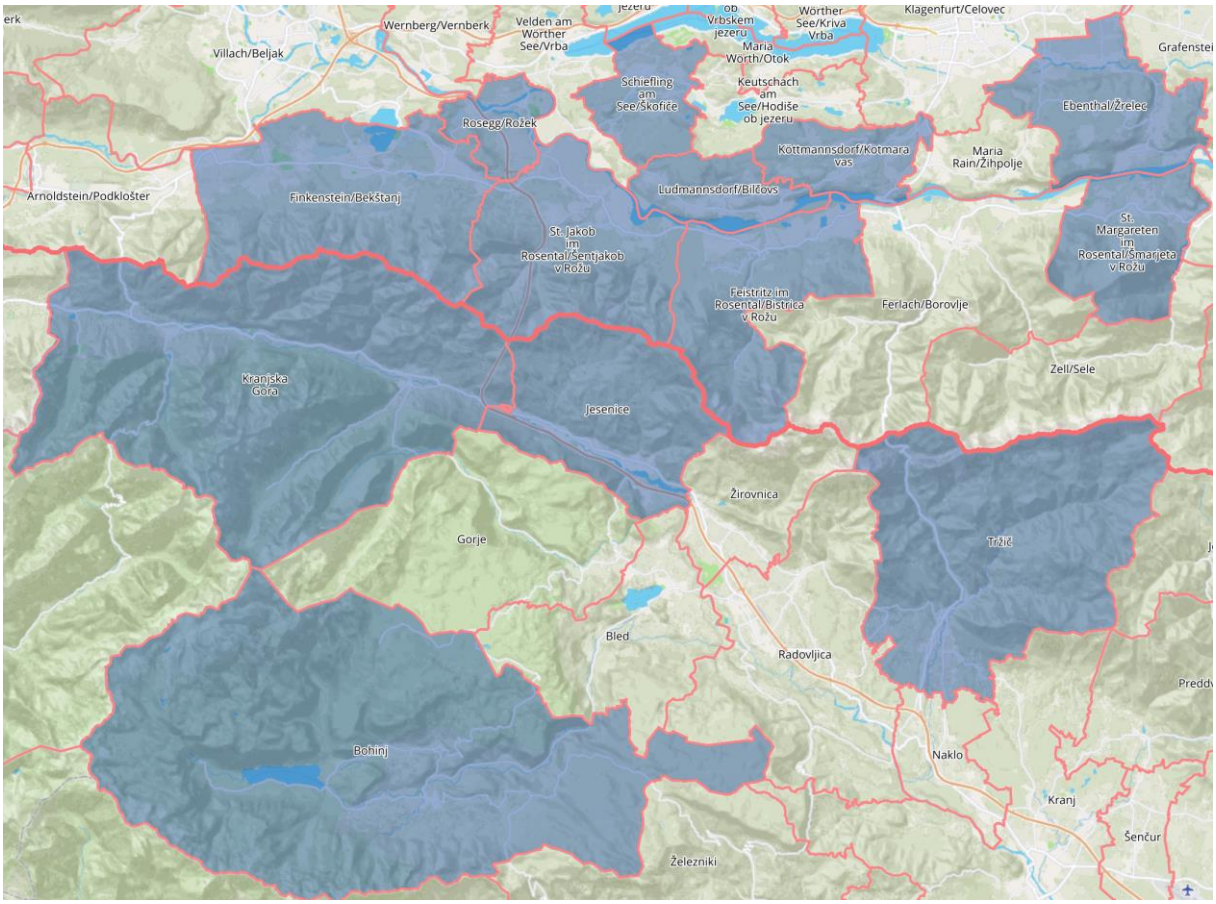

Slika 1: V projektu FLU-LED obravnavano območje – Kulturni portal hišnih in ledinskih imen na obmejnem področju južne Koroške in Gorenjske (http://fluled.szi.at/)

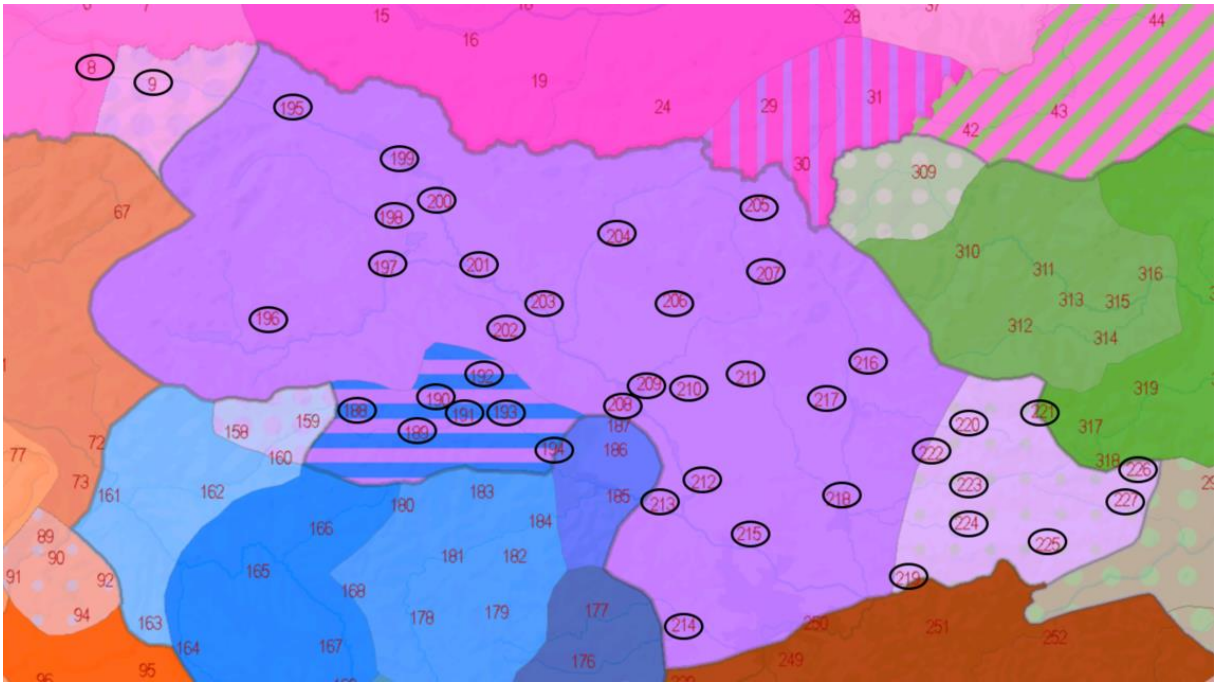
Slika 2: V raziskavo zajete točke *Slovenskega lingvističnega atlasa* na Gorenjskem

Točka	Kraj in leto zapisa	Odgovori: V563 ‘mlaka’	Odgovori: V564 ‘potok’	Odgovori: V583 ‘slap’	Odgovori: V168A ‘studenec’
ziljsko narečje					
8	Rateče (1952)	*mu̯ákà*	*pǫ́tàk*, *pǫ́tak*, *pu̯ó:tak*	/	*stədę́nc*, *stədé:nc*
kranjskogorsko podnarečje					
9	Kranjska Gora (1959, 1969)	*u̯úžà*, *úžà*; *mu̯akûža*; *mu̯ákà*, *mu̯áka*	*stedénc*; *pǫ́tak*, *pǫ̀tàk*	*su̯âp*, *su̯âp*	*stədę́nc*, *stədénc*
selško narečje					
188	Zgornja Sorica (1947)	*lûža*	*[u γrâp]* (Med)	/	*stędę́nc*
189	Zali Log (1947)	*mlâka*; *lûža*	*pǫ́tok*	*slâp*	*stędę́nc*
190	Podlonk (1947)	*mlâka*	*pǫ́tǫk*	*slâp*	*stədę́nc*
191	Železniki (1947, 1979)	*mlakùža*; *mláka*, *mláka*; *lùža*	*pǫ́tǫk*, *pótok*	*slâp*, *slâp*	*stədénc*, *zdę́nc*, *studę́nc*
192	Dražgoše (1947)	*mlakú:ža*	*stedènc*	*slà:p*	*stədę́nc*, *stədè:nc*
193	Selca (1947, 1968–1969)	*mlakúža*; *mláka*	*stedę́nc*; *pǫ́tǫk*	*slâp*, *slâp*	*studę́nc*, *stedę̀nc*
194	Praprotno (1947)	*lùžę*	/	*slâp*	*stędę́nc*
gorenjsko narečje					
195	Dovje (1947)	*mu̯áka*	*pǫ́tak*	*su̯âp*	*stədę́nc*
196	Srednja vas v Bohinju (1954)	*mwakúža*; *mwáka*	*[u potǫ̂cəx] (Mmn)*	*slâp*	*stədénc*
197	Bohinjska Bela (1959–1960)	*mwakúža*; *mwáka*	*pǫ́tok*, *pǫ́tak*	*su̯âp*, *slâp*	*stədę́nc*
198	Zgornje Gorje (1976)	*mwáka*	*pótok*; *grábən*	*slâp*	*stədénc*
199	Slovenski Javornik (1959)	*mwáka*	*pǫ́tǫk*	*swâp*	*stədę́nc*
200	Breg (1962)	*mwáka*	*stədę́nc*; *pǫ́tok*	*slâp*	*stədę́nc*
201	Radovljica (1959, 2009)	*mwáka*; *mlakú:ža*	*pǫ́tok*, *pó:tok*	*su̯âp*, *slà:p*	*stədę́nc*, *studé:nc*
202	Kropa (1952, 1975, 1993)	*tǫ̑mf*; *lúža*; *bâi̯aɾ̆*; *mlá:ka*	*pǫ́tok*, *pǫ́tok*, *pó:tok*; *u̯ó:da*	*slâp*, *slə̀p*, *slà:p*	*stədę́nc*, *stədę́nc*, *stədé:nc*; *izu̯ɨ̀:ʀ*
203	Ljubno (1959)	*mwáka*	*pǫ́tok*	*su̯âp*	*stədę́nc*
204	Lom pod Storžičem (1967)	*mwakúža*; *mwáka*	*pǫ́tok*	*svâp*	*stədę́nc*
205	Zgornje Jezersko (1953)	*mu̯akúža*	/	*su̯âp*	*studę́nc*
206	Bašelj (1947, 1971)	/, *makúža*	*stədénc*; *grábən*	/	*stədę́nc*, *stədénc*
207	Kokra (1959)	*u̯makûža*	*pǫ́tok*	*su̯âp*	*stədę́nc*
208	Stražišče (Kranj) (1947, 1959, 1967)	*úža*, *lúža*; *trę̑nča* ‘žabja mlaka’; *makúža*	*pǫ́tok*, *pǫ́tok*, *pǫ́tok*	*su̯âp*, *swâp*, *slâp*	*stədę́nc*, *studę́nc*, *stedę́nc*
209	Primskovo (Kranj) (1959–1960)	*u̯máka*	*pǫ́tok*	*slâp*	*stədę́nc*
210	Šenčur (1961)	*umə́kúža*; *umáka*	*pǫ́tok*	/	*stədę́nc*
211	Cerklje na Gorenjskem (1947, ?)	*umáka*, *umáka*	*pǫ́tok*, *pǫ́tok*	/	*stədę́nc*, *stədę́nc*

212	Valburga (1959–1960)	*mwáka*	*γrábən*	*swâp*, *slâp*	*stədę́nc*
213	Spodnja Senica (1998)	*wú:ža*; *məkú:ža*	*pó:tok*	*slà:p*	*stədé:nc*
214	Dobrova (?)	*mwáka*	*pǫ́tǫk*	/	*stədę́nc*
215	Zgornje Gameljne (1959)	*mu̯akúža*, *mu̯áka*	*wǫ́da*, *wǫ́da*	/	*stədę́nc*
216	Črna pri Kamniku (1960)	*mu̯áka*	*γrábən*; *wǫ́da*	*swâp*	*stədę́nc*
217	Tunjice (1974)	*mwáka*	*pǫ́tok*	*slàp*	*stədę́nc*
218	Srednje Jarše (1983)	*mwá:ka*	*pó:tək*	*slà:p*	*stədé:nc*
vzhodnogorenjsko podnarečje					
219	Dolsko (1960)	*mwáka*	*pu̯ậtak*	*su̯âp*	*stədi̯ę̀nc*
220	Stebljevek (1951)	*ûža*; *mwâka*	*pᵘậtak*	*swâp*	*stədi̯ę́nc*
221	Okrog pri Motniku (1960–1961)	*mu̯âka*	*γrâbn̥*	*slâp*	*stędi̯ę̀nc*
222	Obrše (1951)	*mwâka*	*pᵘậtǫk*	/	*studʲę́nc*
223	Krašnja (1951)	*mwakûža*; *mwâka*	*pᵘàtak* [*na poˈtǫ:kə*] (Med)	*slâp*	*stədʲę̀nc*, *stəˈde:nc*
224	Moravče (1951)	*mwâka*	/	*(slập)*	*stədʲę́nc*
225	Vače (1952)	*mlâka*	*pu̯âtak*	/	*studʲę́nc*
226	Čemšenik (1952)	*mlâka*	*pǫ̂tǫk*	/	*studʲę́nc*
227	Izlake (1952)	*mlâka*	*grâbn̥*	*slâp*	*stędʲę́nc*

Preglednica 1: Narečni apelativi s pomenom ‘mlaka’, ‘potok’, ‘slap’ in ‘studenec’ v *Slovenskem lingvističnem atlasu*

2.1 Lastna imena stoječih voda

»Med stoječe vode štejemo vse vode, kjer voda navadno mirno stoji. Lahko so to: 1. mirna mesta v stanovitnih tekočih vodah ali pa 2. poedine, kjerkoli na samem stoječe, osamljene male in velike vode (vodnjaki, luže, močvirja, jezera)« (Badjura 1953: 251). Med zbranimi hidronimi so bila za to raziskavo izbrana imena manjših stoječih voda, predvsem mlak.

2.1.1 SLA V563 ‘mlaka’

Na Gorenjskem zbrano gradivo po vprašalnici za SLA za pomen ‘mlaka’ izkazuje naslednja poimenovanja:[5]

mlaka < **molk-a* (in **molk-y*) ‘luža, kotanja z blatno tekočino’
mlakuža < **molk-už-a*
luža < **luž-a* ‘luža’
tomf < **(tomf)-ъ* ← kor. nem. *Tumpf* ‘globina v tekoči vodi’, srvnem. *tumpf* ‘luža, mlaka’
bajer < **(bajeŕ)-ъ* ← nem. *Weiher* ‘mlaka’

[5] Leksemi so morfološko analizirani v skladu z načeli, dogovorjenimi pri projektu *Slovenski lingvistični atlas* (glej SLA 2.2: 52–58). »Poknjiženi obliki leksema, ki je natisnjena krepko in morfemsko ni segmentirana, sledi njen praslovanski transponat, slednjemu pa njegovi besedotvorni predhodniki oziroma tujejezični viri« (Šekli v SLA 2.2: 52).

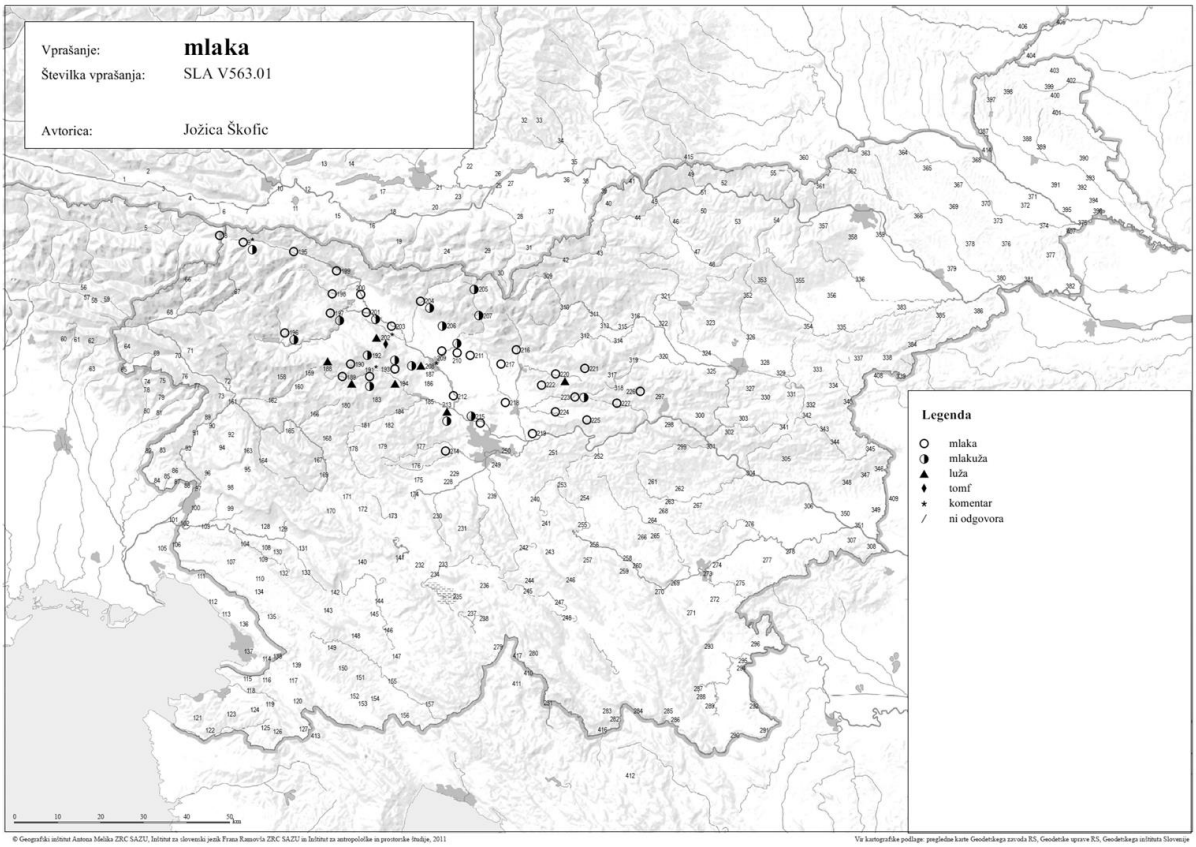

Slika 3: V563 ‘mlaka’ v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa*

2.1.1.1 Hidronimi

V projektu FLU-LED so bila na Gorenjskem zapisana naslednja lastna imena za manjše stoječe vode in razmočen svet ob njih:[6]

[6] Imena v projektu niso bila zapisana v slovenski fonetični transkripciji, pač pa v poenostavljeni narečni transkripciji, kjer je kvantiteta in kvaliteta samoglasnikov označena s kративcem, ostrivcem ali strešico nad naglašenim samoglasnikom, ohranjene so tudi narečne soglasniške spremembe.

Kraj	Narečni hidronim	Poknjiženi hidronim	Kje?	Kam?	Od kod?
Blejska Dobrava	*Na Bájərjo*	Na Bajerju	*na Bájərjo*	*na Bájər*	*z Bájərja*
Blejska Dobrava	*Pod Makúžnam*	Pod Mlakužnami	*pər Smólnikarjo*	*h Smólnikarjo*	*od Smólnikarja*
Dovje	*Máčca*	Mlačica			
Gozd	*Bvátce*	Blatice	*u Bvátcəh*	*na Bvátce*	*z Bvátc*
Koroška Bela	*Mváka*	Mlaka	*na Mvák*		
Kranjska Gora	*Mačívo*	Močilo	*na Mačívo*	*na Mačívo*	*z Mačíva*
Kranjska Gora	*Úžce*	Lužice	*na Úžcah*	*na Úžce*	*z Úžc*
Križe	*Bváta*	Blata	*na Bvátəh*	*na Bváte*	*z Bvát*
Leše	*Močívənce*	Močilnice	*u Močívəncah*	*u Močívənce*	*z Močívənc*
Leše	*Lešánska Vúžənca*	Lešanska Lužnica	*na Vúžənc*	*na Vúžənco*	
Leše	*Pálovška Vúžənca*	Paloviška Lužnica	*na Vúžənc*	*na Vúžənco*	
Leše	*Pústova Vúžənca*	Pustova Lužnica	*na Pústov Vúžənc*	*na Pústovo Vúžənco*	
Lom pod Storžičem	*Makè*	Mlake	*u Makáh*	*u Makè*	*z Maká*
Lom pod Storžičem	*Vúže*	Luže	*na Vúžah*	*na Vúže*	
Lom pod Storžičem	*Za Úžam*	Za Lužami	*za Úžam*	*za Úže*	
Lom pod Storžičem	*Ərjáva Vúža*	Rjava Luža	*za Ərjávo Vúžo*	*za Ərjávo Vúžo*	
Plavški Rovt	*Za Mákužam*	Za Mlakužami	*za Mákužam*		
Podkoren	*Séncava mváka*	Senceva mlaka	*u Séncav mváke*	*u Séncava mváka*	*s Séncave mváke*
Podljubelj	*U Mák*	V Mlaki	*u Mák*	*u Máko*	*z Umáke*
Podljubelj	*Za Umáko*	Za Mlako	*za Umáko*	*za Umáko*	*zza Umáke*
Podljubelj	*Dovjákov Jezêrc*	Dovjakovo Jezerce	*u Dovjákovmo Jezêrc*	*u Dovjákov Jezêrc*	*z Dovjákovga Jezêrca*
Podljubelj	*Pstôtarjov Jezêrc*	Pstotarjevo Jezerce	*u Pstôtarjovmo Jezêrc*	*u Pstôtarjov Jezêrc*	*s Pstôtarjovga Jezêrca*
Podljubelj	*Vúže*	Luže	*na Vúžah*	*na Vúže*	
Podljubelj	*Za Vúžo*	Za Lužo	*za Vúžo*	*za Vúžo*	
Rateče	*Mačéle*	Močele	*u Mačévah*	*u Mačéle*	*z Mačév*
Rateče	*Mvátje*	Mlake	*u Mvákah*	*u Mvátje*	*z Mvák*

Preglednica 2: Narečna lastna imena mlak

V zbranih lastnih imenih so se polastnoimenili apelativi *jezero* oz. njegova izpeljanka *jezerce*, *blato* z izpeljanko *blatce*, *mlaka* z izpeljankami *mlačica*, *mlakuža*, *mlakužnica* ter *močilo* z izpeljanko *močilnica* in *luža* z izpeljanko *lužnica*:

jezerce < **jezer-ьc-e* ← **jezero* ‘jezero’
blato < **bolt-o* ‘blato, močvirje’
blatce < **bolt-ьc-e* ← **bolt-o* ‘blato, močvirje’
mlaka < **molk-a* (in **molk-y*) ‘luža, kotanja z blatno tekočino’
mlačica < **molč-ic-a* ← **molk-a* (in **molk-y*) ‘luža, kotanja z blatno tekočino’

mlakuža < **molk-už-a* ← **molk-a* (in **molk-y*) ‘luža, kotanja z blatno tekočino’
mlakužnica < **molk-už-nic-a* ← **molk-a* (in **molk-y*) ‘luža, kotanja z blatno tekočino’
močilo < **moč-i-dl-o* ← **moč-i-ti*
močilnica < **moč-i-dl-ьn-ic-a* ← **moč-i-dl-o* ←**moč-i-ti*
luža < **luž-a* ‘luža’
lužnica < **luž-a-ьn-ic-a* ← * *luž-a* ‘luža’

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) apelativ *jezero* pojasnjuje s pomensko razlago ‘večja kotanja, napolnjena z vodo, zlasti s sladko’, *bajer* je ‘večja kotanja z vodo, ribnik’, *mlaka* pa ‘plitvejša kotanja s stoječo vodo’, *luža* je ‘manjša, plitvejša kotanja s stoječo vodo, mlaka’, *blato* je ‘razmočena zemlja’, medtem ko ima beseda *močilo* označevalnik narečno in pomensko razlago ‘razmočen kraj, kjer voda izvira iz tal’. *Geografski terminološki slovar* pa izraz *jezero* pojasnjuje kot ‘stalna ali občasna, naravna ali umetna stoječa voda v kotlini, kotanji, brez neposrednega stika z morjem, s počasno menjavo vodne gmote ali brez nje’, *bajer* razlaga kot ‘večja kotanja z vodo za gojenje rib in različne oblike rekreacije’, *mlaka* pa je ‘majhno, navadno močno zaraščeno sladkovodno telo, ki nima pretoka in se napaja iz podtalnice in/ali s padavinami’. *Planinski terminološki slovar* izraz *luža* pojasnjuje kot ‘z vodo napolnjena manjša kotanja, vdolbina, tudi za napajanje živine’.

Badjura pa različne oblike stoječih voda pojasnjuje takole: »*Jezera* so manjše ali večje z vodo napolnjene kotanje na kopnem ravnem, odprtem svetu ali med brdi in gorami. Jezera napajajo: padavine, pritoki, talna voda in razni drugi viri« (Badjura 1953: 254). *Mlačice*, *mlake*, *močila* itd. so plitvejše, umazane stoječe vode (Badjura 1953: 253). *Blato* in *blata* pomenita »zamočvirjene manjše ali večje terenske ploskve ali pa tudi kar cela večja jezera, oziroma njih poedine dele, predvsem presihajoča in nekdanja jezera« (Badjura 1953: 256–257). »Včasih srečamo v naših snežnikih zdrava močila tudi pod imeni: *lúžice**, *lúže* in *vodotóčine*. Mnoge izmed njih so planšarji, gozdarji, oglarji in lovci skrbno preuredili v dobre studence« (Badjura 1953: 232).

2.1.1.2 Jezikoslovna analiza zbranih narečnih hidronimov

Večinoma gre za enobesedna lastna imena v imenovalniku ednine (*Mváka*, *Máčca*, *Mačívo*) ali imenovalniku množine (*Bváta*, *Bvátce*, *Makè*, *Močívənce*, *Mačéle*, *Mvátje*, *Vúže*, *Úžce*), nekaj je samostalniških besednih zvez s kakovostnim pridevniškim prilastkom (*Ərjáva Vúža*), svojilnim pridevniškim prilastkom (*Séncava mváka*, *Dovjákov Jezêrc*,[7] *Pstôtarjov Jezêrc*, *Pústova Vúžənca*) ali vrstnim pridevniškim prilastkom (*Lešánska Vúžənca*, *Pálovška Vúžənca*). Kot lastno ime se pojavljajo tudi predložne zveze s samostalnikom v mestniku (*Na Bájərjo*, *U Mák*) ali orodniku ednine (*Za Umáko*, *Za Úžam*, *Za Vúžo*, *Pod Makúžnam*, *Za Makúžam*).

V hidronimih je izkazana ena od najizrazitejših samoglasniških značilnosti gorenjskega narečja, tj. močna oslabitev in onemitev kratkih samoglasnikov. Pogosta je zlasti onemitev nenaglašenega *i* v priponah *-ica*, *-nica* (*Máčca*, *Úžce*, *Močívənce*, *Vúžənca*) ali končnici mestnika ednine samostalnikov (*U Mák*, *na Mvák*) in pridevnikov ženskega spola (*u Séncav mváke*) ali orodnika množine samostalnikov ženskega spola (*Pod Makúžnam*, *Za Mákužam*), pa tudi oslabitev tega samoglasnika v polglasnik v imenovalniku množine samostalnikov srednjega spola (*na Bvátəh*, *na Bvátcəh*). Onemi

[7] Za obravnavane govore je značilna narečna maskulinizacija nevter (*Dovjákov Jezêrc*, *Pstôtarjov Jezêrc*).

lahko tudi izglasni *-u*, npr. v mestniku ednine samostalnikov moškega spola in maskuliniziranih samostalnikov izvorno srednjega spola (*u* [...] *Jezêrc*). Onemi tudi ponaglasni *-e-* (< **ě*) v pridevniških končnicah *-emu* (*u Dovjákovmo Jezêrc*, *u Pstôtarjovmo Jezêrc*)[8] in *-ega* (*z Dovjákovga Jezêrca*, *s Pstôtarjovga Jezêrca*).

Nekateri krajevni govori v Zgornjesavski dolini (ziljski govor Rateč, kranjskogorsko podnarečje) poznajo tudi *o*-jevsko akanje, tj. razvoj nenaglašenega *o* v *a* (*Mačívo*, *Mačéle*, tudi *Séncava mváka* z narečno opustitvijo preglasa *o* > *e* za palatalom in nato razvojem *o* > *a*).

Najizrazitejša soglasniška fonetična značilnost zbranih hidronimov je švapanje, tj. razvoj **l* pred zadnjimi samoglasniki (*a*, *o*, *u*) v *v* oz. *u̯* (*Bváta*, *Bvátce*, *Mváka*, *Mačívo*, *Vúže*), tako nastala skupina *-u̯a-* se je lahko asimilirala v *-a-* (*Máčca*, *Makè*, *U Mák*), lahko pa je prišlo do narečne metateze *-mu̯-* > *-u̯m-* (*Za Umáko*); skupina *u̯u-* se je nato lahko asimilirala v *u-* (*Úžce*).

V izbranih hidronimih so opazne tudi nekatere druge narečne soglasniške spremembe, med drugim narečno mehčanje mehkonebnikov – tako se npr. v rateškem krajevnem govoru soglasnik *k* pred sprednjimi samoglasniki palatalizira v *tj* (*Mvátje*, tj. *mlake*, Imn).

V nekaterih gorenjskih krajevnih govorih se je izglasni *-u* v končnici mestnika ednine samostalnikov in pridevnikov moškega spola razvil v *-o* (prim. Logar 1996: 179),[9] kar je izkazano tudi v predložnem hidronimu *Na Bájərjo* in mestniku drugih imen (*na Mačívo*, *u Dovjákovmo Jezêrc*, *u Pstôtarjovmo Jezêrc*). V istih govorih se je izglasni *-i* v končnici dajalnika in mestnika ednine samostalnikov ženskega spola razvil v *-e* (*u Séncav mváke*).

2.2 Lastna imena vodnih tokov

»Iz početnih *roj*, *vodic*, *virov*, ki se pomičejo po svoji težini vedno v smeri najmanjše odpornosti navzdol in se polagoma stekajo drug v drugega, se nabira vedno večja *voda*: *potoček*, *potok*, *rečica*, *reka* in naposled *veletok*« (Badjura 1953: 236). Med zbranimi hidronimi so bila za to raziskavo izbrana imena manjših vodnih tokov, predvsem potokov.

2.2.1 SLA V564 'potok'

Na Gorenjskem po vprašalnici za SLA zbrano gradivo za pomen 'potok' izkazuje naslednja poimenovanja:

potok < **potok-ъ* ← **po-teťi* 'teči naprej' ← **teťi* 'teči'
studenec < **stud-e-n-ьc-ь* ← **stud-e-n-ъ* 'mrzel', kar je sorodno s **stud-ъ* 'mraz, hlad', **stud-i-ti* 'delati mrzlo, hladno'
voda < **vod-a* 'voda'
graben < **(grabn)-ъ* ← nem. *Graben* 'jarek'
grapa < **(grap)-a* ← stvnem. *grabo*, srvnem. *grabe* 'jarek'

[8] V mestniku ednine se je v gorenjskih (in kranjskogorskih) govorih posplošila končnica dajalnika ednine.
[9] Izglasni *-o* je nastal iz *-ə*, v katerega je oslabel *-u*, in sicer po labializaciji ob *m* v pridevniški končnici *-emu*, kar se je nato posplošilo še na samostalniške končnice dajalnika in mestnika ednine samostalnikov moškega in srednjega spola.

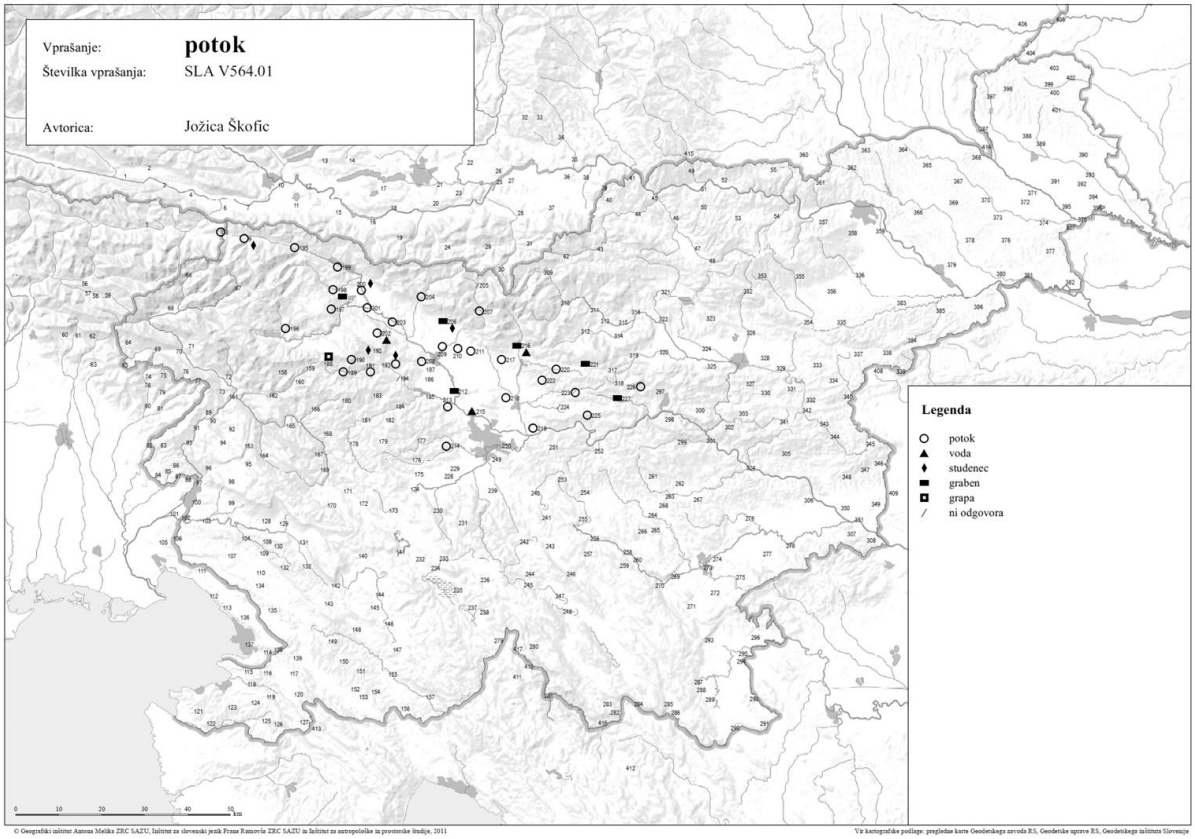

Slika 4: V564 ‘potok’ v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa*

2.2.1.1 Hidronimi

V projektu FLU-LED so bila na Gorenjskem zapisana naslednja lastna imena za manjše v strugi tekoče vode:

Kraj	**Narečni hidronim**	**Poknjiženi hidronim**	**Kje?**	**Kam?**	**Od kod?**
Lom pod Storžičem	*Pôtok*	Potok	*u Potók*	*na Pôtok*	*s Potóka*
Senično	*Pôtok*	Potok	*u Potók*	*u Pôtok*	*s Potóka*
Podkoren	*Pôtak*	Potok	*u Patóko*	*u Pôtak*	*s Patóka*
Dovje	*Pôtak*	Potok	*u Potóko*	*u Pôtak*	*s Potóka*
Gozd	*Bév pôtak*	Beli potok	*u Bévmo patóko*	*u Bév pôtak*	*z Bévga patóka*
Rateče	*Bév pôtak*	Beli potok	*u Bélem patóce*	*u Bév pôtak*	*z Bévga patóka*
Podljubelj	*Bév pôtok* / *Tomínčov grábən*	Beli potok / Tominčev graben	*u Bévmo potók* / *Tomínčovmo grábnə*	*u Bév pôtok* / *u Tomínčov grábən*	*z Bélga potóka* / *s Tomínčovga grábna*
Gozd	*Čə́rən pôtak*	Črni potok	*u Čə́rənmo patóko*	*u Čə́rən pôtak*	*s Čə́rənga patóka*
Podljubelj	*Dobrínov pôtok*	Dobrinov potok	*u Dobrínovmo potók*	*u Dobrínov pôtok*	*z Dobrínovga potóka*
Lom pod Storžičem	*Globôk pôtok*	Globoki potok	*u Globôkmo potók*	*u Globôk pôtok*	*s Globôkga potóka*
Lom pod Storžičem	*Hríbarjov pôtok*	Hribarjev potok	*u Hríbarjovmo potók*	*u Hríbarjov pôtok*	*s Hríbarjovga potóka*
Dovje	*Húd pôtak*	Hudi potok	*na Húdmo potóko*	*na Húd pôtak*	*s Húdga potóka*

Rateče	*Mókər pôtak*	Mokri potok		*u Mókər pôtak*	*z Môkərga patóka*
Leše	*Palóvšk pôtok / Opáta*	Paloviški potok / Lopata	*na Opát*	*na Opáto*	*z Opáte*
Rateče	*Rájnsk pôtak*	Rajnski potok		*u Rájnsk pôtak*	*z Rájnskga patóka*
Plavški Rovt	*Rátən pôtok*	Ratni potok	*u Rátənmo potóko*		
Dovje	*Rdéč pôtok*	Rdeči potok			
Dovje	*Sálbergərjov pôtak*	Salbergerjev potok	*u Sálbergərjovmo potóko*	*u Sálbergərjov pôtak*	*s Sálbergərjovga potóka*
Senično	*Súš pôtok*	Suhi potok	*u Súšmo potók*	*u Súš pôtok*	*s Súšga potóka*
Gozd	*Súh pôtak*	Suhi potok	*u Súhmo patóko*	*u Súh pôtak*	*s Súhga patóka*
Plavški Rovt	*Svobôdən pôtok*	Svobodni potok	*u Svobôdənmo potóko*		
Lom pod Storžičem	*Zál pôtok*	Zali potok	*u Zálmo potók*	*u Zál pôtok*	*z Zálga potóka*
Senično	*Grábən*	Graben			
Planina pod Golico	*Ta Bév grábən*	Beli graben	*u Ta Bévmo grábno*		
Gozd	*Bév grábən*	Beli graben	*na Bévmo grábno*	*čez Bév grábən*	*z Bévga grábna*
Podkoren	*Bólcav grábən*	Boljcev graben	*u Bólcavmo grábən*	*u Bólcav grábən*	*z Bólcavga grábna*
Plavški Rovt	*Čmášk grábən*	Čmaški graben	*u Čmáškmo grábno*		
Jesenice	*Čópov grábən*	Čopov graben		*skoz Čópov grábən*	*od Čópovga grábna*
Podkoren	*Čôšəljnav grábən*	Čošeljnov graben			
Planina pod Golico	*Ta Čárən grábən*	Črni graben	*u Ta Čárənmo grábno*		
Podljubelj	*Gébnov grábən*	Gebnov graben	*u Gébnovmo grábnə*	*u Gébnov grábən*	*z Gébnovga grábna*
Gozd	*Gərmádən grábən*	Grmadni graben	*u Gərmádənmo grábno*	*u Gərmádən grábən*	*z Gərmádənga grábna*
Podkoren	*Hríbravsk grábən*	Hribrovski graben			
Podkoren	*Jóžkav grábən*	Jožkov graben			
Dovje	*Kámərčən grábən*	Kamričin graben			
Podkoren	*Klemúcav grábən*	Klemucev graben	*u Klemúcavmo grábno*	*u Klemúcav grábən*	*s Klemúcavga grábna*
Gozd	*Kvádnekov grábən / Kvádnjekav grábən*	Kvadnjekov graben	*u Kvádnekovmo grábno / u Kvádnjekavmo grábno*	*u Kvádnekov grábən / u Kvádnjekav grábən*	*s Kvádnekovga grábna /s Kvádnjekavga grábna*
Rateče	*Mínarjov grábən*	Minarjev graben		*u Mínarjov grábən*	
Potoki	*Mlínov grábən*	Mlinov graben	*pər Mlínovmo grábno*	*u Mlínov grábən*	*Mlínovga grábna*
Podkoren	*Pečárjav grábən*	Pečarjev graben			

Podkoren	*Píšən grábən*	Pišen graben	*u Píšənmo grábno*	*u Píšən grábən*	*s Píšənga grábna*
Podljubelj	*Potóčnikov grábən*	Potočnikov graben	*u Potóčnikovmo grábnə*	*u Potóčnikov grábən*	*s Potóčnikovga grábna*
Potoki	*Potóšk grábən*	Potoški graben			
Dovje	*Púcov grábən*	Pucev graben			
Kranjska Gora	*Sívcav grábən*	Sivcev graben	*u Sívcavmo grábno*	*u Sívcav grábən*	*s Sívcavga grábna*
Podkoren	*Skúbrav grábən*	Skubrov graben			
Dovje	*Súh grábən*	Suhi graben			
Potoki	*Štúmfarjov grábən*	Štumfarjev graben		*u Štúmfarjov grábən*	*s Štúmfarjovga grábna*
Kranjska Gora	*Tófav grábən*	Tofov graben	*u Tófavmo grábno*	*u Tófav grábən*	*s Tófavga grábna*
Planina pod Golico	*Tónčov grábən*	Tončev graben	*u Tónčovmo grábno*		
Leše	*Vádišk grábən*	Vadiški graben	*u Vádiškmo grábnə*	*u Vádišk grábən*	*z Vádiškga grábna*
Podljubelj	*Štéfanov grábən*	Štefanov graben	*u Štéfanovmo grábnə*	*u Štéfanov grábən*	*s Štéfanovga grábna*
Rateče	*Čə́rne vôde*	Črne vode	*pər Čə́rnəh vôdah*	*u Čə́rne vôde*	*s Čə́rnəh vôd*
Javorniški Rovt	*Dôbra vôda*	Dobra voda	*pər Dôbər vôd*	*h Dôbər vodé*	*od Dôbre vodé*
Kranjska Gora	*Rójca*	Rojica	*u Rójce*	*u Rójca*	*z Rójce*
Kranjska Gora	*Strúg*	Strug	*u Strúgo*	*u Strúg*	*s Strúga*
Lom pod Storžičem	*Studênc*	Studenec	*pər Studênc*	*h Studênc*	*s Studênca*

Preglednica 3: Narečna lastna imena potokov

V zbranih lastnih imenih so se polastnoimenili apelativi *potok*, *graben*, *studenec* in *voda*, pa tudi *strug* in *rojica*:

strug < **strug-ъ*
rojica < **(roj)-ic-a* ← furl. *roja* ‘odvodni kanal’

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) apelativ *potok* pojasnjuje s pomensko razlago ‘manjša, v strugi tekoča voda’, *Geografski terminološki slovar* pa kot ‘v manjši in krajši strugi tekoča voda’, *graben* je ‘jarek’ oz. ‘grapa, tj. jarek, ki ga je strmo v breg naredila voda’, *roja* je ‘plitva, ozka struga, po kateri včasih teče voda’, *strug* pa ‘strm gorski žleb’; apelativ *voda* je pojasnjen kot ‘naravna prozorna tekočina brez barve, vonja in okusa’ oz. ‘ta tekočina kot reka, jezero, morje’ ([…] stoječe vode: naravne vode v kotanjah, vdolbinah, zlasti velikih; tekoče vode: naravne vode, ki tečejo zaradi višinske razlike […]).

Badjura navedene oblike tekočih voda pojasnjuje takole: »*Roje* so [...] najmanjše vodíce ali njih tokave [...]« (Badjura 1953: 216). »Iz *rojic*, *roj*, nastanejo po daljšem izpiranju, trganju vode vidnejši razgrebi, izritine: *žlebiči*, *grapice*, *grape* in *strugi*. [...] Ljudski tlopisni izraz *strug* [...] je prav poseben goropisni pojem, odbran le za ozko izprane, toda res prav strme gorske *grape*, *žlebe*, ki držé skoraj od vrha gore oziroma

grebena, hrbta naravnost navzdol« (Badjura 1953: 218).[10] »*Grapa* je čisto navaden, zanikrn naravni razgreb, bolj ali manj divji, položno ali strmo viseči *graben*, ki ga stanovitna ali nestanovitna voda izjé, izpere, izrije, razdere, razkoplje [...]« (Badjura 1953: 217).

2.2.1.2 Jezikoslovna analiza zbranih narečnih hidronimov

V zbranem gradivu projekta FLU-LED so lastna imena tekočih voda večinoma zapisana v imenovalniku ednine (*Pôtok*, *Pôtak*, *Grábən*, *Rójca*, *Strúg*, *Studênc*). Lastna imena tekočih voda so pogosto samostalniške besedne zveze s kakovostnim (*Dôbra vôda*, *Bév pôtak*, *Čárən pôtak*, *Rdéč pôtok*, *Húd pôtak*, *Globôk pôtok*, *Mókər pôtak*, *Súh pôtak*, *Svobôdən pôtok*, *Zál pôtok* – lahko tudi z določnim členom *ta*: *Ta Bév grábən*, *Ta Čárən grábən*), svojilnim (*Tomínčov grábən*, *Dobrínov pôtok*, *Hríbarjov pôtok*, *Sálbergərjov pôtak*, *Bólcav grábən*, *Čópov grábən*, *Čôšəljnav grábən*, *Gébnov grábən*, *Jóžkav grábən*, *Klemúcav grábən*, *Kvádnjekav grábən*, *Mínarjov grábən*, *Mlínov grábən*, *Pečárjav grábən*, *Potóčnikov grábən*, *Púcov grábən*, *Skúbrav grábən*, *Štúmfarjov grábən*, *Tófav grábən*, *Štéfanov grábən*) ali vrstnim pridevniškim prilastkom (*Palóvšk pôtok*, *Rájnsk pôtak*, *Rátən pôtok*, *Čmášk grábən*, *Gərmádən grábən*, *Hríbravsk grábən*, *Píšən grábən*, *Potóšk grábən*, *Vádišk grábən*) ob samostalniškem jedru v ednini. Svojilni pridevniki v teh večbesednih lastnih imenih se večinoma nanašajo na kako hišno ime (ker gre za lokacijo poimenovanega objekta na neki posesti). Vrstni pridevniki v teh imenih pa večinoma označujejo položaj oz. smer toka voda in se nanašajo na druga ledinska ali naselbinska lastna imena. Lastna imena s samostalniškim jedrom v množini so redka (*Čárne vôde*).

Tudi v teh hidronimih je izkazana močna narečna oslabitev in onemitev kratkih samoglasnikov. Pogosta je zlasti onemitev nenaglašenega *i* v samostalniški priponi *-ica* (*Rójca*) ali končnici mestnika ednine samostalnikov in pridevnikov ednine ženskega spola (*pər Dôbər vôd*). Onemi tudi izglasni *-i* v končnici določne oblike kakovostnega pridevnika ednine moškega spola (*Bév pôtok*, *Čárən pôtak*, *Súš pôtok* itd.) ter vrstnega pridevnika na *-ski*, *-ški* (*Čmášk grábən*, *Hríbravsk grábən* itd.) in *-ni* (*Gərmádən grábən*). Oslabi (*u* […] *grábnə*) ali onemi lahko tudi izglasni *-u* v mestniku ednine samostalnikov moškega spola (*u Potók*, *pər Studênc*). V večini obravnavanih krajevnih govorov se je izglasni *-u* v končnici mestnika ednine pridevnikov moškega spola razvil v *-o* (*u Súšmo potók*, *u Bólcavmo grábən*), iz pridevniškega prilastka se je končnica *-o* lahko posplošila tudi v mestnik (in dajalnik) samostalnikov (*u Súhmo patóko*, *u Svobôdənmo potóko*, *na Bévmo grábno*). V istih govorih se je izglasni *-i* v končnici dajalnika in mestnika ednine samostalnikov ženskega spola razvil v *-e* (*u Séncav mváke*). Onemi tudi ponaglasni *-e-* (< **ě*) v pridevniških končnicah *-emu* (*u Globôkmo potók*, *u Zálmo potók*) in *-ega* (*z Dobrínovga potóka*, *s Štéfanovga grábna* itd.).

Akanje v ziljskem govoru Rateč in v kranjskogorskem podnarečju je opazno tudi v teh hidronimih (*Pôtak*, *Hríbravsk grábən*), posebno tudi v pridevniški priponi *-ov* (*Sívcav grábən*, *Tófav grábən*).

[10] »Struga [...] kot najnavadnejše skupno ime za večje vodne tokave, žlebine, po katerih se pretaka stanovitna ali nestanovitna voda potokov in rek. [...] Za take [manjše hudournike] kakor sploh vse struge je značilna potoška tokava, ne pa globoko izjedena, zarita kakor pri koritih [...]« (Badjura 1953: 226).

Obravnavani govori ne poznajo preglasa *o* > *e* za mehkimi soglasniki (*Hríbarjov pôtok*, *Mínarjov grábən*, *Pečárjav grábən*, *Sívcav grábən*, *Štúmfarjov grábən*, *Tónčov grábən*).

V izbranih hidronimih so opazne tudi nekatere druge narečne soglasniške spremembe, med drugim narečno mehčanje mehkonebnikov *h* > *š* (*Súš pôtok*, *s Súšga potóka*), *k* > *c* (*u Bélem patóce*).

V kranjskogorskem podnarečju je ohranjen mehki izgovor *lj* (*Čôšəljnav grábən*) in *nj* (*Kvádnjekav grábən*).

2.2.2 SLA V583 'slap'

»[...] vode, kjer se vodni tok kar nenadno curkoma ali pramenoma naravnost navzdol prevali, preliva ali skoči ter se takó voda oziroma njena sila ubíje, [...] označujemo lahko s skupnim imenom *slapóvje*. Ta široki vodopisni pojem zajema prav raznotere naravne in umetne podobe, ki jim je vzdela ljudska domišljija razne izraze in posebna imena. Najbolj znana so tale: *boben*, *jez*, *prag*, *skakič*, *slap(je)*, *sópot*, *šum*, *šumič*, *šumečèk*, *šumélec*, *šumélišče*, *šumník*« (Badjura 1953: 240).

Na Gorenjskem zbrano gradivo po vprašalnici za SLA za pomen 'slap' izkazuje samo poimenovanje *slap*:

slap < **solp*-ъ *'tok, sunek'

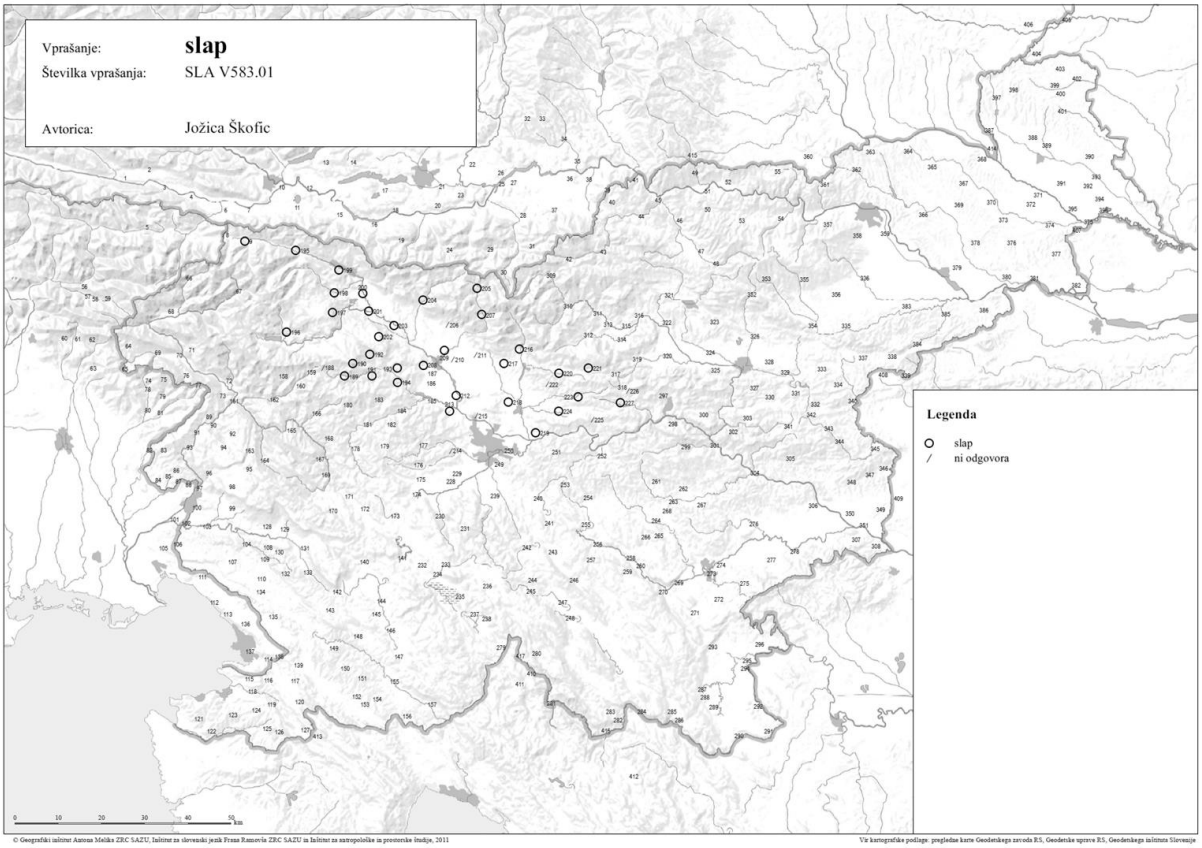

Slika 5: V583 'slap' v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa*

2.2.2.1 Hidronimi

V projektu FLU-LED so bila na Gorenjskem zapisana naslednja lastna imena za slapove:

Kraj	Narečni hidronim	Poknjiženi hidronim	Kje?	Kam?	Od kod?
Gozd	*Skačníkə*	Skočniki	*na Skačníkəh*	*na Skačníke*	*s Skačníkov*
Blejska Dobrava	*Sváp*	Slap			
Dovje	*Bvážejov sváp*	Bvažejev slap	*u Bvážejovmo svápo*	*u Bvážejov sváp*	*z Bvážejovga svápa*
Podljubelj	*Tomínčov sváp*	Tominčev slap	*pər Tomínčovmo svápə*	*na Tomínčov sváp*	*od Tomínčovga svapú*
Gozd	*Ta Garénj sváp*	Gorenji slap	*pər Ta garénjmo svápo*	*k Ta garénjmo svápo*	*ad Ta garénjga svápa*
Gozd	*Spódənj sváp*	Spodnji slap	*pər Spódnjemo svápo*	*h Spódnjemo svápo*	*ad Spódnjega svápa*

Preglednica 4: Narečna lastna imena slapov

V zbranih lastnih imenih sta se torej polastnoimenila apelativa *slap* in *skočnik*:

skočnik < **skoč-ьn-ik-ъ* ← **skoč-it-i* ← **skok-ъ* ‘skok’

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) apelativ *slap* pojasnjuje s pomensko razlago ‘večja količina vode, ki v loku pada z višjega mesta na nižje zaradi navpičnega, strmega zemljišča’, *Geografski terminološki slovar* pa kot ‘večja količina vode, ki v loku pada z višjega mesta na nižje zaradi reliefne stopnje na reki, potoku, pogosto na meji različno odpornih kamnin’, *skočnik* pa je ‘večji kamen, skala v strugi potoka ali reke, ki povzroča brzico, manjši slap’.

Badjura navedeni obliki slapov pojasnjuje takole: »Navadni naravni slap je obče znan, lep prizor manjše ali večje oblike, kjer se nagli ali leni tok nenadoma prekucne, vrže prek skale, gorskega praga, stene naravnost globoko navzdol, pri tem pa se njegova vodna moč ob steni in spodaj v kotlu – ubije« (Badjura 1953: 242), *skočnik* pa je del slapa, tj. »curek ali pramen padajoče vode« (Badjura 1953: 242).

2.2.2.2 Jezikoslovna analiza zbranih narečnih hidronimov

Poimenovanje *slap* se lahko pojavlja kot enobesedno lastno ime v imenovalniku ednine (*Sváp*) ali z vrstnim pridevniškim prilastkom, ki označuje njegovo lego (*Ta Garénj sváp*, *Spódənj sváp*), in sicer z določnim členom *ta* ali brez njega ali s svojilnim pridevniškim prilastkom (*Bvážejov sváp*, *Tomínčov sváp*). Hidronim *Skačníkə* se uporablja le v imenovalniku množine.

Tudi v teh imenih je izkazana onemitev nenaglašenega izglasnega *-i* v končnici vrstnega pridevnika na *-nji* (*Ta Garénj sváp*, *Spódənj sváp*), oslabitev nenaglašenega *i* je izražena v končnici mestnika množine samostalnikov moškega spola *-ih* (*na Skačníkəh*). Izglasni *-u* v končnici dajalnika in tudi mestnika ednine pridevnikov in (posledično) samostalnikov moškega spola se je večinoma razvil v *-o* (*k Ta garénjmo svápo*, *pər Spódnjemo svápo*). Onemi tudi ponaglasni *-e-* (< **ě*) v pridevniških končnicah *-emu* (*pər Ta garénjmo svápo*, *pər Tomínčovmo svápə*) in *-ega* (*z Bvážejovga svápa* itd.).

Akanje v kranjskogorskem podnarečju je opazno tudi v teh hidronimih (*Skačníkə*, *Ta Garénj sváp*).

Obravnavani govori ne poznajo preglasa *o* > *e* za mehkimi soglasniki (*Tomínčov sváp*, *Bvážejov sváp*).

V izbranih hidronimih je opazno tudi švapanje (*Sváp*).

V kranjskogorskem podnarečju je izkazana ohranjenost mehkega izgovora *nj* (*Spódənj*, *Garénj*).

Poimenovanje *slap* se v teh govorih lahko sklanja po **o*-sklanjatvi z nepremičnim naglasnim tipom (Ied. *sváp* – Red. *svápa*) ali po kratki **u*-sklanjatvi s premičnim naglasnim tipom (Ied. *sváp* – Red. *svapú*).

2.3 Lastna imena vodnih virov

»*Vir* je prav preprosti izvir(ek) žive vode, *vrelec*, *močilo*, lahko tudi manjši *obrh*, kakor ga je narava sama ustvarila, torej še nikakor urejen *studenec* [...]« (Badjura 1953: 230).

2.3.1 SLA V168A 'studenec'

Na Gorenjskem zbrano gradivo po vprašalnici za SLA za pomen 'studenec' izkazuje poimenovanji *studenec* in *izvir* (prim. Smole–Horvat 2016: 313).

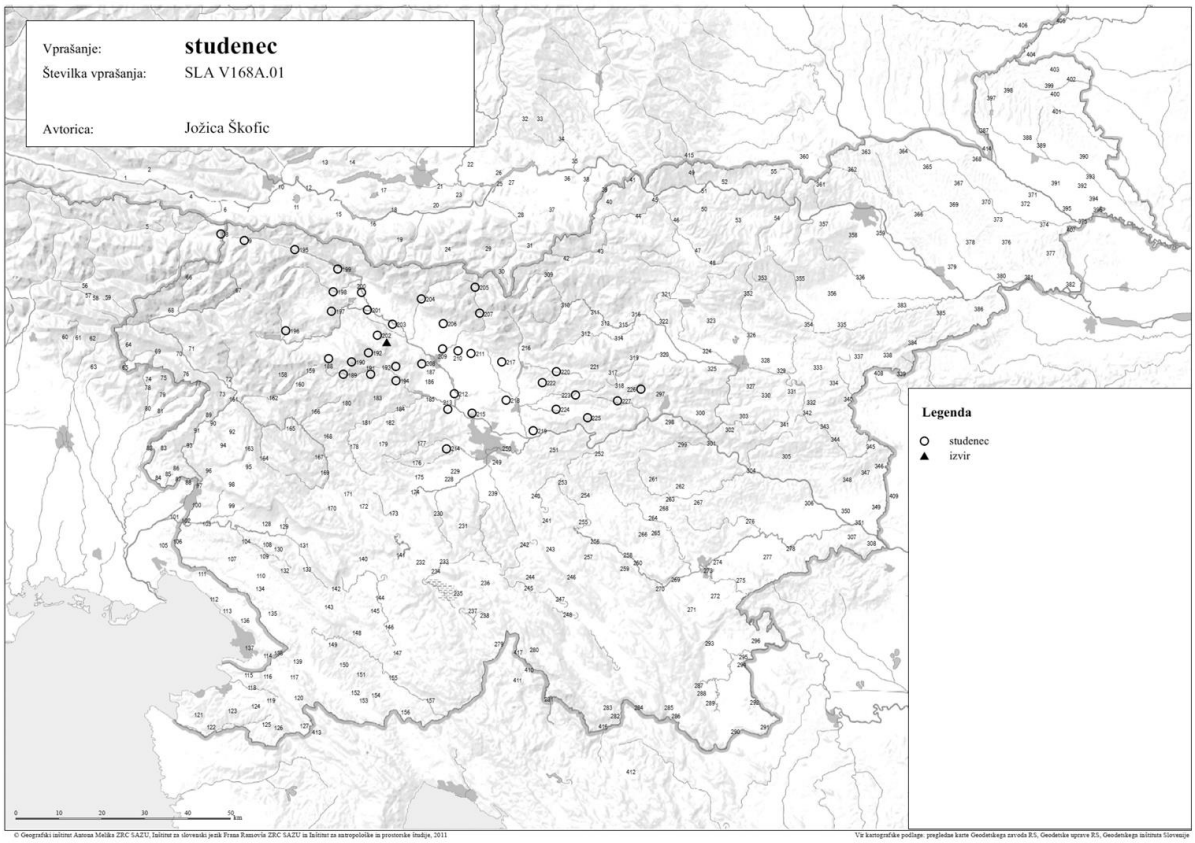

Slika 6: V168A 'studenec' v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa*

studenec < **stud-e-n-ьc-ь* ← **stud-e-n-ъ* 'mrzel'← **stud-ъ* 'mraz, hlad' (**stud-i-ti* 'delati mrzlo, hladno')

izvir < **jьz-vir-ъ* ← **jьz-vir-a-ti* ← **jьz-vьr-ě-ti* ← **jьz-* 'iz' + **vьr-ě-ti* 'vreti' (sorodno je **vir-ъ* 'mesto, kjer je voda nemirna, kjer vre; vrtinec, izvir, tolmun')

2.3.1.1 Hidronimi

V projektu FLU-LED so bila na Gorenjskem zapisana naslednja lastna imena za vodne vire:

Kraj	Narečni hidronim	Poknjiženi hidronim	Kje?	Kam?	Od kod?
Jesenice	*Studênc*	Studenec			
Dovje	*Pər Stedênco*	Pri Studencu			
Dovje	*Bíščkov stedênc*	Biščkov studenec			
Leše	*Cájhnov studênc*	Cajhnov studenec	*pər Cájhnovmu studênc*	*h Cájhnovmu studênc*	*od Cájhnovga studênca*
Leše	*Bzúlnekov studénc*	Bzulnikov studenec	*pər Bzúlnekovmu studênc*	*h Bzúlnekovmu studênc*	*od Bzúlnekovga studênca*
Dovje	*Vápšov stedênc*	Vapšev studenec			
Dovje	*Maríjən stedênc*	Marijin studenec			
Kranjska Gora	*Mačívo*	Močilo	*na Mačívo*	*na Mačívo*	*z Mačíva*
Podljubelj	*Čárna vôda*	Črna voda			
Kranjska Gora	*Čárna vôda*	Črna voda	*pər Čárne vôde*		
Gozd	*Márzva vôda*				
Kranjska Gora	*Bába ščí* / *Péhta ščí*	Baba šči / Pehta šči			

Preglednica 5: Narečna lastna imena izvirov

V zbranih lastnih imenih sta se ob *studencu* polastnoimenila tudi apelativa *voda* in *močilo*:

voda < **vod-a* ‘voda’
močilo < **moč-i-dl-o* ← **moč-i-ti*

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) apelativ *studenec* pojasnjuje s pomensko razlago ‘manjši izvir vode // vodni tok tega izvira’, *močilo* pa kot ‘razmočen kraj, kjer voda izvira iz tal’.

Badjura vodne vire pojasnjuje takole: »*Studenec* [...] je vir žive vode, ki mu je človeška roka curek […] že dovoljkrat nekoliko uredila s kakim lesenim ali kovinastim žlebcem, skorjo, lubjem ali vsaj z drevesnim listom, tako da vodice ni treba šele zajemati iz roje na tleh« (Badjura 1953: 230). »*Močilo* pomeni pri nas vir, vodico, ki moči tla. Lahko je to 1. zdrav, piten studenec, vir, tudi obrh, 2. iz razlitega močila ali zamoka nastaja luža, mlaka za napajanje živine, manjša vodica ali celo potok [...]« (Badjura 1953: 230).

2.3.1.2 Jezikoslovna analiza zbranih narečnih hidronimov

Lastna imena vodnih virov so lahko enobesedna v imenovalniku ednine (*Studênc*, *Mačívo*) ali večbesedna, pri čemer gre lahko za zvezo samostalnika s predlogom (*Pər Stedênco*) ali s pridevniškim prilastkom s svojilno pripono *-ov* (*Bíščkov stedênc*, *Cájhnov studênc*, *Bzúlnekov studénc*, *Vápšov stedênc*) ali *-in* (*Maríjən stedênc*) ali s kakovostnim pridevniškim prilastkom (*Čə́rna vôda*, *Mə́rzva vôda*). Nenavadna in redka je stavčna oblika imena (*Bába ščí* / *Péhta ščí*).

Tudi v teh imenih je izkazano narečno onemevanje in oslabevanje kratkih samoglasnikov, predvsem nenaglašenih, npr. onemitev polglasnika v priponi *-ec* (*Studênc*), oslabitev ponaglasnega *i* v priponi svojilnega pridevnika *-in* (*Maríjən stedên*), oslabitev nenaglašenega *i* je izražena tudi v končnici mestnika množine samostalnikov moškega spola *-ih* (*na Skačníkəh*). Izglasni *-u* v končnici mestnika ednine samostalnikov moškega spola se je v kranjskogorskem podnarečju razvil v *-o* (*Pər Stedênco*, *na Mačívo*), v gorenjskem narečju pa je večinoma onemel (*pər* […] *studênc*, *h* […] *studênc*), medtem ko se je v pridevniku gorenjskih večbesednih imen v mestniku posplošila končnica dajalnika (*h Bzúlnekovmu studênc*, *pər Cájhnovmu studênc*). Onemi tudi ponaglasni *-e-* (< **ě*) v pridevniških končnicah *-emu* (*pər Cájhnovmu studênc* itd.) in *-ega* (*od Cájhnovga studênca* itd.).

Akanje v kranjskogorskem podnarečju je opazno tudi v teh hidronimih (*Mačívo*).

Obravnavani govori ne poznajo preglasa *o* > *e* za mehkimi soglasniki (*Vápšov stedênc*).

V izbranih hidronimih je opazno tudi švapanje (*Mə́rzva vôda*, *Mačívo*).

3 Sklep

Lastna vodna imena so pomemben del slovenskega lastnoimenskega fonda, za njihovo interpretacijo pa je pomembno tako dobro poznavanje narečja, v katerem se lastna imena uporabljajo, kot poznavanje imenoslovnih zakonitosti jezika.

V razpravi so predstavljena izbrana narečna poimenovanja potokov, slapov, studencev in mlak, zbrana v projektu FLU-LED (2011–2014), hidronimi pa so primerjani z narečnimi apelativi, zbranimi v izbranih krajevnih govorih *Slovenskega lingvističnega atlasa* (SLA), tj. V563 *mlaka*, V564 *potok*, V583 *slap*, V168A *studenec*. Primerjalna analiza občnoimenskega in lastnoimenskega narečnega gradiva na vseh jezikovnih ravninah je pokazala, da je v zbranih lastnih imenih ohranjena večina značilnosti narečij, ki se govorijo v tem prostoru (torej gorenjsko narečje, kranjskogorsko podnarečje in ziljsko narečje). Na samoglasniški ravnini je za ta narečja najbolj opazna oslabitev in onemitev nenaglašenih samoglasnikov ter *o*-jevsko akanje v ziljskem narečju in kranjskogorskem podnarečju. Opazna je tudi opustitev preglasa *o* > *e* za palatalom. Najizrazitejša soglasniška fonetična značilnost zbranih hidronimov je švapanje, v hidronimih je opaziti tudi narečno mehčanje mehkonebnikov in narečni razvoj mehkih *ĺ* in *ń*. Med oblikoslovnimi značilnostmi zbranih narečnih imen je v nekaterih gorenjskih krajevnih govorih mogoče opaziti tudi (glasovno pogojeni) razvoj izglasnega *-u* v končnici mestnika ednine samostalnikov in pridevnikov moškega spola v *-o* ter razvoj izglasnega *-i* v končnici dajalnika in mestnika ednine samostalnikov ženskega spola v *-e*.

Primerjava apelativov za izbrane pomene in lastnih imen za posamezne vrste vodnih pojavov kaže, da je nabor poimenovanj v lastnih imenih širši: za *mlako* se tako

v narečjih poleg *mlake*, *mlakuže*, *luže*, *tomfa* in *bajerja* pojavljajo tudi leksemi *jezerce*, *blato*, *blatce*, *mlačica*, *mlakužnica*, *močilo*, *močilnica* in *lužnica*; za *potok* se v narečjih poleg *potoka*, *studenca*, *vode*, *grabna* in *grape* pojavljata tudi leksema *strug* in *rojica*; za *slap* se ob *slapu* pojavlja tudi *skočnik*; za *studenec* pa ob *studencu* in *izviru* tudi *voda* in *močilo*.

S širšim zajemom imenskega gradiva bi bilo mogoče določiti tudi areale posameznih jezikovnih pojavov in s tem razširjenost različic obravnavanih narečij.

Viri in literatura

Badjura, Rudolf, 1953: *Ljudska geografija*. Terensko izrazoslovje. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Benedik, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA*). Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU)

Bezlaj, France, 1956: *Slovenska vodna imena*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 9.

Čop, Dušan, 1983: *Imenoslovje Zgornjesavskih dolin*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.

Čop, Dušan, 2002: Gorska, terenska (ledinska) in vodna imena v Sloveniji. *Jezikoslovni zapiski* 8.2: 93–108.

FLU-LED, *Kulturni portal ledinskih in hišnih imen*/*Kulturportal der Flur- und Hausnamen*. Dostopno na: http://fluled.szi.at/ (14. 2. 2020).

Gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*. Arhiv Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

Greul, Albrecht, 1996: Gewässernamen: Morphologie, Benennungsmotive, Schichten'. V: *Namenforschung/Name Studies/Les noms propres. Ein internationals Handbuch zur Onomastik/International Handbook of Onomastics/Manuel international d'onomastique,* vol. 2. Ur. E. Eichler idr. Berlin/New York: de Gruyter. 1534–9

Klinar, Klemen, Jožica Škofic, Matej Šekli in Martina Piko-Rustia, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen: projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija-Avstrija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej.

Logar, Tine, 1981: Govor Repenj – Kopitarjevega rojstnega kraja. *SSJLK* 17. 129–141. (V: Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. (Ur.: Kenda–Jež, Karmen.) Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996. 173–179.)

Pikon, Janez, 2015: Ojstrovica. *Gore-ljudje*. Dostopno na: https://www.gore-ljudje.net/novosti/122598/ (14. 2. 2020).

Smole, Vera in Mojca Horvat, 2016: V168A.01 studenec. Karta in komentar 2/69. *Slovenski lingvistični atlas 2 – Kmetija*. Ljubljana: Založba ZRC.

Snoj, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.

Stranberg, Svante, 2018: River names. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Ur. C. Hough. Oxford: Oxford University press. 104–114.

Škofic, Jožica, Januška Gostenčnik, Mojca Kumin Horvat, Tjaša Jakop, Karmen Kenda-Jež, Vlado Nartnik, Vera Smole, Matej Šekli, Danila Zuljan Kumar in Vito Hazler, 2016: *Slovenski lingvistični atlas*. *2*, *Kmetija*. 1 Atlas (= SLA 2.1), 2 Komentarji (= SLA 2.2). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Škrabčevi dnevi 11
Študentski prispevek
Str.: 122–136

PRIMERJALNA ŠTUDIJA O BESEDOTVORJU IN MORFOLOŠKEM PROCESIRANJU BESEDOTVORNIH PRIPON PRI ENOJEZIČNIH ITALIJANSKIH IN DVOJEZIČNIH SLOVENSKO-ITALIJANSKIH GOVORCIH

ROBERTA CHISSICH
Kognitivna znanost, Pedagoška fakulteta/Filozofska fakulteta/Fakulteta za računalništvo in informatiko/Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

Študija raziskuje implicitno znanje enojezičnih italijanskih govorcev ter dvojezičnih italijansko-slovenskih govorcev o obstoječih in neobstoječih kombinacijah besedotvornih pripon. V prvi fazi smo s 34 enojezičnimi govorci italijanščine izvedli eksperiment z nalogo presojanja obstoja priponskega zaporedja. Na osnovi študije s slovenskimi govorci, predstavljene v Medvešek & Manova (2017), smo v eksperimentu uporabili 30 obstoječih in 30 neobstoječih kombinacij pripon. Pričakovali smo, da bodo italijansko govoreči udeleženci intuitivno vedeli, ali določeno zaporedje pripon obstaja. Izkazalo se je, da so res bolje prepoznali obstoječe produktivne kombinacije, in sicer uspešneje kot obstoječe neproduktivne (87,8 % proti 83,5 %) in kot neobstoječe (85,6 % proti 78 %). V drugi fazi smo isto nalogo izvedli še s 30 dvojezičnimi slovensko-italijanskimi udeleženci, ki živijo v Italiji. Za te pričakujemo, da bodo manj uspešni v prepoznavanju produktivnih priponskih zaporedij zaradi manj aktivne rabe italijanščine.

Ključne besede: morfološka dekompozicija, besedotvorna pripona, dvojezičnost, italijanščina L1, italijanščina L2

1 Uvod

Študija raziskuje procesiranje besedotvornih pripon pri eno- in dvojezičnih italijanskih govorcih. Da bi lahko obravnavali prepoznavanje jezikovnih struktur, ki so manjše od besed, npr. prepoznavanje obrazilnih morfemov ali njihovih kombinacij, moramo domnevati, da lahko besede razgradimo na manjše dele. Predpostavljati moramo torej morfološko dekompozicijo, tj. proces razgradnje besede na (potencialne) morfeme.

Svoje hipoteze smo zasnovali na dveh osnovnih predpostavkah. Naša prva predpostavka je bila, da lahko besede morfološko razgradimo, npr. na koren in dve besedotvorni priponi. Na osnovi tega bomo zapisali zaporedje pripon kot binarne kombinacije tipa SUFF1-SUFF2. Kot je razvidno iz primera, jih tako imenujemo zaradi

njihovega položaja glede na korenski morfem: SUFF1 je besedotvorna pripona, ki je bližje korenu. Poimenovanje 'SUFF' izhaja iz angleškega termina *suffix* (pripona) (Manova 2011, 2015). V primeru italijanske besede *vitalità* je SUFF1 pripona *-al-*, SUFF 2 pa pripona *-ità*:

(1) *vit-* *al-* *ità* (italijanščina)
koren + SUFF1 + SUFF2
'vitalnost'

Druga predpostavka je bila, da se vse pripone, čeprav so v različnih jezikih organizirane na različne načine, obnašajo na točno določen oziroma na predvidljiv način (Bagasheva in Manova 2013; Manova 2011, 2015; Manova in Talamo 2015). To pomeni, da je pripona neproduktivna, če lahko s SUFF1 izpeljemo samo en določen SUFF2 znotraj glavne leksikalne kategorije (samostalnik, pridevnik, glagol); produktivna pa je, če s SUFF1 izpeljemo več SUFF2, od katerih je sicer le eden glavni, ker se iz njega izpelje večino besed.

V primeru (2) imamo pripono *-an-*, ki ob glagolskih korenih dopušča zgolj pripono *-izz-*, zaradi česar jo v teh primerih razumemo kot neproduktivno:

(2) *americ-* *an-* *izz-* *are* (italijanščina)
koren + SUFF 1 + SUFF 2 (V) + oblikotvoren morfem za glagole
'poameričaniti'

Primera (3) in (4) sta primera predvidljive pripone ob samostalniških korenih. V tem primeru pripona *-an-* dopušča bodisi produktivno pripono *-ism(o)* bodisi neproduktivno pripono *-ità,* zaradi česar jo v teh primerih razumemo kot previdljivo.

(3) *urb-* *an-* *ism-* *o* (italijanščina)
koren + SUFF 1 + SUFF 2 (N) + oblikotvoren morfem za ednino
'urbanizem' (produktivna kombinacija)

(4) *ital-* *ian-* *ità* (italijanščina)
koren + SUFF 1 + SUFF 2 (N)
'italijanskost' (neproduktivna kombinacija)

1.1 Okvirni problem

V raziskavi nas je zanimalo, ali imajo govorci implicitno znanje o mogočih in nemogočih zaporedjih priponskih obrazil. Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, moramo uvesti pojem mentalnega slovarja (angl. *mental lexicon*). Kot so namreč že nakazale predhodne študije v drugih jezikih (Brzoza in Manova 2015; Medvešek in Manova, 2017; Manova 2015a), smo tudi v tej študiji pričakovali, da bodo imeli italijanski enojezični govorci v primerjavi z večjezičnimi govorci bistveno boljše znanje o tem, ali določeno zaporedje pripon obstaja. Če bi ta napoved držala, bo razlika med eno- in dvojezičnimi govorci potencialna motivacija za pričakovane razlike.

Osrednje vprašanje je pomembno za naše razumevanje kognitivnega procesiranja jezika, študije so namreč pokazale, da informacije, ki so potrebne za obdelavo jezika, tj. besed in njihove rabe, shranimo v mentalni slovar, medtem ko je to, kako besede shranimo, še vedno predmet raziskovanja. Del jezikoslovcev meni (Rosch 1975; Rosch in Mervis 1975; Collins in Loftus 1975; Bock in Levelt 1994), da so v slovarju shranjene

»cele besede«, njihove posamezne sestavine (npr. pripone) pa ne. Drugi del jezikoslovcev, ki se zavzema za morfološko dekompozicijo, trdi obratno. Tako Manova in Brzoza (2015) trdita, da morajo biti v mentalnemu slovarju tudi kombinacije pripon predstavljene kot neodvisne morfološke strukture. Iz tega sledi, da lahko produktivne kombinacije pripon govorci usvajajo kot neodvisne morfološke strukture (torej naj bi jih hitreje prepoznali), medtem ko naj bi se neproduktivne kombinacije usvajale kot celotne besede. Ker v študiji, predstavljeni v tem prispevku, nismo merili odzivnega časa, te domneve sicer nismo mogli preveriti, vendar smo predvidevali, da bi osebki zaradi učinka pogostosti uspešneje prepoznale visoko frekvenčne kombinacije.

V študiji smo se osredotočili na razlikovanje med produktivnimi – tistimi, ki omogočajo izpeljavo več kot 10 besed – in neproduktivnimi kombinacijami pripon, tj. tistimi z manj kot 10 izpeljankami (Manova in Talamo 2015; Manova 2015). Pričakovali smo namreč, da bo učinek pogostosti eden izmed glavnih faktorjev pri razliki med uspešnostjo med eno- in dvojezičnimi govorci. Predpostavili smo namreč, da naj bi govorci shranili produktivna zaporedja kot kombinacije v mentalnem slovarju; tj. da bi jih hitreje in točneje (tj. z manj napakami) prepoznali kot neproduktivne, ki naj bi jih shranili kot cele besede. V drugem delu študije nas je zanimalo, ali imajo tudi dvojezični udeleženci – ki jih obravnavamo kot posebne italijanske govorce – zanesljive intuicije o italijanskem besedotvorju in ali je to implicitno znanje primerljivo z enojezičnimi govorci. Ta del raziskave še poteka, vendar menimo, da je aktivna raba jezika lahko ključni dejavnik za prepoznavanje obstoječih in neobstoječih kombinacij.

Podobno kot psiholingvistični eksperimenti, ki jih opisujejo Brzoza in Manova (2015) ter Medvešek in Manova (2017), je tudi ta študija uporabila okvirna teoretična načela in predpostavke kognitivne slovnice (Langacker 1987; Taylor 2002), kognitivne nevroznanosti (Mestres-Misse idr. 2010) in naravne morfologije (Dressler idr. 1987; Dressler 2005).

Za eksperiment smo izbrali v Italiji živeče osebe, med katerimi so bili enojezični govorci italijanščine in dvojezični pripadniki slovenske manjšine v Trstu, ki jim je slovenščina materni jezik, italijanščina pa drugi jezik.

2 Cilji in hipoteze

Cilj študije je izvedba psiholingvističnega eksperimenta, ki raziskuje, ali imajo italijanski govorci implicitno znanje o strukturi italijanskih besed oziroma če podzavestno prepoznajo dele besed, kar je odvisno od shranjevanja teh besed v mentalnem slovarju. Skladno s prejšnjimi študijami (Brzoza in Manova 2015; Medvešek in Manova 2017) smo domnevali, da bodo tako enojezični udeleženci kot dvojezični uspešneje razlikovali med obstoječimi (tj. izpričanimi) in neobstoječimi (tj. neizpričanimi) priponskimi zaporedji in med obstoječimi produktivnimi in neproduktivnimi zaporedji. Ob tem pa smo pričakovali, da bodo pri prepoznavanju obstoječih priponskih zaporedij in obstoječih produktivnih zaporedij enojezični udeleženci uspešnejši kot dvojezični udeleženci; še posebej v primeru, da imamo te shranjene v razstavljeni obliki. Domnevali smo torej, da bosta obe skupini udeležencev prepoznavali produktivna priponska zaporedja bolje kot neproduktivna, saj naj bi produktivne kombinacije po predpostavki o dekompoziciji shranili kot neodvisna zaporedja dveh pripon. Pri enojezičnih govorcih sta bili hipotezi tudi že potrjeni.

3 Metoda

Študija je temeljila na predhodnih raziskavah (Brzoza in Manova 2015; Medvešek in Manova 2017), ki so bile prilagojene italijanskemu jeziku, zato je bila najprej posodobljena tabela italijanskih pripon (Talamo in Manova, 2015), nato pa so bile za potrebe preizkusa pripravljene kombinacije pripon (Priloga II). V eksperimentu o prepoznavanju besedotvornih kombinacij SUFF1-SUFF2 smo uporabili nalogo presojanja obstoja priponskega zaporedja, v kateri so se morali udeleženci hitro odločiti, ali kombinacija pripon obstaja ali ne, nismo pa merili odzivnega časa. Udeleženci so se morali čim hitreje in čim natančneje odločiti, ali je vsaka od 60 kombinacij pripon obstoječa ali neobstoječa (Priloga II). Pred začetkom testa so udeleženci dobili poskusni seznam z desetimi dodatnimi kombinacijami (ki jih v testu nismo uporabili). Poskusni del je bil opravljen zato, da smo se lahko prepričali, da so vsi udeleženci razumeli nalogo. Po poskusnem delu so imeli udeleženci 10 minut časa, da so opravili testno nalogo. Testiranje je potekalo v tišini in pod nadzorom. Po testu so udeleženci izpolnili še anketo z demografskimi vprašanji. Uporabili smo enak postopek v obeh delih eksperimenta.

3.1 Udeleženci

V eksperiment so bili vključeni italijansko govoreči udeleženci. V enojezični fazi eksperimenta je prostovoljno sodelovalo 34 udeležencev. Med temi je bila italijanščina materni jezik (tj. italijanščina je njihov prvi (L1) in prevladujoči jezik) 30 osebkov (17 žensk, 13 moških). Povprečno so bili osebki stari 49 let (M = 48,86; SD = 15,60). Iz tega dela raziskave smo izključili 4 dvojezične govorce (npr. italijansko-albanski ali italijansko-angleški). Vsi udeleženci so govorili vsaj en tuj jezik, večina jih je imela srednješolsko izobrazbo (nižja srednja šola: 7, višja srednja šola: 12, prva stopnja univerze: 4, magisterij: 7) in nihče ni študiral jezikoslovja.

V drugem delu eksperimenta smo testirali 20 slovensko-italijansko dvojezičnih udeležencev, 17 žensk in 3 moške, ki so bili povprečno stari 37 let (M = 37,25; SD = 13,72). Šlo je za pripadnike slovenske manjšine iz Trsta in okolice. Od teh je bilo 11 rojenih govorcev italijanščine, 9 pa se jih je italijanščine naučilo v osnovni šoli. V povprečnem dnevu 7 udeležencev aktivno uporablja italijanščino v več kot 50 % medsebojnih odnosov, 7 v okoli 50 % odnosov, 6 pa v manj kot 50 %. Udeleženci so uporabljali italijanščino v šoli (2/20), za vsakodnevne mestne interakcije (3/20), doma (4/20), na delu (4/20) in s prijatelji (4/20), trije pa so jo uporabljali povsod.

3.2 Priprava jezikovnega gradiva

Gradivo, uporabljeno v eksperimentu, je temeljilo na temeljnih študijah italijanskega jezikoslovja (Gaeta in Ricca 2003; Talamo in Celata 2011), predvsem morfologije, iz katerih smo prevzeli teoretično ozadje za obravnavo italijanskih pripon in posodobitev tabel dvočlenskih priponskih kombinacij (Priloga I). Gradivo je hkrati temeljilo na posodobljenem seznamu kombinacij besedotvornih pripon v italijanščini (Manova in Talamo 2015), ki je bil prirejen in popravljen s pomočjo slovarja *Il grande dizionario della lingua italiana* in spletnih korpusov *derIvaTario* in *La Repubblica*. S tega posodobljenega in prirejenega seznama dvodelnih kombinacij italijanskih pripon tipa SUFF1-SUFF2 smo izbrali 30 obstoječih pripon za izpeljavo samostalnikov,

pridevnikov ali glagolov. Od teh smo izbrali 15 produktivnih in 15 neproduktivnih kombinacij. S pomočjo seznama je bilo ustvarjenih 30 neobstoječih kombinacij (Priloga III). Neobstoječe kombinacije so bile ustvarjene iz obstoječih kombinacij s permutacijo (tj. s spreminjanjem vrstnega reda pripon) ali z manipulacijo glasov. Primera (5) in (6) ponazarjata oba tipa:

(5) *-an- ast- a* (manipulacija)
Manipulacija SUFF1 + SUFF 2 + oblikotvoren morfem za ednino
(obstoječa kombinacija *-anasta*)

(6) *-ezz- evole* (permutacija)
SUFF 2 + SUFF 1
(obstoječa kombinacija *-evolezza*)

Na osnovi slovarja *Il grande dizionario della lingua italiana* smo preverili slovničnost obrazilnih kombinacij oz. njihov obstoj ter izločili primere, v katerih zaporedja niso bile kombinacije pripon, temveč enako zaporedje glasov v korenu.

Število pojavnic izbranih kombinacij SUFF1-SUFF2 je bilo določeno na podlagi slovarja *Il grande dizionario della lingua italiana* in korpusov *derIvaTario* in *La Repubblica*. Gradivo, uporabljeno v eksperimentu, tako sestoji iz 60 naključno razvrščenih kombinacij pripon. Za primere, ko smo eksperiment izvajali z več udeleženci hkrati, smo pripravili še drug seznam, v katerem smo istih 60 kombinacij navedli v obratnem vrstnem redu.

3.4 Analiza podatkov

Pri poskusu smo nadzorovali dve spremenljivki, in sicer: 1) obstoječe in neobstoječe kombinacije in 2) produktivne in neproduktivne kombinacije. Iz prvotne tabele smo za vsakega udeleženca in za vsako besedo zabeležili vsoto napak. To pomeni, 1) kolikokrat je udeleženec napačno označil neobstoječe zaporedje kot obstoječe in obratno oz. 2) kolikokrat je udeleženec napačno prepoznal produktivna zaporedja kot neproduktivna, in obratno. Pri tem smo tudi nadzorovali, katera zaporedja so udeleženci prepoznali slabše. Napačno prepoznana zaporedja pa smo nato razdelili v tri kategorije: neobstoječe, produktivne in neproduktivne kombinacije. Za vsako kategorijo napak smo nadalje izračunali srednje vrednosti in standardne odklone. S pomočjo že navedenih spremenljivk smo obe skupini med sabo primerjali. Za obdelavo podatkov smo izbrali t-test za odvisne in neodvisne vzorce (z Welchovim popravkom).

4 Rezultat

Kot smo že navedli, smo najprej nadzorovali dve spremenljivki, in sicer obstoječe in neobstoječe kombinacije ter produktivne in neproduktivne kombinacije. Iz obstoječih psiholingvističnih študij (Brzoza in Manova, 2015; Medvešek in Manova, 2017) je bilo razvidno, da imajo udeleženci skoraj popolno intuicijo o obstoju kombinacije obrazil. To potrjuje tudi dejstvo, da so v tej študiji enojezični italijanski govorci uspešneje prepoznali obstoječe kombinacije ($M = 4.3$; $SD = 2.85$) kakor pa neobstoječe ($M = 6.6$; $SD = 2.58$), $t(58)=-3.2735$, $p = 0.002$. Povprečja nam povedo, da je vsak udeleženec napačno presodil obstoječa priponska zaporedja vsaj 4-krat, in vsaj 6-krat določil neobstoječa za obstoječa. To je razvidno tudi iz razmerij: 771 pravilnih odgovorov na 900 obstoječih kombinacijah (85,66 %) proti 702 pravilnima odgovoroma za 900

neobstoječih kombinacij (78 %). Podatki se skladajo tudi z našo hipotezo o produktivnih kombinacijah, saj so enojezični italijanski govorci uspešneje prepoznali produktivna zaporedja (M = 1.83; SD = 1.48) kakor pa neproduktivna (M = 2.46; SD = 1.71), $t(29)=6.7507$, $p<0.001$. To je 395 pravilnih odgovorov na 450 obstoječih-produktivnih kombinacijah (87,8 %) proti 376 na 450 obstoječih-neproduktivnih (83,55 %).

Tudi dvojezični udeleženci so uspešneje so prepoznali obstoječe kombinacije (M = 4.95; SD = 2.85) kakor pa neobstoječe kombinacije (M = 7.12; SD = 3.67), $t(23)=-2.264$, $p = 0.0332$. To je 601 pravilnih odgovorov na 720 obstoječih kombinacijah (83,4%) proti 549 na 720 neobstoječih (76,25%). Uspešneje prepoznali produktivne kombinacije (M = 2.125; SD = 1.26) kakor pa neproduktivne (M = 2.83; SD = 2.43), $t(23)=-1.3284$, $p = 0.1971$. To je 309 pravilnih odgovorov na 360 obstoječih kombinacijah (85,83%) proti 292 na 360 neobstoječih (81,11 %). Tudi ti podatki se skladajo z našo hipotezo o uspešnejšem prepoznavanju obstoječih priponskih zaporedij in produktivnih kombinacij, čeprav v tem primeru niso bili statistično relevantni.

Kot je razvidno iz podanih podatkov, lahko pri primerjavi natančnosti enojezičnih in dvojezičnih udeležencev opazimo, da so bili prvi nekoliko boljši pri prepoznavanju obstoječih kombinacij: 85,66 % proti 83,4 %. Bolj uspešni so bili tudi pri prepoznavanju produktivnih kombinacij: 87,8 % proti 85,83 %.

Kaj torej pomenijo ti podatki za naši predpostavki o natančnosti prepoznavanja pripon v povezavi z njihovim obstojem in produktivnostjo? Naša hipoteza je bila, da je dvojezičnost relevanten faktor pri prepoznavanju priponskih zaporedij, zato smo se ob napakah, ki jih je naredil vsak dvojezični udeleženec, vprašali, ali obstaja kakršna koli povezava z dejstvom, da so udeleženci dvojezični govorci. Hkrati nas je zanimalo, kako pomembna je aktivna raba italijanščine, tj. ali je bila dvojezična oseba, ki pozna in vsak dan aktivno uporablja oba jezika – pa čeprav bi to pomenilo, da uporablja italijanščino v manjši meri od enojezičnih udeležencev – pri nalogi manj natančna. Zato smo vprašalniku dodali razpredelnico za dvojezične govorce, ki nam bo v nadaljevanju študije pomagala določiti aktivnost rabe italijanščine kot mersko enoto, ki jo bomo upoštevali pri tolmačenju rezultatov. Trenutno zbrani rezultati kažejo, da sta obe skupini skoraj enako uspešni pri prepoznavanju obstoječih kombinacij (približno 2 % razlike), dvojezični govorci pa imajo več težav pri razlikovanju neobstoječih kombinacij (skoraj 4 %), kar bi lahko razložil tako učinek pogostosti kot tudi »količina« rabe jezika. Zaenkrat se rezultati študije skladajo z našimi hipotezami.

Omeniti velja še, da pri nalogah žal nismo merili časa odločanja, zato ne moremo odgovoriti na vprašanje morfološke dekompozicije, tj. ne moremo z gotovostjo zavrniti hipoteze, da shranimo produktivne in neproduktivne kombinacije na isti način.

5 Sklep

Študija je raziskovala implicitno znanje enojezičnih italijanskih govorcev ter dvojezičnih slovensko-italijanskih govorcev o obstoječih in neobstoječih kombinacijah besedotvornih pripon. Izkazalo se je, da so enojezični govorci uspešneje prepoznali obstoječe produktivne kombinacije. Pri dvojezičnih govorcih smo pričakovali podobne rezultate kot pri enojezičnih, vendar smo predvidevali, da bodo udeleženci manj uspešno razlikovali med obstoječimi in neobstoječimi ter med produktivnimi in neproduktivnimi kombinacijami besedotvornih pripon. Raziskava je potrdila naše hipoteze.

Viri in literatura

Bock, Kathryn in Willem Levelt, 1994: Language Production: Grammatical Encoding. V *Handbook of Psycholinguistics*. Ur. M. A. Gernsbacher. San Diego: Academic Press. 945–984.

Brzoza, Bartos in Manova, Stela, 2015: Suffix ordering in Polish: Implications for foreign language learning. Rokopis.

Collins, Allan in Elizabeth Loftus, 1975: A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review* 82: 407–428.

DerIvaTario, an annotated lexicon of Italian derivatives. Dostopno na: http://derivatario.sns.it/ (1. 10. 2020).

Dressler, Wolfgang, 2005: Word-formation in Natural Morphology. V *Handbook of Word-Formation.* Ur. P. Štekauer in R. Lieber. Dordrecht: Springer. 267–284.

Gaeta, Livio in Davide Ricca, 2003: Frequency and productivity in Italian derivation: A comparison between corpus-based and lexicographical data. *Italian Journal of Linguistics/Rivista di linguistica* 15.1: 63–98.

Hay, Jennifer, 2001: Lexical Frequency in Morphology: Is Everything Relative?. *Linguistics* 39: 1041–1070.

Hay, Jennifer in Ingo Plag, 2004: What Constrains Possible Suffix Combinations? On the Interaction of Grammatical and Processing Restrictions in Derivational Morphology. *Natural Language and Linguistic Theory* 22: 565–596.

Il grande dizionario della lingua italiana. 2002. Torino: UTET, Dostopno na: http://www.gdli.it/.

La Repubblica Corpus. Dostopno na: https://corpora.dipintra.it/public/run.cgi/first_form (1. 10. 2020).

Langacker, Ronald, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites* (Volume I). Stanford: Stanford University Press.

Manova, Stela, 2011: A Cognitive Approach to SUFF1-SUFF2 Combinations: A Tribute to Carl Friedrich Gauss. *Word Structure* 4: 272–300.

Manova, Stela, 2013: *Understanding Morphological Rules*. Dordrecht: Springer.

Manova, Stela, 2015a: Affix order and the Structure of the Slavic Word. V *Affix Ordering Across Languages and Frameworks*. Ur. S. Manova. New York: Oxford University Press. 205–229.

Manova, Stela, 2015b: Closing Suffixes. V Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe. *Vol. 2. Handbooks of Linguistics and Communication Science* Ur. P. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen in F. Rainer. Berlin: De Gruyter Mouton. 956–971.

Manova, Stela in Luigi Talamo, 2015: On the significance of the corpus size in affix-order research. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 12.3: 369–397.

Medvešek, Špela in Stela Manova, 2017: Processing Suffix Combinations in Slovene. Rokopis.

Mestres-Missé, Anna, Antoni Rodriguez-Fornells in Thomas F. Münte, 2010: Neural differences in the mapping of verb and noun concepts onto novel words. *Neuromage* 49.3: 2826–2835.

Plag, Ingo, 1996: Selectional Restrictions in English Suffixation Revisited. A Reply to Fabb (1988). *Linguistics* 34: 769–798.

Plag, Ingo, 1999: *Morphological Productivity: Structural Constraints in English Derivation*. Berlin in New York: Mouton De Gruyter.

Rosch, Eleanor, 1975: Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104: 192–233.

Rosch, Eleanor in Mervis Carolyn, 1975: Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories. *Cognitive Psychology* 7.4: 573–605.

Talamo, Luigi in Celata, Chiara, 2011: Toward a morphological analysis of the Italian lexicon: developing tools for a corpus-based approach. *Quaderni del Laboratorio di Linguistica*, 1(10).

Taylor, James, 2002: *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.

PRILOGA I: Tabela kombinacij italijanskih pripon

Št.	SUFF 1	SUFF 1: Leksikalne kategorije	SUFF2	Število	Primeri SUFF1-SUFF2	Prevod
1	-ale	A	N: -ità (>10) N: -ista (>10) N: -ismo (>10)	N 3	VITA vit-al- **ità**, AMBIENTE ambient-al-**ista** ambient-al-**ismo**	življenje vitalnost okolje okoljevarstven varstvo okolja
			V: -izzare (>10)	V 1	PERSONA person-al-**izzare**	oseba personalizirati
2	-ano	A	N: -ità (4) N: -ismo (>10) N: -ista (5)	N 3	ITALIA Itali-an- **ità** URBE urb-an-**ismo** ROMA rom-an-**ista**	Italija biti Italijan mesto urbanizem Rim tisti, ki študira rimsko pravo
			V: -izzare (4)	V 1	AMERICA americ-an-**izzare**	Amerika poameričaniti
3	-ario	N	A: -istico (9)	A 1	DOCUMENTO document-ar-**istico**	dokument dokumentaren
4	-ario(adj)	A	N: -ismo (9) N: -i(e)tà (>10)	N 2	RIVOLUZIONER rivoluzion-ar-**ismo** SALTUS (lat.) saltu-ar- **ietà**	revolucija revolucionarizem skok nestalnost
5	-bile	A	N: -ità (>10)	N 1	ACCESSO accessi-bil-**ità**	vstop dostopnost
			V: -izzare (2)	V 1	SENSO sensi-bil-**izzare**	čut senzibilizirati
6	-eggiare	V	N: -tura (>10) N: -tore(os) (>10) N: -tore (instr) (1) N:-mento (>10)	N 4	VILLA vill-eggia-**tura** BORSA bors-eggia-**tore** LAMPO lamp-eggia-**tore** FESTA fest-eggia-**mento**	vila dopust torba žepar blisk smernik praznik praznovanje
			A: -evole (2) A: -bile (6)	A 2	MANO man-egg-**evole** TINTA tint-eggia-**bile**	roka priročen madež ki lahko prepleskaš
7	-ese	A	N: -ità (2), N: -ismo (3) N: -(er)ia (1) V: -izzare (1)	N 3 V 1	TORINO torin-es-**ità** FRANCIA franc-es-**ismo** CINA cin-ese-**ria** FRANCIA franc-es-**izzare**	Torino biti prebivalec mesta Torino Francija francoska beseda Kitajska nekaj iz kitajske Francija pofrancoziti

8	-evole	A	N: -ezza (>10) N: -ismo (1)	N 2	AGIO ag-evol-**ezza** COLPA colp-evol-**ismo**	uobnost »olajšava« krivda odnos, ko nekdo misli, da so vsi krivi
			V: -izzare (1)	V 1	colp-evol-**izzare**	kriviti
9	-ico	A	N: -ità (>10) N: -ismo (8) N: -ista (7) N: -eria(2)	N 4	CLASSE (lat.) class-ic-**ità** class-ic-**ismo** ELETTRO (gr.) elettr- ic-ista PASTA past-icc-**eria** CLASSE (lat) class-ic(h)-**eria**	red klasičnost klasicizem elektro električar testenine slaščičarna red klasično
			A: -oso (7)	A 1	BELLUM (lat) bell-ic-**oso**	vojna pripravljen se vojskovati
			V: -izzare (8)	V 1	MONETA monet-ic(a)-**izzare**	kovanec monetizirati
10	-iera(instr)	N	N: -ista (4)	N 1	TASTO tast-ier-**ista**	tipka pianist
11	-iere(pers.)	N	A: -istico (1)	A 1	INFERMO inferm-ier-**istico**	bolan ki zadeva bolničarje
12	-ificare	V	N: -zione (>10), N: -tore(instr) (5), N: -tore(os)(>10) A: -bile (>10)	N 3 A 1	CLASSE (latino) class-ifica-**zione** UMIDO umid-ific-**atore** PACE pac-ifica-**tore** SACRO sacr-ifica-**bile**	red klasifikacija vlažen vlažilec mir kdor dela za mir svečan kogar lahko žrtvujemo
13	-ificio	N	A -ale (1)	A 1	SACRO sacr-ific-**ale**	svečan kar je/bo žrtvovano
14	-ile	A	N: -ità (5), N: -ismo (4) N: -izia (1)	N 3	SIGNORE signor-il-**ità** MASCHIO masch-il-**ismo** AEDES (lat.) edi-il-**izia**	gospod gosposkost moški maskilizem tempelj gradbeništvo
15	-ino (pers)	N	N: -ismo (2) N: -ità (1) N: -ista (1)	N 3	ALPI alp-in-**ismo** alp-in-**ità** alp-in-**ista**	Alpe alpinizem “biti alpski” alpinist

16	-(z)ione	N	N: -ista (>10) N: -ismo (>10) A: -ale (>10) A: -ario(4)	N 2	NUTRIRE nutri-zion-**ista** DIVISO divis-ion-**ismo**	hraniti oseba za prehrano Razdeljen it. umetniško gibanje
				A 2	DECISIO (lat.) decis-ion-**ale** REVOLVERE (lat.) rivolu-zion-**ario**	Odločitev ki zadeva neko odločitev Vrniti se revolucionar
17	-ismo	N	/	N 0 A 0 V 0		
18	-ista	N	A: - ico (>10)	A 1	FANTASIA fantas-ist-**ico** REALE real-ist-**ico**	domišljija domišljijski realen realističen
19	-istico	A	N: -eria (1)	N 1	FANTASIA fantas-tich-**eria**	domišljija nerealistična ideja
20	-izzare	V	N: -mento (9) N: -zione (>10) N: -tore (>10) A :-bile (8),	N 3	VOLGO volg- ar-izza- **mento** PRIVATO privat-izza- **zione** POTABILE potabil-izza-**tore**	ljudstvo popularizacija zasebnost privatizirati pitno naprava, ki čisti vodo
				A 1	UTILE util-izza-**bile**	koristen uporaben
21	-mento	N	N: -ista (4) N: -ismo (2) N: -ario(loc) (3) A: -ale (5), A: -oso (4)	N 3	COMPORTARE (lat.) comporta-ment- **ista** comporta-ment-**ismo** ARMA arma-ment-**ario** FONDO (lat.) fonda-ment-**ale**	obnašati se behaviorist behaviorizem orožje (eno) orožje temelj temeljen
				A 2	FILO fil-ament-**oso**	nit narejen kot iz vlaken
22	-oso	A	N: -ità (>10), N: -ismo (2) N: -ario(locat) (2)	N 3	FATICA fatic-os-**ità** VIRTU' virtu-os-i**smo** LEBBRA lebbr-os-**ario**	napor napornost vrlina virtuoznost gobavost kraj za gobave

23	-tore(pers)	N	N: -ismo (2), A: -ico (1) A: -ale (5)	N 1	CONSERVARE conserva-tor -**ismo**	konzervirati stanje, ko je oseba polna predsodkov
				A 2	PITTURA pitt-or-**ico** DICTARE (lat.) ditta-tori-**ale**	slikarstvo ki zadeva slikarstvo priporočati diktatorski
24	-torio	A	A: -ale (1)	A 1	AMBULO (lat.) ambula-tori- ale	hoditi ki zadeva ambulanto
25	-(t)ura	N	N: -ista (2) A: -ale (1) A:- ificio (1) A: -iero (2)	N 1	APERTO apert-uri-**sta**	odprt ki hoče sodelovati
				A 3	CARICA carica-tur-**ale** CALZA calza-tur-**ificio** calza-tur-**iero**	naboj ki zadeva karikaturo obutev (star.) tovarna obutve ki zadeva obutve

PRILOGA II: Kombinacije pripon, rabljene v poskusu

Zaporedna številka	Kombinacija	Tip*	Zaporedna številka	Kombinacija	Tip*
1	-alità	1	31	-ieritura	3
2	-istatura	3	32	-biletà	4
3	-ificatore	1	33	-izzazione	1
4	-ificazione	1	34	-eristico	4
5	-ierista	2	35	-ismevole	3
6	-eggevile	4	36	-turale	2
7	-ionista	1	37	-ismione	3
8	-izzariale	3	38	-mentale	2
9	-torico	2	39	-ismento	3
10	-esotà	4	40	-eggiatore	1
11	-osico	3	41	-izzarico	3
12	-ificale	2	42	-toriale	2
13	-osità	1	43	-isticaria	4
14	-ezzevole	3	44	-almento	3
15	-ionismo	1	45	-ionale	1
16	-evolusmo	4	46	-alotà	4
17	-evolezza	1	47	-osismo	2
18	-istamento	3	48	-eriastico	3
19	-ificatora	4	49	-izzabile	1
20	-iceso	4	50	-anità	2
21	-esità	2	51	-istiero	3
22	-aristico	1	52	-anista	2
23	-istano	3	53	-evolizza	4
24	-icità	1	54	-ificabile	1
25	-icasmo	4	55	-altorio	3
26	-inità	2	56	-mentista	2
27	-ggiamento	1	57	-aluzzare	4
28	-anasta	4	58	-inista	4
29	-inismo	2	59	-bilizzare	2
30	-torismo	2	60	-izzobile	4

***Tip**

1 Produktivna kombinacija
2 Neproduktivna kombinacija
3 Neobstoječa permutacija
4 Neobstoječa manipulacija

PRILOGA III: Produktivne in neproduktivne kombinacije, permutacije in manipulacije

	Produktivne kombinacije	**Italijanski primer**	**Prevod v slovenščino**
1	-al-ità	vitalità	vitalnost
2	-ific-azion-e	classificazione	klasifikacija
3	-ion-ist-a	nutrizionista	nutricionist
4	-os-ità	faticosità	zagrizenost
5	-ion-ism-o	divisionismo	divizionizem
6	-ic-ità	classicità	klasicizem
7	-ggia-ment-o	festeggiamento	praznovanje
8	-izza-zion-e	privatizzazione	privatizacija
9	-aristic-o	documentaristico	kar zadeva dokumentarce
10	-evol-ezz-a	agevolezza	izvedljivost
11	-ificabil-e	sacrificabile	odstranljiv
12	-ion-al-e	decisionale	odločanje
13	-ifica-tor-e	umidificatore	vlažilec
14	-izzabil-e	utilizzabile	uporaben
15	-eggia-tor-e	lampeggiatore	smernik
	Neproduktivne kombinacije	**Italijanski primer**	**Prevod v slovenščino**
1	-ment-al-e	fondamentale	temeljen
2	-ier-ist-a	tastierista	pianist
3	-tor-ic-o	pittorico	slikovit
4	-ific-al-e	sacrificale	žrtven
5	-ment-ist-a	comportamentista	behaviorist
6	-es-ità	torinesità	biti prebivalcev mesta Turin
7	-in-ism-o	alpinismo	alpinizem
8	-in-ità	alpinità	alpinskost
9	-torism-o	conservatorismo	konzervatizem
10	-tur-al-e	caricaturale	ki zadeva karikaturo
11	-os-ism-o	virtuosismo	virtuoznost
12	-an-ità	italianità	italijanskoat
13	-an-ist-a	urbanista	urbanist
14	-bil-izzare	sensibilizzare	ozaveščanje
15	-tori-al-e	ambulatoriale	ambulanten
	Permutacije	**Obstoječa zaporedja**	
1	-ezzevole	-evolezza	
2	-istano	-anista	
3	-almento	-mentale	
4	-altorio	-toriale	
5	-istamento	-mentista	
6	-istano	-anista	
7	-ismione	-ionismo	
8	-istiero	-ierista	
9	-istatura	-turista	
10	-izzariale	-alizzare	
11	-osico	-icoso	
12	-ismevole	-evolismo	
13	-eriastico	--sticheria	
14	-izzarico	-icizzare	
15	-ieritura	-turiero	
	Manipulacije	**Obstoječa zaporedja**	
1	-esotà	-osità	
2	-ificatora	-ificatore	

3	-evolizza	-evolezza	
4	-izzobile	-izzabile	
5	-inista	-anista	
6	-alotà	-alità	
7	-eristico	-aristico	
8	-anasta	-anista	
9	-eggivile	-eggevole	
10	-evolusmo	-evolismo	
11	-icasmo	-icismo	
12	-aluzzare	-alizzare	
13	-biletà	-bilità	
14	-isticaria	-isticheria	
15	-iceso	-icoso	

Škrabčevi dnevi 11
Študentski prispevek
Str.: 137–145

ZASTOPANOST FEMINATIVOV NA *-ICA* IN *-KA* V TEMELJNIH JEZIKOVNIH PRIROČNIKIH IN BESEDILNIH KORPUSIH*

UROŠ FERRARI STOJANOVIĆ
Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V prispevku se proučuje problematika neenotne normativne ureditve v zadnjih izdajah temeljnih jezikovnih priročnikov in z njo povezane raznovrstne rabe obrazil za tvorbo ženskih poimenovanj *-ica* in *-ka*, izpričane v obsežnejših besedilnih korpusih. Primerjava je podkrepljena z izsledki anketnega vprašalnika, ki so ga izpolnili jezikovni delavci, med njimi lektorji, prevajalci, radiotelevizijski napovedovalci in učitelji. Izsledki vseh virov jezikovne rabe nakazujejo nagnjenost k razlikovanju med feminativnima obraziloma *-ica* in *-ka* glede na kategorijo živosti parnega poimenovanja.

Ključne besede: feminativi, variantnost, kodificirana norma, rabna norma

1 Teoretična izhodišča

1.1 K variantnosti

Variantnost je dvorezna lastnost splošnorazlagalnih in pravopisnih slovarskih priročnikov. Jezikovni raznovrstnosti bolj naklonjeni govorci jo navadno sprejemajo z odobravanjem, saj v njej najdevajo potrditev svojega jezikovnega občutka, medtem ko jo bolj puristični ali pa vsaj konservativnejši uporabniki pogosto dojemajo kot pomanjkljivost ali vsaj neopredeljenost jezikovnega priročnika. Seveda je treba k tej grobi površinski delitvi dodati še nezanemarljiv nabor vseh vmesnih jezikovnih uporabnikov in njihovih sporazumevalnih položajev, v katerih izbirajo med dvema ali številnejšimi možnostmi, pri tem pa ne želijo zveneti rigidno in neživljenjsko, obenem pa hočejo zadovoljiti pravopisno ali pa vsaj praktičnosporazumevalno, med uporabniki spontano vzpostavljajočo se normo. Variantnost je po sodbi jezikovnega uporabnika v takih primerih dobrodošla tudi s stališča uveljavljanja sodobnejše in bolj ustaljene, čeprav manj sistemsko tvorjene dvojnice, saj ga odvezuje primoranosti uporabiti prednostno, a za njegov sporazumevalni trenutek manj pričakovano obliko.

* Prispevek je nastal v okviru raziskovanja pri pisanju diplomske naloge (Ferrari Stojanović 2020) pod mentorstvom doc. dr. Saške Štumberger na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

1.2 Slovnična obravnava feminativne variantnosti v splošnem

Slovenska slovnica Jožeta Toporišiča (2004: 183) opredeljuje feminative kot ženske pare moškim poimenovanjem in jih, kot sledi v nadaljevanju, enako kot literatura preostalega slovanskega jezikoslovja obravnava v sklopu inačenjske (modifikacijske) izpeljave. Slednjo Corić (1982) opredeljuje kot tvorbni način določanja razlike v spolu kot sposobnost jezika za tvorbo poimenovanj bitij ženskega spola glede na poimenovanje moškega spola, medtem ko Babić (1991: 268–270) označuje inačenjsko izpeljane feminative kot tvorjenke v pomenu ženskega bitja nasproti moškemu. Feminative tvorimo bodisi iz lastnoimenske ali pa iz občnoimenske podstave (Jež 1997: 115), in sicer bodisi z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola (*učitelj – učiteljica*) ali pa z zamenjevanjem moškospolskega obrazila (ali le njegovega izglasnega dela) z ženskospolskim (*zdravnik – zdravnica*) k isti podstavi (Stramljič Breznik 1994/95: 289).

Obravnavani feminativi so tvorjeni iz moških oblik z dodanimi obrazilnimi morfemi, zato jih Toporišič (2004) šteje za proizvod inačenjske izpeljave, in sicer gre za izpeljavo samostalnika iz samostalnika v pomenu *ženski par poimenovanemu moškemu*, kot merilo za inačenjsko tvorbo pa zapiše, da gre »*/p/ri /modifikacijskih/ izpeljankah /.../ za izpeljavo iz jedra vsakokratne besedne zveze, s priponskim obrazilom pa se izraža prilastkovna modifikacija, npr. majhen otok –*otoček, vsi vojaki oz. vojaki sploh → vojaščina*« (Toporišič 2004: 163). Dalje Toporišič (2004: 175–183) navede tudi obrazilne morfeme z zgledi, kot je prikazano v (1), k temu pa dodaja, da je ženski mocijski[1] par pri razvitejših bitjih pogosteje izražen s posebno besedo (*mož – žena*, *oče – mati*, *hlapec – dekla* ...).

(1)

-a/-á	(Franca, gospa …)	***-inja/-ínja***	(gospodínja, kústosinja …)
-ica/íca	(prijateljica, gospodarica)	***-ka***	(garderobêrka, brúcka …)
-ja	(županja)	***-ovka***	(pekovka, Jêrasovka …)
-ulja	(volkúlja)	***-ična***	(gospodična, kraljična)

1.3 Feminativna variantnost pri drugih avtorjih

Besedotvornopomenska razvrstitev je v slovenskem jezikoslovju najmanj dvoja. Za spoznanje drugačen pogled od Jožeta Toporišiča ima na feminative in njihovo tvorjenost Ada Vidovič Muha, ki jim pripiše hierarhizacijo. Tvorjeni naj bi bili iz moške oblike, in sicer s časovno poimenovalno zaporednostjo, ki jo pogojuje izhodiščna vezanost (poklicne) dejavnosti pretežno ali celo samo na moško osebo, saj je bil dostop do šolanja in višjih položajev v preteklosti ženskam pogosto omejen (Vidovič Muha 1997: 70–74). V njenem pogledu bi feminative lahko obravnavali »kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom nosilka povezave« (*ibid.*). Vidovič Muha (2011: 82) predstavlja besedotvorne pomene kot v pripono pretvorjene prvine pomenske podstave (propozicije) stavčne povedi, upoštevaje skladenjski vidik kot izhodišče besedotvornih pomenov. Inačenjske (modifikacijske) izpeljanke spadajo po razporeditvi Ade Vidovič Muhe v skupino brez pretvorbne povezave s propozicijo oziroma

[1] Izraz *mocija* uporablja Snoj (1994) v pomenu tvorbe spolskih parnih oblik, medtem ko Toporišič o *mociji* govori kot o spreganju, pregibanju glagola po osebi in spolu: »Število je seveda druge vrste pregibanje kot spreganje (t. i. *mocija*) in je težje kot spreganje po osebi …« (1979: 230–231).

pomensko podstavo povedi. Če to primerjamo s Toporišičevim (2004: 161–182) modelom za navadno izpeljavo, po Vidovič Muhi zanjo velja, da se z besedotvornim pomenom dejanja, lastnosti in stanja pretvorbno povezuje povedje, z vršilcem dejanja, nosilcem lastnosti in opravkarjem pa prvi delovalnik, in sicer se s slednjim povezujejo še besedotvorni pomeni vršilnik, opravljalnik in nosilnik. Ker gre pri inačenjskih izpeljankah za lastnostno in količinsko pridevniško modifikacijo jedra, te ostajajo zunaj pretvorbne povezave s sestavinami pomenske podstave stavčne povedi oziroma propozicije (Vidovič Muha 2011: 97–98).

V okviru besednodružinskega slovarja se Irena Stramljič Breznik (2004) ob priznavanju obeh pogledov na feminative naposled opredeli za Toporišičevega. Feminative zastavi kot tvorjenke iz maskulinativov, v nasprotju z Vidovič Muho pa jim ne dodaja besedotvornega pomena, tega namreč lahko razlikujejo tudi »navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložnih zvez in medponsko-priponske podredne zloženke« (Stramljič Breznik 2004:14–38). Vendarle pa avtorica loči dodajalne in zamenjevalne feminative (Stramljič Breznik 2004: 14–38). Tjaša Markežič (2012: 132) ugotavlja, da je 41 % feminativov v SSKJ nastalih z dodajalnim obrazilom. Pri leksemih kakor *koordinatorica/koordinatorka*, *organizatorica/organizatorka* imamo po Toporišiču (2004) modifikacijsko izpeljavo, pri čemer je nastala samostalniška beseda tvorjena iz samostalniške besedne zveze s pridevniškim določilom, v teh primerih gre za pridevniško določilo »ženski« (Stramljič Breznik 2004: 42). Gre za del skladenjske podstave, »ki je nestavčna podredna besedna zveza […], katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine so pretvorljive v tvorjenko« (Vidovič Muha 2018: 331).

Razliko med obravnavama Jožeta Toporišiča in Ade Vidovič Muha skozi prizmo skladenjske podstave je nazorno prikazala Katarina Pribožič (2018), čemur v razpredelnici (2) za ponazoritev pridružujem še lekseme, obravnavane v tem prispevku:

(2)

	po J. Toporišiču	*po A. Vidovič Muha*
koordinatorica	[ženski] koordinator	[tista, ki je v zvezi s] koordinatorjem
organizatorica	[ženski] organizator	[tista, ki je v zvezi z] organizatorjem
partnerica	[ženski] partner	[tista, ki je v zvezi s] partnerjem
realizatorica	[ženski] realizator	[tista, ki je v zvezi z] realizatorjem
redaktorica	[ženski] redaktor	[tista, ki je v zvezi z] redaktorjem
lekarnarica	[ženski] lekarnar	[tista, ki je v zvezi z] lekarnarjem
poštarica	[ženski] poštar	[tista, ki je v zvezi s] poštarjem

Pribožič (2018) dalje ugotavlja, da se ta tematika pogosto obravnava z gledišča t. i. seksističnega jezika, medtem ko Vidovič Muha (1997: 77) meni, da jezik ni seksističen, odraža pa družbo, ki to pogosto je. Anton Bajec (1950) vse skupaj opredeli na drugačen način. Pravi, da gre za »izvedenke iz samostalnikov«, in sicer »dela iz moških imen ženska«. To razlago poda za obrazilo *-ica* (prim. *kovačica*), za *-ka* pa tudi trdi, da »delamo iz moških imen ženska«, ter da gre za »tvorbo femin iz moškega korelativa« (prim. točajka) (Bajec 1950: 46–47, 94–95, 101–102).

V polemiki med avtorjema Toporišič (1990) zavrne očitke Vidovič Muhe, da naj bi imela »*Slovenska slovnica* [...] med modifikacijami tudi t. i. feminativne in maskulinative, kar pa je vprašljivo glede na to, da se pri teh tvorjenkah obrazili jedro skladenjske podstave, v besedotvorno podstavo pa se pretvarja svojilnorodilniški prilastek: *davkar-ica* *– /tista, ki je (od)/ *davkar* [*-(j)a* [...]« – in sicer z zagovorom, da

je »feminative (in maskulinative) pravilno uvrstil med inačenjske tvorbe, dokazujejo pravilne podstave: za *davkarica* je taka podstava *davkar ženska* ali *ženski davkar* – in že ni nobenih 'vprašljivosti' več. Celo v primerih kot *Slovenka* se glede na *Slovenec* lahko govori o modifikaciji, le da imamo potem opraviti s t. i. izmenično izpeljavo, tj. da priponsko moško obrazilo zamenjamo z ženskim, ne pa da bi izhajali iz podstave 'prebivalka Slovenije' ali iz česar že« (Toporišič 1990: 427).

1.3 Podrobnejša slovnična obravnava inačenjskih izsamostalniških tvorjenk

Toporišič (2004: 183–187) pri tvorjenkah z obraziloma *-ica* in *-ka* prepoznava zastopanost v skupinah (1) feminativi (*davkarica*, *pekovka*), (2) manjšalno (*hišica*, *nogavička*) in (3) ljubkovalnomanjšalno (*barabica*, *devička*), medtem ko se zgolj z obrazilom *-ica* (z različicami) pojavljajo tvorjenke v skupinah (4) stopnjevanost oz. poudarjenost (*babnica*), (5) mladič oz. nedoraslo (*telica*) in (5) slabšalnomanjšalno (*knjižica*).

Nobenega od teh dveh obrazil Toporišič (2004) ne navaja v pomenski skupini skupno ime, po korpusni raziskavi Tjaše Markežič (2012) pa se tako *-ica* kot *-ka* z variantami pojavljata v vseh pomenskih skupinah, v katere se uvrščata v slovnici, obenem pa izkazujeta pojavnost tudi v novih. Markežič (2012) v svoji razčlembi zapiše še, da se tako obrazilo *-(ar)ica* kot *-(ar)ka* dodajata izglasju nosilca in opravkarja na *-k* (med drugimi navede par *matematikarica*, *politikarica* nasproti *matematičarka*, *političarka*). Avtorica k temu dodaja, da »obrazilo *-ica* dobijo tvorjenke za (1) vršilca dejanja z izglasjem priponskih obrazil na *-č*, *-lj*, *-p* ali *-r* (*jahačica*, *gostiteljica* [...]) ter za (2) opravkarja, kadar so v izglasju *-č*, *-l*, *-n*, *-r* ali -š (*tenisačica*, *maršalica* [...])« (Markežič 2012: 133). Razčlemba tako potrjuje ugotovitve Stramljič Breznik (1994/95), da se feminativi k nosilcu lastnosti nikoli ne tvorijo z dodajalnim obrazilom *-ica*.

Obrazilo *-ka* se dalje dodaja »izglasjem (1) vršilca na *-č*, *-d*, *-j*, *-n*, *-r*, *-t* in *-v* (*bahačka*, *doktorandka* [...]), (2) nosilca lastnosti na *-č*, *-d*, *-n*, *-r,* *-š*, *-t* (*mladička*, *sladkosnedka*, [...]) in (3) opravkarja na *-č*, *-j*, *-l*, *-n*, -r, *-t* ([...] *dninarka*, *zboristka*)«, medtem ko se obrazilo »*-(ev)ka* [se] uporablja pri nosilcu in opravkarju na *-č* (*hudičevka*, *ribičevka*).« Zadnja kategorija je še obrazilo *-(ov)ka*, ki ga »dodajamo izglasjem (1) vršilca in opravkarja na *-k* (*pekovka*, *sodnikovka*) in izglasju (2) opravkarja na *-t* (*organistovka*).« (Vse povzeto po Markežič 2012: 133.)

Na drugi strani pa se obrazilo *-ica* dodaja k »(1) vršilcu na izglasja *-č*, *-lj*, *-r* (*dirkačica*, *zdraviteljica*, *komentatorica*) in (2) opravkarju na *-r* in *-š* (*anketarica*, *kajakašica*). Priponsko obrazilo *-ka* dodajamo k (1) vršilcu dejanja na *-r* in *-t* (*bombarderka*, *lobistka*) in (2) opravkarju na *-n*, *-r* in *-t* (*golmanka*, *bankirka* in *karateistka*)« (Markežič 2012: 135).

2 Primerjava klasične in rabne (kodificirane in uzusne) norme

Pri slovarski in korpusni raziskavi razširjenosti feminativov na *-ica* in *-ka* sem se natančneje omejil na naslednji nabor besedotvornih dvojnic: *koordinatorica/koordinatorka*, *organizatorica/organizatorka* in *partnerica/partnerka* kot feminative s prevzeto besedotvorno osnovo in z drugotno kategorijo neživosti, ob njih pa še dvojici *poštarica/poštarka* ter *lekarnarica/lekarnarka* z delno prevzeto in neprevzeto osnovo ter brez kategorije neživosti. Raziskovanje je spodbudilo opažanje neleksikaliziranosti oblike *partnerka* ob podiztočnici *partnerica* v *Slovenskem pravopisu* 2001, preostali

primeri pa so bili izbrani na podlagi oblikovne, pa tudi pomenske podobnosti (označevanje ženske osebe ter v nekaterih primerih tudi določanje v obliki desnega samostalniškega prilastka, *država partnerica* ipd.).

Opravljeno razčlembo zastopanosti izbranih dvojniških leksemov v akademijskih jezikovnih priročnikih ter besedilnih korpusih zaradi preglednosti povzemam zbrano po posameznih primerih. Slovarski del predstavlja kodifikacijo v *Slovenskem pravopisu* 1962 in 2001, *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* I (1970–1991) in II (2014) ter pri nekaterih primerih še v *Slovarju novejšega besedja* in *Sinonimnem slovarju slovenskega jezika*. Razčlembo zastopanosti v dejanski rabi sem zamejil na štiri osrednje korpuse, in sicer na *Gigafido 2.0* (dedupliciranа) in *Korpus akademske slovenščine* kot korpusa pretežno lektoriranih besedil ter na korpusa *Janes* (družbena omrežja) in *slWaC* kot korpusa nelektoriranih, prostorabnih besedil s slovenskega spleta.

Po razčlembi jezikovnih priročnikov in korpusov sem izvedel še raziskavo z anketnim vprašalnikom, razdeljenim med lektorje, prevajalce in radiotelevizijske napovedovalce, z razmeroma reprezentativnim numerusom 57 odgovorov. Osnovni namen te analize je bila preverba vpliva kategorije živosti na pretežnost izbire oblike na *-ica* in *-ka*, saj je tovrstna razčlemba zadetkov iz besedilnih korpusov zaradi obsežnosti gradiva, po več tisoč pojavnic za posamezen primer, praktično nemogoča. Anketni vprašalnik je bil zastavljen v obliki nedokončanih povedi,[2] pod njimi pa sta bili na izbiro ponujeni feminativni obliki na *-ica* in *-ka*, ki so jih respondenti izbirali na podlagi svojega jezikovnega občutka in brez uporabe jezikovnih priročnikov, k čemur so bili uvodoma tudi pozvani.

Izidi so pri količniškem razmerju v razpredelnici zaokroženi na dve veljavni mesti, torej na celo in prvo decimalno število, v interpretaciji podatkov pa je razmerje prikazano z odstotkom zastopanosti oblike s posameznim obrazilom. S krepkim tiskom je označena pogostejša oblika v posameznem korpusu. V primerih, v katerih so bile pojavnosti v posameznem korpusu premajhne, je to označeno kot *statistično nemerodajno*, prav tako niso bile upoštevane pri izražanju povprečnih vrednosti. Da ne bi posplošil nezanemarljivih razlik med kategorijama živosti in neživosti, ki se, kot je pokazala analiza anketnega vprašalnika, med feminativi z obraziloma *-ica* in *-ka* vzpostavljajo, preliminarnih številskih podatkov, pridobljenih iz korpusnega in anketnega dela raziskave, nisem pavšalno povprečil.

2.1 Koordinatorica : koordinatorka

SP 1962 ni ponujal parnega poimenovanja za ženskega koordinatorja, prav tako ne SSKJ.

SP 2001 je predvidel samo obliko *-ica*, medtem ko sta v SSKJ2 zapisani obliki z obema obraziloma, prav tako v SNB in *Sinonimnem slovarju*, pri čemer slednji nakazuje posredno prvenstvo obrazilu *-ka*, saj le pri obliki *-ka* ponuja še pomensko razlago. Korpusna analiza, ki jo prikazuje razpredelnica (3), pokaže razmeroma neenotno razporeditev pojavnosti med korpusoma lektoriranih besedil, saj v besedilih *Gigafida 2.0* pretežnost s 65 % zastopanosti kaže v prid oblike na *-ka*, v *KAS* pa s 59 % v prid

[2] Dva primera nedokončane povedi in ponujenih odgovorov:

(i)	Resorji so razdeljeni med tri koalicijske ____.	a) partnerice	b) partnerke
(ii)	Nasilnega 40-letnika je priglasila njegova ____.	a) partnerica	b) partnerka

oblike na *-ica*, medtem ko v korpusih proste rabe s povprečjem 56 % v rahli prednosti prevladuje oblika na *-ka*.

(3)

	Gigafida 2.0	*KAS*		*Janes (DO)*	*slWaC*
koordinatorica	1382	957		53	1177
koordinatorka	2598	665		61	1727
	1,9× *-ka*	1,4× *-ica*		1,1× *-ka*	1,5× *-ka*

Pri kategoriji živosti (osebek *Majda*) je v anketnem vprašalniku z 79 % prevladovala oblika na *-ka*, pri neživosti (osebek *Irska*) pa s 74 % oblika na *-ica.*

2.2 Organizatorica : organizatorka

SP 1962 je predpisoval samo obliko na *-ica*, medtem ko sta SSKJ in SP 2001 iz oblike na *-ica* preusmerjala k obliki na *-ka*, SSKJ2 pa obratno. *Sinonimni slovar* je navedel obe obliki, pri čemer je posredno prvenstvo nakazal obrazilu *-ica*, saj le tej obliki dodaja pomensko razlago, prav obratno kot pri dvojici *koordinatorica : -ka.* Kot prikazuje razpredelnica (4), pri lektoriranih besedilih prevladuje oblika na *-ka* s povprečjem 78 %, pri nelektoriranih pa s povprečjem 85 %.

(4)

	Gigafida 2.0	*KAS*		*Janes (DO)*	*slWaC*
organizatorica	1119	207		24	490
organizatorka	3323	869		166	2321
	3,0× *-ka*	4,2× *-ka*		6,9× *-ka*	4,7× *-ka*

Tako pri kategoriji živosti (osebek *Andreja*) s 54 % kot pri kategoriji neživosti (osebek *Strojna fakulteta*) z 58 % prevladuje oblika *-ica*. V razpravi po predavanju na Škrabčevih dnevih 11 je Tina Lengar Verovnik omenila, da bi po njenem občutku vzrok za izkazano pretežnost obrazila *-ica* pri kategoriji živosti, kar odstopa od pogostnosti pri preostalih primerih, lahko iskali v uporabnikovem vtisu o prestižnejšem prizvoku slednje oblike.

2.3 Partnerica : partnerka

SP 1962 in SP 2001 sta predpisala samo obliko na *-ica*. SSKJ je navedel obe obliki, le da je v sestavku *partnerica* v ponazarjalnem gradivu pri primeru s kategorijo živosti navedel usmeritev k obliki na *-ka* – SSKJ2 prav tako navaja obe obliki, le da ima v drugem pomenu v sestavku *partnerica* (*ženska* ali *država, ustanova*) znatno obširnejše ponazarjalno gradivo. *Sinonimni slovar* je navedel obe obliki, pri čemer pri obliki na *-ka* pripisuje le dve sopomenki, pomensko razlago in več sopomenk pa ponudi pri obliki *partnerica*. Kot prikazuje razpredelnica (5), pri lektoriranih besedilih s povprečjem 64 % prevladuje oblika na *-ica*, tako tudi v nelektoriranih besedilih korpusa *slWaC* s 52 %, medtem ko v korpusu *Janes* s 60 % prevladuje oblika na *-ka*.

(5)

	Gigafida 2.0	*KAS*		*Janes (DO)*	*slWaC*
partnerica	19.487	10.161		1123	8812
partnerka	8800	7278		1646	7653
	2,2× *-ica*	1,4× *-ica*		1,5× *-ka*	1,1× *-ica*

Pri kategoriji živosti (osebek *nasilnega 40-letnika*) je s 58 % v prednosti obrazilo *-ka*, pri kategoriji neživosti (osebek *koalicijska*) pa s 75 % prevladuje oblika *partnerica*.

2.4 Poštarica : poštarka

SP 1962 je predvidel le obliko na *-ica*, SSKJ pa obe obliki, toda opremljeni s kvalifikatorjem, *poštarka* redko ter *poštarica* pogovorno. SSKJ2 je pri obliki na *-ica* kvalifikator ohranil, pri obliki na *-ka* pa umaknil. Zanimivo, SP 2001 ravno obratno za nevtralnejšo obliko šteje tisto na *-ica*, na katero preusmerja z oblike na *-ka*. Sinonimni slovar obliki popolnoma izenačuje. Kot prikazuje razpredelnica (6), v korpusu *Gigafida 2.0* oblika na *-ica* prevladuje s 63 %, v nelektoriranih besedilih korpusa *slWaC* pa z 68 % pojavitev.

(6)

	Gigafida 2.0	*KAS*		*Janes (DO)*	*slWaC*
poštarica	150	30		22	82
poštarka	88	4		24	39
	1,7× *-ica*	*stat. nemer.*		*stat. nemer.*	2,1×*-ica*

Izidi anketnega vprašalnika izkazujejo skoraj popolno izenačitev obeh oblik z zanemarljivo 51-% prevlado oblike *poštarka*.

2. 5 Lekarnarica : lekarnarka

Obliko na *-ica* favorizirata tako SP 1962, ki jo navaja kot edino, kot SP 2001, ki k njej preusmerja z oblike na *-ka*. SSKJ feminativa popolnoma izenačuje in preusmerja k izrazu *farmacevtka*, prav tako SSKJ2, le da obliki na *-ka* nakaže rahlo prvenstvo z nekoliko obširnejšim ponazarjalnim gradivom. *Sinonimni slovar* navaja obe obliki, le pri *lekarnarici* pa ima dodatenn pomen, in sicer dvoje, tj. lastnica lekarne in (starinsko) lekarnarjeva žena. Kot prikazuje razpredelnica (7), v korpusu *Gigafida 2.0* s 63 % prevladuje oblika na *-ica*, medtem ko v nelektoriranih besedilih s povprečnim deležem 57 % prevladuje oblika na *-ka*.

(7)

	Gigafida 2.0	*KAS*		*Janes (DO)*	*slWaC*
lekarnarica	74	10		30	46
lekarnarka	64	4		33	53
	1,2× *-ica*	*stat. nemer.*		1,1× *-ka*	1,6× *-ka*

V nasprotju s korpusnimi podatki za pretežno lektorirana besedila v korpusu *Gigafida 2.0* pa so jezikovni delavci v anketnem vprašalniku v približno enakem deležu, 61 %, kot prednostno izbrali obliko *lekarnarka*.

3 Sklepne ugotovitve

Raziskava je namenjena predvsem osnovi za utemeljitev oziroma zavrnitev smiselnosti pravopisne hierarhizacije posameznih oblik glede na prevladujočo rabo. Izkaže se, da je razvrščenost feminativov (v nekaterih primerih celo njihov neobstoj) v jezikovnih priročnikih v neskladju z udejanjanjem v jezikovni rabi, izpričani iz besedilnih korpusov, kar lahko pripišemo njihovi manj dosledni pretekli uporabi pri oblikovanju kodificirane norme. Čeprav gre v raziskavi za preliminarne rezultate, iz njih lahko

sklepamo, da je v priročnikih (najbolj v pravopisnem) potrebna doslednejša preverba upravičenosti favoriziranja posamezne oblike, za kar je potrebna razširitev tovrstne raziskave na večji nabor variantnih feminativov. V prihodnje bi se prav tako kazalo posvetiti raziskavi, ali na izbiro in pogostnost obrazil *-ica* in *-ka* vpliva končaj besedotvorne podstave, enako smiselna pa bi bila tudi raziskava razlik med zapisanim in govorjenim jezikom zaradi samoglasniškega upada *-ica* v –'ca.

Viri in literatura

Babić, Stjepan, 1991: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I: Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Corić, Božo, 1982: *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološka fakulteta Univerze v Beogradu.

Ferrari Stojanović, Uroš. 2020: Variantnost feminativnih obrazil -ica in -ka med normo in rabo. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.

Gigafida 2.0, korpus pisne standardne slovenščine. Dostopno na: https://viri.cjvt.si/gigafida/.

JANES, jezikoslovna analiza nestandardne slovenščine. Dostopno na: http://nl.ijs.si/janes/.

Jež, Marija, 1997: Feminativi na Pohorju. *Jezikoslovni zapiski* 3.1: 113–125.

KAS, Korpus akademske slovenščine. Dostopno na: http://nl.ijs.si/kas/.

Markežič, Tjaša, 2012: Distribucija priponskih obrazil *-ica* in *-ka* s poudarkom na feminativni tvorbi. *Jezikoslovni zapiski* 18.1. 127–142.

Pribožič, Katarina, 2018: Tvorjenje poimenovanj za ženske osebe in njihova raba. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika 2014. Dostopno na: www.fran.si.

Slovenski pravopis, 1962: Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis. Dostopno na: www.fran.si.

slWaC, korpus slovenskega spleta. Dostopno na:

Snoj, Jerica, Martin Ahlin, Branka Lazar, Zvonka Praznik: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Dostopno na: www.fran.si.

Snoj, Marko, 1994. Naglaševanje praslovanskih *-y/-bv-* osnov ženskega spola. *Slavistična revija*, 42.4: 491–528.

SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: prva knjiga A–H (1970); druga knjiga I–Na (1975); tretja knjiga Ne–Pren (1979); četrta knjiga Preo–Š (1985); peta knjiga T–Ž (1991) z dodatki od A do Š, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1970–1991. Dostopno prek: http://www.fran.si/.

SSKJ2, 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Cankarjeva založba. Dostopno prek: http://www.fran.si/.

Stramljič Breznik, Irena, 1994/95: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40.8: 285–291.

Toporišič, Jože, 1979. Nekaj o osebnih zaimkih. *Jezik in slovstvo* 24. 7: 230–231.

Toporišič, Jože, 1990: Tretjič o besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 38.4: 421–440.

Toporišič, Jože, 2000. *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Vidovič Muha, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. V *Seminar slovenskega jezika,literature in kulture: zbornik predavanj 33*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Razprave FF).

Škrabčevi dnevi 11
Študentski prispevek
Str.: 146–156

ANALIZA JEZIKOVNIH TEŽAV UPORABNIKOV V POKLICNI SKUPINI »STROKOVNJAKI/ STROKOVNJAKINJE«

ANIKA VELIŠČEK
Slovenistika, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici

Povzetek

V prispevku so navedene in prikazane jezikovne težave uporabnikov iz šestih izbranih poklicev v poklicni skupini »strokovnjaki/strokovnjakinje«, navedeno je tudi na katera področja rabe (knjižnega) jezika segajo. Vir informacij so vodeni pogovori z jezikovnimi uporabniki iz navedenih poklicnih skupin, ki so v pogovorih poročali o konkretnih jezikovnih težavah, vprašanjih in pomislekih, s katerimi se srečujejo med svojim delom. Jezikovne težave, ki so bile zaznane v pogovorih, so pri vsakem poklicu razdeljene na tiste, ki obsegajo pisno komunikacijo, in tiste, ki obsegajo ustno komunikacijo.

Ključne besede: jezikovne težave, jezikovni uporabniki, poklicna skupina »strokovnjaki/ strokovnjakinje«, pisno in ustno komuniciranje.

1 Uvod[1]

Problematična jezikovna vprašanja, normativne in jezikovne zadrege Dobrovoljc in Krek (2009: 90) opredelita kot: »Občutek negotovosti in nekompetentnosti, ki ga pogosto pripisujemo »škrbinam« v posameznikovem jezikovnem znanju /.../.« Pri tem je eden od dejavnikov, ki vpliva na nabor jezikovnih zadreg, poklicna specializacija uporabnika, kot to nakazuje raziskava jezikovnih zadreg v Dobrovoljc, Lengar Verovnik in Bizjak Končar (2018: 52–69), ki kaže, da je motiv za postavitev vprašanja v Jezikovno svetovalnico, ki deluje pod okriljem Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, pri več kot polovici uporabnikov prav poklicna potreba. V prispevku se zato osredotočim na eno samo skupino uporabnikov, in sicer skupino »strokovnjaki/strokovnjakinje« (sicer iz desetih poklicnih skupin), in ugotavljam, v kolikšni meri poklicna specializacija vpliva na nabor jezikovnih zadreg jezikovnih uporabnikov

Vir informacij so vodeni pogovori z jezikovnimi uporabniki iz navedenih poklicnih skupin, ki sem jih spraševala po konkretnih jezikovnih težavah, vprašanjih in

[1] Članek vsebuje del gradiva, zbranega v okviru diplomske naloge *Jezikovne zadrege igralcev, knjižničarjev, novinarjev, pravnikov, učiteljev in zdravnikov* (Velišček 2020).

pomislekih, s katerimi se srečujejo med svojim delom. Zaznane jezikovne težave, predstavljene v tretjem razdelku, so razvrščene po poklicih, znotraj te razdelitve so težave razdeljene glede na način komuniciranja (tj. pisno in ustno komuniciranje). Ker so težave zelo različne (od splošnih tem do konkretnih primerov), so najprej navedene splošne težave, nato vse ostale. V določenih primerih, v katerih je treba težave pojasniti natančneje, je dodano pojasnilo. Vir informacij za zglede so jezikovnih priročniki (*Slovenski pravopis* 2001 …) in Jezikovna svetovalnica ZRC SAZU.

2 Zbiranje podatkov

V središču raziskave sta bili dve vprašanji, in sicer v kolikšni meri poklicna specializacija vpliva na nabor jezikovnih zadreg in kakšne jezikovne zadrege se pojavljajo v posameznih poklicih. Da bi odgovorila na ti vprašanji, sem se osredotočila na eno samo skupino poklicev, in sicer skupino »strokovnjaki/strokovnjakinje«, kot je ta opredeljena po *Standardni klasifikaciji poklicev* (SKP). Za sodelovanje v raziskavi so bili izbrani poklici igralec/-ka, knjižničar/-ka, novinar/-ka, pravnik/-ica, učitelj/-ica, zdravnik/-ica, saj narava dela pri izbranih poklicih predvideva tudi delo z ljudmi, javno nastopanje, administrativna dela, dela z urejevalniki besedil in kombinacije vsega napisanega. Jezik in njegova uporaba imata tako pomembno vlogo pri opravljenem delu.

V okviru raziskave so bili z informatorji opravljeni vodeni pogovori. Ta metoda je bila izbrana, ker omogoča natančnejše ugotavljanje težav in vprašanj ter preverljivost podatkov, saj lahko informatorju v pogovoru postavimo podvprašanje, se prepričamo o njegovi interpretaciji trditve. Pogovori so bili opravljeni s tremi informatorji za vsak poklic (skupaj torej 18 pogovorov). Vsi imajo dokončano sedmo stopnjo izobrazbe (univerzitetni ali visokošolski program) in vsi so materni govorci slovenskega jezika. Vsi so zadnjič obiskovali pouk slovenskega jezika v srednji šoli, razen igralcev, ki so v okviru študijskega programa poslušali vsebine, povezane s slovenskim jezikom (npr. odrski govor, interpretacija besedil ...) in novinarjev (jezik na televiziji, radiu, kultura govora ...). Ostali so imeli dodatna izpopolnjevanja na področju komunikacije na delovnem mestu, ki pa večinoma niso bila sestavljena iz jezikovnih vsebin.

Informatorjem so bila zastavljana štiri glavna vprašanja, podvprašanja pa so se razlikovala glede na izpostavljene težave.

(i) Kakšne naloge obsega delo informatorjev?
(ii) Kakšno je razmerje med ustno in pisno komunikacijo med opravljanjem nalog pri delu?
(iii) Kakšne zagate, težave, vprašanja pri ustni komunikaciji (nebesedna komunikacija, zvrstnost ...) se pojavljajo pri delu informatorjev?
(iv) Kakšne zagate, težave, vprašanja pri pisni komunikaciji (velika, mala začetnica, raba ločil, pisanje skupaj ali narazen, oblikoslovje, skladnja, strokovno pisanje, pisanje dopisov ...) se pojavljajo pri delu informatorjev?

3 Rezultati raziskave

V nadaljevanju so navedeni rezultati raziskave, in sicer kot seznam težav in vprašanj, razdeljen glede na obravnavane poklice.

3.1 Jezikovne težave in vprašanja igralcev

V raziskavi so sodelovali igralci, ki so zaposleni v institucionalnih gledališčih. Med svoje delovne obveznosti štejejo priprave na predstavo in igranje v predstavah, sodelovanje v drugih projektih delodajalca (branje pravljic otrokom, sodelovanje v pogovorih o predstavi, promocije gledališča). Sodelujejo tudi pri celovečernih filmih in televizijskih nanizankah. Igralci izpostavljajo, da je 90 % ustne komunikacije, pri kateri se pojavlja največ težav. Pisne komunikacije je manj, sem sodi izpolnjevanje obrazcev, pisanje prošenj in odgovarjanje na sporočila ter pisanje in avtorizacije intervjujev.

3.1.1 Ustna komunikacija

(1) Spremembe pri govoru po veliko ponovitvah predstave ali daljši odsotnosti s sporeda (npr. površnost, odsotnost lektorja pomeni tudi nadaljevanje z napakami).
(2) Razlike med govorom na odru in televiziji.
(3) Površnost pri učenju novega narečja.
(4) Spreminjanje in opuščanje veznikov ter zaimkov v povedih.
(5) Razločnost govora, ko se igralec na odru hitreje giblje ali poje.
(6) Prilagajanje različnim lektorjem in različnim pravilom.
(7) Težave pri govoru, ko gre za avtorske projekte, saj pri slednjih besedilo velikokrat nastaja sproti, zato je velika možnost, da se pojavljajo napake pri govoru, zvrsti in slogu.
(8) Iskanje besed in oblik pogovorne različice slovenščine.
(9) Izgovor pri pogovorni različici določenih besed ([poroču], [skoču], [zmotu], [hotu]).
(10) Težava pri naglasnem mestu (*Vpr**a**š**a**la sem ga.*).
(11) Igralci zaznavajo, da jih lektorji velikokrat opozarjajo na izgovarjavo v besedah, kjer *e* izgovarjajo kot polglasnik (*četrt**e**k*, *kon**e**c*, *kam**e**n*).
(12) Informatorji imajo večkrat zadrego pri kakovosti samoglasnikov *o* in *e* v zborni slovenščini (*zobna miška*, *gozdni mož*, *noht*), saj ne vedo, kakšen način izgovora *o* in *e* je predviden v zborni slovenščini (ožji, širši). Poleg tega je pri omenjenih samoglasnikih težava pri igralcih, ki prihajajo s Primorske, Štajerske, saj *o* in *e* običajno izgovarjajo precej širše.
(13) Dileme pri izgovoru *v* v primerih tipa *vrata*, *vladati*, *vriniti*, saj ima fonem *v* štiri različice, ki pa so odvisne od glasovnega okolja. Čeprav igralci poudarjajo, da izgovarjajo fonem *v* kot [v], saj so jih tako učili v času izobraževanja, opažajo v takih primerih tudi odstopanja.

3.1.2 Pisna komunikacija

(14) Težave z glagolskim vidom (tvorba dovršnih in nedovršnih glagolov).
(15) Iskanje besed/besednih zvez za vljudnejšo, prijaznejšo komunikacijo s sodelavci.
(16) Ločila (vejica v različnih primerih).
(17) Besedni red v dolgih stavkih (mesto členkov) je zelo pomemben, saj je od njega odvisen pomen stavka:
    a. *Tudi mi smo lahko dobro*.
    b. *Mi smo tudi lahko dobro*.
    c. *Mi smo lahko tudi dobro*.

(18) Velika in mala začetnica v primeru ustanov (*AGRFT,* v nadaljevanju *Akademija*/*akademija*).
(19) Uporaba prevzetih besed in iskanje slovenske ustreznice (*pretenciozno*, *emocije*, *veristično*, *voajer*).
(20) Sklanjanje imen in priimkov igralcev, režiserjev, dramatikov iz tujih jezikov (*Jean Cocteau*, *Yulia Roschina*, *Roland Schimmelpfennig*, *Matei Vişniec*).

3.2 Jezikovne težave in vprašanja knjižničarjev

V raziskavi so sodelovali knjižničarji, ki delajo v splošni knjižnici. Med svoje delovne obveznosti prištevajo iskanje gradiva strankam, razvrščanje, pospravljanje in urejanje gradiva, moderacijo prireditev. Uporabljajo tako ustno kot pisno komuniciranje, vendar je ustnega bistveno več (80–90 %), tam se pojavlja tudi največ vprašanj in zadreg.

3.2.1 Ustna komunikacija

(21) Težave s komunikacijo pri konfliktnih strankah (na kakšen način, s kakšnimi besedami).
(22) Neverbalna komunikacija s takimi strankami.
(23) Vikanje in tikanje ter polvikanje strank.
O uporabi vikanja in polvikanja piše tudi Marko Snoj (2017), ki priporoča vikanje (množinska oblika moškega spola). Pravi pa tudi, da se s polvikanjem pri ustnem komuniciranju lahko v manj formalnih položajih bolj približamo sogovorniku, smo bolj empatični.
(24) Razlike med pravopisnimi pravili in katalogizacijskimi pravili iz NUK-a.
(25) Dileme nastajajo pri iskanju gradiva s področij, ki imajo podobno ime, vendar predstavljajo nekaj povsem drugega. Knjižničarji navajajo primera besed, ki sta si podobni, vendar pomenita nekaj povsem drugega:
a. *Sistematizacij*a – gradiva na področju prava
b. *Sistemizacija* – gradiva na področju tehnike.
(26) Izgovori naslovov z vulgarnimi izrazi (*K**c gleda*).
(27) Informatorji imajo težave pri iskanju gradiva, saj uporabniki knjižnice naslovov besedil ne poznajo natančno, povedo le asociacijo, vsebino, literarno osebo, avtorja, zamešajo besede. Taka primera sta:
a. *nekaj ognjenega > Jevgenij Onjegin*,
b. obrnjene številke, besedni red (*Belo peremo na devetdeset/Belo berem na devetdeset > Belo se pere na devetdeset*)
(28) Vnašanje gradiva v sistem COBISS (*rok*/*rock*).
(29) Informatorji zaznavajo težave pri iskanju gradiv, saj se slovenski naslovi (prevodi) razlikujejo od naslovov v originalu (angleščini, italijanščini in drugih jezikih). Primer zadrege je slovenski naslov *Tibetanska knjiga mrtvih*, ki pa je v izvirniku *The Bardo Thodol*.

3.2.2 Pisna komunikacija

(30) Uporaba ločil (vejica v različnih primerih).
(31) Informatorje moti, da je veliko načinov citiranja in povzemanja besedil ter da se načini razlikujejo po podatkih.
(32) Informatorji navajajo zagato pri navedbi ustnega vira.

(33) Zapis imena ustanov, če je razlika med uradnim zapisom in pravopisom (FRUCTAL, d. o. o. ali FRUCTAL, d.o.o.).
V jezikovni svetovalnici (Dobrovoljc, 2015) najdemo odgovor na podobno jezikovno vprašanje. Avtorica poudarja, da gre razliko med pravopisom in pravno stroko. V pravu je FRUCTAL d.o.o. (uradno ime podjetja), *Pravila SP 2001* pa predpisujejo pisanje pik in črk nestično.

3.3 Jezikovne težave in vprašanja novinarjev

Vsi trije informatorji so novinarji, ki pišejo za časopis. Med svoje delo prištevajo pisanje prispevkov, spremljanje dogodkov, pripravo intervjujev, izjav, občasno vodenje prireditev in dejavnosti, ki so namenjene bralcem. Uporabljajo tako ustno kot pisno komuniciranje, več je pisnega komuniciranja, kjer se pojavlja tudi več težav.

3.3.1 Ustna komunikacija

(34) Novinarji zaznavajo težave, ko so sogovorniki agresivni, in ne odgovarjajo na zastavljena vprašanja. Pri tem jim morajo postavljati podvprašanja in iskati primerne besede, da vseeno dobijo kakšen relevanten odgovor in podatek. Pogosto gre za občutljive teme.
(35) Vikanje in polvikanje sogovornikov in prenos v zapis (razlikovanje med zapisom in govorom).
(36) Zapis posnetega govora, v primerih, ko ljudje ne dokončajo svojega stavka, niso jasni. Novinar mora sam dokončati misel.
(37) Veliko mašil in kalkov pri govoru sogovornikov (*sama panoga*, *sam projekt*, *tekma kot taka*, *poglejte*, *ja, na licu mesta*).

3.3.2 Pisna komunikacija

(38) Vprašljiva uporaba ležečega tiska, ko gre za besede v prenesenem pomenu.
(39) Problematika naslovov, ko gre za naslov z besedo v prenesenem pomenu (*Hitovo dvorišče > Hitovo območje > Hitov teritorij*).
(40) Zapis evropskih projektov (*Erasmus+*, *Erasmus+2018*, *Strategic Partnerships for Vocational Education and training*, *Cooperation for innovation and the exchange of good practices*, *Talentjourney*)
(41) Problematika ženskih priimkov (*Ministrica Pivčeva je povedala ... Volk Rožičeva je ...*).
(42) Sklanjanje imen in priimkov, težavni še posebej albanski, francoski, kitajski.
(43) Imena podjetij in začetnica v nadaljevanju besedila (*Komunala Nova Gorica > k/Komunala).*
(44) Težava nastane pri rabi prevzetih besed in slovenskih ustreznic, če je slovenska beseda manj uporabljena (*center dobrega počutja > welness*, *jazz > džez*).
(45) Dilema med zapisoma v primeru *volivec* in *volilec*.
Helena Dobrovoljc (2013) v jezikovni svetovalnici pojasnjuje to jezikovno zagato s podatki iz pravopisa in aktualno rabo. *SP 2001* predpisuje obliko *volivec*, takšna je tudi raba. *SSKJ2* (2014) vsebuje obe obliki, vsebuje kvalifikator »in«, kar pomeni, da gre za enakovredni dvojnici.
(46) Uporaba in izogibanje ustaljenim frazam (*za lase privlečeno*, *zelena luč za projekt*, *ura resnice*).

(47) Pisanje tvorjenk s *-koli* (*kadarkoli*, *komurkoli*).
Tina Lengar Verovnik (2018) v jezikovni svetovalnici pojasnjuje, da *Pravila SP 2001* določajo, da sklope s *-koli* pišemo skupaj ali narazen. Trenutna raba pa nakazuje, da je pogostejša raba skupaj.
(48) Spol glagola, pri ujemanju slednjega z osebkom, ki je sestavljen iz ženskega in srednjega spola (*Mama in dekle sta jedla v novi restavraciji*.)
(49) Sklanjanje kratic in uporabljanje vezaja (*SNG*, *MIP*, *HIT*).
(50) Pravilna raba pomišljaja, ko se uporablja namesto vejice.
(51) Vejica v različnih primerih (izpostavljena je beseda *oziroma).*
(52) Predlogi v primeru *Imajo apetite nad Hitom*./*Imajo apetite po Hitu.*
(53) Iskanje novih besednih zvez namesto tistih, ki so velikokrat uporabljene in se ponavljajo znotraj prispevka (*je povedal*, *je dejal*, *je potrdil*).
(54) Novinarji poudarjajo pomembnost naslovov, ki morajo biti udarni, senzacionalistični, zato velikokrat iščejo načine za ravnotežje med udarnostjo in realnostjo. Večkrat se poslužujejo besed s prenesenim pomenom, pri tem pa naletijo na zadrego zaradi primernosti in razumevanja (*velikan podjetja*, *nepremičninski mogotec*).
(55) Težava pri naslovih s priimki oseb (*Z Zajcem* [minister] *so se pogovarjali*. *Jazbec* [državni uradnik] *je položil karte na mizo.*)
(56) Velika in mala začetnica pri poimenovanju ustanov, ki so že omenjena (*Ministrstvo za obrambo*/*na ministrstvu so povedali*).
(57) Vezaj pri primerih tipa *Furlanija - Julijska krajina*, *Idrijsko-Cerkljanska agencija.*
(58) Zapis tujih (angleških) imen podjetij in njihovo sklanjanje (*Business Solutions d.o.o.*, *Instrumentation Technologies, d.d.*, *Inter city*).
(59) Dilema med izborom besed/besednih zvez: *spada*/*sodi*, *preko*/*več kot*, *v okviru*/*v sklopu*, *v mesecu avgustu*/*v avgustu*.
(60) Terminološka dilema med izrazoma *alkoholiziran*/*pijan*/*vinjen.*
(61) Zagata nastane zaradi razhajanja med jezikovnim priročnikom in večinsko rabo pri tvorbi imen prebivalcev (Vogrsko: *Vogrščan*/*Vogrin*, Izola: *Izolan*/*Izolčan*, Šempeter: *Šempetrčan*/*Šempetrc*).
SP 2001 vsebuje besedo *Vogrsko* ter prebivalce *Vogrščane*. Besede *Vogrini,* ki jo uporabljajo prebivalci kraja, v pravopisu ni. Pravopis predpisuje obliki *Izolčan* in *Izoljàn* za prebivalca Izole, prebivalci pa pogosteje uporabljajo besedo *Izolan*. *SP 2001* vsebuje besedo *Šempeter pri Gorici,* predpisuje pa obe navedeni obliki za poimenovanja prebivalcev.
(62) Uporaba ženskih poimenovanj poklicev (*organizatorka*/*organizatorica*, *koordinatorka*/*koordinatorica projekta*, *poslovna sekretarka*/*tajnica*).
SSKJ2 vsebuje obliki *organizatorka* in *koordinatorka,* obliki *organizatorica* in *koordinatorica* pa vsebuje *Sinonimni slovar*. *SSKJ2* vsebuje tudi besedo *tajnica, Sinonimni slovar* (2018) pa *sekretarka*. Uporaba zadnjih dveh pa je povezana tudi s sistematizacijo delavnih mest in je odvisna od ustanove, podjetja.

3.4 Jezikovne težave in vprašanja pravnikov

V raziskavi so sodelovali pravniki, ki se srečujejo s splošnimi pravnimi postopki, nepremičninskim pravom, družinskim in kazenskim pravom. Njihove delovne naloge so povezane s srečevanji s strankami, sodelovanjem s sodelavci in institucijami (sodišče,

notarji, druge državne ustanove, DURS, FURS, Zemljiška knjiga). Večina komunikacije je pisne.

3.4.1 Ustna komunikacija

(63) Prilagoditev narečju (jeziku) stranke za pojasnitev dopisov.
(64) Pojasnjevanje razlik v izrazih, ki jih stranke uporabljajo različno, imajo pa velike vsebinske razlike (*pritožba*/*ugovor*, *tožba*/*pritožba*, *zavrže*/*zavrne*, *vsebinsko*/*postopkovno*, *donacija*/*sponzorstv*o, *transfer*/*prevoz*).
(65) Pravniki so v dilemi pri izgovoru besede *aneks*, pri tem pa poudarjajo, da se ta dilema pojavlja šele zadnjih nekaj let. Večina je v času študija izgovarjala [áneks], sedaj pa vse bolj pogosto slišijo drugo obliko.
Helena Dobrovoljc (2016) v jezikovni svetovalnici to dilemo pojasnjuje in podarja, da sta v *SSKJ2* (2014) obe obliki.
(66) Interpretacija strokovnih izrazov stranki (*pogodba o delu*/*pogodba o zaposlitvi*/*avtorska pogodba*).

3.4.2 Pisna komunikacija

(67) Uporaba navednic za ločevanje citiranega besedila od necitiranega.
(68) Velika in mala začetnica pri pisanju dopisov (*Predmet te pogodbe je x*, *v nadaljevanju Oprema*/*oprema, Naročnik*/*naročnik*).
(69) Velika in mala začetnica pri zapisu ulic in krajev (*Ulica XXX. divizije*, *Ulica Prekomorskih brigad*, *Ulica padlih borcev*).
(70) Zapisi vezajev in pomišljajev pri navajanju zakonov (*ZDR-1/ZDR–1*).
(71) Štetje rokov (*V 8 dneh* ali v *8 delovnih dneh*).
(72) Zapis denarne vsote z besedo.
(73) Težave z izrazom *predmet dela*, če mislimo na postopek *integracija platforme*.
(74) Težave pri uporabi vejice (vrinjeni stavki, *pred in*, *kot, ter, kljub temu*, *in sicer, pod pogojem da*).
(75) Razlikovanje med vezajem in pomišljajem in uporaba v uradnih zapisih.
(76) Dvoumno število v primeru tipa *pogodbeni stranki*/*pogodbene stranke te pogodbe* (uporabljena množina tudi v primeru dveh strank).
(77) Dilema med *kupka* in *kupovalka*.
(78) Pazljivost pri izrazih *hipoteka*, *videno kupljeno*, *lastništvo*/*posest*.
(79) Sestava dopisa (podpisi levo/desno, prodajalec/kupec).

3.5 Jezikovne težave in vprašanja učiteljev (razredni pouk)

V raziskavi so sodelovali učitelji razrednega pouka. Med svoje delovne obveznosti prištevajo poučevanje učencev in vse druge oblike pouka (športni, kulturni, tehnični dnevi), ostale aktivnosti po navodilih vodstva (priprava prireditev, nastopov, sodelovanje z okoljem) ter sodelovanje s starši (roditeljski sestanki ...). Uporabljajo tako ustno kot pisno komuniciranje, ki je enako zastopano. Na težave naletijo pri obeh v podobni količini.

3.5.1 Ustna komunikacija

(80) Komunikacija s starši – sporočanje informacij o slabših ocenah, neprimernem obnašanju.

(81) Učitelji zaznavajo dilemo pri izbiri jezikovne zvrsti, ko javno nastopajo. Pri tem čutijo, da niso dovolj suvereni z uporabo zbornega jezika.
(82) Nebesedna komunikacija pri javnem nastopu (položaj rok, držanje pisala, listov z opornimi točkami).
(83) Učitelji imajo težave uporabi polvikanja staršev in starih staršev učencev, saj so si z večino bližje.
(84) Reševanje konfliktov s sodelavci (izražanje kritike, sprejemanje idej drugih).
(85) Učitelji zaznavajo veliko zadreg pri naglaševanju besed iz pravljic in pesmic. Otroci jih izgovarjajo neskladno s slovensko zborno izreko. Pri tem učiteljem velikokrat zmanjka znanja, uporabljajo portal Fran, kjer si pomagajo z naglasi besed.
(86) Uporaba knjižnega jezika pri razlagi otrokom (zmanjka besed, nepravilne stavčne strukture, mešanje z narečjem).

3.5.2 Pisna komunikacija

(87) Pisanje vabil, obvestil (zapis datuma, kraja, ure, vljudnostni izrazi).
(88) Predvsem na koncu šolskega leta, ko se izpolnjuje pohvale, spričevala, priznanja, zaznavajo težave pri sklanjanju imen in priimkov otrok, pri tem izpostavljajo dvojna moška imena ter predvsem tuje priimke (albanski jezik).
(89) Pri pedagoškem delu večkrat uporablajo prosojnice za predstavitve (MS Power Point ali Prezi). Pri tem vedo, da je treba besedilo skrajšati, navesti le oporne točke, uporabljati več fotografij. Zadrega nastane pri krajšanju besedila.
(90) Priprava učnih listov (citiranje, navajanje, povzemanje: kaj, kako, koliko, ločila).
(91) Vejice (*Glede na to ...*/ *Potem ko so šli v šolo ...*).
(92) Razlikovanje in uporaba vezaja, pomišljaja (naštevanje, zloženke, pojasnila).
(93) Težave pri pisanju strokovnih poročil pri otrocih s posebnimi potrebami (*otrok s posebnimi potrebami*, *z omejitvami*, *z odločbo*, *avtistična motnja*, *avtizem*, *disleksija*, *dislektična motnja*, *motnja v obnašanju ...*).
(94) Velika in mala začetnica pri zapisu imena prireditve.

3.6 Jezikovne težave in vprašanja zdravnikov

V raziskavi so sodelovali zdravniki splošne in družinske medicine, ki svoje delo opravljajo v zdravstvenem domu. Njihove delovne naloge so povezane z diagnosticiranjem zdravstvenih težav pacientov, skrbijo za terapije, sodelovanjem z drugimi zdravniki in ustanovami, sodelovanjem na konferencah, usposabljanjih, mentorstvom študentom. Večina komunikacije je ustne, manj je pisne (75–80 % ustne, ostalo pisna). Pri ustni komunikaciji navajajo več težav.

3.6.1 Ustna komunikacija

(95) Informatorji imajo precej težav, ko pacienti sprašujejo za laično, poenostavljeno različico navodil, interpretacijo izvidov. Pri tem jim zmanjkuje besed, sopomenk.
(96) Pri mlajših uporabljajo pogovorni jezik, pri starejših pa narečja, saj so jim tako bližje.
(97) Zdravniki zaznavajo pogoste komentarje pacientov in njihovih svojcev o površni (nenatančni) komunikaciji. Sprašujejo se, kaj pomeni: »Se slišiva.«. Kdo koga pokliče? Kaj pomeni po 13. uri? To je lahko ob 13.00, 13.10, 13.30 ali še veliko

kasneje. Zdravniki in medicinske sestre iščejo načine, s katerimi bi bili krajši, jedrnati in natančnejši, pri tem pa zajeli vse informacije o kraju, času in navodilih.

(98) Zdravniki, ki so delali tudi v zdravstvenih domovih na podeželju, so se znašli v zadregi, ko so pacienti uporabili narečne besede za dele telesa. Primera:
a. *Me bolijo ribe*. > *Me bolijo meča*.
b. *Me boli peta*. > *Me tišči v prsih*.

(99) Naglaševanje imen in priimkov pacientov, ki so na to zelo občutljivi.

(100) Poimenovanja bolezni, stanj ter razlikovanje med laičnimi in strokovnimi poimenovanji (spolni organi – *nožnica* ali *vagina*, *norice* > *vodene koze*, *hipertenzija* > *pritisk*, *kap* > samo možganska, srčna je *infarkt*, *revma* > *artritis*).

(101) Sklanjanje imen pacientov (albanščina).

(102) Pomen nebesedne komunikacije (višina glasu, poudarki).

(103) Veliko je izpraševanja pacientov, da povedo, ali razumejo navodila.

(104) Pacienti veliko sprašujejo po pojasnilu izvidov (*ledvična insuficienca* > ledvično odpovedovanje, *evpnoičen* > nima občutka dušenja, *dispnoičen* > ima občutek dušenja).

(105) Težavo predstavljajo ljudje, ki ne govorijo slovenskega jezika, ter pacienti z demenco in psihično bolni.

(106) V zdravstvene kartone in izvide zapišejo stanje pacienta ter mesto bolečine, rane. Velikokrat se zgodi, da mešajo strokovne izraze latinščine in slovenščine. Če uporabijo latinsko besedo, pacienti večkrat vprašajo za pojasnilo, kaj to pomeni. Več ljudi je bilo prav zaradi teh besed v skrbeh za svoje zdravje, saj jih niso poznali oziroma so jim pripisovali drug pomen. Primeri zadreg: *proksimalno* – bližje središču, *lateralno* – proč od središča, *medialno* – sredinska črta.

(107) Izbira besed – posredna in neposredna komunikacija (svetovanje hujšanja > žalitev pacienta).

3.6.2 Pisna komunikacija

(108) Zdravniki zaznavajo težave z branjem zdravstvenih kartonov pacientov. Še posebej, če je prej v karton pisal drug zdravnik, čigar načina pisanja ne poznajo. Podobna zadrega je povezana tudi s pisanjem v kartone, saj zaradi hitrosti pisanja zapisi večkrat niso estetski, pravopisno in slogovni ustrezni ter polni okrajšav.

(109) Mesto pisanja podatkov o pošiljatelju in prejemniku pri uradnih dopisih.

(110) Informatorji zaznavajo težave pri zapisu številk, pri čemer ne vedo, kje stoji ločilna pika pri večjih številkah. Obenem ne vedo, kako se zapiše številke z besedo (skupaj in narazen). Ker uporabljajo veliko merskih enot, nastane dilema pri zapisu (skupaj ali narazen) in simbolu.

(111) Pomoč z okrajšavami (tudi likovnimi) – *kt*, *ag*, *F20*, srce (frekvenca), SOA (*sindrom odvisnosti od alkohola*) povzroča težave pri razpoznavanju vsebine.

(112) Težava je terminologija, saj so izrazi večinoma iz latinščine ali angleščine, zato pogosto uporabljajo svoje priložnostne neologizme, ki pa jih razume malokdo (tudi ustna komunikacija).

(113) Strokovno pisanje: spletno navajanje virov, uvrščanje vira po tipologiji (publikacija, medmrežje).

(114) Dilema med izrazi C-vitamin, C vitamin, učinkovina c/C vitamina. Vsa ta poimenovanja se razhajajo z uradnimi poimenovanji v sistemu (tudi ustna komunikacija).
(115) Zagate pri zapisu bolezni – citatna ali podomačena beseda (*Hashimotov tiroiditis* ali *Hašimotov tiroiditis*).
(116) Velika in mala začetnica pri zapisu bolezni, tvorb.
(117) Dilema med izrazoma *novoodkrita bolezen* ali *na novo odkrita bolezen.*

Zaključek

V prispevku so sistematično navedene jezikovne zagate, vprašanja in pomisleki, ki jih imajo posamezniki, ki opravljajo poklic, uvrščen v skupino »strokovnjaki/strokovnjakinje«. Jezikovne težave se razlikujejo glede na način prevladujočega komuniciranja. Več težav imajo informatorji pri komunikaciji, ki jo tudi največ uporabljajo.

Pri igralcih, knjižničarjih in zdravnikih so opazne večje zagate pri ustnem komuniciranju (naglaševanje besed, izbira jezikovne zvrsti, prepoznavanje narečij, poenostavljanje strokovnega jezika za laike, sociolingvistična vprašanja, kot npr. izbira primerih besed, jezikovne zvrsti ...), pri novinarjih in pravnikih je več zagat pri pisnem komuniciranju (male in velike začetnice, skladnja (besedni red), uporaba ločil (predvsem vejica), uporaba strokovnih izrazov, primerno sporazumevanje s strankami, intervjuvanci), saj na ta način posredujejo večino svojih informacij. Učitelji imajo približno enako zagat pri ustnem in pisnem komuniciranju, saj je njihovo delo povezano z dopisi in na drugi strani s podajanjem snovi v razredu.

Raziskava kaže, da so nekatere jezikovne težave enake pri različnih poklicih, le da se pojavljajo v drugi obliki (zapisovanje strokovnih besed, uporaba ločil – vejica, pomišljaj/vezaj, velika in mala začetnica, jezikovna zvrst pri javnem nastopanju, nebesedna komunikacija, načini posredovanja vsebin z občutljivo tematiko, izgovarjava določenih besed, sklanjanje imen in priimkov ...).

Viri in literatura

Dobrovoljc, Helena, Tina Lengar Verovnik in Aleksandra Bizjak Končar, 2018: Spletna jezikovna svetovalnica za slovenski jezik ter normativne zadrege uporabnikov in jezikoslovcev. V *Škrabčevi dnevi 10. Zbornik prispevkov s simpozija 2017.* Ur. A. Bizjak Končar, H. Dobrovoljc. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 52–69.

Dobrovoljc, Helena in Simon Krek, 2011: Normativne zadrege – empirični pristop. V *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (Obdobja 30). Ur. S. Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–97.

Helena Dobrovoljc, 2016. *Izgovor besed »kolk« in »aneks«*. Jezikovna svetovalnica. Dostopno na: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1537/izgovor-besed-kolk-in-aneks (22. 5. 2020).

Helena Dobrovoljc, 2015. *Pisanje okrajšave d. o. o. ...: Je pravopisno pravilo še aktualno?*. Jezikovna svetovalnica. Dostopno na: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/794/pisanje-okraj%C5%A1ave-d-o-o-je-pravopisno-pravilo-%C5%A1e-aktualno (22. 5. 2020).

Tina Lengar Verovnik, 2018: *Kaj je pravilno oz. ustreznejše: »kakorkoli« ali »kakor koli«?*. Jezikovna svetovalnica. Dostopno na: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2954/kaj-je-pravilno-oz-ustreznej%C5%A1e-kakorkoli-ali-kakor-koli (22. 5. 2020).

Slovenski pravopis. Dostopno na: www.fran.si (22. 5. 2020).

Snoj, Jerica, Martin Ahlin, Branka Lazar, Zvonka Praznik: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Dostopno na: www.fran.si (24. 5. 2020).

SSKJ2, 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Cankarjeva založba. Dostopno na: http://www.fran.si/ (24. 5. 2020).

Standardna klasifikacija poklicev – iskalnik. [online]. Dostopno na spletnem naslovu: https://www.stat.si/SKP/Esearch.aspx.

Marko Snoj, 2016: *Polvikanje*. Jezikovna svetovalnica. Dostopno na: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1261/polvikanje (22. 5. 2020).

Vellišček, Anika, 2020: *Jezikovne zadrege igralcev, knjižničarjev, novinarjev, pravnikov, učiteljev in zdravnikov.* Diplomsko delo, Univerza v Novi Gorici.

Škrabčevi dnevi 11
Strokovni prispevek
Str.: 157–169

DVO- IN VEČJEZIČNA PREDŠOLSKA VZGOJA NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

ANJA BENKO
Ljudska univerza Ravne na Koroškem

KATARINA LODRANT
Fakulteta za matematiko in fiziko, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V današnjem času raste pomen jezikov in večjezičnost prinaša posamezniku prednosti na vseh življenjskih področjih. Evropska unija zahteva in podpira učenje vsaj 3 jezikov: nacionalnega, manjšinskega/sosednjega in internacionalnega. Omenjeno priporočilo nama je bilo povod za prispevek, v katerem s teoretičnega in praktičnega vidika raziskujeva ureditev dvo- in večjezične predšolske vzgoje na območju slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem.

Ključne besede: predšolska vzgoja, dvo- in večjezičnost, vrtec, jasli, avstrijska Koroška

1 Uvod

Sodobni posameznik naj bi poleg materinščine poznal še vsaj dva druga jezika: manjšinskega/sosednjega in internacionalnega (*Resolucija Sveta o evropski strategiji za večjezičnost*). Marjanovič Umek in Zupančič (2004: 329) navajata, da je učenje drugega jezika najhitrejše in najučinkovitejše v obdobju od drugega leta starosti vse do pubertete, tj. s pričetkom v obdobju primarne socializacije, ko se otrok šele spoznava s svetom in z jezikom ter sprejema osnovne družbene vrednote in norme. Predšolske ustanove, ki jih otroci obiskujejo, ključno vplivajo na razvoj govora in učenje jezika ter so še posebej pomembne na območjih narodnih manjšin, saj lahko s pozitivnim odnosom do jezika in kulture prispevajo k njenemu ohranjanju.

V raziskavi sva se osredotočili na področje predšolske vzgoje na območju avstrijske Koroške, kjer že stoletja sobivata slovenski in nemški jezik in kjer živi slovenska manjšina. V nekaterih vzgojno-izobraževalnih ustanovah na tem območju poteka poučevanje tako v nemškem kot v slovenskem (dvojezičnost) ali/in tretjem jeziku (večjezičnost). Želeli sva raziskati, kako je na omenjenem območju urejeno to področje šolskega sistema.

2 Teoretični del

2.1 Dvojezičnost na avstrijskem Koroškem

Koroška (nem. *Kärnten*) je skrajna južna avstrijska zvezna dežela, ki meji na Slovenijo in Italijo; njeni notranji meji sta z zveznima deželama Salzburg in Štajerska. V geografskem in kulturno-zgodovinskem pogledu lahko posebej obravnavamo južno Koroško, ki jo v Sloveniji imenujemo *avstrijska Koroška*. Gre za dvojezično območje slovenske manjšine v Avstriji, ki zajema 37 občin v 4 najjužnejših okrajih: Šmohorju, Beljaku, (delno) Celovcu in Velikovcu (Divjak Zalokar 2010: 4).[1]

Slovenščino pripadniki narodne manjšine Slovencev v Avstriji, ki jo zaznamuje t. i. večinska dvojezičnost (Ovsenik 2010: 50), uporabljajo v zasebnem in javnem življenju (v dvojezičnih vrtcih in šolah, uradih, sredstvih javnega obveščanja ipd.). To ji omogoča status enega od 2 deželnih jezikov Koroške. (Upo)Raba slovenščine v družini je narečno zaznamovana oziroma za komunikacijo v družinskem krogu uporabljajo lokalne govore in narečja.

Z okrepitvijo gospodarskega in ekonomskega stika ter s sodelovanjem Avstrije in Slovenije od 80. let 20. stoletja dalje, še posebej od slovenske osamosvojitve in članstva obeh držav v EU, je slovenščina na južnem Koroškem pridobila vlogo uporabnega, ne le narodnostno simbolnega jezika (Busch in Doleschal 2008: 7). Močnejša povezava med državama je vzpostavila prepustnejše meje, narasel je obseg obojestranske čezmejne mobilnosti in z njim število učencev slovenščine, tako otrok (v šolah) kot odraslih (Busch in Doleschal 2008: 10).

2.2 Predšolska vzgoja v Republiki Avstriji

Predšolska vzgoja je v Republiki Avstriji pod pristojnostjo *Zveznega ministrstva za družino in mlade* in *Zveznega ministrstva za šolstvo in ženske zadeve* (ureja izobraževanje vzgojiteljev). Vsaka posamezna zvezna država lahko za vrtce, ki so v njej, sama regulira večino pogojev – kurikul, vzgojni koncept ipd. (Gracar 2015: 23).

Predšolska vzgoja za otroke, stare 3–6 let, tradicionalno poteka v vrtcih (nem. *Kindergärten*), mlajše otroke (1.–3. leta) pa vzgajajo v jaslih (nem. *Kindertagesstätte*) ali jih (poleg svojih otrok) na svojih domovih varujejo zasebne varuške – t. i. »dnevne mamice« (nem. *Tagesmutter*).[2] Otrok postane šoloobvezen z dopolnjenim 6. letom in nato septembra prične z obiskovanjem 4-letne osnovne oz. ljudske šole (nem. *Volksschule*).

Na avstrijskem Koroškem je od leta 2010 dalje obvezno in brezplačno obiskovanje vrtca le zadnje leto pred vstopom v šolo, in sicer vsaj 4-krat na teden, v obsegu 16–20 ur. To omogoča izenačitev možnosti socializacije, kognitivnega in duševnega razvoja. Tako vse otroke v čim bolj enaki meri pripravijo na vstop v šolo.

S pravnega vidika je ustanavljanje dvojezičnih vrtcev urejeno s *Koroškim deželnim pravom*, ki je bil sprejet 2001. leta in spodbuja delovanje dvojezičnih vrtcev s pokrivanjem dodatnih stroškov dvojezične vzgoje (Pirker 2016: 5). Ob prelomu tisočletja je avstrijski parlament podpisal *Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih*

[1] Meje postavljamo v skladu z *Uredbo o šolskem jeziku* iz leta 1945 (Fischer 1980: 8).

[2] Uradna stran o t. i. »dnevnih mamicah« je dostopna na: https://www.xn--tagesmtter-feb.com/tagesmutter-werden/. Dnevna mamica je ženska, ki pri sebi doma poleg svojih otrok pazi še največ pet drugih otrok. Za tovrstno delo mora opraviti tudi tečaj prve pomoči in priložiti še druga dokazila, preden si lahko registrira varstvo na svojem domu.

jezikih,[3] ki v prvih 3 točkah 8. člena avstrijske javne oblasti obvezuje, da v primeru, če nimajo lastnih pooblastil na področju dvojezične predšolske vzgoje, zagotovijo možnost za vzgojo v manjšinskem (slovenskem) jeziku.

Na avstrijskem Koroškem obstajata torej dve možnosti: (1) da se odprejo zasebni dvo- in/ali večjezični zasebni vrtci, [4] ki so od leta 2000 vključeni v *Delovno skupnost zasebnih dvo- in večjezičnih otroških vrtcev*, ali (2) da v občinskih vrtcih ob dovolj velikem številu prijav uvedejo dvojezično skupino.

V *Delovni skupnosti privatnih dvo- in večjezičnih vrtcev* se zavzemajo za sprejetje zakonske podlage s strani deželne vlade, ki bi poskrbela za ustrezno izvajanje vzgojnega koncepta, ki bi bil skupen vsem vrtcem, za ustrezno izobraževanje vzgojiteljev, za njihovo kompetentnost v obeh jezikih in za finančno podporo. V ta namen so s prof. mag. dr. Georgom Gombosom sestavili smernice za jezikovno-pedagoški koncept dela v zasebnih vrtcih na avstrijskem Koroškem, ki ga danes prevzemajo tudi dvojezične skupine v občinskih vrtcih, ki še vedno nimajo niti lastnega niti zakonsko določenega jezikovno-pedagoškega koncepta. Splošni avstrijski kurikul, ki bi poudaril glavne (pedagoške) vrednote, cilje in vsebine predšolske vzgoje ter ki bi služil kot osnova za podrobnejše smernice, ki bi bile nato regijsko urejene, ne obstaja. Gombos (splet: 292) v tem vidi veliko slabost.

2.3 Razvoj vrtcev na avstrijskem Koroškem

Prve potrebe za ustanovitev dvojezičnega predšolskega varstva na avstrijskem Koroškem so se pojavile v 70. letih 20. stol. Vzrok temu so bili: modernizacija, spreminjanje tempa vsakdanjega življenja, kmečko prebivalstvo je doživelo socialno-zaposlitveno preobrazbo z zaposlitvijo v drugih panogah. Posledično je njihov delovnik pomenil daljše ostajanje otrok v vrtcu, ki je moral poleg varovalne funkcije izvajati še vzgojno. Ta pomembna vloga je spodbudila narodno zavedne prebivalce na tem območju k ustanavljanju dvojezičnih vrtcev, ki so bili sprva brez pravne podlage in so še danes večinoma zasebni.

Edini seznam in zemljevid občinskih in zasebnih vrtcev na avstrijskem Koroškem, ki ga najdemo v strokovni literaturi – Rejak Breznik (2016: 39–40) – je pomanjkljiv, zato smo se odločili izdelati novega.[5] Intervjuvanec g. Štefan Kramer je povedal, da je ozemlje avstrijske Koroške z njimi večinoma pokrito. Širitev ali/in odprtje dvojezičnih vrtcev je po njegovem mnenju optimalno oziroma se izplača le, če lahko zagotovijo (še) eno polno skupino otrok (tj. 25).

---

[3] Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Dostopno na spletu: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/.

[4] Podatke v tem in naslednjem poglavju dopolnjujeva s podatki, pridobljenimi na terenu – s pomočjo intervjuja z gospodom Štefanom Kramerjem, ki je bil opravljen 9. 3. 2018 v Dobrli vasi. Sogovornik je predsednik vrtca *Mavrica* v Dobrli vasi in predsednik *Delovne skupnosti privatnih dvo- in večjezičnih vrtcev* na Koroškem. Po njegovih besedah so zasebni vrtci nastali tam, kjer občine niso želele uresničiti dvojezične skupine. V družinah otrok, ki obiskujejo dvo- ali večjezične skupine, naj bi imeli starši pozitiven odnos do večjezičnosti, jezik je cenjena vrednota, ustrezna je motivacija, razvoj se gradi na jezikovni samozavesti. Vzgojiteljice, zaposlene v teh ustanovah, morajo znati oba deželna jezika tako v govorni kot pisni obliki.

[5] Narejen je na podlagi brskanja po spletnih straneh in s pomočjo informacij, ki nam jih je posredovala gospa Ludmilla Kofler, tajnica g. Š. Kramerja.

Slika 1: Z zemljevida je razvidna prostorska razporeditev vrtcev na avstrijskem Koroškem. Z oranžnimi pikami je označenih 12 zasebnih vrtcev, z 9 zelenimi pa občinski vrtci. Razvidno je, da nekateri obstajajo izven dvojezičnega območja. (Izdelava: Katarina Lodrant.)
Pripis: Meje občin in dvojezičnega območja niso geografsko natančno izrisane.

Prvi dvojezični vrtec na avstrijskem Koroškem je bil ustanovljen v času druge svetovne vojne pod okriljem *Slovenskega šolskega društva* v Šentjakobu v Rožu.

Občine so povpraševanju slovenske manjšine ugodile šele v zadnjih dveh desetletjih 20. stol. Prvi je bil neuradno odprt dvojezični občinski vrtec v Šmihelu leta 1976, prvi uradni občinski vrtec pa je bil ustanovljen 11 let kasneje v Bilčovsu. V 90. letih 20. stol. je še 5 koroških občin oblikovalo samostojne ali podružnične dvojezične vrtce oziroma skupine.

Vrtec *Naš otrok/Unser Kind* v Celovcu so ustanovili leta 1978, in sicer v okviru *Slovenskega šolskega društva*. Znotraj slednjega so odprli še vrtce: *Sonce* v Celovcu (1974), *Minko* v Škofičah (1975) in *Piko* v Šentprimožu (1979).

Tretje obdobje ustanavljanja vrtcev se je začelo konec 90. let 20. stol. z vrtcem v Ledincah (1997), ki združuje oba deželna jezika in italijanščino ter za katerega so starši zahtevali zapisan in urejen jezikovno-pedagoški koncept.

Leta 1997 je sledilo odprtje vrtca *Jaz in ti/Ich und du* v Borovljah. Dve leti kasneje (1999) so na pobudo mladih začeli z gradnjo vrtca *Mavrica* in mladinskega centra v župnijskem skednju v Dobrli vasi. Do takrat so vsi zasebni dvojezični vrtci jezikovno-vzgojne koncepte urejali samostojno.

Leta 2004 je bil ustanovljen še vrtec *Kekec* v Velikovcu in leta 2010 v Št. Lenartu pri Sedmih studencih.

3 Empirični del

V empiričnem delu sva želeli praktično raziskati mrežo dvo- in večjezičnih vrtcev na avstrijskem Koroškem, ugotoviti, kako so obiskane ustanove nastale, kakšen je vpis vanje, kakšna je jezikovna pripadnost otrok, po katerih jezikovno-pedagoških načelih in smernicah delajo vzgojiteljice, kakšna so njihova opažanja glede usvajanja slovenščine in drugih jezikov ter kakšen je položaj slovenščine v primerjavi z nemščino v praksi. Da bi prišle do relevantnih odgovorov, sva najprej opravili pogovor z g. Štefanom Kramerjem, predsednikom vrtca *Mavrica* v Dobrli vasi in predsednikom *Delovne skupnosti privatnih dvo- in večjezičnih vrtcev* na Koroškem,[6] nato sva obiskali 5 naključno izbranih dvojezičnih vrtcev in jasli na avstrijskem Koroškem,[7] nenazadnje sva o raziskovani tematiki večkrat spregovorili s slovensko družino, ki se je pred petimi leti iz Slovenije preselila v Dobrlo vas in katere otroka obiskujeta večjezični vrtec.

3.1 Terensko delo: obisk vrtcev in jasli na avstrijskem Koroškem

Terenska raziskava je potekala v letih 2018 in 2019 ter je zaobjela tri zaporedna šolska leta: 2017/2018, 2018/2019 in 2019/2020. Vanjo sva vključili tri zasebne dvo- oz. večjezične vrtce (*Naš otrok, Sonce* in *Pika*), en občinski vrtec (v Pliberku) in zasebne jasli (*Palčki* v Pliberku). Ugotovitve podajava v nadaljevanju, najprej za vsak vrtec posebej, na koncu združeno.

[6] Ugotovitve sva delno (zaradi obsežnosti) vključili v teoretični del prispevka.

[7] Pogovore z vzgojiteljicami sva opravili s pomočjo metode vodenih intervjujev, vprašalnikov in osebnih obiskov. Za pomoč, sodelovanje, čas in trud pri terenskem raziskovalnem delu se zahvaljujeva gospe Josephine Weiss, upokojeni učiteljici iz Pliberka in zavedni koroški Slovenki. Brez nje najina raziskava ne bi bila mogoča.

3.1.1 Vrtec *Naš otrok* v Celovcu

Dvojezični otroški vrtec *Naš otrok/Unser Kind* v Celovcu je zasebni vrtec, ki deluje pod okriljem istoimenskega društva. Prve pobude zanj so se pojavile leta 1976 in najprej je bil s strani staršev organiziran zasebni dodatni dvojezični pouk za celovške otroke, ki niso imeli možnosti izobraževanja v slovenščini in nemščini. Pobuda je sprožila nastanek društva *Naš otrok*, ki je bilo 1977. leta ustanovljeno za podporo in krepitev vzgoje ter nudenje varstva otrok v predšolski dobi in dobi obveznega šolanja v obeh deželnih jezikih. Ustanovitev dvojezične skupine v obstoječih občinskih vrtcih ni bila mogoča, zato je društvo leta 1978 odprlo zasebni vrtec v prostorih Mohorjeve hiše v Celovcu, kjer je ta še danes. Sprva je delovala le ena skupina, po razširitvi so uvedli še drugo.

Glede na kvadraturo sprejme vrtec do 35 otrok, starih 3–6 let. Njihovo število se po posameznih šolskih letih vedno giblje okoli te številke.[8] Po starosti so razdeljeni na dve skupini: predšolske in mlajše otroke. Vsaka od skupin ima svojo vzgojiteljico (maturirale so na vzgojiteljski šoli) in asistentko (iz poljubnih poklicev; opravile so dodatne tečaje). Vse zaposlene znajo slovensko in nemško. Skupini nista strogo ločeni, saj se vedno združita med prosto igro in po kosilu. Ločeno opravljajo samo osrednje srečanje in počitek.

V vrtec sprejemajo le otroke s stalnim prebivališčem v Avstriji. Ob vstopu preverjajo narodnost staršev oziroma materni jezik otrok, ki so po naših raziskavah[9] po večini nemško govoreči, sledi kombinacija nemščina-slovenščina, na tretjem mestu je slovenščina, pojavljajo se še kombinacije nemščine v povezavi z japonščino, italijanščino, angleščino, bosanščino, hrvaščino in urdujščino.

3.1.2 Vrtec *Sonce* v Celovcu

Dvojezični vrtec *Sonce* je zasebni vrtec, ki deluje pod okriljem *Slovenskega šolskega društva* v Celovcu. Za gradnjo prvotno enoskupinskega vrtca so se odločili leta 1984 na pobudo staršev, ki so za svoje otroke želeli dvojezično vzgojo. Leto dni kasneje so ga priključili objektu Mladinskega doma v Celovcu.[10] Deset let po ustanovitvi (1994) so vrtec zaradi naraščanja povpraševanja povečali in od razširitve dalje sprejmejo 50 otrok (s posebnim dovoljenjem države tudi 51) – vpis je skozi vsa raziskana leta približno enak.[11] Mesta so zasedena za več kot tri leta vnaprej.

Otroci v vrtcu so razdeljeni v dve t. i. družinski skupini (nem. *Familiengruppe*), v katerih so tisti, stari 3–6 let, približno enakomerno razporejeni glede na starost, spol in materni jezik. Mlajši se posledično znotraj skupin orientirajo po starejših, jih posnemajo, starejši se naučijo skrbeti za mlajše.

V vrtcu sta zaposleni vzgojiteljici, v pomoč so jima tri asistentke.[12] Vse govorijo tako nemščino kot slovenščino.

[8] Podatki o vpisu po šolskih letih: 2017/2018: 35 otrok; 2018/2019: 37 otrok; 2019/2020: 35 otrok.
[9] Primerjava je narejena za šolski leti 2017/2018 in 2019/2020.
[10] Poleg vrtca so v zgradbi še dijaški in študentski dom, študijska knjižnica in glasbena šola.
[11] Podatki o vpisu po šolskih letih: 2017/2018: 51 otrok; 2018/2019: 50 otrok; 2019/2020: 52 otrok (z dovoljenjem).
[12] Ena od njih je zaradi srbskega maternega jezika v dodatno pomoč otrokom iz bosanskih ali hrvaških družin.

Sestava vključenih otrok je zelo raznolika.[13] Večina ima za materni jezik (tudi) slovenščino. Največ jih ima dva materna jezika: nemščino in slovenščino, bosanščino, hrvaščino ali italijanščino. Zanimivo je, da je odstotek nemških enojezičnih otrok zelo majhen. Vrtec obiskujejo tudi otroci, ki v družini nimajo niti slovenščine niti nemščine, temveč kitajščino, madžarščino, slovaščino, angleščino ali bosanščino.

3.1.3 Vrtec *Pika* v Šentprimožu

Večjezični vrtec *Pika* v Šentprimožu je zasebni vrtec, ki od svoje ustanovitve dalje (1979) deluje pod okriljem *Slovenskega šolskega društva*. Že od vsega začetka se vrtec nahaja v *Kulturnem domu Danica* in je enoskupinski – v njem deluje skupina s 25 otroki, starimi 3–6 let.

Vpis vanj se je v zadnjem šolskem letu nekoliko povečal.[14] Če je še kaj prostih mest, sprejmejo tudi tiste, ki so dopolnili dve leti. Prednost pri vpisu imajo predšolski otroci, pomembna pa sta tudi odnos staršev do dvo- oziroma večjezičnosti (nudijo ure angleščine z rojeno govorko) ter njihova motivacija.

V vrtcu sta zaposleni dve vzgojiteljici, pomočnica in kuharica. Vse znajo slovensko.

Pri večini otrok je v družini poleg nemščine prisotna tudi slovenščina (približno tretjina otrok izhaja iz nemško-slovenske družine, tretjina iz slovenske in tretjina iz le nemške).[15]

Vsako leto določijo celoletno temo in nanjo pripravljajo srečanja, ki morajo vključevati mimiko, geste, slikovni material, pesmi, igro vlog ipd., saj naj bi si otroci tako besede vizualizirali in si jih lažje zapomnili. Sogovornici opažata, da je otroke težje navdušiti za slovenska srečanja, saj ta jezik v primerjavi z nemščino manj razumejo.

3.1.4 Občinski vrtec Pliberk

Občinski vrtec Pliberk je bil sprva enojezičen, dvojezične skupine v njem pa delujejo že več kot dve desetletji. Od razširitve imajo prostor za (načeloma) 100 otrok v 4 skupinah (po 25 otrok). Vpis v zadnjih treh šolskih letih nekoliko pada (eden od mogočih razlogov je ta, da se je v zadnjem obdobju nekoliko ustavilo preseljevanje Slovencev).[16] Varstvo v vrtcu je namenjeno otrokom, starim 3–6 let, pri vpisu imajo prednost predšolski otroci. Skupine so t. i. družinske, to pomeni, da so starostno mešane: tri so dvojezične, ena je enojezična – nemška.

V vrtcu je zaposlenih pet vzgojiteljic in pet pomočnic, od teh so po 3 iz vsake skupine dvojezične. Kriteriji znanja jezika za vrtec niso zakonsko določeni.

Jezikovne sestave otrok pri vpisu ne preverjajo in o tem ne vodijo evidence. Da je otrok iz slovenske družine, vedo, če starši zanj dvojezično vpisnico izpolnijo v slovenščini. V vrtec so večinoma vpisani otroci s stalnim prebivališčem v občini Pliberk, a to ni pogoj za sprejem. V letu 2017/2018 so imeli npr. vpisanih 26 otrok iz slovenskih družin, ki so se preselile v Avstrijo iz Slovenije, in otroka, ki ga je oče iz Slovenije vsakodnevno vozil v Pliberk. Otroke iz Slovenije sprejmejo, če je po odprtih prijavah ostalo še kaj prostih mest.

[13] Primerjava je narejena za šolski leti 2017/2018 in 2019/2020.
[14] Podatki o vpisu po šolskih letih: 2017/2018: 25 otrok; 2018/2019: 25 otrok; 2019/2020: 27 otrok.
[15] Primerjava je narejena za šolski leti 2017/2018 in 2019/2020.
[16] Podatki o vpisu po šolskih letih: 2017/2018: 108 otrok; 2018/2019: 102 otrok; 2019/2020: 97 otrok.

Za vpis v eno- ali dvojezično skupino se starši odločijo prostovoljno. K enojezičnemu varstvu so najpogosteje prijavljeni otroci iz enojezičnih nemških družin in Hrvati. Razlog pri slednjih naj bi bil po poročanju intervjuvancev to, da starši ne želijo, da bi jih slovenščina zmedla zaradi podobnosti s hrvaščino.

V šolskem letu 2019/2020 je bilo v vrtec vključenih 80 dvojezičnih otrok, 30 Slovencev, 5 Hrvatov in 10 otrok z bosanskim maternim jezikom.

3.1.5 Jasli *Palčki* v Pliberku

Otroško skupino oziroma jasli *Palčki/Zwerge* sofinancirata dežela Koroška in občina Pliberk. Pobuda za njihov nastanek je prišla s strani fizične osebe – prve predsednice jasli, ki za svojega sina ni našla ustreznega varstva. Vrata so prvič odprli jeseni 1991, in sicer s 7 vključenimi otroki. Prvi dve leti so imeli svoje prostore v Konovecah, drugi dve v Nončni vasi, od leta 1996 dalje pa so v preurejeni Dumpelnikovi hiši v Pliberku, v objektu, ki je bil zgrajen posebej za njihove potrebe. Sponzor je namreč daroval denar za medgeneracijsko hišo v Pliberku, kjer so v pritličju jasli, v zgornjih prostorih pa stanovanja za starejše občane. Tako v slogi in sožitju biva skupaj več generacij.

V jaslih imajo eno skupino s 15 otroki, starimi 1–3 let. Vpis zadnjih treh šolskih let izkazuje naraščanje.[17] Povpraševanje po vpisu je večje, a ne dovolj veliko, da bi dodali še eno skupino (jasli imajo tudi v sosednji občini Šmihel, a niso dvojezične). Od leta 2016/2017 dalje sprejemajo le otroke iz občine Pliberk, saj le-ta sofinancira varstvo.

Zaposlene so tri vzgojiteljice, ki tekoče govorijo slovensko in nemško. Med seboj se sporazumevajo izključno v slovenščini.

Jezikovne sestave otrok pri vpisu ne preverjajo, a za vsakega posameznika hitro ugotovijo, kateri jezik govori. V šolskem letu 2017/2018 so v jaslih prevladovali otroci iz enojezičnih nemških družin (60 %), manj kot 30 % je bilo dvojezičnih nemško-slovenskih otrok, 2 otroka sta imela za materni jezik le slovenščino.

Otroci iz jasli z vzgojiteljicami sodelujejo na različnih dejavnostih družbenega in kulturnega dogajanja v občini (npr. bazar, lokalni sejmi – t. i. »jormak«, prireditve …).

Sogovornica se spominja, da je bil ob ustanovitvi jasli prisoten začetni odpor staršev do dvojezičnosti in da so takrat nekateri celo prosili, da se njihovi otroci slovenščine ne bi (na)učili. Ocenjujejo, da se je do danes odnos izboljšal in da v dvojezičnosti vidijo le prednosti. Kot zanimivost navajajo, da jih občani Pliberka in drugi, tako eno- kot dvojezični posamezniki, nikoli ne nagovarjajo z nemškim imenom, temveč vedno s *Palčki*.

3.1.6 Koncepti in metode dela v obiskanih vrtcih in jaslih na avstrijskem Koroškem

V obiskanih vrtcih in jaslih poudarjajo pomen prednosti usvajanja jezika v primerjavi z učenjem. To pomeni, da otrokom jezik približujejo v naravnem okolju, spontano, nezavedno, preko vsakodnevne komunikacije, igre, pesmi, ritualov, da ga slišijo v aktivni obliki in tako pasivno usvojijo vsaj razumevanje, če že ne same aktivne rabe. Bolj kot pravilnost sporočanja je pri tem pomembno dojemanje vsebine. Na dvojezičnih območjih je najučinkovitejše usvajanje dveh jezikov hkrati: otrok vsakemu pojmu hkrati priredi dve besedi, jezikov ne povezuje, ampak sprejema dva ločena jezikovna koda. Raziskave kažejo (Pertot 2011: 24), da je usvajanje jezika oz. razvoj dvojezičnosti

[17] Podatki o vpisu po šolskih letih: 2017/2018: 15 otrok; 2018/2019: 15–18 otrok; 2019/2020: 18 otrok.

postopen proces, pri katerem je opaziti, da prvotno intenzivno mešanje jezikov s časom, spontano ali z uporabo dodatnih tehnik ločevanja, izzveni tako na področju besednjaka kot slovnice.

Za ločevanje jezikov in njihovo podajanje učiteljice upoštevajo različne jezikovno-pedagoške koncepte. Ti so za zasebne vrtce zakonsko predpisani, medtem ko za občinske vrtce, ki imajo le dvojezične skupine, niso.[18] V vseh obiskanih vrtcih je izbira jezika prepuščena posameznemu otroku, vzgojiteljice pa se v vsakem vrtcu držijo različnih konceptov. In kako je to videti v praksi?

V vrtcu *Naš otrok* jezika ločujejo samo pri srečanjih v skupini, ki v ponedeljek in v sredo poteka v slovenščini, v torek in v četrtek v nemščini, v petek pa v obeh jezikih. Med prosto igro sta, odvisno od situacije, prisotna oba jezika. Vzgojiteljice oba jezika, odvisno od situacije, uporabljajo vsak dan, osrednje srečanje v skupini pa izmenjaje vsak dan poteka v drugem jeziku.

V vrtcu *Sonce* v eni skupini vsak dan izmenjujejo jezika tako, da vzgojiteljica na določeni dan govori pretežno samo v ciljnem jeziku (prvo načelo: en dan – en jezik). Kot pomoč otrokom služita pravljična lika: slovenski dan pri vhodu v vrtec naznanja lutka *Muce Copatarice* iz pravljice E. Peroci, nemške dneve pa spremlja lik *Das kleine Ich bin ich* iz pravljice M. Lobe in S. Weigel. V drugi skupini jezika izmenično uporabljajo vsak teden, saj tako poteka tudi pouk v ljudski šoli (drugo načelo: en teden – en jezik). Jezik v tem primeru obsega daljšo enoto.

V vrtcu *Pika* sta v skupini prisotni dve vzgojiteljici, vsaka zastopa en jezik, s katerim ju otroci tudi povezujejo – gre za t. i. načelo: ena oseba – en jezik. Srečanje v skupini izmenično poteka vsak dan v drugem jeziku tako, da slovenska srečanja pripravlja slovenska vzgojiteljica, nemška srečanja pa nemška.

V občinskem vrtcu Pliberk delijo dan na dve fazi, pri čemer nemščino in slovenščino izmenjujejo. Oba jezika uporabljajo vsak dan v karseda enakem obsegu po konceptu ena faza – en jezik: prvi dan govorijo dopoldan (od zajtrka do dopoldanske malice) večinoma nemško, od malice do kosila pa večinoma slovensko. Drugi dan to obrnejo in tako dalje.

V jaslih *Palčki* vzgojiteljica z vsakim otrokom govori v njegovem maternem jeziku. Kadar nagovarja več otrok naenkrat, sporočilo podaja dvojezično (ga simultano prevede). Vzgojiteljice med seboj govorijo slovensko, tako da so otroci temu jeziku posredno stalno izpostavljeni. Opažajo namreč, da je slovenščina v primerjavi z nemščino v podrejenem položaju, zato jo želijo s tem dejanjem nekoliko dvigniti.

Da so si jezikovno-pedagoški koncepti in dnevni redi podobni v vrtcu *Pika* in *Sonce*, je nekako logično, saj imata vrtca skupnega ustanovitelja – tj. *Slovensko šolsko društvo*.

V treh vrtcih (*Naš otrok, Pika, Pliberk*) slovenščini in nemščini dodajajo tudi angleščino, a v manjšem obsegu (kot ločeno uro ali dve na teden, z naravno govorko ali učiteljico).

Vse sogovornice opažajo, da pri prosti igri med otroki prevladuje nemščina (ne glede na njihov materni jezik).[19] Slovenskemu jeziku so stalno vsakodnevno

[18] Voditeljica občinskega vrtca v Pliberku je med pogovorom povedala, da bi bila zakonska ureditev pozitivna pridobitev.

[19] Naš sogovornik, g. Š. Kramer, meni, da se v tem kaže problem okolja. Takšni vrtci namreč delujejo kot zaščita slovenskih otrok v pretežno nemškem okolju. Bolj kot za popolno usvojitev slovenščine v vrtcu gre za

izpostavljeni in ob koncu predšolskega obdobja so sposobni pasivnega razumevanja. Dodajajo, da otroci, ki so že od rojstva dvojezični (npr. otrok z mamo govori japonsko, z očetom nemško), tretji jezik (npr. slovenščino) lažje sprejemajo. Izkušnje jim kažejo, da se pri starosti 5–6 let pričnejo zavedati jezikov, jih ločevati in aktivno uporabljati.

3.1.7 Primerjava jezikovne sestave otrok v obiskanih vrtcih in jaslih

V vseh raziskanih vrtcih in jaslih so prisotni dvojezični otroci in v vsakem vrtcu imajo zaposlene dvojezične vzgojiteljice (v nekaterih je takšen celo cel kader). Glede na to, da lahko med seboj primerjamo tako mestne kot podeželske vrtce, ugotavljava, da je v Celovcu jezikovna sestava otrok pestrejša kot na ruralnem okolju, kar je glede na trend priseljevanja in gospodarsko situacijo tudi pričakovano.

Štirje vrtci, ki jih skupno obiskuje 126 otrok, so nam za primerjavo posredovali podatke o jezikovni sestavi otrok. Ugotovili sva, da je slovenščina zastopana pri večini otrok (80 %) kot vsaj eden od enega, dveh ali treh maternih jezikov. Otrok, ki so dvojezični – nemško-slovenski, je približno polovica, enojezičnih slovenskih pa ena petina.

Le v vrtcu Pliberk, ki je bil edini obiskani občinski vrtec, pri vpisu ne preverjajo jezikovne sestave otrok in o tem ne vodijo evidenc.

3.2 Pogovor s slovensko družino, preseljeno iz Slovenije na avstrijsko Koroško

Družino sva po osebnih družinskih poznanstvih imeli priložnost spremljati od leta 2015 dalje, ko so se preselili iz Slovenije na avstrijsko Koroško, natančneje v Dobrlo vas. Oče in mati sta Slovenca, mati govori tekoče oba jezika (slovenščino in nemščino), oče le slovensko in se nemščine šele uči. Družina doma govori slovensko.

V družini sta dva otroka: hčerka, stara šest let (rojena v Sloveniji; pri nas je eno šolsko leto obiskovala vrtec; pri njenih 20 mesecih so se preselili), in sin, star štiri leta (rojen v Avstriji). Ob preselitvi sta otroka dve leti obiskovala jasli v sosednjem Šmihelu, saj jih v njihovem domačem kraju še ni.

Trenutno (2019/2020) otroka obiskujeta vrtec *Mavrica* v Dobrli vasi, kjer vzgojiteljice uporabljajo pedagoški koncept »ena vzgojiteljica – en jezik«. Mama pove, da 2 vzgojiteljici govorita izključno nemško, 1 ali 2 slovensko in 1 italijansko. Starša navajata, da se jima zdi to nadvse primerno, saj to otroka ne zmede in tako vedno vesta, s kom naj spregovorita v katerem jeziku.[20] V letošnjem šolskem letu poteka tudi izmenjava s Slovenijo – enkrat tedensko prihaja v vrtec v Avstrijo slovenska vzgojiteljica, njihova vzgojiteljica pa gre v vrtec v Slovenijo.

Starša opažata, da otroka napredujeta v znanju obeh jezikov – tako slovenskega kot nemškega. V določenih primerih, ko otroka v povedih napačno uporabita besede ali pomen, ju popravita, a le, če se jima zdi, da to napako dejansko razumeta.

(pre)oblikovanje identitete otroka, ki kasneje pokaže razliko med tistimi, ki dvo- in večjezičnih vrtcev niso oz. so jih obiskovali.

[20] Četudi je italijanščina v vrtcu tretji jezik, starša opažata, da otroka prepoznata posamezne besede in besedne zveze ter določene fraze, znata zapeti otroške pesmi v italijanščini. Poudarjata, da gre pri usvajanju tretjega jezika, ki ni jezik njihovega okolja, predvsem za to, da otroci več razumejo kot govorijo in da usvojijo melodijo. Mama navaja primer, ki ga ji je povedala hčerkina vzgojiteljica. Slednja jo je med igranjem v italijanščini vprašala, kako je ime njeni punčki in deklica ji je mimogrede odgovorila v italijanščini.

Prednosti dvo- oziroma večjezične vzgoje vidita v tem, da otroka zelo hitro usvojita in govorita jezike, imata prednost pri učenju novih, hitrejši je njun intelektualni razvoj, v daljšem roku pa se večajo njune zaposlitvene možnosti. Zaradi okolja, v katerem živijo in ki je dvojezično, se počutijo dolžni komunicirati na vsem razumljiv način – tako slovensko kot nemško; trojezični vrtec jim to olajšuje. Starša menita, da otrok, ki je vzgajan z več jeziki, raste v strpnosti, medsebojnem sprejemanju, lažje razume drugačna stališča in jezike v življenju obravnava kot enakovredne.

Starša pravita, da se zavedata, da morajo slovenščino kot njun materni jezik ohranjati doma, da pa bo nemški jezik nedvomno primarni jezik njunih otrok, saj bo oz. je to jezik, v katerem bosta otroka odraščala na vseh formalnih plateh svojega življenja.

Ko sta bila otroka mlajša, se je mešanje pojavilo večinoma v vsakodnevnih frazah.[21] Mama dodaja, da je pri hčerki ta pojav opazila do približno tretjega leta starosti, danes, pri šestih letih, deklica že lepo ločuje jezika (četudi sliši nepoznano besedo, ve, ali je slovenska ali nemška).[22] Hči je pri štirih letih torej med jezikoma že ločevala,[23] nezavedno pa je nemške besede uporabljala v slovenskih stavkih med hitrim in navdušenim pripovedovanjem.[24] V primerjavi s hčerko je pri sinu[25] mešanje opazno še danes.[26] Pri obeh otrocih se še občasno pojavlja preklapljanje med jezikoma sredi stavka.[27] Starša na področju jezika ugotavljata tudi naslednje: (1) otroka nemške glagole spregata po slovensko,[28] (2) določene samostalnike v slovenščini tvorita iz nemških leksemov zanje,[29] (3) pomanjševalnice tvorita tako, da nemškim samostalnikom dodata obrazilo *-ica*.[30]

4 Sklep

V prispevku prikazujeva ureditev predšolske vzgoje na avstrijskem Koroškem, kjer živi slovenska narodna manjšina. Ugotavljava, da na tem območju obstajajo dvo- ali večjezični zasebni vrtci, v občinskih pa morajo ob dovolj velikem številu prijav zagotoviti dvojezično skupino. Opazna pomanjkljivost v slednjih je odsotnost zakonsko določenih smernic in pedagoških načel.

---

[21] Primeri: (1) *»Mama, ich auch bi jedu salama.«* (2) Nekatere fraze je fant prevzel iz nemščine tudi popolnoma: *»Hör mal!«*, vzgojiteljico vedno kliče *»Tante«*, pritrdilni *»Ja.«* izgovori kot narečno *»Jo.«*

[22] Primer: *»Tako rečemo v vrtcu, tako rečemo pa doma.«*

[23] Mama meni, da hčerka boljše kot sin ločuje jezike zato, ker je pred selitvijo obiskovala vrtec v Sloveniji, medtem ko je sin začel prve besede spoznavati hkrati v obeh jezikih (doma v slovenščini, med sosedi in v jaslih pa v nemščini).

[24] Primera: (1) *»Niko mi je pokazal, kk nardim srčka s prsti, aber js še ne morem, ker sem mala.«* (nem. *aber* 'vendar') (2) *»A veš, Niko je pa Vorschulkind.«* (nem. *das Vorschulkind* 'predšolski otrok')

[25] Primeri: (1) *»Kako se po nemško reče Apfel?«* (nem. *der Apfel* 'jabolko') (2) *»Daj mi plosim en tašentuh.«* (nem. *das Taschentuch* 'robček') (3) *»Tu je ena auga pa tu je druga auga.«* (nem. *das Auge* 'oko')

[26] Mama opaža, da sin v poletnih mesecih (ko je bil star 4 leta), ko je več v stiku s slovenščino zaradi počitnic, ki jih preživlja s svojimi starimi starši, ki so iz Slovenije, veliko bolj ločuje oba jezika, jeseni, ko pride v vrtec, spet pade v enake tire in jezika prične prepletati v vsakdanjem govoru.

[27] Primeri: (1) *»Ja, leider, Mija, si zamudila.«* (nem. *leider* 'žal, na žalost') (2) *»Ja, volle, sem se najdla.«* (3) *»Ja, to je pa volle kul.«*

[28] Primeri: (1) nem. *swimmen* 'plavati' > »*Mi smo pa dans švimali*.« (2) nem. *holen* 'iti po, iti iskat' > »*Js grem avti holat*.«; (3) nem. schnippen 'tleskati s prsti' > »*Js znam že šnipsat*.« (4) nem. *fliegen* 'leteti' > »*Se mi je sanjalo, da sem z raketo fligo v dunklo noč.*« (nem. *dunkel* 'temen').

[29] Primer: nem. *die Schaukel* 'gugalnica' – vedno rečeta »*šáuklca*«, nem. *schaukeln* 'zibati/gugati se' – rečeta »*šáuklat se*«.

[30] Primer: nem. *die Schlange* 'kača' > fant reče majhni kači »*šlangica*«.

Izdelan prikaz mreže vrtcev nakazuje, da območje narodne manjšine z dvojezičnimi skupinami ni enakomerno pokrito. Rezultati terenske raziskave kažejo, da obiskani vrtci in jasli dobro delujejo, mesta v njih so polno zasedena in zaposlene vzgojiteljice so dvojezične. V obiskanih vrtcih poudarjajo, da nemščina kot jezik okolja prevladuje na vseh področjih, a imajo otroci v vseh obiskanih ustanovah prosto izbiro jezika. Slednjega jim podajajo na igriv način, brez prisile, preko vsakdanje komunikacije, igre, govor podpirajo z mimiko, gestami, ilustrativnimi materiali, s kretnjami ipd.

V današnjem svetu (kot posledica globalizacije in raziskav na tem področju) močno narašča pomen dvo- in/ali večjezičnosti. Ta prinaša tako ekonomske kot intelektualne prednosti, hkrati pa vzgaja strpnost do drugih ljudi in kultur. S tem se po mnenju najinih sogovornikov, vključenih v raziskavo, posledično izboljšuje tudi položaj slovenske narodne manjšine na avstrijskem Koroškem, saj se v družinah in javnem življenju ohranja sožitje dveh jezikov: slovenščine in nemščine. Ker pa človek svojo narodno in jezikovno identiteto oblikuje že v zgodnjem otroštvu, ko nanj vplivata predvsem družina in vrtec, je pomembno poudarjati in se zavedati, kako pomembno oziroma ključno vlogo imajo dvo- in večjezični vrtci pri ohranjanju narodne manjšine na avstrijskem Koroškem. Njihovo raziskano delovanje v tem prispevku dokazuje, da z njimi ohranjamo slovenski jezik, našo jezikovno kulturo in identiteto naroda za naslednje rodove.

Viri in literatura

Busch, Brigitta in Ursula Doleschal, 2008: Mehrsprachigkeit in Kärnten heute. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 54/2008: 7–20.

Divjak Zalokar, Gorazd, 2010: *Prostorska organizacija mreže manjšinskih vrtcev na avstrijskem Koroškem*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ELRMJ). Ur. l. RS-MP. Dostopno na: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148 (31. 1. 2020).

Fischer, Gero, 1980: *Das Slowenische in Kärnten: Bedingungen der sprachlichen Sozialisation: eine Studie zur Sprachenpolitik*. Celovec: Slovenski informacijski center.

Gombos, Georg, splet: *Mehrsprachigkeit im Kindergarten. Europäische Perspektiven, österreichische Rahmenbedingungen und regionale Umsetzungen*. Dostopno na: http://www.gruenewahl.at/josko/wp-content/uploads/2009/02/gombos-mspk-kiga.pdf (31. 1. 2020).

Gracar, Mateja, 2015: *Primerjava izobraževalnih sistemov Slovenije in Avstrije*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.

Lodrant, Katarina, 2018: *En vrtec, dva jezika (sociolingvistična raziskava dvojezičnih vrtcev na avstrijskem Koroškem)*. Raziskovalna naloga. Mentorica: dr. Anja Benko. Ravne na Koroškem: Šolski center, Gimnazija.

Marjanovič Umek, Ljubica in Maja Zupančič, 2004: *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni institut Filozofske fakultete.

Pertot, Susanna, 2011: *Dvojezično otroštvo*. *Navodila za uporabo.* Trst: Ciljno začasno združenje »Jezik – lingua«.

Pirker, Jurgen, 2016: *Časovnica vprašanja narodne skupnosti na Koroškem*. Gradec: Univerza Karla in Franca v Gradcu, Platforma za politično izobraževanje koroškega deželnega zbora. Dostopno na: https://plattform-politische-bildung.at/wp-

content/uploads/2016/05/%E2%80%8C%C4%8Casovnica%E2%80%8C-vpra%C5%A1anja%E2%80%8C-narodne-skupnosti-na-Koro%C5%A1kem.pdf (31. 1. 2020).

Rejak Breznik, Suzana, 2016: *Slovenci na avstrijskem Koroškem*. *Kulturnozgodovinski razgledi*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Resolucija Sveta o evropski strategiji za večjezičnost. Dostopno na: https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=SL&f=ST%2016207%202008%20INIT (1. 9. 2020).

Tagesmütter.com. Dostopno na: https://www.tagesmütter.com/tagesmutter-werden/ (1. 9. 2020).

Založba Univerze v Novi Gorici
2021

Ustanova
patra
Stanislava
Škrabca